

İSTİKLÂL YOLUNDA MİLLÎ MÜCADELENİN 100. YILI

İstanbul Aydın Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve
İnkılap Tarihi Uygulama Ve Araştırma Merkezi

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Elvin YILDIRIM

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

**ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
UYGULAMA
VE
ARAŞTIRMA MERKEZİ**

**İSTİKLÂL YOLUNDA
MİLLİ MÜCADELENİN 100. YILI**

ULUSAL SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Elvin YILDIRIM

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

İSTİKLÂL YOLUNDA
MİLLİ MÜCADELENİN 100. YILI

Ulusal Sempozyum Bildirileri
27 Kasım 2019

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Elvin YILDIRIM

Redaksiyon: Ar. Gör. Cem DÜZEN

Basım Yeri ve Yılı
İstanbul / 2020

E-ISBN
978-9752438934

Copyright @ **İstanbul Aydın Üniversitesi**

Bu Kitabın tamamının ya da bir kısmının, kitabı yayımlayan şirketin önceden izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Bu kitabın tüm hakları,

İstanbul Aydın Üniversitesi'ne aittir.

BAŞKAN'DAN

İstanbul Aydın Üniversitesi, kendini geliştirme olanakları ve niteliklerine sahip; ülkemizi dünya platformunda en iyi şekilde temsil edecek, Ulu Önderimizin ilke ve devrimleri ışığında ilerleyerek ülkemizi lider ülkeler konumuna yükseltecek; araştıran, sorgulayan ve üreten; yaşam için gerekli bilgileri kazanmanın yanı sıra kendini her alanda yenileyen, öğrenciler yetiştirme gayretini sürdürürken, yaptığı çalışmalarını geniş kitlelere ulaştırarak bunlardan faydalanılmasına da gayret etmektedir.

100. yılını gururla andığımız Milli Mücadele, esareti reddeden, özgürlük ve bağımsızlığından ödün vermeyen Türk milletinin varoluş mücadelesi olarak ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İstanbul'a gelip işgali gördüğünde, "Geldikleri gibi giderler" diyecek kadar inançlı bir şekilde yola koyulan Gazi Mustafa Kemal, "ulusal egemenliğe dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız, yeni bir Türk Devleti kurmak" düşüncesiyle Anadolu'ya geçmiş, milletten aldığı güç ve destekle planlarını yürürlüğe koymuştur. Büyük bir inanç, azim ve kararlılıkla sürdürölen bu mücadele, tüm imkânsızlıklara rağmen zaferle sonuçlanmıştır.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi ve Fen- Edebiyat Fakóltesi Tarih Bölümü tarafından düzenlenen "İstiklal Yolunda Millî Mücadele'nin 100. Yılı Sempozyumu"nda sunulan bildiriler, İstanbul Aydın Üniversitesi'nin bilimsel çalışmalarını konusunda kamuoyunun aydınlatılmasının yanında, bilim çevrelerine ve özellikle genç kuşaklara aktarılmak amacıyla yayınlanarak bilim dünyasına kazandırılmaktadır. Öğrencilerimize sadece belli bir kariyer süresince yetecek bilgiyi değil, hayat boyu ihtiyaç duyacağı bilgi ve deneyimi elde etmesini sağlayacak bir zihin alışkanlığı kazandırmak amacıyla Millî Mücadele'nin 100. yılında hazırlanan bu eserle Millî Mücadele'nin önemi, değeri ve hangi zorluklar altında gerçekteştiği bir kez daha hatırlanarak ülkemizi çağdaş uygarlık seviyesine ulaştıracak gençlerin yetiştirilmesine katkı sağlanacaktır.

Doç. Dr. Mustafa Aydın

İstanbul Aydın Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanı

REKTÖR'DEN

Ülkemizin gelişimine, eğitim-öğretim, bilim ve araştırma alanlarında yapmakta olduğu çalışmalarla katkıda bulunarak kurulduğu 2003 yılından bu yana, “Aydınlık Bir Geleceğe” sloganıyla hareket eden İstanbul Aydın Üniversitesi, bir yandan öğrencilerini donanımlı bir şekilde yarınlara hazırlarken, diğer yandan dinamik ve enerjik bir üniversite olma iddiasını sürdürmektedir. Bir miras olarak devraldığı Cumhuriyeti gelecek nesillere taşıma görevini, özgün araştırma ve çalışmalar yaparak bilgi üretmek amacıyla hareket eden 35 ayrı araştırma merkezi ile yürütmektedir.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan “İstiklal Yolunda Milli Mücadele'nin 100. Yılı Sempozyumu” tebliğ kitabı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Büyük Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkıp Milli Mücadele'yi örgütlemeye başlamasının 100. Yıldönümünde, bu 100 yılın değerini, gösterilen çabayı ve yaşanan zorlukları hatırlayarak daha iyi anlayabileceğimiz birbirinden değerli akademik çalışmaları muhtevasında bulundurmaktadır.

Emperyalizme karşı yürütülen mücadelenin sonunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temeli, toprakları Mondros Ateşkes Anlaşması'yla parçalanıp işgal edilen Türk milletinin direniş yıllarında atılmıştır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Samsun'da milletin gücüne bir kez daha inanmış; Havza'da halkı mücadeleye davet etmiş, Amasya'da mücadelenin gerekçesi, amacı ve yöntemini açıklamış; Erzurum ve Sivas'ta ulusun kurtuluş çarelerini tespit edip açıklamıştır. Bu kurtuluş çareleri, Türk vatanının sınırlarını çizip bu sınırlarda yaşam koşullarını ortaya koyan Misak-ı Milli belgesiyle tüm dünyaya duyurulmuş, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetleriyle hayata geçirilmiştir.

Bu eserde, değerli akademisyenlerin çalışmaları, Milli Mücadele'nin dünya tarihindeki eşsizliğini bir kez daha ortaya koyarken, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ne zorluklarla kurulduğunu hatırlatmaktadır. “Bütün ümidim gençliktedir” diyen Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyetimizin ve istiklalimizin ilelebet yaşaması için Türk Gençliğine güvenini dile getirirken, Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş uygarlık üzerine çıkarmayı gençlere görev olarak vermiştir. Bu eserin, en başta bu görev bilincine sahip gençler olmak üzere tüm okuyuculara Cumhuriyetimize giden zorlu süreci, Atatürk'ün bizlere işaret ettiği akıl ve bilimin ışığında yeniden anlamak ve yeniden yorumlamakta katkı sağlamlasını temenni ederim.

Prof. Dr. Yadigar İzmirli

İstanbul Aydın Üniversitesi Rektörü

SUNUŞ

Üniversitemizin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi (ATAM) ile Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü işbirliğinde düzenlediğimiz ve ana teması Türk Milli Mücadelesi olan “İstiklal Yolunda Milli Mücadele’nin 100. Yılı Sempozyumuna” ülkemizin çeşitli illerindeki üniversitelerden katılım gerçekleşmiştir. Birbirinden değerli bilim insanlarının katılımı ile Türk Millî Mücadelesi çok çeşitli bakış açılarıyla ele alınmıştır.

Türk milli mücadelesi ilk olarak dönemin şartları itibari ile sistemsel teşkilatlanma ile başlayamamıştı. Trakya’dan Ege’ye, Karadeniz’den Doğu Anadolu’ya kadar Türkiye’nin her yanında yerel milis kuvvetleri etkin ve caydırıcı hareketlerle işgaller karşısında durmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a ayak basması ve tüm güçleri örgütleyebilmesi ile işgaller karşısında Millî Mücadele tek yürek olmayı başardı. Kronolojik olarak 22 Haziran 1919 Amasya Genelgesi, 23 Temmuz 1919 Erzurum Kongresi, 4 Eylül 1919 Sivas Kongresi ve 23 Nisan 1920 TBMM açılması ile İstiklal Mücadelemizin teorik safhası tamamlanmış olup 11 Ocak 1921 ile 31 Mart 1921 I-II. İnönü Savaşları, 23 Ağustos 1921 Sakarya Meydan Savaşı ve 30 Ağustos 1922 Başkumandanlık Meydan Savaşı ve 9 Eylül 1922’de Yunan kuvvetlerinin İzmir’den denize dökülmesi ile Millî Mücadelenin pratik safhası da tamamlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa ve Türk Millî Mücadelesini zafere ulaştıran kadronun önünde artık diplomatik safha kalmıştı. 11 Ekim 1922 Mudanya Ateşkes Anlaşması ve 24 Temmuz 1923 Lozan Anlaşması ile Türk Millî Mücadelesi, Anadolu coğrafyasındaki mücadelesini başarı ile noktalamıştı.

Türk İstiklal Mücadelesi aynı zamanda evrensel değerler taşıyan bir olgudur. Bu bağlamda Türk milli mücadelesi 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun’da başlayıp 9 Eylül 1922 İzmir’de sona eren bir durum olmamıştır. Türk Millî Mücadelesi, yarattığı etki ve ilham ile 20. yy. boyunca dünyada muhtelif kıtalara yayılmış mazlum milletlerin kaderlerinde mühim rol oynamıştır. Pakistan ve Hindistan’ın milli uyanışları, emperyalizm karşısında onurlu duruşlarının arka planında Mustafa Kemal ve onun başlattığı Türk Millî Mücadelesi vardı. Türk Millî Mücadelesinden yıllar sonra dahi Fransız şovenizmine karşı bağımsızlıklarını arayan Cezayir’li vatanseverlerin cebinden Mustafa Kemal Atatürk’ün resimleri çıkmaktaydı. Esasen Türk Milleti de kendi milli mücadelesinde dünyanın tüm mazlum milletlerini barındırmaktaydı.

İstiklal Yolunda Millî Mücadele’nin 100. Yılı sempozyumu vesilesi ile bir kere daha bu ülkeyi bizlere emanet eden kahraman ecdadı sevgi, saygı ve rahmet ile yad ediyor, yarınlara umut dolu bakmak için güç buluyoruz.

Dr. Öğr. Üyesi Elvin YILDIRIM

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Uygulama ve Araştırma Merkez Müdürü

İÇİNDEKİLER

Başkan'dan	3
Rektör'den	4
Sunuş	5
Açılış Tebliği	
Cezmi ERASLAN Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi Olarak Görevlendirilmesi ve Sonrası Üzerine Değerlendirmeler	8
Abdurrahman BOZKURT İngiliz İstihbaratının Gözüyle İnönü Savaşları Sırasında Türk-İtalyan Silah ve Askerî Malzeme Ticareti	18
Erkin AKAN Osmanlı Arşiv Belgelerinde Akbaş Vakası	30
Hasan DEMİRHAN Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu İşgal Kararının Alınmasının İngiltere'nin Çıkarları Açısından Değerlendirilmesi	48
Abdulhalûk Mehmet ÇAY Kuvayi Milliye Ruhu'nun Manda Meselesine Tepkisi	70
Mustafa BUDAK Mondros Mütarekesi'nden Sonra İşgale Karşı Direnişe İlişkin Çeşitli Görüşler Ve Mustafa Kemal Paşa'nın Tavrı	92

Nezihe Selcen KORKMAZCAN

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Büyük Taarruz Öncesi
Paris Ve Londra'daki Diplomatik Temasları..... 105

Recep KARACAKAYA

Mütareke Döneminde İşgal Kuvvetlerinin Matbuata
Uyguladığı Sansürün Ermenice Gazetelere Yansıması (1919-1920)..... 117

Bülent YILDIRIM

Ermeni Çeteci Antranik'in Millî Mücadele Dönemindeki Faaliyetleri 132

Ramazan Erhan GÜLLÜ

Millî Mücadele'de İstanbul Rum Patrikhanesi Ve Anadolu'daki Faaliyetleri 144

Tuğba ERAY BİBER

Millî Mücadele Yıllarında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri 167

Mehmet BİLGİN

Doğu Anadolu'da Millî Mücadele'nin Başlangıcı 180

Naim BABÜROĞLU

Sakarya Meydan Muharebesi Ve Atatürk'ün Askeri Stratejisi..... 231

Mehmet Hakan ÖZÇELİK

Millî Mücadelede Süvari Birliği 246

Alev DURAN

Macaristan'ın Türk Milli Mücadelesine ve Atatürk'e Bakışı 271

**İSTANBUL AYDIN
ÜNİVERSİTESİ**

**ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ UYGULAMA VE
ARAŞTIRMA MERKEZİ / FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ /
TARİH BÖLÜMÜ**

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF THE
TURKISH REVOLUTION RESEARCH CENTER/FACULTY
OF SCIENCE AND LITERATURE/HISTORY DEPARTMENT

İSTİKLAL YOLUNDA MİLLÎ MÜCADELE'NİN 100. YILI SEMPOZYUMU

Symposium on the Centenary of the National Struggle on the way to Independence

Konuşmacılar / Speakers

Prof. Dr. Abdulhalûk Mehmet ÇAY

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Fatih Mehmet SANCAKTAR

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Abdurrahman BOZKURT

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Kürşad KARACAGİL

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Ramazan Erhan GÜLLÜ

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Bülent YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Hasan DEMİRHAN

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Mehmet BİLGİN

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Naim BABÜROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. N. Selcen KORKMAZCAN

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Sabri Can SANNAV

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. M.Hakan ÖZÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Tuğba Eray BİBER

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Alev DURAN

Öğr. Gör. / Lecturer Erkin AKAN

Arş. Gör. / R.A. Cem DÜZEN

📅 27.11.2019 | 11.27.2019 🕒 09:45 | 09:45^{am}

📍 A Blok H. Fehmi Büyükbayram Konferans Salonu
A Block H. Fehmi Büyükbayram Conference Hall

www.aydin.edu.tr | [f](#) [@](#) [i](#) [a](#) [k](#) [a](#) [m](#) [p](#) [u](#) [s](#)

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN 9. ORDU MÜFETTİŞİ OLARAK GÖREVLENDİRİLMESİ VE SONRASI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN*

İstiklal yolunda Türk Millî Mücadelesinin 100. Yılı Sempozyumu dolayısıyla sizlerle bir arada olmak ve açılış oturumunda, kısmında size hitap etmek benim için ayrı bir onur. Hem daveti için hem program için böyle önemli bir konuyu daima gündemde tutma hassasiyeti içinde programı düzenleyen değerli meslektaşlarıma teşekkürler ediyor, saygılarımı sunuyorum.

Açılış konuşmaları, genelde kısa oluyor. Burada da gördüğümüz üzere ama bendenizin hitabı bir yirmi dakika kadar olacak, açılış tebliği şeklinde.

Öncelikle, Türk İstiklal Harbi’nin Başkumandanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere bu süreçte vatanın bağımsızlığını, istiklalini sağlama, Türkiye Cumhuriyeti’ni kurma yolunda katkı sunan asker, sivil bütün geçmişlerimizi rahmetle anarak başlamak istiyorum.

Giriş:

Altı asırlık Osmanlı devleti macerasının sonu 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi’nde belirlendi. Türk Milleti bağımsız yaşama yolunda bölgesel hareketlerle başlattığı bir mücadeleyi hemen Mütarekenin akabinde hayata geçirdi. 5 Kasım 1918 Kars-İslam şurasıyla başlayan daha sonra da Cenubi Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkatesiyle ciddi manada tekemmül eden şuur Türkiye’nin kuzeydoğusunda bu milletin fertleri tarafından ortaya konulan millî bir duruştu, bağımsız yaşama azmiydi. Dolayısıyla, mücadeleyi oradan başlatmak gerekir. Ülkenin bütününe dönük organize bir İstiklal mücadelesinin de 19 Mayıs 1919 ile liderini ve merkezini bulduğunu ifade etmek zannediyorum bu süreci doğru değerlendirmek adına önemli bir hareket noktası olacaktır.

Türk İstiklal Harbi’nin nasıl başladığı, başkumandanımızı daha önceden kimin hangi maksatla gönderdiği ya da nasıl gittiği ve bu süreçte neler yaşandığı maalesef çok uzun yıllardan beri gündemimizi, kamuoyumuzu meşgul eden ve ciddi manada da toplumun enerjisini tüketen lüzumsuz bir tartışma olarak sürüyor.

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi T.C. Tarihi Anabilim Dalı Başkanı

Burada söz konusu edeceğimiz olaylar, kararlar ve tavırlar için doğrudan dönemin belgelerini kullanmaktayız. Sürecin en önemli kaynağı ise Atatürk'ün 100. Doğum yılı vesilesiyle yayınlanan Arşiv belgeleri olmuştur. 1916-1921 dönemine ait 106 belge ele aldığımız dönemi yeterince aydınlatmaktadır. (Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, Ankara 1982.)

Türk devlet geleneğinde, esas olan millettir ama fertler de vardır ve bu büyük millet, işlerini bu büyük evlatlarının, fertlerinin eliyle görür ve milletin büyük fertleri ne yaptılarsa, nasıl yaptılarsa bunun hesabını yine millete vermişlerdir. Nasıl gittiği, hangi amaçla gittiği ne için gönderildiği tartışmalarıyla alakalı da yine mücadelenin lideri Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün millete verdiği izahat, tarih kitaplarında vardır. 1927'deki büyük Nutuk'tan önce 24 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci oturumunda Gazi, yola çıktığı andan meclisin açılışına dek geçen gelişmeleri, millete izah etmiştir ve bu izah, bir hatırat tarzında değildir; belgelidir, hesap vermedir. İradenin sahibine hesap vermedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Görevlendirilmesi

Biraz evvel ifade etmeye çalıştığım üzere, 5 Kasım'dan itibaren başlayan Mondros Mütarekesi'ni takiben başlayan bir hareketlenme söz konusudur. Mütarekenin haftasında, malumunuz olduğu üzere Musul'un işgali söz konusudur. İskenderun'a asker çıkarma söz konusudur. Anadolu'nun çeşitli yerlerini işgal askerleriyle kontrol altına alma süreci başlamıştır. İstanbul da, devletin başkenti olarak 13 Kasım'da fiilen işgal edilmiştir. İkinci işgal resmen 16 Mart'ta gerçekleştiğinde artık devletin fiilen ortadan kalktığı bir vasat kendini gösterecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Samsun, merkezli olmak üzere bir Pontus-Rum devleti kurmak çabaları dolayısıyla bölgede çıkarılan karışıklıkları, çete hareketlerini gidermek, durdurmak ve mütareke ahkâmınca işgalin genişlemesine engel olmak üzere, 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi (daha sonra 3. Ordu müfettişi) sıfatıyla bu bölgeye gönderilmesi ile İstiklal mücadelesinin millileşmesi süreci başlamaktadır. Dönemin şahitlerinin hatıralarına baktığımız zaman, zaten Anadolu'ya gidecek ve bağımsızlık mücadelesini Anadolu'dan sürdürmek için çıkış yolu arayan subaylar hareketi söz konusudur. İngilizlerin bu isteği, böyle bir fırsatı da beraberinde getirmiştir. Ancak, gelişmelerin bize gösterdiği husus: milletin başlattığı direnişin I. Dünya Savaşı cephelerindeki en parlak kariyerli Osmanlı paşası eliyle yeni bir aşamaya geçeceğini görmeleri, 19 Mayıs itibariyle İngilizleri ciddi manada rahatsız etmiştir. Dolayısıyla da Mustafa Kemal Paşa'nın bir an evvel görevden alınması konusunda İstanbul hükümetini ciddi manada tazyik edeceklerdir. Tabii, bu süreçte başlangıç itibariyle de yeni dönem, yeni

devlet kurulurken eski rejimi kötüleyip, yenisini oturtma çerçevesinde bu aşama lüzumundan fazla ve uzun süre zorlanarak tarif edilmiştir. Paşanın gizlice, tek başına, teknik aksamı bozuk bir gemiyle Anadolu'ya geçmesi vesairesi gibi. Hâlbuki altı asırlık bir dünya devletinden bahsediyoruz. Dolayısıyla, üçlü kararnameyle, geniş yetkilerle ve 19 kişilik bir kurmay heyetiyle Anadolu'ya gönderilen bir ordu müfettişi var karşımızda. Ordu müfettişliğine atanması tarih itibariyle 30 Nisan 1919 günüdür. Ancak, talimat 6 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'ya tebliğ edilmiştir. Hükümet tarafından tasdiki ise Paşa İstanbul'dan ayrıldıktan sonra olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'ya Verilen Yetkiler:

Talimatnameye ana hatlarıyla bakacak olursak ki buradaki akademik kadromuzun zaten malumu olduğu hususlardır, Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleri Erzincan öncelikli livalarını içine alan bir alanda sınır ve komşu vilayetleri ve bağımsız livaları kapsamaktadır. Bununla birlikte Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ, Ankara ve Kastamonu vilayetlerini buralardaki kolordu komutanlıklarını yönetme yetkisiyle gidecektir. Osmanlı devleti açısından baktığınızda bu uygulama yeni bir hal de değildir aslında. Çünkü mütarekeden sonra malumunuz olduğu üzere önce 10 adet mülki müfettişlik kurulmuş ancak etkin bir şekilde çalıştırılmadığı için vazgeçilmiştir. Ondan sonrasında 3 adet askeri müfettişlik kurulacaktır. Mustafa Kemal Paşa da üçüncüsünde bu görevi görecektir. Tabii, talimatın Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesiyle, Osmanlı hükümeti tarafından onaylanması arasında yaklaşık bir 12 gün var. Yani, Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkmadan bir gün önce kabul edilen, onaylanan bir talimattır. Bu konuda belki bir hususa işaret etmek gerekir. Atatürk'te Nutuk'ta yer yer, yetkilerin bilerek, isteyerek verilmediğinden bahsediyor. Ancak yine dönemin diğer tanıklarına; o dönem hükümette vazife yapan isimlerine baktığınız zaman verilen yetkilerin çokluğu dolayısıyla bir tereddüdün hâsıl olduğunu görüyoruz. Maliye Nazırı olarak görev yapan ve hatıralarını da yayınlamış bulunan Mehmet Tevfik Biren Bey, anılarında, bu kadar geniş yetkinin sadece Samsun eksenli verilmesinin sebebi üzerinde durduklarını ve Damat Ferit Paşa'nın "Zatı Şahane böyle uygun görüyor, böyle istiyor" şeklinde uyarısından sonra hükümet üyelerinin bu talimatı onayladıklarını belirtiyor. Dolayısıyla geniş yetkiler verildiğinde de bir farkındalık olduğunu ifade etmek gerekir.

19 Mayıs'tan itibaren Mustafa Kemal Paşa görevlerini ya da kendine verilen talimata uygun girişimleri gerçekleştirmeye başlamıştır. 20 Haziran'a kadar merkezle yaptığı yazışmaların genelde olumlu olduğunu, isteklerinin merkezi hükümet tarafından kabul

edildiğini, katkıları için teşekkürler verildiğini görüyoruz. Ancak 22 Haziran'dan yani Amasya Tamimi'nin duyurulmasından sonra sürecin hızla tersine döndüğünü görüyoruz. Bu çerçevede Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin telgraflarının çekilmesine hükümet tarafından engel olunmaya başlanması üzerine ilişkiler hızla kopma noktasına gelecektir. Hava değişimi alması ve işlere karışmaması isteğinden, İstanbul'a dönmesi halinde izzet-i nefsinin kırıcı bir muamelenin olmayacağı garantisinin verilmesine kadar gelişen Saray ile yazışmalar önemlidir. Nihayet 8 Temmuz'u 9 Temmuz'a bağlayan gece Mustafa Kemal Paşa'nın önce görevden alınması, sonrasında kendisinin de askerlik mesleğinden istifa etmesiyle süreç son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne gelene kadar farklı bir evreye girecektir. Bu dönem, tarihe kongreler dönemi adıyla geçecektir.

Ancak şunu da hemen ifade edelim ki, daha 23 Haziran'da hükümet Paşa'nın görevden alındığını resmen ifade etme noktasına gelmişti. Yazışmalara baktığınız zaman, Mustafa Kemal Paşa, kendisini padişah görevlendirdiği için aynı irade söz konusu olmadan görevi terk etmeyeceğini belirttiğini görüyoruz. Müfettiş sıfatıyla verdiği emirlerin de ilgilileri tarafından yerine getirilmesi gerektiği hususunda Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarlı bir tavır takındığını da biliyoruz. Bu aranın bozulma sürecinde 19 Mayıs'ta Damat Ferit Paşa hükümetinde bir görev değişikliği söz konusudur. Dâhiliye Nezaretine Ali Kemal Bey, Harbiye Nezaretine Şevket Turgut Bey getirilecektir. Rauf Bey ise bu arada Batı Anadolu'da faaliyetler göstermektedir. Amasya Tamimi'nden sonra Ali Kemal Bey'in, Mustafa Kemal'in emirlerini dinlememe konusunda vilayetlere tamim yaptığı görülmüştür. Hemen akabinde de Mustafa Kemal'e karşı nasıl davranılacağı konusunda hükümet arasında problemler çıkmıştır. Neticede 26 Haziran'da Dâhiliye Nazırı ve Harbiye Nazırı istifa etmişlerdir. Ancak yeni gelen Dâhiliye vekili de, aynı şekilde davranmaya devam edecektir.

İstanbul Hükümetinin Müfettişlik Yetkileri Konusundaki Görüşü:

Hükümetin bu süreçte, yazışmalara yansıyan yaklaşımı siyaseten hareket etmekten başka bir çarenin olmadığı şeklindedir. Direnişin, İslam ahalisini boşuna kırdırmaktan başka bir işe yaramayacağı kanaati ifade edilir. Bu anlayış gerek Dâhiliye vekili tarafından gerekse Padişah tarafından görevden irade ile alınması aşamasında bizzat ifade edilmiştir. 6 Temmuz'da Eskişehir mutasarrıflığına gönderilen bir emirde, Hükümet-i Seniyyenin, Müdafaa-i Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri teşkilatlarına kolaylık göstermeyeceğini; gösteremeyeceğinin altı çizilmiştir. Bazı ordu müfettişlerine hükümet kararıyla verilen geniş salahiyyetin memleketin asayişini teminine dönük tedbirleri mülki memurlarla müştereken

alması, belirlemesi ve sonuçlandırması adına olduğu vurgulanmıştır. Hükümet tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya verilen o geniş yetkiler için yapılan yorum budur. Yetkiler, mülki ve askeri kuvvetleri birleştirerek işgalcileri kızdırmadan süreci tamamlama işinde kolaylık sağlamak amacıyla verilmiştir ve bu yetkileri aşmanın da asla mümkün olmadığı ifade edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Geri Çağrılması ve İstifası

Paşa öncelikle bu süreçte neler olup bittiğini Harbiye Nezaretinden sorduğunda zamanda, İngilizlerin yoğun baskısı ve istekleri dolayısıyla hükümetin bu kararı almak zorunda kaldığını öğrenecektir. Bu çerçevede, 11 Haziran'da bizzat Sarayla yaptığı yazışmada, telgraf başında; huzura son kabulü sırasında padişahın kendisine “İnşallah, millet mütebbih (uyanık) ve müteyakkız (hazır) olur. Gerek beni gerek kendisini kurtarır” dediğini Padişaha hatırlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da yaklaşık 1 aylık süre zarfında halkın ve ordu komutanlarının hissiyat ve icraatına vâkıf olduğunu, milletin baştan aşağıya uyanık, istiklal-i devlet ve milleti, saltanatın hukuku ve hilafetin devamını teyid için kavi bir azim ve iman ile mücehhez olduğunu ifade etmiştir. İstanbul'dayken, bunun bu kadar olduğunu tahayyül bile edemediğini de ifade etmiştir. Dolayısıyla, Devlete ve Padişaha bağlılığı sarsılmaz olan millete tamamıyla dayanmak ve ona yardım etmek gerektiği hususunda bir uyarı yaptığını görüyoruz. Burada, önce Dâhiliye, sonra Harbiye, sonra hükümet kararı ve arkasından Padişah iradesiyle sonuçlanan süreçle alakalı Mustafa Kemal Paşa şöyle bir ifade kullanmıştır. Tırnak içerisinde orijinaliyle ifade edeceğim:

“Vezaif-i mevduamın ifaası sırasında (yani bana verilen görevin yapılması sırasında) ecnebilerin ve bazı erbabı mefşedetin (yani kötü kişilerin) mutlaka tezvirat ve mümanaatı ihtimaline daha Dersaadette cezmla mazuratım meyanında size ihsasa çalıştım.” Diyor. Mustafa Kemal Paşa bilhassa Sadrazam Paşa ile bazı ricali mühimme-i devlete pek açık olarak teşrih ettim ve böyle vaziyetler karşısında Ali İhsan Paşa ve Yakup Şevki Paşaların akıbetine giremeyeceğimi ilave etmişim”. Padişaha ihsas, terbiye gereğidir efendim. Diğer bakanlara da açık ve net bir şekilde ifade edilen bir husus var. Bu çerçevede devam ediyor Paşa:

“Milletin uyanıklığını gören İngilizler ve bazı zayıf seciyeliler, beni İstanbul'a çağırırlar. Malta'ya gitmek veya atıl bırakılma ihtimali karşısında bittabi buna mufavakkat de mazurum.” diyor ve: *“Eğer icbar edilsem, memuriyetten istifa ederek, kemakan (bundan önce olduğu gibi) Anadolu'da ve sine-i millette kalacağım.”* Burası belki çok daha önemli: *“Vatani vazifeme, bu defa daha sarîh, daha açık, daha net adımlarla devam edeceğim. Ta ki millet,*

mazhar-ı istiklal ve saltanat ve Hilafet te masun-u inhiras olsun.” Tarzında bir cevap verdiğini görüyoruz. Buradan zannediyorum, şunu rahatlıkla söylemek mümkün: Paşa bu görevi alırken hem Padişahla hem de tüm üst düzey devlet ricaliyle uygulama sırasında karşılaşılabilen problemler vesaire hususunda ciddi bir tartışma içerisinde olmuştur. Bununla birlikte Musul’un İngilizlere verilmemesi konusunda, orayı boşaltmama konusunda direnen Ali İhsan Paşa’nın hükümet tarafından geri çağırılması söz konusuydu, biliyorsunuz Malta’ya sürüldü. Aynı şekilde Yakup Şevki Paşa da doğuda bir kısım subaylarını terhis ederek o bölgedeki mücadeleyi örgütleme çabalarına girdiğinde o da geri çağırıldı ve o da belli bir süre milli mücadelenin askeri safhasındaki ilk başarılardan uzak kaldı. Ancak Sakarya Melhame-i Kübrasından sonra Malta’dan Anadolu’ya geri dönebildi. Böyle de bir zemin söz konusudur. Bu noktadan hareketle Mustafa Kemal Paşa böyle bir muameleye razı olmayacağını ifade ediyor.

Sarayın Baş Kitabetinden verilen telgraflara baktığımız zaman Padişahın Mustafa Kemal Paşa’nın şahsına özel bir güveninin ve itimatının olduğu ifade ediliyor. Ancak önce hava değişimi alması birkaç ay oralarda kalması ama faaliyeti bırakması isteniyor. Yani, istenen şey daha doğrusu Atatürk’ün yaptığı şey, İngilizler tarafından vatan müdafaası şeklinde değil de başka bir tarzda değerlendiriliyor. O nedir, isyan çıkarmaktır. Dolayısıyla da bir an evvel geri alınması adına bir hareket ya da bir baskı söz konusu olmuştur. Bu çerçevede, Harici Nezaretinden 3 Temmuz’da Sadarete gönderilen yazıda, görev alanı içindeki Müslüman halkı, azınlıklar ve yabancılara karşı kışkırtma yolundaki hareketlerinden dolayı, İstanbul’a çağırılması İngiltere fevkalade komiseri tarafından ısrarla istenmiştir. 8 Temmuz’daki yazışmalara baktığımız zaman, Padişah ta Mustafa Kemal Paşa’nın bu yolda teşebbüslerde bulunmasına gerek olmadığını ifade ediyor. Görevden almadan hemen önce söylediği şey şudur: “İşgal altındayız. Devletin varlığının ve istikbalinin tekrar kazanılmasında, başarı sağlandığında, saltanat merkezinden taşranın kurtarılması kolay olur. Merkez tehlike ile karşılaşınca taşradan merkezin kurtarılmasına imkân olmayacağı için yapılacak en akıllıca hareket ülkede sükûnet ve güvenliğin korunmasına çalışmaktır. Padişah hemen akabinde de resmen görevden alınmasına dair iradeyi ifade ediyor.

İngiliz İşgal Kuvvetlerinin Baskısı:

Şimdi, burada İngilizlerin ısrarla bu faaliyet içinde olmalarının baskı yapmalarının, sebebini, dönemin Harbiye Nazırı Ferit Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan 6 Temmuz tarihli yazışmada görmek mümkündür. Ferit Paşa da Mustafa Kemal Paşa’nın dönmesini, izzeti nefsinin kırılacak en ufak bir muameleye maruz kalmayacağını, bu konuda

İngilizlerden garanti alındığını da ifade ediyor. Fakat Mustafa Kemal Paşa da ısrarla bu adamların hiçbir zaman mütareke ahkâmına bile uymamışken verdikleri sözlere inanmanın da mümkün olmayacağını, gerçekçi olmayacağını ifade etmiştir büyük bir öngörüyle. Bunun üzerine, Harbiye Nazırı Ferit Paşa, “beyanat-ı âlileri doğrudur, ancak, bir hareket-i milliye vuku bulacağına iman eden İngilizleri, kudret-i aliyye ve hamiyet-i müsellemeleri endişenak etmiştir. Düşmanlarımız tarafından her gün bir suretle yayılan tezvirat bu endişeyi tezyid eylemiş olacak ki, bugün behemehâl ordunun başından İstanbul’a getirilmenizi Bablali’den talep etmişlerdir. Bunu tehditkâr bir lisanla söylemişlerdir. Daha önce bir şekilde orada kalmak ya da izin almak gibi hususlar, padişahın da onay verdiği hususların artık devam ettirilmesine imkân kalmamıştır” bilgisini vermiştir.

Dolayısıyla, yaptıkları işin bir tepki doğuracağını İngilizler, biliyorlar ve bekliyorlardı. Öyle ki biraz evvel, konuşmanın başında da ifade ettiğim üzere, Cenubi Garb-i Kafkas Hükümetiyle, Kars-İslam şurasıyla başlayan süreçte zaten millet bu iradeyi ortaya koymuş durumdadır, dolayısıyla liderin de ortaya çıkmış olmasının İngilizleri ciddi manada rahatsız ettiğini görmek ifade etmek mümkündür. Bu süreçte hükümetin siyasi teşebbüste netice alma beklentisi ve inancının ısrarla dile getirildiğini, Padişahın 8 Temmuz itibarıyla buna uyduğunu ifade etmek durumundayız. Öyle ki, o geniş yetkilerle bu görüşmeler, tartışmalar; görev başladığında neler olacak tartışmaları ciddi manada bir hareket düşündürmektedir. Ancak başlangıçta böyle bir adım atmış olmasına rağmen İstanbul’un bunu yoğun İngiliz baskısı karşısında devam ettiremediğini, Mustafa Kemal Paşa’yı Anadolu’ya gönderme iradesinin arkasında durmadığını ifade etmek gerekir.

Padişah VI. Mehmed Vahideddin’in Tavrı:

Bundan sonra da Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin toplanmasına kadar gidecek olan süreçte ilişkiler kopmamıştır. Taraflar arasında herhangi bir suçlama söz konusu olmamıştır. Hatta Son Osmanlı Mebusan Meclisi toplandığı sırada Mustafa Kemal Paşa’nın görevden istifa etmesi sonrasında alınan rütbe ve nişanlar da kendisine iade edilmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin toplanması arifesinde de gerek Ali Rıza Paşa’nın gerekse Padişahın mütereddit tavırları o dönem itibarıyla bu mücadeleyi bu şekilde götürme konusunda bir iradeye sahip olmadıklarını bize gösteriyor. Elbette ki altı asır yaşayan bir devletin, bir hanedanın devam ettirilmesi için onun son temsilcisinin birtakım girişimlerde bulunması son derece tabiidir ve bunu anlayışla karşılamak gerekir. Ancak milletin şartlarını, milletin imkânlarını, milletin neler yapacağını layıkıyla değerlendirememek dolayısıyla da bu teşebbüsünün arkasında

duramadıklarını görüyoruz. Öyle ki 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'daki Son Osmanlı Mebusan Meclisi basılmadan önce, VI. Mehmed Vahideddin bir gün önce meclisin başkan vekillerini görüşmek ve uyarmak üzere Saray'a çağırılmıştır. Misak-ı Milli'nin ilanından İngilizlerin rahatsız olduklarını tespit ederek dolayısıyla da hareketlerinize ve sözlerinize dikkat edin demek için meclis temsilcilerini Padişah çağırılmış ancak rahatsızlığı dolayısıyla ancak 16 Mart sabahı görüşmüştür. Görüşmede Rauf Bey, Mehmet Vehbi Bey ve Abdülaziz Mecdi Efendi gibi Meclis temsilcilerinin kendisine Anadolu'ya destek verme konusundaki çağrılarını kabul etmemiştir. Padişah, İngilizlerin bugün isterlerse Ankara'ya öbür gün Sivas'a kadar gidebileceklerini, bu kuvvete karşı koymanın mümkün olmadığını ve süreci kendisinin yönettiğini ifade etmiştir. VI. Mehmed Vahideddin o meşhur konuşmayı yaparak, akıbetine bir manada razı olmuştur.

Son Mebusan Meclisinin işgal altına girmesi, kapanması ve hemen akabinde Padişah tarafından feshedilmesinden sonra da Osmanlı Devleti'nin hayat ve varlık belirtisi olan müessese ortadan kalktığı için bu tarih aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda Osmanlı'nın yıkılma, tarihe intikal etme günü olarak da özellikle belirlenmiştir.

Netice itibarıyla, gerek İstanbul tarafı gerek Anadolu tarafı bu süreçte kendi içtihatları, görüp anlayabildikleri çerçevede bağımsızlık için; devletin milletin bağımsızlığı için ellerinden gelen çabayı ortaya koymuşlardır. Ancak herkesin, her kesimin gücünün, idrakinin, azminin bir sınırı, bir noktası vardır. Bunda da aldıkları eğitim, kazandıkları görgü ve dünya görüşü belirleyici mahiyet taşır. Osmanlı klasik dönemi sonrası hanedan üyelerinin eğitimleri, devlet ve millet işleriyle ilgilenecek yetişmesi, son padişahların olaylar karşısındaki tavırlarını belirlemiştir. Hükümet mücadeleye başladığı noktadan sonra çok ileriye gidememiştir. İtilaf devletleriyle, bilhassa dönemin süper gücü İngiltere ile iyi geçinmek mecburiyetini hissetmişlerdir. Son dönemlerdeki askeri başarısızlıklar, ekonomik sıkıntılar onları bu yöne itmiş olmalıdır. Ancak her şartta millete dayanan ve milletin bilakayduşart hâkimiyeti milliyesi ilkesini destur edinen Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları millet adına ortaya çıkararak iradesini hâkim kılmışlar ve bu süreci Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar götürmüşlerdir. Altı asırlık Osmanlı Devleti'nin küllerinden yeni bir bağımsız Türk devleti kurmuşlardır. Gerek mücadelelerinde gerekse yeni Türk devletinin yönetiminde yetiştikleri dönemin bilgi birikimi, görgüsü ve dünya görüşü etkili olmuştur.

Dolayısıyla yeni devletin kuruluşuna savaş alanlarında ve diplomasi masalarında katkı veren, milletimizin bütün şehitlerine, gazilerine, büyüklerimize rahmet ve minnetlerimi ifade ediyorum.

İngiliz İstihbaratının Gözüyle İnönü Savaşları Sırasında Türk-İtalyan Silah ve Askerî Malzeme Ticareti

Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT*

Düzenli ordunun kuruluşu sırasında silah ve askerî malzeme ihtiyacını dışardan karşılamak zorunluluğu TBMM'ni, Bolşevik Rusya ve İtalya ile temas kurma arayışına itti. İlk dönemlerden itibaren Yunanlılar, Türklerin dışarıdan silah ve askerî malzeme satın aldığına dair iddialarla İngilizleri harekete geçirmek ve bu suretle TBMM düzenli kuvvetlerinin takviye edilmesini önlemek istediler. Oysa İngiliz kaynakları, Yunanlılardan önce TBMM'nin Bolşeviklerle bilhassa İtalyanlarla silah ve askerî malzeme satın almak amacıyla temasa geçtiğine dair duyumlar almışlardı.

Türk-İtalyan silah ve askerî malzeme ticaretine ilişkin İngiliz duyumları Yunan iddialarının aksine somut verilere dayanıyordu. TBMM ile İtalyan temsilciler arasındaki telgrafları ele geçiren İngilizler, dönemin teknolojik imkanlarının elverdiği ölçüde bu telgrafları deşifre ederek malumat sahibi oluyorlardı. İngiliz Parlamentosu'na da yansıyan istihbarî nitelikteki verilerden hareketle hazırlanacak bu çalışmada İnönü Savaşları sırasında Türk-İtalyan silah ve askerî malzeme ticareti karşısında İngiltere'nin sergilediği tutum ele alınacaktır.

***Anahtar Kelimeler:** I. İnönü Savaşı, II. İnönü Savaşı, İngiliz İstihbaratı, TBMM, İtalya.*

Giriş

Osmanlı Devleti ile imzaladığı Uşi Antlaşması neticesinde Trablusgarp'ı ele geçiren ve On İki Ada'yı geçici olarak işgali altında tutan İtalya, Güneybatı Anadolu ile yakından ilgilenmekteydi. Birinci Dünya Savaşı başladığında bir süre tarafsız kalsa da Çanakkale Savaşları sırasında, 26 Nisan 1915 tarihinde imzaladığı Londra Antlaşması ile İtilaf Devletleri saflarına dâhil olan İtalya, müttefiklerinden Osmanlı coğrafyası özelinde Güneybatı Anadolu'ya dair taahhütler almıştı. İlerleyen süreçte müttefiklerinin Rusya ile ayrı anlaşmalar yaptığını öğrenen İtalya, 19-21 Nisan 1917 tarihleri arasında Saint Jean de Maurienne Antlaşması ile Aydın vilayeti ile ilgili hedeflerine ulaşabilmek adına İngiltere ve Fransa'nın onayını elde etti. Böylece savaşın kazanılması hâlinde hedefleri gerçekleşecek olan İtalya, Doğu Akdeniz'de büyük bir güç haline gelecekti. Ne var ki, Saint Jean de Maurienne Antlaşması ihtilal sürecine giren Rusya'nın onayına bağlı olduğundan hukuken ve teknik açıdan tamamlanmamış bir anlaşma kategorisindeydi. Ayrıca İngilizler 1917 yılında İtilaf Devletleri saflarında savaşa katılan Yunanistan'ı Doğu Akdeniz ve Anadolu'da bir denge unsuru olarak kullanmayı planlıyorlardı¹. Bolşeviklerin yönetimi ele geçirdiği Rusya'nın I. Dünya

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, abozkurttt@hotmail.com

¹ Bkz. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and the Middle East A Documentary Record: 1914-1956*, Vol. II, D. Van Nostrand Company, INC., Princeton, New Jersey, New York 1958; Paul C. Hermreich, *From Paris To Sèvres The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Pres, Ohio, 1974; Ahmet Hürşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

Savaşı'ndan çekilmesi, ABD'nin savaşa katılması ve İttifak Devletlerinin yenilgisi İngiltere açısından Doğu Akdeniz ve Osmanlı coğrafyasına yönelik planlarını pratiğe geçirebilecek müsait bir zemin yarattı.

I. Dünya Savaşı'nın ardından en etkili güç haline gelen İngiltere, koşulların değişmesinden dolayı gizli antlaşmaların geçerliliğini yitirdiğini ve işgal edilen ya da edilecek olan düşman topraklarının yönetimi hakkında nihai kararın müttefikler arasında yapılacak müzakereler neticesinde verileceğini bildirdi. I. Dünya Savaşı sırasında yapılan bütün gizli anlaşmaları devre dışı bırakacak olan bu karara İtalyanlar kuşku ile yaklaşsalar da İngiltere ile masaya oturmaktan başka bir alternatifine sahip değillerdi². Savaş sonunda doğal olarak İtilaf Devletlerinin Osmanlı coğrafyasına yönelik farklı beklentileri bulunmaktaydı. Fakat hiç şüphesiz müzakere masasında ağırlığını hissettirecek devlet İngiltere idi. Mondros Mütarekesi'nin ardından Musul, İskenderun ve Boğazlar bölgesini işgal eden İtilaf kuvvetleri de ağırlıklı olarak İngilizlerden oluşmaktaydı. Ayrıca Malta, Mısır ve Kıbrıs'ı elinde bulunduran İngiltere Doğu Akdeniz'de İtalya'nın etkisini daha da artırmasını istemiyordu.

I. Dünya Savaşı'nın kazanılmasında ciddi bir rolü olmadığı halde 1918 yılına gelindiğinde Trablusgarp ile birlikte On İki Ada'yı işgali altında tutan İtalya, Adriyatik kıyıları ve Güneybatı Anadolu'daki hedeflerine ulaşması halinde; sadece Doğu Akdeniz'de değil Balkanlar, Anadolu ve Boğazlar bölgesindeki konumunu oldukça güçlendirecekti. Bundan en fazla rahatsızlık hisseden İngiltere masa başında Fransa ve ABD'nin desteğini almak suretiyle İtalyan hedeflerinin tamamının gerçekleşmesini engellemeye çalışacak ve bu aşamada Yunanistan dengeleyici bir unsur olarak müttefikler arası planlara dâhil edilecekti. Nitekim Paris Konferansı başlar başlamaz bu durumu sezen İtalyanlar, Antalya'dan Kuşadası'na kadar sahil hattını ele geçirerek İzmir'i işgale yönelik hazırlıklar yapmaya başladılar. Ancak üç müttefik, İzmir ve Fiume'yi ele geçirmesine karşı çıktıkları İtalya'nın, işgali altında tuttuğu On İki Ada'yı da Yunanistan'a bırakması için siyasi baskı yaptılar. Bu baskılar karşısında müzakere masasından çekilen ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline razı olan İtalya, müttefikleri ile uzlaşma sağlamadan hedeflerine ulaşamayacağını farkındaydı. Bundan dolayı 29 Temmuz 1919 tarihinde Tittoni ile Venizelos arasında yapılan anlaşma gereği İtalya, savaş sonu hedeflerine ulaşmak kaydıyla Rodos dışında On İki Ada'yı Yunanistan'a devretmeye razı olacaktı³.

² Abdurrahman Bozkurt, "Sykes-Picot Antlaşması ile İşgal Edilmesi Planlanan Düşman (Osmanlı) Topraklarının Yönetimine Dair 30 Eylül 1918 Tarihli Geçici Antlaşma (Modus Vivendi)", *İmparatorluklar Çağına Veda*, Ed. Bülent Bakar, Okan Yeşilot vd., Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019, s. 9-33.

³ Çağla D. Tağmat, "Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na On İki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler", *Türkiyat Mecmuası*, C. 28/1, (2018), 148-149.

Savaş sonu hedeflerine ulaşmadığı için Tittoni ile Venizelos Antlaşması'nı uygulamayan İtalya, Sevr sürecinde bilhassa İngiltere'nin, On İki Ada'nın Yunanistan'a devredilmesine dair baskısıyla karşı karşıya kaldı. Sevr'de imzalanan Bonin-Venizelos Antlaşması ile Rodos dışında On İki Ada'yı bir kez daha Yunanistan'a devretmeye razı olan İtalya, Sevr'de yapılan Üçlü Antlaşma ile kendisine taahhüt edilen Anadolu'daki nüfuz bölgelerini ele geçirmeyi hedefliyordu. Fakat Üçlü Antlaşma ile İtalya'ya vaat edilen nüfuz bölgesinin sadece bir kısmı İtalya'nın işgali altında olup kalan kısımlarını TBMM kontrolü altına almak için çaba sarf ediyordu. Zira Sevr sürecinde Yunan ordusu İtilaf Devletlerinin müşterek kararı doğrultusunda TBMM'nin kontrolündeki Batı Anadolu içlerine yönelik askerî bir operasyon düzenleyerek işgal sahasını genişletmişti. İtalyanların beklentileri, Yunanlılar tarafından işgal edilen Batı Anadolu topraklarının Üçlü Antlaşma doğrultusunda kendilerine bırakılması⁴, TBMM kontrolü altındaki bölgelerden de imtiyaz elde edilmesi idi. Yunan ordusunun Batı Anadolu'da işgal altında tuttuğu sahayı İtalya'ya bırakmak bir yana daha da genişletmesi İtalya'nın bu anlamda umutlarını yitirmesine ve TBMM ile temasa geçmeye çalışmasına yol açtı. Bu temasları yakından takip eden Yunanlılar ve İngilizler İtalya ile TBMM arasında silah ve askerî malzeme ticareti başladığına dair istihbarata ulaştılar.

Türk-İtalyan silah ve askerî malzeme ticareti Milli Mücadele dönemi sahasında çalışmalar yapan araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu noktada Mevlüt Çelebi'nin ağırlıklı olarak Türk ve İtalyan arşivlerini ana kaynak olarak kullandığı Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri⁵ ve Fabio Grassi'nin İtalya ve Türk Sorunu⁶ adlı çalışmaları öncelikle zikredilmelidir. Bilhassa Mevlüt Çelebi'nin çalışması Milli Mücadele dönemi Türk-İtalyan ilişkilerine ve bu bağlamda çalışmamızda incelemeyi hedeflediğimiz silah ve askerî malzeme ticaretine dair önemli bilgi ve değerlendirmeleri bünyesinde barındırmaktadır. Salâhi R. Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri⁷ başlıklı çalışmasında ağırlıklı olarak İngiliz; Bige Yavuz ise Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922⁸ başlıklı çalışmasında Fransız istihbarat raporlarından ve yazışmalarından yararlanarak söz konusu ticaretle ilgili iddiaları açıklığa kavuşturmayı hedeflemiştir. Bu çalışmada ise ana kaynak olarak İngiliz Hükümet Kod ve Şifre

⁴ Abdurrahman Bozkurt, "Trakya'nın Yunanistan'a Devri (1920)", *Türkiyat Mecmuası*, S. 29, (Millî Mücadele Özel Sayısı 2019), s. 4-5.

⁵ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

⁶ Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu ve Dış Politika*, Çev. Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

⁷ Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

⁸ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

Okulu tarafından deşifre edilen Türk ve İtalyan telgraflardan istifade edilecek, İngiliz Parlamento tutanakları incelenerek İngiliz istihbaratının, parlamentelerin ve Lloyd George Hükümeti'nin İnönü Savaşları sırasında Türk-İtalyan silah ve askerî malzeme ticaretine hangi bakış açısıyla yaklaştıkları ve meseleyi nasıl algıladıkları değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu çalışmada istifade edilecek kaynaklar, büyük ölçüde deşifre edilen Türk ve İtalyan telgrafları olduğundan, genel itibarıyla raporlardan yararlanılarak hazırlanan eserlere, güvenilir verilerle katkı sağlamak, bilhassa İngilizlerin meseleye bakışlarını ve yaklaşımlarını değerlendirebilmek hedeflenmektedir.

Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan Silah ve Askerî Malzeme Ticaretinin Başlaması

I. Dünya Savaşı'nda işgal edilen ya da savaş sonrasında işgal edilecek toprakların paylaşımı konusunda yaşanan tartışmalar İtalya'nın İtilaf Devletleri ile bağlarını zayıflatmıştı. TBMM ise gerek askerî malzeme ihtiyacını temin etmeye gerekse Türkiye'de işgalci pozisyonundaki İtilaf Devletleri arasındaki fikir ayrılıklarından yararlanmaya ve aralarındaki bağları koparmaya yönelik politikalar geliştirmekteydi. Bu durum TBMM ile İtalya arasında gayri resmi düzeyde ilişkilerin başlamasını sağladı. TBMM ile İtalya arasındaki temasları yakından takip eden Yunanlılar, 1920 yılı ortalarından itibaren Bolşeviklerin ve İtalyanların TBMM'ne silah ve askerî malzeme desteği sağladıklarına ya da sattıklarına dair iddiaları gündeme getirerek gerekli tedbirlerin alınmasını talep ettiler. Aynı dönemde Yunanlılarla birlikte İngiliz istihbarat servislerinin de buna dair duyumlara ulaştıklarını⁹ ve üst düzeyde bu konunun ele alındığını İngiliz Parlamentosu'ndaki tartışmalar kanıtlamaktadır.

İngiltere'de Bolşeviklerin TBMM'ne silah ve askerî malzeme sevkine karşı hangi tedbirlerin alınacağını düşünlüğü sıralarda müttefik İtalya'nın TBMM'ne silah ve askerî malzeme satışının gündeme gelmesi ciddi manada bir şaşkınlık yarattı. İlk etapta İngiliz Hükümeti meseleyi resmi düzeyde tartışmaya açmazken, diplomatları aracılığıyla gayri resmi platformlarda İtalyanlardan söz konusu iddialarla ilgili açıklama istiyordu. Fakat bu iddiaları İtalyan yetkililer "inkâr siyaseti" ile yalanlamakla kalmıyor, İngilizlere ve Yunanlılara çok sert tepki gösteriyorlardı. 29 Temmuz 1920 tarihinde İngiliz Hükümeti adına Harmsworth, parlamentoda TBMM'nin Bolşeviklerden ve İtalya'dan silah ve askerî malzeme tedarik ettiğine dair raporlardan bahsederek söz konusu askerî malzeme trafiğini kontrol etmeye yönelik

⁹ Çelebi, *a.g.e.*, s. 329-330; Sonyel, *a.g.e.*, s. 159-167

önlemler aldıklarını açıkladı. İlgili istihbarat raporları gayri resmi surette İtalyan makamlarının dikkatine sunulmuş ve hafifçe uyarılarda bulunulmuştu. Bu uyarıların ve Bolşeviklere karşı alınacak tedbirlerin askerî, siyasi ve hukuki endişelerle birlikte istenmeyen sonuçlara yol açma ihtimali bulunduğundan Harmsworth, 27 Ekim 1920 tarihinde Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin özel kuruluşlar tarafından üretilen askerî araç ve malzemelerinin kötü amaçlarla kullanımını yasaklayan 8. maddesini harekete geçirmeye hazırlandıklarını açıkladı¹⁰. Paris'te Yüksek Ekonomik Konsey ise Sovyet-Rusya ile ticari ilişkilerin engellenmesine yönelik müdahalelerin doğru olmayacağı yönünde bir karara varmıştı. Bu nedenle yine hükümet adına Bonar Law, müttefikler tarafından Karadeniz'de alınacak tedbirlerin Sovyet Rusya'ya karşı yerel bir ablukaya dönüştürülemeyeceğini itiraf ediyordu. Ancak Sovyetlerin Kuva-yı Milliye'ye silah yardımı yapması hâlinde durumla başa çıkması için takdir yetkisi verilen İstanbul Müttefik Orduları Başkomutanı, “müttefiklere karşı savaşın silahlanmasını engellemek amacıyla tüm gemileri gözaltına alma, korkutma ve pratik olarak Odessa başta olmak üzere muhtelif limanlara gitmelerini önleme” dâhil gerekli tüm adımları atma yetkisine sahipti¹¹. Fakat İtalyanlara karşı bu önlemlerin alınması mümkün görünmüyordu.

İngilizlerin en büyük endişelerinden biri 1920 Nisan ayından itibaren Azerbaycan'a hâkim olan Sovyet Rusya'nın Ermenistan'ı ele geçirerek karadan da TBMM'ne askerî malzeme desteği sağlamasıydı¹². Kafkas Ermenistan'ına bağlı birliklerin Kazım Karabekir Paşa komutasındaki TBMM kuvvetleri karşısında geri çekilmeye mecbur kalması ve Ermenistan'da Bolşevik hareketlerin taban bulmaya başlaması da 1920 yılı Kasım ayı ortalarından itibaren İngilizlerin endişeleri arttıran başka etkenlerdi.

Bolşeviklerle TBMM arasındaki ilişkiler olumlu mecrada gelişirken, İtalya'nın TBMM'ne silah ve askerî malzeme hatta kredi sağladığına dair raporlar ve bunların doğru olma ihtimali her geçen gün artıyordu. İngiliz Hükümeti bu trafiği doğrudan engellemeye yönelik bir tedbir almak yerine bu istihbaratı artık resmi olarak da İtalyan Hükümeti'nin bilgisine sunuyor, ancak İtalyan Hükümeti bu haberleri “kategorik olarak inkâr” ediyordu¹³. Fakat İtalya ile TBMM'nin araçlar vasıtasıyla ilişki kurma arayışı içerisinde olduklarına artık şüphe yoktu.

¹⁰ MUSTAPHA KEMAL (MUNITIONS), 27 Ekim 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/oct/27>, (Erişim 6 Şubat 2020)

¹¹ Bonar Law, Bilhassa silahların gizlendiğinden ve pratik olarak müttefiklerin düşmanları olanlara gideceğinden şüphelenilmediği sürece Odessa üzerinden yapılan barışçıl ticarete müdahale edilmeyeceğini de açıklamıştı. TURKISH NATIONALIST FORCES, 3 Kasım 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/nov/03>, (Erişim 6 Şubat 2020)

¹² BLACK SEA, 17 Kasım 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/nov/17>, (Erişim 6 Şubat 2020)

¹³ ITALY AND KEMALIST TURKS, 15 Kasım 1920, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/nov/15>, (Erişim 6 Şubat 2020)

Nitekim 1920 yılı Haziran ayında İtalya tarafından “özel bir görevle” Ankara’ya gönderilen Prof. Vincenzo Fago, Mustafa Kemal Paşa ile görüştüktan sonra aynı yılın Eylül ayında ülkesine döndü. Fago’nun Mustafa Kemal Paşa ile gizli bir anlaşma imzaladığı hem İngiliz¹⁴ hem Fransız¹⁵ istihbarat servisleri tarafından ileri sürülmekteyse de Çelebi, böyle bir anlaşma imzalanmadığını nakletmektedir¹⁶. Nitekim Fago’nun ülkesine dönüşünün ardından¹⁷, 1920 yılı Kasım ayı sonlarına doğru bir İtalyan heyetinin Ankara’da Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğü ve İtalya’dan Anadolu’ya askerî malzeme gönderilmesi konusunda anlaşmaya vardığı bilgisi İtalyan yetkililerle paylaşılarak dikkatleri çekildi. İstanbul’da bulunan İtalyan Yüksek Komiseri Arlotta, bu iddialar yalanlamakla kalmayarak asılsız iddiaları “skandal” olarak nitelendirmekteydi. Arlotta çok dikkatli bir tahkikat yürüttüdüğü takdirde bu iddiaların doğru olmadığını anlaşılacağı ve Yunanlılar tarafından gündeme getirilen bu temelsiz iddiaların İtalyan askerî yetkililerine olan güveni kırmaya yönelik olduğunu ileri sürse de¹⁸ gerçeker kısa süre içerisinde gün yüzüne çıkacaktı.

I. İnönü Savaşı’ndan sonra Yunanlılar, İtalyan gemilerinin İnebolu üzerinden Kuva-yı Milliye’ye cephaneye sevk ettiklerine dair iddialarını tekrarladılar¹⁹. II. İnönü Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Daily Telegraph’ta, Kuva-yı Milliye’ye gönderilen “yasa dışı (kaçak) silahlarla” ilgili imalı sözler saf edildi. İtalyanlar bu iddiaları da yalanladılar²⁰. Fakat II. İnönü Savaşı sonrasında denk gelen dönemden itibaren İngilizler TBMM ile İtalya arasındaki telgrafları deşifre etmeyi başaracak ve söz konusu iddiaların temelsiz olmadığı anlaşılacaktı.

İngilizler TBMM’nin Roma’daki temsilcisi Câmî Bey ile Askerî Ataşesi ve Mübayaât Komisyonu Başkanı Yarbay Mümtaz Bey’in²¹; İtalyan yetkililer aracılığıyla Ankara Hariciye Vekaleti’ne ilettikleri 28 Nisan 1921 tarihli telgrafi deşifre ettiklerinde mesele aydınlanmaya başladı. TBMM temsilcileri; silah ve cephanenin İtalyan Hükümeti tarafından tedarik edileceğinin açığa çıkması nedeniyle sevkinin geciktiğini, bundan dolayı nüfuz sahibi kimselerle birlikte Mehmet Nuri Bey’i silah temin etmek üzere Almanya’ya gönderdiklerini

¹⁴ Sonyel, *a.g.e.*, s. 119-123.

¹⁵ Yavuz, *a.g.e.*, s. 76-77.

¹⁶ Çelebi, *a.g.e.*, s. 230-231.

¹⁷ Grassi; Fago’nun dönüşü konusunda Curzon’un yoğun bir baskı yaptığını nakletmektedir. Grassi, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁸ G. Buchanan’dan Curzon’a 26 Kasım (alındığı tarih 1 Aralık)1920 tarihli mektup, *The Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi)*, FO (Foreign Office), 406/44, 194

¹⁹ İstanbul Yunan Yüksek Komiseri Cannelopoulos’tan İzmir Yunan Genel Karargahı Papoulas’a 7/3 Şubat 1921 tarihli telgraf, *The Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi)*, *Head Quarters (HW)*, 12/18, 5239

²⁰ De Martino’dan Sforza, Roma 30 Mart/5 Nisan 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/20, 5964

²¹ Mümtaz Bey ve Câmî Bey’in İtalya’daki faaliyetleri hakkında bkz. Çelebi, *a.g.e.*, s. 318-320.

bildiriyorlardı. Artık İngilizler; İtalyan Hükümeti'nin, TBMM'ne gizlice silah ve cephane sattığına dair somut bir delile ulaşmışlardı²².

Câmi Bey'in silah ve cephane yüklenen ve önce 16 Nisan 1921 adından 25 Nisan 1921 tarihinde Toronto'dan ayrılacağı bildirilen geminin yola çıkışının bir kez daha ertelendiğini ilettiği 1 Mayıs 1921 tarihli telgrafi da İngilizler tarafından deşifre edildi. Ertelemenin son dönemlerde İngilizlerin ve Yunanlıların kaçakçılık konusunda aldıkları tedbirlerden kaynaklandığı anlaşılmaktaydı. Taraflar arasında ticari temaslar başladığında İtalyan Dışişleri Bakanı Sforza, bilgi sızdırılmasının önlenmesi amacıyla bu tür meselelerin sadece kendi aralarında görüşülmesi hususunda Câmi Bey'i uyarıyordu. Ancak Câmi Bey'in ardından Roma'ya gönderilen Mümtaz Bey'in başkanlığındaki Mübayaât Komisyonu'nun da ağır silahlar almak amacıyla İtalyan Savaş Bakanlığı ile temasa geçmesi ve işin içine İtalyan Deniz Bakanlığı'nın da karışması neticede söz konusu bilgilerin dışarıya sızdırıldığı tahmin edilmekteydi. Bu nedenle geminin İtalya'dan ayrılışının ertelendiği ileri sürülmekteydi. Câmi Bey de söz konusu ticaretin gizli tutulması gerektiğini aksi takdirde hiçbir geminin İtalyan limanlarından ayrılışına izin verilmeyeceğini önemle vurgulamaktaydı. Oysa İngiliz istihbarat servisi doğrudan TBMM ve İtalyan telgraflarını deşifre ederek bilgiye ulaşıyordu. Bu süreçte İtalya'nın; Londra Konferansı'nda Bekir Sâmî Bey ile Sforza arasında imzalanan antlaşmaya benzer antlaşmalarla TBMM'nden imtiyaz elde etme çabaları da hadisenin bir diğer boyutu oluşturuyordu. TBMM, başlangıçta silah temin edebilmek ve müttefikler arasında ayrılıklar yaratabilmek amacıyla bu tür antlaşmalara karşı çıktığını doğrudan açıklamıyordu. Hatta Câmi Bey, onaylanmayacak olsa dâhi TBMM'nin, Bekir Sâmî Bey-Sforza Antlaşması'nın onay sürecini geciktirmek suretiyle zaman kazanmaya yönelik bir yöntem izlemesini öneriyordu. Bu arada Ankara ile Roma arasındaki telgrafları deşifre ederek malumata sahip olan İngilizlerin²³ İtalya'ya karşı net bir tavır sergilemekten²⁴ ya da herhangi bir yaptırım uygulamaktan kaçınmaları ise ayrıca dikkate değerdi.

Nitekim İngiltere'nin tepki ya da yaptırımlarından duyulan endişeden daha çok İtalya'nın imtiyaz beklentilerinin Anadolu'ya askerî malzeme sevkini geciktirdiği anlaşıldı.

²² Mümtaz Bey'in raporu, Câmi Bey tarafından Ankara Hariciye Vekaleti'ne (Roma'dan Lago tarafından Antalya İtalyan Konsolosu aracılığıyla) gönderilen 28 Nisan/4 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22, 6329

²³ Şifreleri, Câmi Bey ve ağır silahlar satın almak üzere Roma'ya giden Mübayaât Komisyonu açmakta zorlanınca, İtalyan Dışişleri aracılığıyla kendilerine gönderilecek iletilerin posta ile Rodos'ta bulunan Mustafa Bey'e gönderilmesini, onun da Rodos yakınlarındaki Makri adası üzerinden kendilerine iletmesini tavsiye ettiler. Fakat İngilizler bu telgrafları da deşifre etmeyi başardılar. Câmi Bey tarafından Ankara Hariciye Vekaleti'ne (Roma'dan Lago tarafından Antalya İtalyan Konsolosu aracılığıyla) gönderilen 28 Nisan/9 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22,638

²⁴ Câmi Bey tarafından Ankara Hariciye Vekaleti'ne (Roma'dan Lago tarafından Antalya İtalyan Konsolosu aracılığıyla) gönderilen 1 Mayıs/6 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22,6357

TBMM ile gayri resmi düzeyde siyasi ve ticari temaslarını sürdüren İtalya'nın temel beklentisi, Bekir Sami Bey ile imzaladıkları antlaşmanın onaylanması²⁵ idi. Sforza'nın açıkça dile getirdiği bu düşüncenin hayata geçmemesi nedeniyle İtalyan Hükümeti'nin, TBMM'ye savaş malzemesi ulaştırmak üzere Toronto'dan ayrılan geminin Rodos adasında bekletilmesi için talimat verdiği anlaşıldı²⁶. İtalyanların bu tutumu TBMM ile aralarında kısa süreli bir gerilim yaşanmasına neden oldu. Söz konusu talimatın ardından Söke'de bulunan İtalyan kumandanı, İtalyan işgali altındaki bölgelerde halkın silahlanarak kendilerine karşı düşmanca bir tutum sergilediklerini bildirmekteydi. TBMM temsilcisi Câmi Bey ise bu tutumun yaklaşık 30 milyon Frank değerinde silah ve cephane yüklenerek İtalya'dan ayrılan geminin Rodos'ta durdurulmasından kaynaklanmış olabileceğini ifade ediyordu. Câmi Bey; Kuva-yı Milliye'nin, İtalyanlara ödenen paranın heba olduğu, sarf edilen enerjinin boşa harcandığı, güvendikleri ve bekledikleri silah ve cephanenin geri çevrildiği şeklinde düşüncelere kapılmış olabileceğini belirterek TBMM'nin duygularına tercüman oluyordu. TBMM'nin Roma'daki askerî ataşesi Mümtaz Bey daha açık konuşuyor, geminin Türkiye'ye doğru harekete geçeceğine dair garanti verilmesi hâlinde Kuva-yı Milliye'ye gerekli açıklamaların yapılacağını ve istenmeyen hadiselerin önlenebileceğini bildiriyordu²⁷. Diğer yandan Mümtaz Bey, Milli Müdaafa Vekaleti'ne ve Genel Kurmay Başkanlığı'na da birer telgraf göndererek İtalyanların sorunun çözümü için ısrar ettiklerini bildirdi²⁸. Doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşarak durumu özetleyen Câmi Bey ise, İtalyan Hükümeti'nin Antalya ve Söke sorunlarının çözümünü beklediğini vurgulamıştı. Gerek Mümtaz Bey gerekse Câmi Bey İtalya ile ayrılıklar yaşanmaması adına bir an önce gerekli talimatların verilmesini istiyorlardı²⁹. İki tarafın duyarlılığı ve Sforza'nın teşebbüsleri sayesinde geminin Türkiye'ye ulaşması sağlandı³⁰.

Sorunların çözülmeye başlamasından sonra Anadolu'dan peyderpey çekilme kararı alan İtalyanlar sadece ticari değil, siyasi ilişkiler kurmak amacıyla Ankara'ya temsilci atamak amacıyla harekete geçtiler. İtalyanlar öncelikle Antalya'dan çekilecekler, askerî öneminden dolayı Menderes vadisini tedrici olarak tahliye edeceklerdi. Bu dönemde İtalyanlarla ilişkilerin

²⁵ Beki Sâmi Bey ile Sforza arasında yapılan antlaşma ve onay süreci hakkında bkz. Çelebi, *a.g.e.*, s. 252-289; Grassi, *a.g.e.*, s. 137-156.

²⁶ Câmi Bey tarafından Ankara Hariciye Vekaleti'ne (Roma'dan Lago tarafından Antalya İtalyan Konsolosu aracılığıyla) gönderilen 11 Mayıs/18 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22,6491

²⁷ Askerî Ataşe Mümtaz Bey'den Ankara Hariciye Vekaleti'ne (Roma'dan Lago tarafından Antalya İtalyan Konsolosu aracılığıyla) gönderilen 15 Mayıs/21 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22,6546

²⁸ Câmi Bey tarafından Ankara Hariciye Vekaleti'ne (Roma'dan Lago tarafından Antalya İtalyan Konsolosu aracılığıyla) gönderilen 19 Mayıs/25 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22,6620

²⁹ Câmi Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya (Roma'dan Lago tarafından Antalya İtalyan Konsolosu aracılığıyla) gönderilen 18 Mayıs/25 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22,6621

³⁰ Câmi Bey tarafından Ankara Hariciye Vekaleti'ne (Roma'dan Lago tarafından Antalya İtalyan Konsolosu aracılığıyla) gönderilen 19 Mayıs/25 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22,6619

“mükemmel” bir mecrada ilerlediğini vurgulayan³¹ Câmi Bey 26 Mayıs 1921 tarihinde İtalyan Hükümeti'nin Ankara'ya temsilci gönderme kararı aldığını bildirdi³². İtalyanlar TBMM ile ilişkileri daha da geliştirmek amacıyla Ankara'ya Tuozzi'yi atamayı planlıyorlardı. Câmi Bey bu teşebbüsün ciddi manada fayda sağlayacağını düşünüyordu³³. Ancak gerek İngilizlerin tepkisi³⁴ gerekse Ankara Hükümeti'nin, İtalyanların Antalya'daki birliklerini çekmeleri koşuluyla görüşeceğini bildirmesi nedeniyle, Tuozzi Antalya'ya geldiği halde Ankara'ya gitmeden Rodos'a döndü³⁵. Fakat bu durum taraflar arasındaki ticaretin devamına engel değildi.

Yunanlıların Silah Kaçakçılığını Önlemek Amacıyla Tedbir Alma Çabaları ve İtalyanların Tepkileri

İtalya ile TBMM arasındaki ilişkilerin yol açacağı sonuçları hesaplayan Yunanlılar, Marmara Denizi'nde devriye gezerek bazı gemileri durdurmaya başladılar. Bu kapsamda Yunanlıların, savaş kanunlarına aykırı taşımacılık yaptığı gerekçesiyle Marmara Denizi'nde Bulgaristan bandıralı bir gemiyi durdurarak aramaları İtalyanlara da verilmiş bir mesaj niteliğindedir. Mesajı alan İtalyanlar derhal harekete geçerek Atina'daki Büyükelçilikleri aracılığıyla Yunanlıların İstanbul ve Trakya çevresinde savaş kanunlarını uygulayamaya haklarının bulunmadığını bildirdiler. Yunanlılar ise müttefik sıfatıyla bu hakka sahip olduklarını ileri sürüyorlardı. Bu kez İtalyanlar, Türk Boğazları ve Marmara Denizi'nde sadece üç büyük müttefikin denetim hakkına sahip olduğunu dolayısıyla Yunanlıların bu görevi yapma yetkilerinin bulunmadığını İngiliz ve Fransız yetkililere bildirerek şikâyetle bulundular. Yunanlılarla İtalyanlar arasındaki bu tartışmada İngilizler pasif bir tutum sergilerken; Fransızların, İtalyanlardan yana tavır almaları dengeleri biraz daha değiştirdi³⁶. Fransızlar; İngilizlerin Yunanlılarla birlikte Anadolu kıyılarını abluka altına almaya yönelik planlarını haber aldıklarında tepkilerini daha açık bir şekilde dile getirdiler³⁷. İtalya ve Fransa'nın aynı çizgiye gelmesi üzerine İngiliz İstanbul Yüksek Komiseri Robeck, Yunanlılarla birlikte Anadolu kıyılarını abluka altına almaya yönelik haberleri yalanlamak zorunda kaldı³⁸.

³¹ Câmi Bey tarafından Ankara Hariciye Vekaleti'ne (Roma'dan Lago tarafından Antalya İtalyan Konsolosu aracılığıyla) gönderilen 29 Nisan/9 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22,6388

³² Câmi Bey tarafından Ankara Hariciye Vekaleti'ne (Roma'dan Lago tarafından Antalya İtalyan Konsolosu aracılığıyla) gönderilen 26 Mayıs/3 Haziran 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/23, 6786

³³ Sforza'dan Londra İtalyan Elçiliği'ne 25 Mayıs-13 Haziran/2-15 Haziran 1921 tarihli telgraflar, *HW*,12/23, 6769-6933

³⁴ Sforza'dan Londra İtalyan Elçiliği'ne 19 Haziran/23 Haziran 1921 tarihli telgraf, *HW*,12/23, 7071

³⁵ Çelebi, *a.g.e.*, s. 300-301.

³⁶ Saluzzo'dan Londra İtalyan Büyükelçiliğine 30 Nisan/10 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22,6403

³⁷ Lago'dan Londra İtalyan Büyükelçiliğine 9 Haziran/13 Haziran 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/23, 6909

³⁸ Londra De Martino'dan Sforza'ya 16 Haziran/21 Haziran 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/23, 7014

Yunanlıların yenilgilerine, TBMM'nin siyasi ve askerî başarılarına endeksli olarak İtilaf Devletleri, Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlık ilan ederek her iki tarafa da savaş malzemesi satışını yasakladıklarını ve Boğazlar bölgesini tarafsız bölge haline getirdiklerini açıkladılar. İngiltere'nin önerileriyle Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlık kararı alınmasında ve her iki tarafa silah satışının yasaklanmasında İtalyanların TBMM'ye silah ve askerî malzeme satmalarının engellenmek istediği de ileri sürülebilir³⁹. Öte yandan tarafsızlık tartışmaların gündeme geldiği sıralarda İtalyan temsilcisi Lago, “nasıl ki, Türklere Boğazlar bölgesinde savaş kanunlarını uygulama hakkı verilmiyorsa Yunanlılara karşı da aynısının uygulanması” gerektiğini vurgulayarak tek taraflı pozitif ayrımcılığın kaldırılması gerektiğini hatırlatması da ayrıca kayda değerdir⁴⁰. Bununla birlikte tarafsızlık kararı neredeyse Yunanistan'ın Anadolu'daki varlığı sona erinceye kadar Yunanistan lehine uygulanacaktı.

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nden Sevr Antlaşması'na kadar geçen süreçte İngiltere'nin; ABD ve Fransa'nın desteğiyle Doğu Akdeniz ve Batı Anadolu'da Yunan eksenli politikalar izlemesi İtalya'yı, Anadolu'da her geçen gün otoritesini artıran TBMM ile temas kurmaya itti. Bu noktada İtalyanların, TBMM'nden Yunanlılara ve dolayısıyla İngiltere'ye karşı dengeleyici bir güç olarak yararlanmak istedikleri malumdur. Bununla birlikte İtalyanlar TBMM'nin etkisi altındaki bölgelerden imtiyaz elde etme arayışı içerisindeydiler. Ayrıca nakit ödeme yapan TBMM ile ticaret, I. Dünya Savaşı'nın ardından ekonomik sorunlar yaşayan İtalya açısından avantajlıydı.

TBMM'ni İtalya ile temas kurmaya iten faktörler ise hiç şüphesiz silah ve askerî malzeme ihtiyacıyla birlikte müttefikler arası birliği bozma düşüncesi idi. Mondros Mütarekesi'nin ardından işgal edilen bölgelerdeki silah ve askerî malzemenin büyük bir bölümü İtilaf Devletlerinin kontrolü altındaki depolardaydı. Gizli teşkilatlar aracılığıyla bu depolardan malzeme kaçırılrsa da TBMM'ne bağlı kuvvetlerin sürdürdükleri mücadeleyi kazanabilmeleri için yeni kaynaklara ihtiyacı bulunuyordu. Diğer yandan Mondros Mütarekesi'nin ardından elde kalan topraklarda İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan işgalci pozisyonundaydı. TBMM, bir yandan askerî mücadeleyi yürütürken diğer yandan işgalci devletler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanabilmek için siyasi hamleler yapmak zorundaydı. İşte bu

³⁹ Abdurrahman Bozkurt, “İtilaf Devletlerinin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVI, S 76, (Mart-2010), s. 27-53

⁴⁰ Lago'dan Londra İtalyan Büyükelçiliği'ne 3 Mayıs/11 Mayıs 1921 tarihli telgraf, *HW*, 12/22, 6421

düşüncelerle İtalya ve TBMM arasında gayri resmi ilişkilerle kurulan ilk temasların ardından silah ve askerî malzeme ticaretinin başladığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada ulaşılan en önemli sonuç, İtalya ile TBMM arasındaki ticari bağlantıları öğrendikleri halde İngilizlerin uyarı dışında tedbire başvurmamış olmalarıdır. İngiliz Hükümeti, Bolşeviklerin TBMM'ye sevk ettiği malzemenin engellenmesi konusunda İstanbul ve Karadeniz'deki yetkililere talimat verdiği hâlde İtalyanlara mutlak tolerans göstermiştir. İtalya tarafından gönderilen silah ya da askerî malzemeyi taşıyan gemilerin kalkış, duraklama ve varış limanlarını önceden öğrendikleri hâlde İngilizler herhangi bir müdahalede bulunmamış, sözlü uyarılarla yetinmişlerdir. Bu süreçte İngiliz Hükümeti, Yunan eksenli politikalarından dolayı dargın İtalya'nın, İtilaf Devletleri saflarından tamamen ayrılarak TBMM ile daha da yakınlaşmasını istememekteydi. 1920 yılı sonlarında Venizelos'un iktidardan çekilmesi ve I. Dünya Savaşı'na ülkesinin katılmasını istemediği için İtilaf Devletlerinin dışarıdan müdahalesi ile devrilen Kral Konstantin'in 1920 yılı Aralık ayında tahta dönmesinden dolayı Yunanistan'a yaptığı iktisadi yardımları durduran İngiliz Hükümeti'nin, "bekle ve gör politikası" kapsamında şekillenecek siyasi vaziyeti beklediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Yunanistan'ın, askerî malzeme taşıdığından şüphe duyulan İtalyan gemilerinin aranmasına dair önerileri İngilizler tarafından geri çevrilmiş, yeni bir gerginliğe fırsat tanınmamıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

The Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi);

FO (Foreign Office), 406/44

Head Quarters (HW), 12/18, 12/20, 12/22, 12/23

Kitaplar

Çelebi, Mevlüt: *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002

Grassi, Fabio L.: *İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu ve Dış Politika*, çev. Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996

Hermreich, Paul C.: *Paul C.: From Paris To Sèvres The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Pres, Ohio, 1974

- Hurewitz, J. C.: *Diplomacy in the Near and the Middle East A Documentary Record: 1914-1956*, Vol. II, D. Van Nostrand Company, INC., Princeton, New Jersey, New York 1958
- Sonyel, Salâhi R.: *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995
- Tolon, Ahmet Hurşit: *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004
- Yavuz, Bige: *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994

Makaleler

- Bozkurt, Abdurrahman: “İtilaf Devletlerinin Türk-Yunan Savaşı’nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVI, S 76, (Mart-2010), s. 27-53
- _____ : “Sykes-Picot Antlaşması ile İşgal Edilmesi Planlanan Düşman (Osmanlı) Topraklarının Yönetimine Dair 30 Eylül 1918 Tarihli Geçici Antlaşma (Modus Vivendi)”, *İmparatorluklar Çağına Veda*, Ed. Bülent Bakar, Okan Yeşilot vd., Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019, s. 9-33
- _____ : “Trakya’nın Yunanistan’a Devri (1920)”, *Türkiyat Mecmuası*, S. 29, (Millî Mücadele Özel Sayısı 2019), s. 1-22
- Tağmat, Çağla D.: “Trablusgarp Savaşı’ndan Lozan Antlaşması’na On İki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 28/1, (2018), s. 139-161

İnternet Kaynakları

<https://api.parliament.uk/historic-hansar>

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE AKBAŞ VAKASI (26-27 Ocak 1920)

Öğr. Gör. Erkin AKAN*

Özet

Bu çalışma, milli kuvvetlerin, Akbaş silah deposuna 26-27 Ocak 1920’de yaptıkları baskını ve bu baskının akislerini Osmanlı Arşiv belgeleri üzerinden incelemeyi ve değerlendirmeyi amaçlar.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’ndan, 30 Ekim 1918’de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile çıkmıştır. Mondros Mütarekesi’nin yirminci maddesi Osmanlı Ordusu’nun silah ve teçhizatının ne olacağı konusuna açıklık getirmişti: adı geçen mütarekenin beşinci gereğince terhis edilecek Osmanlı Devleti Ordusu’nun teçhizat, silah, mühimmat ve ulaşım araçlarının kullanımını konusunda İtilaf Devletleri’nin vereceği talimatlara uyulacaktı. Mütarekenin yirminci maddesi üstü kapalı da olsa silah ve mühimmatın itilaf tarafından el konulabileceğine ifade ediyordu.

Mütarekenin yirminci maddesinin kendilerine verdiği hakkı kullanan İngiliz Generali Milne, 6 ve 11 Aralık 1919’da tarihlerinde iki defa Gelibolu’da bulunan cephanelerin teslimini istemiştir. General Milne’nin Akbaş silah deposunda teslimini istediği mühimmatın miktarı şöyledir: Sekiz bin beş yüz Rus tüfeği, bin beş yüz Rus süngüsü, elli dört Rus makineli tüfeği, üç milyon yüz elli bin Rus fişegi ve çeşitli aletler.

General Milne’nin ikinci teslim talebinin üzerinden kırk altı gün geçtikten sonra “Kuvva-yı Milliye” Akbaş silah deposunu basarak buradaki mühimmatın büyük bir kısmını ele geçirmiştir. Akbaş baskını, milli kuvvetlerin silaha olan ihtiyacından ve buradaki silahların Rusya’ya gönderilmesi olasılığı nedeniyle gerçekleşmiştir.

Akbaş baskını “Kuvva-yı Milliye’nin” moral bulması açısından önemlidir. Fakat bu baskının akisleri en az baskın kadar önemlidir. Akbaş baskının ardından başta Gelibolu Mutasarrıfı Recep Bey olmak üzere Gelibolu’nun önde gelenleri tutuklanmıştır. Gelibolu’daki telgraf iletişimini kontrol altına almışlardır. Bandırma’ya bir miktar asker çıkarmışlardır ve İtilaf Devletleri, diğer cephaneliklerde- Maçka, Taşkılla, İzmit gibi- Akbaş baskını benzeri bir olayın yaşanmaması için önlem almışlardır. Ayrıca verdikleri bir nota ile Akbaş’daki tüfek sayısı kadar (8500 tüfeğin, mütarekenin yirminci maddesinden hareketle, Osmanlı Ordusu’nun kullanımına bırakılacak tüfek sayısından düşülmesini talep etmişlerdir. Akbaş baskına katkı verdikleri düşünülen Çanakkale Komutanı Şevket Bey [Galatalı], Akbaş’tan sorumlu Osmanlı Subayı Binbaşı Bahri Bey, Bergos [Umurbey] Müdürü Reşadeddin Bey, Çanakkale Merkez Jandarma Komutanı Rıza Bey’in İngiliz görevliler tarafından yargılanmasını da talep etmişlerdir. Akbaş baskınından sonra, 5 Şubat 1920’de tutuklanmış olan Recep Bey, 4 Nisan 1920’de bin lira kefalet ile istenildiğinde “isbat-ı vücut” etmesi şartıyla serbest bırakılmıştır.

Akbaş baskını, milli kuvvetlere maddi yardım dışında moral üstünlükte sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Akbaş Baskını, kuvva-yı milliye, Hamdi Bey, Gelibolu, Anzavur İsyanı.

* T. C. Polis Akademisi Adile Sadullah Mermerci Polis Meslek Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi. Email: erkinakan48@gmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti, imzaladığı 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkmıştır. Mondros Mütarekesi'nin beşinci maddesine göre terhis olacak olan Osmanlı Devleti silahlı kuvvetlerine ait silah ve mühimmatın ne olacağı, mütarekenin yirminci¹ maddesinde tanımlanmıştır: “Beşinci madde mucibince terhis edilecek kuvva-ya Osmaniye'ye ait teçhizat, esliha cebehane ve vesait-i nakliyenin tarz-ı istimaline dair ita edilecek talimata riayet olunacaktır.”² Yirminci madde bu haliyle muğlaktır. Osmanlı Devleti Harbiye Nezareti [Savunma Bakanlığı] yirminci maddenin uygulanmasına açıklık getirmek için, 22 Şubat 1919'da bir emir yayınlamıştır: Görevli her askere bir tüfek verilecektir. Geriye kalan tüfeklerin yüzde onu subaylar için ayrılacaktır. Kalan diğer tüfekler ihtiyaç fazlası kabul edilip depolara yığılacaktır. Silahların sürgü kolları, silahların sınıflarına göre sandıklara yerleştirilecek ve sandıkların üzerlerine sürgü kolunun hangi sınıf silaha ait olduğu yazılacaktır. Sandıklara yerleştirilen sürgü kolları en yakın limana gönderilecekti.³ Bu emrin ve Mondros Mütarekesi'nin yirminci maddesinin uygulanmasında bazı sorunlar ortaya çıkmıştır.

23 Ağustos 1919'da Afyonkarahisar'da İtalyan kuvvetlerinin yerine İngiliz kuvvetleri yerleşmiştir. İngilizler, Afyonkarahisar'daki 23. Tümen Komutanlığına ait cephaneliklere İngiliz nöbetçiler yerleştirmişti.⁴ İngiliz askeri yetkilileri, bu tavrın nedenini “Cephane deposundan cihet-i askeriyeye ahar-ı mahalle arabalarla cebehane aşırılmakta olduğu görülmesine mebni ancak depolardan başka tarafa cebehane nakledilmemesinin temini”⁵ olarak açıklamışlardır. 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey, İngilizlerin bu tavrına karşılık, Türk nöbetçilere, İngilizlerin cephanelikten silah almalarını engellemeleri yönünde emir vermiştir. Kendi karargâhının etrafına mitralyözler yerleştirmiş, karargâhın çevresinden İngiliz askerleri geçecek olursa ateş edilmesini emretmiştir. Karahisar Mutasarrıfı Mahmud Mahir Bey'e göre 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey'in İngilizlere karşı davranışları endişe

¹ Mondros Mütarekesi'nin 20. maddesinin mütareke görüşmelerinden itibaren incelendiği bir çalışma için bakınız (bkz.) Fatih Mehmet Sancaktar, “Mondros Mütarekesi'nin 20. Maddesi ve İtilaf Güçlerinin Çatalca ve İstanbul Boğazı'ndaki Osmanlı Askeri Mühimmatını Satma veya İmha Etme Girişimlerine Osmanlı Devleti'nin Engel Olma Çabası (1921-1922)”, *İmparatorluklar Çağına Veda*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2019, s. 260-264.

² Mondros Mütarekesi metni. *Takvim-i Vakayi*, No: 3384, 3 Kasım 1918, s. 2.

³ Selçuk Ural, “İngiltere'nin Mondros Mütarekesi'nin 20. Maddesi'ne Aykırı Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 44, Güz 2009, s. 715; Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, Mondros Mütarekesi'nin yirminci maddesine göre silahların korunması ve saklanması hakkının Osmanlı Devleti'ne; nerede kullanılacağı konusunun da İtilaf Devletlerine ait bir konu olarak değerlendirmiştir. (Harbiye Nezaretinden Sadarete 11 Şubat 1920 tarihli yazı. *Devlet Arşiv Başkanlığı (DAB)*: Hariciye Nezareti (HR) Siyasi (SYS), 2611/4, Lef 83.)

⁴ Karahisar Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine 25 Ağustos 1919 tarihli telgraf. *DAB*: Dâhiliye Nezareti (DH), Kalemi- Mahsus (KMS), 53-2/108, Lef 3/1, 3/2.

⁵ Karahisar Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine 27 Ağustos 1919 tarihli telgraf. *DAB*: DH. KMS., 53-2/108, Lef 2.

vericidir.⁶ Sivas Kongresi, 13 Eylül 1919'da, 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey'i, Alaşehir ve havalisi komutanlığına tayin etmiştir.⁷ 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey, Sivas Kongresi'nin görevlendirme yapmasından üç gün sonra, kendisinin faaliyetlerine destek vermeyip İngiliz askeri kuvvetlerinin yanında duran Karahisar Mutasarrıfı Mahmud Mahir Bey'i tutuklayıp Denizli'ye göndermiştir.⁸ Bu olaylar, Afyonkarahisar'daki cephanelikten Kuvva-yı Milliye'ye silah kaçırıldığını doğrular niteliktedir.

Erzurum'da konuşlu 3. Ordu Müfettişliği, Batum'da Osmanlı Devleti'ne ait silahları korumakla görevli olan çavuş ve İtilaf Devletleri askerlerinin, silahları-mitralyözler dâhil-sattığı tespitini yapmıştır.⁹

Mondros Mütarekesi'nin yirmi maddesinin uygulanmasına bir itirazda Eskişehir'de vuku bulmuştur. Eskişehir'de görevli İngiliz komutanı, bölgedeki bütün cephane depolarının anahtarlarının kendisine teslim edilmesini istemiştir. Fakat Eskişehir mıntıkası komutan vekili İngiliz komutanın talebine karşı çıkmıştır. Komutana vekiline göre cephane ve depoların “düvel-i itilafîye askerleri tarafından taht-ı muhafazaya” alınmaları mümkündür. Ama cephane ve depoların anahtarlarının teslim edilmesi mütarekeye aykırıdır. Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey, bu konuda bağlı olduğu Dâhiliye Nezaretinden görüş istemiştir.¹⁰ Dâhiliye Nezaretine göre İngilizler, mütareke şartları gereği cephanelik ve depoları denetim altına alabilirler. Mütareke şartlarının dışındaki teklifler mütareke komisyonunun görev alanı içindedir. Ama Eskişehir mıntıkası komutan vekili, cephane ve silah depolarının anahtarlarını İngilizlere verip vermeyeceğini Harbiye Nezaretine sorup ona göre davranmalıdır.¹¹ Dâhiliye Nezareti, Hilmi Bey'in sorusuna net bir cevap vermemiştir.

24/25 Eylül 1919 gecesi saat 12.30 sıralarında, Kâğıthane civarında Galataderesi olarak adlandırılan tarlanın sağındaki tepenin önünde üç çadır altına depo edilmiş olan, 250 sandık kadar 9 ve 12 santimlik top mermilerinden oluşan cephanelikte patlama olmuştur.¹²

Akbaş baskımı öncesinde yaşanan olaylardan çıkan sonuç: terhis olan Osmanlı Ordusuna ait silah ve cephane, kuvva-yı milliyeye verilmiştir, satılmıştır, yabancı denetimine verilmek

⁶ Karahisar Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine 28 Ağustos 1919 tarihli yazı. *DAB: DH. KMS.*, 53-3/27, Lef 2; Dâhiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine 4 Eylül 1919 tarihli yazı. *DAB: DH. KMS.*, 53-3/27, Lef 1.

⁷ Bil-umum Kaza ve Kaimakamlıklara Başlıklı 13 Eylül 1919 tarihli yazı. *DAB: DH. KMS.*, 53-3/27, Lef 4.

⁸ Mahmud Mahir Bey'den Dâhiliye Nezaretine 25 Ekim 1919 tarihli yazı. *DAB: DH. KMS.*, 53-4/14, Lef 1; Dâhiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine 13 Aralık 1919 tarihli yazı. *DAB: DH. KMS.*, 53-4/14, Lef 2.

⁹ Dâhiliye Nazırı Adil Bey'den Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'ya 2 Eylül 1919 tarihli yazı. *DAB: DH. KMS.*, 53-3/23, Lef 1.

¹⁰ Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi'den Dâhiliye Nezaretine 5 Eylül 1919 tarihli şifreli telgraf. *DAB: DH. KMS.*, 53-3/11, Lef 2.

¹¹ Dâhiliye Nezaretinden Eskişehir Mutasarrıflığına 6 Eylül 1919 tarihli yazı. *DAB: DH. KMS.*, 53-3/11, Lef 1.

¹² Kâğıthane'de Galataderesi adı verilen alandaki cephane patlamasıyla ilgili 25 Eylül 1919 tarihli tutanak sureti. *DAB: DH.*, *Emniyet-i Umumiye (EUM)*, *Asayiş Kalemi (AYŞ)*, 22/82, Lef. 3.

istenmemiştir. Ayrıca seygar olarak nitelenebilecek bir cephanelikte patlama olmuştur. Bu gelişmeler göz önüne alındığında, Mondros Mütarekesi'nin yirminci maddesinin uygulanmasında standart sağlandığı söylenemez.

Akbaş Cephaneliği Baskını ve Akisleri

İngiltere Karadeniz Ordusu Başkomutanı General Miln, 6 Aralık ve 11 Aralık 1919 tarihlerinde, Denikin ordusuna gönderilmek üzere Çanakkale bölgesindeki bazı depolarda ve cephaneliklerde bulunan silahların ve mühimmatın teslimini istemiştir. Çanakkale'den: Rus tüfeği (1500), Rus fişegi (50000), makineli tüfek (21), uçak topu (3), uçak mermisi (950). Kilitbahir'den: Hartuç (60000), Rus tüfeği (600), çeşitli sayıda kovan (sayısı belirtilmemiş), 3 yivlik Rus toplarına ait kuyruk takımı (sayısı belirtilmemiş). Akbaş'tan¹³: Rus tüfeği (8500), Rus süngüsü (1500), Rus makineli tüfeği (54), Hotchkiss makineli tüfek (19), makineli tüfek beden namlusu (200), Rus fişegi (3150000), çeşitli araçlar (sayısı belirtilmemiş). General Miln'in istediği cephaneye ve mühimmatın büyük kısmı 24 Aralık 1919 tarihine kadar teslim edilmiştir.¹⁴

General Miln'in Akbaş'taki silahlar ve mühimmatı Denikin ordusuna göndermek için istediği tarihten önceki ve sonraki tarihlerde, Gelibolu'da konuşlu Fransız askeri kuvvetlerinin, Akbaş cephaneliğinde, mütareke şartlarına uymayan bazı hareketleri olmuştur.

1 Aralık 1919 Pazar günü, bir başçavuş ve yedi neferden oluşan bir Fransız müfrezesi Akbaş'a gelmiştir. Müfrezedekiler, 123. Fransız tabur komutanını emriyle Akbaş'taki silahları ve cephaneyi korumak için geldiklerini söylemişler ve cephaneye ambarının anahtarını istemişlerdir. Akbaş'taki görevliler, anahtarın memurda olduğu cevabını verince, Fransız müfrezesi cephaneye ambarının kilidini kırmış, içerden sekiz adet demir hasta karyolası, iki su kovası, sekiz çay tası, iki yemek kazanı almıştır. Müfrezeden, sayılan eşyaları aldıklarına dair bir belge alınmıştır. Fransızlar, silah ambarının kapısını kıracaklarını söylemişlerdir.¹⁵ 5 Aralık 1919'da Akbaş'ta görevli Fransız nöbetçiler, eşya ambarının kapısını kırarak içerden bomba fitili ve yirmi beş adet Rus fişegi almışlardır. Ayrıca Akbaş silah ambarının anahtarının kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir. Akbaş'taki Türk görevliler, silah ambarının anahtarı elinde olan memurun hasta olduğu cevabını vermişlerdir. Fransızlar, silah ambarının anahtarının birkaç gün içinde kendilerine teslim edilmemesi halinde, silah ambarının kapısını

¹³ Akbaş liman sahasında beş depo vardır. (15 Şubat 1919 tarihli General Miln'in yazısı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef. 76.)

¹⁴ Harbiye Nezaretinden Sadarete 11 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 15.

¹⁵ Akbaş Umum Cephaneye Komisyonu Reisi Binbaşı Osman'dan Gelibolu Mevki Komutanlığına 2/3 Aralık 1919 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 102-1.

kıracaklarını söylemişler ve silah ambarının penceresini kırmışlardır.¹⁶ 6 Aralık 1919'da üsteğmen rütbesinde iki Fransız subayı Akbaş cephaneliğine gelmiştir. Teğmenler silah ambarının kapısını açıp içeri girmişler, silahları sayıp Kilitbahir'e dönmüşlerdir. Cephane ambarından bir tane Şınayder [Schneider] tüfek almak istemişler ama Akbaş Cephane Komisyonu Reisi Binbaşı Osman Bey buna izin vermemiştir.¹⁷ 7 Aralık 1919'da bir Fransız subayı Akbaş eşya ambarından on iki adet yemek tabağı ve on dokuz adet çay tası almıştır.¹⁸

Fransız askerlerinin Akbaş'taki taşkınlıklarından rahatsız olan Gelibolu mevki komutanı Binbaşı Halit Bey, Kilitbahir'deki Fransız komutanlığına bir mektup yazmıştır: “*Bazı maiyetiniz tarafından Akbaş muntikasındaki bazı cephaneliklerin kapıları kırıldığı memurumuz tarafından tarafıma bildirilmektedir. Bunun menini pek ziyade rica ederim. Emir siz hiçbir şey verilemeyeceği vecihle memurumuzu mazur görmeniz lazımdır. Oradaki memurlarımızla halledemeyeceğiniz bir işiniz olursa bana müracaat ediniz.*”¹⁹ Halit Bey'in mektubuna “*Fransız zabiti her daim depolara girecektir.*”²⁰ şeklinde cevap gelmiştir. 10 Aralık 1919'da Akbaş cephaneliğinde görevli Fransız askerleri, cephane ambarından fazla miktarda Rus tüfeği ve fişeği almışlardır. Aldıkları silah ve fişekleri, kuş avlamakta ve sağa sola ateş etmekte kullanmışlardır. Fransızlar, 11 Aralık 1919 günü de Akbaş cephaneliği depolarından aldıkları silahlarla kuş avlamaya devam etmişlerdir. 13 Aralık 1919 günü bir Fransız subayı, kilitli olan silah ambarlarından birini açmak istemiş, buna Akbaş'ta görevli Osmanlı askerleri izin vermemiştir.²¹

54. Tabur Komutanı Yüzbaşı Mehmet Sabit Bey, Akbaş cephaneliğinde görevli Fransız askerlerin uygunsuz hareketleri veya taşkınlıklarıyla ilgili olarak “*hükümetimizi ızır edecek gibi askerimizinde şiraze-i intizamdan çıkmasına sebebiyet verecektir.*”²² şeklindeki tespiti ile Akbaş cephaneliği baskınını öngörmüştür diyebiliriz.

Akbaş cephaneliği baskınından kısa bir süre önce İngilizler, Denikin ordusuna göndermek için, Gülhane cephane ambarından altı yüz kırk bir sandık Rus fişeği almışlardır.

¹⁶ Akbaş Umum Cephane Komisyonu Reisi Binbaşı Osman'dan Gelibolu Mevki Komutanlığına 5 Aralık 1919 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 102-1.

¹⁷ Akbaş Umum Cephane Komisyonu Reisi Binbaşı Osman'dan Gelibolu Mevki Komutanlığına 6/7 Aralık 1919 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 102-2.

¹⁸ Akbaş Umum Cephane Komisyonu Reisi Binbaşı Osman'dan Gelibolu Mevki Komutanlığına 7 Aralık 1919 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 102-2.

¹⁹ Kilitbahir'deki Fransız komutanlığına Gelibolu mevki komutanlığından gönderilen 7 Aralık 1919 tarihli mektubun sureti. *DAB. HR. SYS.*, 2611/4, Lef 102-4.

²⁰ Akbaş Cephane Komisyonu Reisi Binbaşı Osman'dan Gelibolu Mevki Komutanlığına 14 Aralık 1919 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 102-3.

²¹ Harbiye Nezaretinden Sadarete 11 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 15-16.

²² 54. Tabur Komutanı Mehmet Sabit'ten Gelibolu Mevki Komutanlığına 10/11 Aralık 1919 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 102-2.

Yine aynı amaçla, 17 Ocak 1920’de, Maçka silahhanesinden yedi bin dört yüz elli Rus tüfeği, yirmi dokuz makineli tüfek ve Bostancı Başbüyük’teki cephane depolarından 15 Ocak 1920-1 Şubat 1920 tarihleri arasında on iki bin altı yüz yirmi üç sandık Alman yapım Rus fişeği almışlardır.²³

Akbaş cephaneliği baskının yapılmasının nedenleri: Akbaş’taki silah ve cephanenin Denikin ordusuna gönderilmek istenmesi, Akbaş cephaneliğinde görevli Fransız askerlerin uygunsuz hareketleri, Anadolu’da Yunan yayılmasına karşı koyan milli kuvvetlerin Akbaş’taki silahlara ve cephaneye duydukları ihtiyaç şeklinde sıralanabilir.

Akbaş cephaneliği baskınından bir hafta önce, Köprülü Hamdi Bey’in en yakın arkadaşlarından biri olan Dramalı Rıza Bey ve Rıza Bey’in iki adamı, Biga’dan Rumeli sahiline geçip çobanmış gibi davranarak Akbaş’ta keşif yapmışlardı. Keşfin sonucunda, Akbaş’taki nöbetçi sayısı, depolara giden yollar, yükleme yapılabilecek yerler, depoların içeriği, iletişim hatlarının durumu gibi bilgileri alıp Köprülü Hamdi Bey’in yanına dönmüşlerdi.²⁴

Resmi raporlara göre Akbaş vakası şöyle cereyan etmiştir: Bergos [Umurbey] Müdürü Reşadeddin Bey, 19 Ocak 1920 Pazartesi günü, incelemelerde bulunmak üzere Okçular köyüne gitmişti. Okçular’da bulunduğu sırada, Bergos karakol komutanı Macit Bey’den bir pusula aldı. Pusulada, kuvva-yı milliye takip komutanı Dramalı Rıza Bey’in Bergos’a geldiği, aynı günün akşamında da kuvva-yı milliye umum komutanı Hamdi Bey’in geleceği, gelen kuvvetlerin Reşadeddin Bey’in Bergos’a dönmesini istediği yazılıydı. Ayrıca Dramalı Rıza Bey, Macit Bey’e Kürt Bekir’in adamlarının yerini sormuştu. Macit Bey’in yazdığı pusulayı alan Reşadeddin Bey Bergos’a döndü. Reşadeddin Bey, Bergos merkeze geldiğinde, kuvva-yı milliye takip komutanı olduğunu söyleyen Dramalı Rıza Bey ve otuz adamının nahiye merkezinde olduğunu gördü. Dramalı Rıza Bey, Kara Hasan çetesinden firar edenleri yakalamak için Bergos’a geldiğini söyledi. 19 Ocak 1920 gecesi alaturka saat birde kuvva-yı milliye umum komutanı Köprülü Hamdi Bey’de Bergos’a geldi. Hamdi Bey, Kara Hasan çetesi firarileri ile kendi kuvveti arasında çatışma çıkacağını, Bergos sakinlerinin gereksiz yere heyecanlanmamaları konusunda Reşadeddin Bey’i uyardı. 20 Ocak 1920’de Köprülü Hamdi Bey’in idaresindeki kuvvet Bergos’tan ayrılıp Lâpseki’ye gitti. Üç gün Lâpseki’yi merkez tuttu. Köprülü Hamdi Bey’in kuvveti 23 Ocak 1920’de Bergos’a döndü. 23-26 Ocak 1920 tarihleri arasında Hamdi Bey’in kuvvetinin sayısında hayli artış olmuştur. Bu zaman aralığında Hamdi Bey, Bergos’ta sıkı bir düzen kurmuş ve kurduğu düzen sayesinde firarilerin bir kısmını

²³ Harbiye Nezaretinden Sadarete 11 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.* 2611/4, Lef 16.

²⁴ Kazım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 90; Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, Cilt: III, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978, s. 23-24.

yakalamış birini de ölü ele geçirmişti. 26/27 Ocak 1920 gecesi, yüz veya yüz elli kişilik bir kuvva-yı millîye grubu, bir manga Fransız askeri ile on üç Türk askerinin koruduğu Akbaş cephaneliğine geçmiştir. Gece saat iki sıralarında, nöbet tutan Fransız askerinin elinden silahını alıp diğer Fransız askerlerinin bulunduğu odayı basıp onları da etkisiz hale getirdikten sonra, gürültü yapmadan cephaneye ve silah ambarlarının kapılarını açarak silahların tamamını²⁵ cephanenin ise bir kısmını kayıklara yükleyerek Anadolu sahiline, Bergos iskelesine geçirmişlerdi. Silah yüklü kayıkları Bolayır vapuru çekmiştir. Baskını yapan kuvva-yı millîye grubu, Akbaş'ta görevli Binbaşı Bahri Bey, Üsteğmenler²⁶ Osman ve Hulusi Efendiler ile Fransız askerleri yanlarında götürmüşlerdi. Akbaş'ta bıraktıkları silahları korumak için bir jandarma ve bir de topçu neferi bırakmışlardı. Bergos iskelesine çıkarılan silahları, kuvva-yı millîyenin Bergos merkezi ve çevre köylerden toplatarak iskeleye yönlendirdiği araba, hayvan, deve gibi vasıtalar, Bergos içinden geçerek taşımışlardı. Akbaş'tan alınan silah ve cephanenin taşınması, kuvva-yı millîye mensuplarının denetiminde, 27 Ocak 1920 öğleye kadar devam etmiştir. Silah taşıma işinin başlamasından önce ortadan kaybolmuş olan Hamdi Bey ve arkadaşları, silah taşıma işinin bitmesinden sonra Bergos merkezde ortaya çıktılar. Akbaş'tan alınan askerlerden Binbaşı Bahri Bey ve altı Fransız askerin 27 Ocak 1920 öğleden sonra bir kayıkla Akbaş'a iade edilmiştir.²⁷

*“Köprülü Hamdi Bey'in fedakârane ve cesurane hareketle elde eylediği şayan-ı gıpta muvaffakiyetten mütehasıl teşekküratımızın mumaileyhe tebliğine delâlet buyrulmasını rica eder böyle azim bir muvaffakiyete saik olan zat-ı biraderilerini tebrike şitap eyleriz”*²⁸ Mustafa Kemal Paşa, Akbaş'taki başarıları nedeniyle, 28 Ocak 1920'de 61. Tümen Komutanı Kazım Bey'e çektiği telgraf vasıtasıyla Köprülü Hamdi Bey ve arkadaşlarını kutlamıştır.

İngiliz ve Fransız askeri kuvvetleri, Akbaş cephaneliği baskınına karşılık dört çeşit tepki vermişlerdi: Çanakkale bölgesindeki bazı cephaneliklerdeki silah ve mühimmatın taşınması,

²⁵ 7 Şubat 1920 tarihli Le Temps Gazetesi, kuvva-yı millîyenin Akbaş'tan 8500 tüfek, 3000 makineli tüfek, 1500000 fişek aldığını yazmıştır. (Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuyu (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 164.)

²⁶ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete yazılmış olan 289Ocak 1920 tarihli yazıda Teğmen Hulusi ve Osman Efendiler kaydı vardır. *DAB: BEO.*, 4616/346145, Lef 6.

²⁷ Bergos Müdürü Reşadeddin Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 28/29 Ocak 1920 tarihli Akbaş vakası ile ilgili raporu. *DAB: Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)*, 4616/346145, Lef 7 ve Aynı raporun bir başka örneği *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 3; Bergos Karakol Komutanı Macit'in Bergos Müdürü Reşadeddin Bey'e yazdığı 19 Ocak 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 2; Bergos Müdürü Reşadeddin Bey'in 27 Ocak 1920 tarihli yazısı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 2; Eceabat Nahiyesi Müdürünün Akbaş vakası ile ilgili 29 Ocak 1920 tarihli rapor sureti: *DAB: DH. EUM. AYŞ.*, 32/58, Lef 2; Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 29 Ocak 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.*, 4616/346145, Lef 6; Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 29 Ocak 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 5; Edirne Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine 29 Ocak 1920 tarihli şifre. *DAB: BEO.*, 4616/346145, Lef 29; Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 1 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 12; Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 1 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.*, 4616/346145, Lef 22.

²⁸ Kemal Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, Vesika No: 239 (b), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 90.

Akbaş'tan alınan silahları bulmak için Bandırma'ya asker çıkarılması, Maçka silahhanesi ve İzmit'teki cephaneliklerde önlem alınması, Akbaş vakası ile ilgili Çanakkale'de geniş bir soruşturma açılması.

Akbaş cephaneliği baskının hemen akabinde, Gelibolu bölgesinde yaşanan gelişmeler: 27 Ocak 1920'de İngilizler, Akbaş iskelesinde bulunan değeri altı bin liralık motora el koymuştur. Yine İngiliz askerleri, Gelibolu sürgü kolu deposundaki malzemeyi Çanakkale dışına taşımaya başladılar. Gelibolu sürgü deposunda, Osmanlı Ordusu'nun terhisinden sonra geriye kalan tüfek ve makineli tüfeklerin sürgü kollarıyla kapak takımları, top kamaları bulunuyordu. Gelibolu sürgü kolu deposunda, bine yakın top kamasi ile üç yüz bine yakın tüfek sürgü kolu vardı. Ama makineli tüfeklerin hayati derecede önemli aksamları Gelibolu sürgü kolu deposuna götürülmemiş, Taşkışla'ya götürülmüştü. Taşkışla'ya götürülmüş olan aksam bin sekiz yüz on üç makineli tüfeğe aitti. 27/28 Ocak 1920'de Akbaş'a yeni bir baskın yapılmasını önlemek için denizden iki Fransız gemisi ile karadan bir Fransız bölüğü Akbaş'ı ablukaya almıştı. 28 Ocak 1920'de Gelibolu limanına, kayıkları denetlemesi için bir Fransız nöbetçi ikame edilmişti. Bu nöbetçi daha sonra oradan kaldırılmıştır. 29 Ocak 1920'de bir Fransız torpidosu bir mavna ile Akbaş'ta kalan Rus tüfeklerini ve cephaneyi alıp götürmüştür. 31 Ocak 1920'de bir Fransız subayı Akbaş cephanesi parkında görevli Osmanlı nöbetçilerinin silahlarına el koymuştur. 31 Ocak 1920'den sonra gelişen olaylar: Akbaş'taki iletişime yarar aletlere Fransız ve İngiliz askeri kuvvetleri el koymuştur. Kilitbahir'deki 123. Senegal taburu, Bigalı silah tamirhanesinin kapısını kırıp tamirhanenin içindeki aletleri, cephaneyi alıp gitmiştir. Fransız kuvvetleri, Akbaş'taki ambarlardan birçok eşya ve fişek almıştır. Bir İngiliz subayı, Kabak Tepe'deki 213 ve 268 numaralı bataryaların dişli çarklarını alıp gitmiştir. Akbaş'ı kuşatmış ve Akbaş'taki cephaneyi taşımakta olan Fransızlarla görüşmek için 60. Tümenden Akbaş'a gönderilmiş olan Osmanlı subayının Akbaş'a yaklaşmasına Fransızlar izin vermedikleri gibi Akbaş'taki Osmanlı nöbetçilerini²⁹ de kovmuşlardır.³⁰

Akbaş cephaneliğinde kalan cephaneyi ve silahları sadece Fransızlar taşımamıştır. İngilizler de taşımıştır. İngilizler, Akbaş'taki cephaneyi, motorlu iki büyük duba ve Viktorya isimli balıkçı teknesi ile Akbaş'tan alıp Çimenlik iskelesi önüne yığmışlardı. İngilizler taşıma işini yönetmeleri için iki subay ve bu subayların emrine yüz Hintli asker vermişti. Çimenlik önünde başka yere taşınmak için yığılı duran silahları gören Metropolit vekili ve birkaç yerli

²⁹ Akbaş'tan Fransızların kovdukları nöbetçilerin ifadesine göre Fransızlar Akbaş teçhizat ambarından eşya kaçırmaktadırlar. (Birinci Kol Ordu Komutanlığından Harbiye Nezaretine 2 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef. 108.)

³⁰ Harbiye Nezaretinden Sadarete 11 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 16.

Rum, kuvva-yı milliyenin yakınlarına kadar geldiği gerekçesiyle, “*nefs-i müdafaa*” için bu silahların kendilerine dağıtılmasını istemişlerdi.³¹

İtilaf Devletleri, Gelibolu’da kendi işgal bölgelerinin dışındaki Gaziler ve Dereler depolarına da müdahale etmişlerdi. İngiliz General Montagu, Gaziler deposuyla Dereler’deki cephaneliklerin Akbaş iskelesine taşınmasına Osmanlı memurlarının yardım etmesini istemiştir. General Montagu, taşıma işine civar köyleri ahalisinin katılımını ve Gelibolu’daki taşıma vasıtalarının bu işe tahsis edilmesini de istemiştir. Eğer taleplerine olumlu cevap verilmez ise kuvvet kullanacağını da beyan etmişti. Gelibolu’daki Osmanlı askeri yetkilileri, General Montagu’ya, bu konuda mütareke komisyonunun bir emir vermediğini ama isterlerse İtilaf Devletleri askerlerinin cephanelikleri taşıyabileceği cevabını vermişlerdi.³²

Akbaş baskını sonrasında İngilizler, Eceabat’ta bulunan cephaneleri Akbaş iskelesi üzerinden taşımışlardı. Taşıma işine, Gaziler ve Dereler’deki silah ve mühimmatın taşınması sırasında olduğu gibi yine Osmanlı memurlarının yardım etmesini istemişlerdir. Ama mütareke komisyonu, cephane taşımaya Osmanlı memurları yardım edecektir, şeklinde bir karar almadığı için, Osmanlı memurları İngilizlere yardım etmemiştir.³³

İngilizler, Akbaş baskını sonrası, Gelibolu dışında, İstanbul’da Maçka silahhanesinde de bazı önlemler almışlardır. Akbaş baskınının gerçekleşmesinden ikin gün sonra İngiliz Karadeniz Ordusu Komutanı General Miln, İstanbul’da Akbaş vakası benzeri bir olayın yaşanmaması için Maçka silahhanesine bir İngiliz muhafız kıtası yerleştirilmesini teklif etmiştir.³⁴ Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, bu talebin mütarekeye aykırı olması nedeniyle kabul edilmemesini ve bir karşı teklif sunulmasını önermiştir.³⁵ Harbiye Nazırı Fevzi Paşa’ya göre Akbaş vakası benzeri olaylar, İtilaf Devletleri’nin silah depolarına gereksiz müdahalelerinin bir sonucudur. Fevzi Paşa’nın karşı teklifi şöyledir: Maçka silahhanesinin bitişiğindeki binada bir Fransız müfrezesi vardır. Maçka silahhane binasının birkaç yüz metre uzağında Taşlık olarak adlandırılan alanda bir İngiliz parkı mevcuttur. Maçka silahhanesine muhafız kıtası gönderileceğine, orada bulunan Fransız kuvvetleri takviye edilmeli, gönderilmesi düşünülen

³¹ Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı Vekâletinden Dâhiliye Nezaretine 30 Ocak 1920 tarihli telgrafname sureti. *DAB: BEO.*, 4616/346145, Lef 15; Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 5 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.*, 4616/346145, Lef 14; Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 5 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.*, 4616/346145, Lef 20.

³² Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 12 Şubat 1920 tarihli yazı: *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 72; Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 12 Şubat 1920 tarihli yazı: *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 73; Hariciye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine 19 Şubat 1920 tarihli yazı: *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 71.

³³ Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 23 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 37; Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 23 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.*, 4616/346145, Lef 24; Hariciye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine 3 Mart 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 36.

³⁴ Karadeniz Ordusu Komutanı General Miln’den Harbiye Nezaretine 29 Ocak 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.*, 4616/346145, Lef 17.

³⁵ Harbiye Nezaretinden Sadarete 31 Ocak 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.*, 4616/346145, Lef 11.

İngiliz muhafız kıtası da Taşlık'taki İngiliz parkına gönderilmelidir. Bu iki kuvvetin herhangi bir baskın sırasında yardıma gelmesi daha kolay olacaktır.³⁶ İngiliz General Miln, Fevzi Paşa'nın teklifini kabul etmemiştir.

31 Ocak 1920 günü Maçka silahhanesinin arkasındaki barakalar İngiliz askerlerine teslim edilmiştir. İngiliz askerleri, 2 Şubat 1920'de Maçka silahhanesinin anahtarını Osmanlı depo subayının elinden almış ve Maçka silahhanesindeki Osmanlı nöbetçilerinin de kaldırılacağını söylemişlerdi. 3 Şubat 1920'de, Harbiye Nezaretinde görevli İngiliz irtibat subayı ile Maçka silahhanesindeki durum görüşülmüş ve silahhanenin anahtarının Osmanlı depo subayına verilmesi, bir silahsız ikisi silahlı Osmanlı nöbetçisinin silahhanede görevlendirilmesi karar altına alınmıştır. Fakat Maçka silahhanesinde konuşlu İngiliz müfrezesinin komutanı, kendi komutanlarından herhangi bir emir almadığını belirterek, alınan kararları uygulamamıştır. 4 Şubat 1920'de, Harbiye Nezaretinde görevli İngiliz irtibat subayı, silahhane anahtarının İngiliz subayda bulunmasını General Miln'in istediğini söylemiştir. Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'ya göre, İngilizlerin gözetiminde bulunan bir silahhanenin anahtarının Osmanlı subayı elinde bulunmasında bir sakınca olmamalıdır. Ayrıca anahtarları İngiliz subaylarında³⁷ olan Başbüyük, Eskişehir, İzmit gibi silah depolarının içeriğinde zayıat olduğu da unutulmamalıdır. Fevzi Paşa'nın uyarıları sonuç vermemiştir. Maçka silahhanesinde görevli İngiliz müfrez komutanı, silahlı Osmanlı nöbetçilerinin göze görünmeyecek şekilde silahhanenin arka tarafında, silahsız Osmanlı nöbetçisinin de silahhanenin asıl kapısı önünde bulunmasını istemiştir. Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, Osmanlı nöbetçilerinin "*izzet-i nefislerinin*" rencide edilmemesini General Miln'den istemiştir.³⁸ General Miln, Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın önerilerini yine dikkate almamıştır.

Akbaş baskını nedeniyle taşınması istenen cephanenin bulunduğu yerlerden biri de İzmit'tir. İngilizler, Kütahya'dan İzmit'e getirilmiş olan, İngiliz ve Osmanlı nöbetçilerinin koruması altındaki altmış bin sandık cephaneyi sahile taşımak istemişlerdi. Taşımaya 19 Şubat 1920'de başlamışlardı. Ama Osmanlı Harbiye Nezareti İzmit'teki cephanenin taşınmasını engellenmesini istemiştir. 25. Kolordu Komutanlığı İzmit Tümen Komutanı Kaymakam Fevzi Bey kuvvet kullanarak cephanenin sahile taşınması işini tatil etmiştir. General Miln 20 Şubat

³⁶ Harbiye Nezaretinden İngiliz Karadeniz Ordusu Komutanı Miln'e 31 Ocak 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.*, 4616/346145, Lef 4.

³⁷ İngiliz Karadeniz Ordusu Başkomutanı General Miln, Akbaş baskını sonrasında İzmit, İstanbul ve Çanakkale sahasındaki bütün silah ve mühimmat depolarındaki Osmanlı nöbetçilerinin kaldırılmasını istemiştir. Depolara girmeleri zaruri olan Osmanlı memurları, İngiliz yetkililerden alacakları yazılı izinle gireceklerdi. (İngiliz Karadeniz Ordusu Başkomutanı Miln'den Harbiye Nazırı Paşa'ya 19 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 104.

³⁸ Harbiye Nezaretinden İngiliz Karadeniz Ordusu Komutanı General Miln'e 5 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. HYS.*, Lef 14.

1920 Cuma günü Harbiye Nezaretine gönderdiği İngiliz binbaşı aracılığıyla cephanenin taşınmasına izin verilmez ise İzmit'e gönderilen savaş gemilerinin şehri bombalayacağını söylemiştir.³⁹ Bu tehdit üzerine İzmit'teki cephanenin taşınmasına engel olunmaktan vazgeçilmiştir.

İtilaf Devletleri, Akbaş baskını sonrasında, bir taraftan Çanakkale-İstanbul-İzmit sahası olarak adlandırdıkları yerlerdeki cephane ve silahları korumaya alırken diğer taraftan Akbaş baskını sırasında kuvva-yı milliyenin ele geçirdiği silahların peşine düşmüştür.

1 Şubat 1920'de Bandırma limanına bir İngiliz torpidosu gelmiştir. Torpidodan çıkıp hükümete ve 14. Kol Ordu Komutanlığına başvuran İngiliz yüzbaşı, Bandırma'ya iki yüz asker çıkarılacağını söylemiştir. Askerlerin kalması için yer verilmesini istemiştir.⁴⁰ Yüzbaşının talebine karşılık Dâhiliye Nezareti, İstanbul'dan emir alınmadan Bandırma'ya İngiliz askeri çıkarılmasına izin verilmemesini hem kolordu komutanlığına hem de Bandırma Kaymakamlığına bildirmiştir.⁴¹ Hariciye Nezareti ise zamanın nezaketi gözetilerek davranılması gerektiği yönünde bir uyarı yapmıştır.⁴² Bandırma'ya geliş amacını Akbaş baskını benzeri bir olayın Bandırma'da meydana gelmesini önlemek olarak tanımlayan İngiliz binbaşı, lise binasını, bu binanın yakınındaki Hacı İsmail Efendi'nin evini ve bir başka evi işgal ederek yerleşmiştir.⁴³ Bandırma'ya gelen İngiliz birliğinin geliş amacını sezen 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa "*efrad-ı ahaliden silah alınmasına teşebbüs edilmesindeki vahametın Dersaadet itilaf mümessillerine kemali katiyetle*"⁴⁴ anlatılmasını istemiştir. Yusuf İzzet Paşa, Akbaş'tan kaçırılan silahları bulmak için vatandaşın elinden silah alınmasının sakıncasına vurgu yaparak bir anlamda ön almıştır.

Bandırma'ya çıkan İngiliz askeri birliğinin amacı Akbaştan kaçırılan silahları bulmaktır. İngiliz askeri birliğinin komutanı polis dairesine gelmiş, yanına merkez ve jandarma komutanlarını çağırmişti. Onlara, 2-3 Şubat 1920 gecesinde Karacabey ve Susurluk taraflarına iki yüz araba silah gönderilip gönderilmediğini sormuştur. Kendisine bu iddianın doğru olmadığı cevabı verilmiştir. İngiliz komutan, arabacıların sorgulanması ile bu işin aslının ortaya

³⁹ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 19 Şubat 1920 tarihli yazı. DAB: HR. SYS., 2611/4, Lef 66; Sadareten Hariciye Nezaretine 21 Şubat 1920 tarihli yazı. DAB: HR. SYS., 2611/4, Lef 65; Harbiye Nezaretinden Sadarete 22 Şubat 1920 tarihli yazı. DAB: HR. SYS., 2611/4, Lef 106; İzmit Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine 24 Şubat 1920 tarihli yazı. DAB: HR. SYS., 2611/4, Lef 74.

⁴⁰ Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 1 Şubat 1920 tarihli yazı. DAB: HR. SYS., 2611/4, Lef 7.

⁴¹ Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 2 Şubat 1920 tarihli yazı. DAB: HR. SYS., 2611/4, Lef 8.

⁴² Hariciye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine 4 Şubat 1920 tarihli yazı. DAB: HR. SYS., 2611/4, Lef 6.

⁴³ Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 4 Şubat 1920 tarihli yazı. DAB: HR. SYS., 2611/4, Lef 9.

⁴⁴ 14. Kolordu Komutanı Mirliya Yusuf İzzet'ten Başkomutanlığa 5/6 Şubat 1920 tarihli yazı. DAB: BEO., 4616/346145, Lef 3; Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, 14. Kolordu Komutanının fikrine katılmıştır. (Harbiye Nezaretinden Sadarete 9 Şubat 1920 tarihli yazı. DAB: BEO., 4616/346145, Lef 12.)

çıkacağı düşüncesini ortaya atmıştır. Arabacıların sorgulanmasının sonucunda silah taşınmadığı ortaya çıkmıştır.⁴⁵

6 Şubat 1920 günü biri saat onda diğeri saat on birde iki İngiliz kruvazörü Bandırma limanına gelmiştir. Kruvazörlerden karaya asker çıkmamıştır. Bandırma ve Balıkesir İngiliz temsilcisi, İngiliz savaş kruvazörü süvarisi, Bandırma'daki İngiliz askeri birliğinin komutanı, 6 Şubat 1920 saat iki buçuk sonrada, 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'yı ziyaret etmişlerdi. Akbaş'tan kaçırılan cephan hariç, Bandırma'dan Balıkesir ve Bursa yönüne yüz araba cephan taşıdığını söylemişler ve 12-29 Şubat 1920 tarihleri arasında gerek Bandırma'dan gerekse Akbaş'tan kaçırılan cephanenin Bandırma'daki İngiliz askeri birliğinin komutanına teslim edilmesini istemişlerdi. Ayrıca Bandırma'dan ve Akbaş'tan silah kaçırılmasında rolü olanlar da 15 Şubat 1920'ye kadar teslim edilmeliydi.⁴⁶ Bandırma'daki İngiliz askeri birliğine ne bir tüfek ne de bir kişi teslim edilmemiştir.

Bandırma'daki İngiliz askeri birliği, 11 Şubat 1920 günü "*saat 9,5 evvelde*" Bandırma limanındaki torpido ile İstanbul'a gitmiştir. İngiliz askeri birliğinin komutanı, talep ettiği silah ve cephanenin Bandırma'ya geldiği zaman, Bandırma'daki İngiliz temsilciye teslim edilmesini istemiştir. Kendisine Bandırma'da kaldığı süre zarfında iyi davranıldığı için teşekkür etmiştir.⁴⁷

İtilaf Devletleri'nin Bandırma ve çevresinde Akbaş'tan kaçırılan silahları arama faaliyetleri sonuç vermemiştir. Ama İtilaf Devletleri Akbaş vakasının faillerini bulmak için sonu Gelibolu'da sıkıyönetim uygulamasına kadar giden bir soruşturma açmışlardır.

28 Ocak 1920 saat beş buçukta Bergos iskelesine bandırası belirsiz bir torpido gelmiştir. Torpido iskeleye yanaşmadan beş on defa top atışı yapmıştır. İskeleye yanaşan torpidodan bir grup asker çıkmıştır. Karaya çıkan askerler Bergos iskelesi çevresinde dolaştıktan sonra yanlarına kahveci Mehmet Çavuş'u alarak torpidoya dönmüşlerdi. Ayrıca iskelede bulunan kayıkçılardan birisiyle hayli konuşmuşlardı. Bergos'a gelen torpido Çanakkale'ye doğru gitmiştir.⁴⁸ Torpidonun gelmesinden kısa bir süre sonra Gelibolu'da Akbaş baskınında rolü olanlarla ilgili tutuklamalar başlamıştır.

Gelibolu'daki Fransız kuvvetlerinin komutanı, Akbaş baskını ile ilgili olduğunu düşündüğü Kilitbahirli kayıkçılardan Hüseyin Bey'in eşini ve oğlu Hüsnü'yü, Çanakkaleli

⁴⁵ Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 7 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 23; Karesi Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine 7 Şubat 1920 tarihli yazı sureti. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 29.

⁴⁶ 14. Kol Ordu Komutanlığından Dâhiliye Nezaretine 6/7 Şubat 1920 tarihli şifre. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 86.

⁴⁷ 14. Kolordu Komutanlığından Harbiye Nezaretine 11 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 50.

⁴⁸ Bergos Müdür Reşadeddin'in Dâhiliye Nezaretine 28 Ocak 1920 tarihli yazısı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 1; Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine 31 Ocak 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.* 4626/346145, Lef 30.

Mustafa'yı, Acente Hasan'ın eşini ve kızını tutuklamıştır.⁴⁹ Akbaş baskını ile ilgili tutuklamalar devam etmiştir.

5 Şubat 1920 Perşembe günü Gelibolu'nun önde gelenleri tutuklanmıştır. Bunlar: Gelibolu İstinaf Savcısı Murtaza Bey, Gelibolu Belediye Başkanı Hafız Emin, Gelibolu Polis Komiseri İsmail Hakkı, eski Gelibolu Belediye Başkanı Hafız Hasan, orman memurlarından Mehmet, eşraftan Vahanizade Hüseyin Efendi, Telgraf Müdürü Hasan, eczacı Baha Bey, eşraftan Rüstem, Maliye Tahsildarı Sabri, Bolayır'dan iş için Gelibolu'ya gelmiş olan Jandarma Çavuşu Fahrettin Bey.⁵⁰ Aynı gün Gelibolu Mutasarrıfı Recep Bey, Gelibolu idare meclisi toplantısında görevi başındayken, on beş kişilik bir askeri birlik tarafından tutuklanıp süngülü askerlerin önünde daha önce tutuklananlarla birlikte Gelibolu'nun içinden yürütülüp vapura götürülmüştür.⁵¹ Gelibolu'da Akbaş baskını ile ilgili olduğu gerekçesiyle tutuklananlar, 5 Şubat 1920 akşamı alaturka saat iki sıralarında vapurla Çanakkale'ye getirilip Çanakkale askeri hapishanesine konulmuşlardı.⁵²

Gelibolu Mutasarrıfı Recep Bey ve Gelibolu eşrafının tutuklanmalarını protesto etmek amacıyla Amasya'dan, Düzce'den, Eskişehir'den, Dersim'den, Aksaray'dan, Akdağ'dan, Arapkir'den, Darende'den, Gümüşhacıköy'den, Isparta'dan telgraflar çekilmiştir.⁵³ Çekilen bu telgraflar, vatandaşların yaşanan haksızlara tepki vermesi bakımından önemlidir.

Gelibolu Mutasarrıfı Recep Bey, Meclis-i Ayan Reisi Tevfik Paşa'nın kardeşidir. Yapılan girişimler sonucunda, Çanakkale askeri hapishanesinden çıkarılmış, eski redif

⁴⁹ Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 1 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 11; Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 1 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.* 4626/346145, Lef 2.

⁵⁰ Gelibolu Mutasarrıflığı Vekâletinden Dâhiliye Nezaretine 5 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 25; Adliye ve Mezâhib Nezaretinden Sadarete 7 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 21; Gelibolu Mutasarrıflığı Vekâletinden Dâhiliye Nezaretine 5 Şubat 1920 tarihli telgrafname. *DAB: BEO.* 4626/346145, Lef 32.

⁵¹ Gelibolu Mebusları Şakir ve Celal Nuri'nin Meclis-i Mebusan'a verdikleri takrir sureti. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 59; Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 5 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 18; Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 5 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 19; Edirne Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine 5/6 Şubat 1920 tarihli telgraf sureti. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 26.

⁵² Kala-i Sultanîye Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine 6 Şubat 1920 tarihli şifreli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 27; Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 7 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.*, 4626/346145, Lef 16; Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 7 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 27.

⁵³ Amasya'dan Hariciye Nezaretine 12 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 43/1-6; Amasya'dan Sadarete 12 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 47/1-6; Düzce'den Sadarete 12 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 44/1-2; Eskişehir'den Sadarete 12 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 45/1-3; Dersim'den Sadarete 12 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 46; Aksaray'dan Sadarete 12 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 51; Akçadağ Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Reisi Hüseyin Hamdi'den Hariciye Nezaretine 16 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 52/1-2; Arapkir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ali Asım'dan Hariciye Nezaretine 15 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 53/1-4; Darende Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Namına (Ali imzalı) Sadarete 17 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 54; Gümüşhacıköy Müdafaa-i Millîye Hukuk Cemiyeti Namına (Mehmet imzalı) Hariciye Nezaretine 16 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 55/1-3; Isparta Heyet-i Millîyesinden Sadarete 17 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 63.

dairesine yerleştirilmiştir. Recep Bey, çağrıldığı zaman gelmesi şartıyla ve bin lira kefaletle 4 Nisan 1920’de serbest bırakılmıştır.⁵⁴ Arşiv belgeleri, Recep Bey ile birlikte tutuklanan diğer kişilerin durumlarının ne olduğunun tespit edilmesine imkân vermemektedir.

Gelibolu Mutasarrıfı Recep Bey ve Gelibolu’nun önde gelenlerinin tutuklanmasından iki gün sonra 7 Şubat 1920 günü öğe saatlerinde, saat on iki buçukta, Gelibolu’daki telgraf dairesine Fransız işgal kuvvetlerine mensup askerler yerleşmiş ve Osmanlı memurlarının haberleşme yapmasına izin vermemişlerdir. İtilaf Devletleri ile yapılan görüşmeler sonucunda, Osmanlı telgraf memurları 17 Şubat 1920’de tekrar telgraf haberleşmesine başladılar.⁵⁵

12 Şubat 1920’de İtilaf Devletleri Gelibolu’ya yüz asker, dört subay, üç mitralyöz, on sandık cephane çıkarmıştı.⁵⁶ Gelibolu’ya yapılan çıkarmadan bir gün sonra Fransız, İngiliz, İtalyan komiserlikleri Osmanlı Devleti Hariciye Nezaretine ortak bir nota verdiler. Notaya göre Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi’nin yirminci maddesini ihlal etmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, notayı almasından sonraki on beş gün içinde, mütareke şartları gereği kendisine bırakılan silah ve mühimmattan sekiz bin beş yüz tüfek, otuz mitralyöz, beş yüz bin fişeği İngiliz Karadeniz Ordusu tarafından görevlendirilecek subaya teslim edecektir.⁵⁷ Harbiye Nazırı Fevzi Paşa bu notaya karşı çıkmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti’nin elinden sekiz bin beş yüz tüfeğin alınması, altı tümeni silahsızlandıracaktır. Ama Akbaş benzeri baskınların olmayacağını garanti de yoktur. Eğer her baskından sonra, kaybolan silahlar Osmanlı Ordusu’ndan tazmin olunacak olursa, bu durum “*kuvva-yı gayr-i muntazamanın*” silahlanmasına neden olacağı gibi “*kuvva-yı muntazamayı*” silahsız bırakacaktır.⁵⁸ Harbiye Nazırı Fevzi Paşa’nın itirazı haklı görüldüğü için bu nota yürürlüğe konmamıştır. Ama Fransızlar Gelibolu’da sıkıyönetim benzeri bir düzen kurmuşlardır.

Fransızlar işe Gelibolu’ya çevreden gidip geleceklere kısıtlamalar koyarak başlamışlardır. 16 Şubat 1920 tarihinden geçerli olmak üzere, Gelibolu’ya, Gelibolu’nun

⁵⁴ Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine 7 Şubat 1920 tarihli telgrafname. *DAB: BEO.* 4626/346145, Lef 34; Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 10 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 41; Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 10 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.* 4626/346145, Lef 19; Hariciye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine 12 Nisan 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 121; Hariciye Nazırı Safa Bey’den Dâhiliye Nazır Vekili Mustafa Arif Bey’e 1 Mart 1921 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 88.

⁵⁵ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 8 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.*, 4626/346145, Lef 8; Edirne Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine 7 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: BEO.*, 4626/346145, Lef 38; Gelibolu Posta ve Telgraf Merkezi Müdüriyetinden Dâhiliye Nezaretine 7 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 56; Edirne Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine 7 Şubat 1920 tarihli şifreli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 32; Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 17 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 61.

⁵⁶ Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 12 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 48; Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 12 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: BEO.*, 4616/346145, Lef. 27.

⁵⁷ Hariciye Nezaretinden Sadarete 18 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 77.

⁵⁸ Harbiye Nezaretinden Sadarete 21 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 83.

çevresinden gelenler, eğer araba veya dört atlıdan fazla hayvan ile gelmişlerse, dönüşlerinde Gelibolu'daki Fransız işgal komutanlığından belge almak zorundaydılar. Bu kurala uymayanlar “*itlaf*” edilecekti.⁵⁹ Gelibolu'daki Fransız işgal kuvveti, koyduğu kısıtlamaları arttırmış, Gelibolu mutasarrıflığına yedi maddelik bir tebligat yapmıştır: Fransız kuvvetlerine karşı yapılan Akbaş baskını nedeniyle Gelibolu ve Kilitbahir bölgelerinin Fransız komutanı aşağıdaki önlemleri almıştır. Geceleri alafranga saat 7.55'ten sonra köylerin içinde ve etrafında dolaşmak, Fransız kuvvetlerinin izni olmadan yasaktır. Belirtilen saatten sonra etrafta dolaşanlar tutuklanarak Kilitbahir'e gönderilecektir. Belirlenen saatler içinde gezen bir kimse, itilaf kuvvetlerinin ikinci uyarısına itaat etmez ise vurulacaktır. Saldırı olursa veya karışıklık çıkarsa, bunlara neden olanlar ile birlikte o köylere civar köylerde sorumlu tutulacaktır. Sivil şahısların sabah olmadan yollarda gezmesi yasaktır. Bu konudaki izinleri Fransız komutanlığı verecektir. Yayınlanan bu emirler, 22 Şubat 1920'de yürürlüğe girecekti.⁶⁰ Fransız işgal gücü, yayınladığı talimatnameyle, Gelibolu'da örfi idare kurmuştur. Harbiye Nezareti, Gelibolu Fransız işgal komutanlığının yayınladığı talimatnameyle “*memleketin inzibat ve asayişini dâhiliyesine müdahale*”⁶¹ edeceği gerekçesiyle bu duruma itiraz edilmesini istemişti. Hariciye Nezareti itiraz etmemiştir.

Yapılan araştırmalar sonucunda Akbaş baskını yapanlar bulunamamıştı. Ama İstanbul'daki İngiliz komiserliği, 7 Mart 1920'de, Akbaş baskınında etkisi olduğunu düşündüğü Çanakkale Komutanı Şevket Bey'i, Akbaş Komutanı Binbaşı Mehmet Bahri Bey'i, Çanakkale Jandarma Subayı Rıza Bey'i, Reşadeddin Bey'i, yargılamak istemiş ve yargılamak istediği kişilerin 15 Mart 1920 tarihine kadar teslim edilmesini istemiştir.⁶² İngiliz komiserliğinin talebi kuvveden fiile çıkmamıştır.

Sonuç

Akbaş'tan alınan silah ve cephane, Bergos iskelesinden yüklenmiş, Lâpseki, Beypaş, Hacikemler, Balçılar, Çan ve en sonunda Yenice'ye getirilmiştir.⁶³ Ezine Kaymakamı'nın bildirdiğine göre 61. Tümen mensup olan Hamdi Bey, 5/6 Şubat 1920'de Ezine'ye gitmiştir. Orada, önceden terhis olmuş yedek subaylardan dört kişiyi, mühimmat nakli ile

⁵⁹ Edirne'de 1. Kolordu'dan Harbiye Nezaretine 15 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 83; Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 24 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 91.

⁶⁰ Edirne'den Harbiye Nezaretine 26 Şubat 1920 tarihli şifre. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 94.

⁶¹ Harbiye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 2 Mart 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 95.

⁶² İngiltere Fevkalade Komiserliğinden Varit Olan 7 Mart 1920 tarihli ve 2725 numaralı takririn tercümesi. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 110; Hariciye Nezaretinden Sadarete 9 Mart 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 109.

⁶³ Adnan Sofuoğlu, “Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 26, Mart 1993, s. 428-429; Zeynel Kozanoğlu, *Hamdi Bey ve Akbaş Baskını*, Güvendi Matbaası Ankara 1970, s. 99.

görevlendirmiştir. Hamdi Bey, cephaneye taşımak için nakil vasıtaları arıyordu.⁶⁴ Buradan Hamdi Bey'in Yenice'de depo edilmiş olan cephaneyi başka bir yere taşımak istediği sonucuna ulaşılabilir.

Ama Hamdi Bey, cephaneyi taşımayı başaramamıştır. Çünkü ikinci defa isyan eden Anzavur Ahmet 17 Şubat 1920'de Biga'ya gelmiş, belediye binasını işgal etmiştir. Onun Biga'da hâkimiyet kurması, bu bölgede kuvva-yı milliyeye adına faaliyet yürüten Hamdi Bey'i endişeye sevk etmiştir. Hamdi Bey'in amacı Yenice'deki silahları korumaktır. Bu nedenle daha Anzavur Ahmet Biga'ya saldırmadan önce en güvendiği arkadaşı Dramalı Rıza Bey'i Yenice'ye göndermişti. Hamdi Bey, isyancılar Biga'da hâkimiyet kurmazdan önce Biga'dan ayrılmıştır. Yolunun üzerindeki İnova'ya uğrar ve burada Anzavur taraftarı köylüler tarafından yakalanıp Gâvur İmam Fevzi kuvvetlerine teslim edilmiştir. Gâvur İmam'ın adamları Hamdi Bey'i Biga'ya götürürken yolda şehit etmiştir.⁶⁵

Biga'da başarılı olup Hamdi Bey'i şehit eden Ahmet Anzavur taraftarı isyancılar, Akbaş'tan alınan silah ve cephanenin bulunduğu Agonya [Hamdi Bey Kasabası] nahiyesine bağlı Yenice'ye saldırmışlar ve Yenice'yi savunan kuvva-yı milliyeye ile otuz sekiz saat çarpışmışlar ve çekilmek zorunda kalmışlardı. 22 Şubat 1920'de Ahmet Anzavur'un sekiz yüz adamından oluşan kuvvet, Biga'dan aldıkları topları da kullanmak suretiyle tekrar Yenice'ye saldırmış ve orada bulunan beş yüz kişilik kuvva-yı milliyeye dağıtmıştır.⁶⁶ Yenice'de bulunan cephaneye konusunda genel kanı⁶⁷ Dramalı Rıza Bey'in buradaki cephaneleri isyancılara vermemek için patlattığı yönündedir.

14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, cephanenin tamamının patlatıldığı şeklindeki kanaati “*Altmış birinci fırkaca bu müsademeyi men etmek ve öyle müddahar [biriktirilmiş] esliha ve cephaneye varsa zapt ve müsadere eylemek üzere müfrezeler izam kılınmış ve bu müfrezeler usûl ile müsademeye başlamışlardır. Maa-mâfih gerek müfrezelerin vakt ü zamanıyla müsademe mahalline yetişememesinden gerekse cepheden fazla kuvvetin ifrâzı [ayrılması] mümkün olmamasından Yenice karyesine dâhil olmağla birçok esliha ve cephaneyi*

⁶⁴ Kale-i Sultaniye Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine 7 Şubat 1920 tarihli telgraf. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 33; Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 8 Şubat 1920 tarihli yazı. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 28.

⁶⁵ İlhami Bebek, *Millî Mücadele'de Akbaş Cephaneliği Baskını*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 91-92; Mücteba İlgürel, *Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul 1999, s. 193.

⁶⁶ 23 Şubat 1920 tarihli Dâhiliye Nezaretine suret başlıklı yazı. *DAB: BEO.*, 4616/346145, Lef 26.

⁶⁷ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: III, s. 25; Zeynel Kozanoğlu, *a.g.e.*, s.110; Osman Akandere, “Dramalı Rıza Bey ve Kuzey Batı Anadolu Kuvva-yı Milliyeye Mücadelesindeki Hizmetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 57, Kasım 2003, s. 1004.

*yağmaya muvaffak oldukların anlaşılmaktadır*⁶⁸ isyancıların Yenice'deki cephanenin bir kısmını ele geçirdiklerini yazarak yalanlamıştır.

Hamdi Bey ve arkadaşları, İtilaf Devletleri'nin kendilerini en güvenli hissettikleri yer olan Boğazlar bölgesinde yaptıkları Akbaş baskını ile onlara güvende olmadıkları duygusunu vermiştir. Bu duygu, Gelibolu'daki Fransızlara örfi idare uygulamak zorunda bırakmıştır. Ele geçirilen silahlar, Yunan işgaline karşı kullanılamamıştır. Bunun nedeni, Anzavur Ahmet'in ikinci isyanı neticesinde Yenice'de depo edilmiş silah ve cephaneye zarar vermiş olmasıdır. Akbaş baskını, milli kuvvetlere moral olmuştur.

Gelibolu'daki Rumlar, Akbaş baskınına bahane ederek Fransız işgal kuvvetlerinden silah istemişlerdir. Bu duruma örnek: Rum nüfusun yoğun yaşadığı Galata ve Maydos'ta oturanlar, Akbaş'tan alınan silahların Gelibolu'nun Müslüman ahalisine dağıtıldığını öne sürerek kendilerini savunmak için silah istemişlerdir. Başarılı da olmuşlardır bu konuda. Fransız Yüzbaşı Viba, Galata köyüne çeşitli ebatlarda on beş adet silah vermiştir. Maydos'ta ise on sekiz silahlı Rum, Fransız askerleriyle birlikte devriye atıyordu.⁶⁹

Fransız işgal kuvvetlerinin Gelibolu'da örfi idare kurmaları, Gelibolu'daki Rumların Akbaş baskınına silahlanma vesilesi olarak görmeleri, silah taşıma ve kaçırma konusunda kuvva-yı milliyeyi durduramamıştır. Kuvva-yı milliye, 11-14 Mayıs 1920 tarihleri arasında, Lâpseki'den Gelibolu'ya kayık geçişini yasaklamıştır. Gelibolu'dan Lâpseki'ye gidecek olanları ise geri dönmek kaydıyla bırakmıştır.⁷⁰ Bu yasağın nedeni: top ve top mermisi taşıma faaliyetinin ihbar edilmesinin önüne geçmekti.

KAYNAKÇA

Devlet Arşiv Başkanlığı Belgeleri

BEO: 4616/346145

DH. EUM. AYŞ: 22/82;32/58; 35/5; 75/106

DH. KMS: 53-3/27; 53-2/108; 53-4/14; 53-3/23; 53-3/11

HR. SYS: 2611/4

Kitaplar

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk Vesikalar*, Vesika No: 239 (b), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

⁶⁸ 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'dan Harbiye Nezaretine 22 Şubat 1920 tarihli şifre. *DAB: HR. SYS.*, 2611/4, Lef 107/1-2.

⁶⁹ Jandarma Alay Komutanlığının 3 Mart 1920 tarihli rapor sureti. *DAB: DH. EUM. AYŞ.*, 35/5, Lef 2.

⁷⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete ve Harbiye Nezaretine 23 Mayıs 1920 tarihli yazı. *DAB: DH. EUM. AYŞ.*, 75/106, Lef 1.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

BEBEK, İlhami, *Milli Mücadele’de Akbaş Cephaneliği Baskını*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

İLGÜREL, Mücteba, *Milli Mücadele’de Balıkesir Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul 1999

KOZANOĞLU, Zeynel, *Hamdi Bey ve Akbaş Baskını*, Güvendi Matbaası Ankara 1970.

ÖZALP, Kazım, *Milli Mücadele (1919-1922)*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

TANSEL, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, Cilt: III, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978.

Makaleler

AKANDERE, Osman, “Dramalı Rıza Bey ve Kuzey Batı Anadolu Kuvva-yı Milliye Mücadelesindeki Hizmetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 57, Kasım 2003.

SANCAKTAR, Fatih Mehmet, “Mondros Mütarekesi’nin 20. Maddesi ve İtilaf Güçlerinin Çatalca ve İstanbul Boğazı’ndaki Osmanlı Askeri Mühimmatını Satma veya İmha Etme Girişimlerine Osmanlı Devleti’nin Engel Olma Çabası (1921-1922)”, *İmparatorluklar Çağına Veda*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

SOFUOĞLU, Adnan, “Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 26, Mart 1993.

URAL, Selçuk, “İngiltere’nin Mondros Mütarekesi’nin 20. Maddesi’ne Aykırı Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 44, Güz 2009.

YUNANİSTAN'IN BATI ANADOLU'YU İŞGAL KARARININ ALINMASININ İNGİLTERE'NİN ÇIKARLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Demirhan*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan Paris Barış Konferansı'nda İtalyanların tüm itirazlarına, Amerikalıların isteksizliğine ve Fransa'nın çekimsizliğine rağmen Yunanistan'a Batı Anadolu topraklarını işgal etme hakkı verildi. Bu kararın alınmasında Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos'un siyasi mücadelesi ve İngiltere Başbakanı Lloyd George'un ülkesinin çıkarları açısından Yunanistan'ın asılsız iddialarına vermiş olduğu destek etkili oldu. Lloyd George, savaş öncesinde gizli antlaşmalar ile vaat edilen Batı Anadolu topraklarının İtalya'nın eline geçmesini İngiltere'nin çıkarları açısından tehlikeli görmekteydi. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkması sonucu Doğu Akdeniz'de oluşacak güç boşluğu bölgede İngiltere adına karakol vazifesi yapabilecek ve İngiltere'nin sözünden çıkmayacak sınırları genişletilmiş ve güçlendirilmiş bir Yunanistan ile doldurmalydı. İngiltere'deki bazı devlet adamlarının ve askerlerin tüm itirazlarına rağmen Lloyd George Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesi düşüncesinde ısrarcı oldu. Lloyd George'a göre Yunanlar, Doğu Akdeniz'de üretken, enerji dolu ve güçlü minnettarlık duygularına sahip bir millettir ve gelecekte İngiltere'nin Süveyş kanalı yoluyla Hindistan'daki ve Uzak Doğu'daki çıkarlarının korunması açısından önemli bir rol oynayacaklardı.

Anahtar Kelimeler: Yunanistan, İşgal, İngiltere, Siyasi Çıkarlar.

GİRİŞ

İngiltere sanayi inkılabını gerçekleştirdikten sonra askeri ve ekonomik gücünü çok hızlı bir şekilde geliştirdi ve on yedinci yüzyılın sonlarına doğru dünyanın en güçlü devletlerinden biri konumuna geldi. Deniz gücü olarak ise on sekizinci yüzyılda artık tartışmasız dünyanın en güçlü devleti konumundaydı. Sanayi inkılabı sonrasında hammadde ihtiyacı ve pazar arayışları sonucunda İngiltere dünyanın her köşesinde ticari kolonileri ve ham madde sağlayan sömürgeler elde etmeyi başardı. İngilizler bu dönemde stratejik planlarını ekonomik kazançları üzerine inşa etmekteydi. Bu doğrultuda 1780'li yıllara kadar Rusya ile güçlü ticari ilişkilerinden dolayı İngiltere Rusya'yı müttefiki kabul etmiş ve Doğu Akdeniz ve Balkanlar üzerine çok ilgi göstermemişti. Ancak bu ilgisizlik ve Rusya ile ilgili olan düşünceler Rus Çarıçesi II. Katerina'nın Amerikan bağımsızlık savaşında (1780'li yıllar) İngiltere'ye karşı tavır alarak Avrupalı devletlerin İngiltere'ye karşı "Silahlı Tarafsızlık" içine girmesinde oynadığı rol sonrasında yıkıldı. Bu politikalara ek 1787 yılında Rusya-Fransa arasında imzalanan ticaret

* Kırklareli Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

antlaşması da İngiltere'nin Rus ve Doğu Akdeniz politikaları için aynı yıkıcı etkiyi yaptı. Bu gelişmelerin ardından İngiliz devlet adamları Avrupa'daki güç dengesini ve ülkelerinin prestijini korumak için Doğu Akdeniz'de ve Balkanlar'da statükonun korunması gerektiğini savunmaya başladı.¹

İngiltere Yedi Yıl savaşı (1756-1763) sonunda Fransa'yı Hindistan'dan tamamen çıkardıktan sonra (1756-1763) dış politikasını bu büyük gelir kazandıran sömürgesinin güvenliğini sağlamak üzere tekrar şekillendirdi.² Bu süreçte Osmanlı Devleti coğrafi konumu ve egemenliği altında olan toprakları sebebiyle İngiltere'nin gözden çıkaramayacağı bir ülke konumuna geldi. Fransa'nın 1798 yılında Mısır'a yaptığı çıkarma İngiltere'yi büyük bir endişeye sevk etti. İngilizler bundan sonra ticari kazançları ve Hindistan'a giden ve kral yolu olarak ifade ettiği ticaret yolunu güvence altına almak, Rusya'nın boğazlar ile İstanbul'a, Fransa'nın ise Doğu Akdeniz'e yerleşmesini önlemek amacıyla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyaseti izlemeye başladı.³

İngiltere'nin ticari kazançları için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası 1821-1830 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne karşı ortaya çıkan Rum isyanından sonra değişti. İngiltere'deki bu politika değişikliğinin en büyük sebebi isyan sonrasında özerk ya da bağımsız bir yapıda kurulacak olan Yunanistan'ın Rus etkisinde kalma korkusuydu. Eğer bu gerçekleşirse Rusya Akdeniz'e inmiş olacak ve İngiltere'nin en büyük zenginlik kaynağı olan Hindistan'a giden kral yolu Rus tehdidi ile karşı karşıya kalacaktı. Bu tehlike karşısında İngiltere isyan boyunca Fransa'nın ve Rusya'nın bölgede ve Rum isyancı liderleri üzerinde bir otorite kurmasına engel oldu. İsyan sonucunda 1830 yılında yapılan Londra Antlaşması ile Yunanistan'a bağımsızlığını hediye etti.⁴ İngiltere böylece Rusya'nın ve Fransa'nın bu önemli

¹ Hasan Demirhan, *İngilizlerin Balkan Politikası ve Yunanistan*, İstanbul: İdil Yayıncılık, İstanbul 2016 s.61

² Orhan Doğan, Arsel Erdoğan, "XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgecilğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (3), Gaziantep 2017, s. 842.

³ Hasan Demirhan, *a.g.e.*, s.63.

⁴Bu dönemde İngiltere'nin Yunanistan politikasını yönlendiren İngiltere'de Dışişleri Bakanlığı (22 Eylül 1822-10 Nisan 1827) ve Başbakanlık (10 Nisan 1827-8 Ağustos 1827) görevlerinde bulunan George Canning idi. George Canning 22 Eylül 1822 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı olmuştu. Bakan olmadan önce iyi bir Helensever olarak bilinmekteydi. Gençliğinde Osmanlı yönetimi altında kalan Yunanlılar için birçok şiir yazmış ve eski Yuna Edebiyatı ile yakından ilgilenen bir aristokrattı. (*The Cambridge History of British Foreign Policy (1783-1919)*, Cambridge University Press, Cambridge 1923, s.86) İngiltere'de diğer önde gelen Helenseverler de George Canning gibi İngiliz politikasında etkili olan şahıslardı. Bunlar arasında ünlü şair Lord Byron bizzat 1824 yılında Yunanistan'a Misolonghi'ye gelerek isyana katılmış ve aynı yıl burada hayatını kaybetmişti. Lord Byron'un eserleri ve mücadelesi İngiltere'de büyük ses getirmiş ve Yunanlıların güçlü olan lobisini daha da güçlendirmişti. Rum isyanında Rum asileri destekleyen diğer önemli İngiliz devlet adamları arasında Edward Blaquiere, Henry Brougham, şair Thomas Campbell, Thomas Moore ve Samuel Rogers, ekonomist David Ricardo, askerler Leicester Stanhope, Robert Wilson gibi etkili kişilerin yanında kırkın üzerinde liberal parlamento üyesi, öğretmenler profesörler bulunuyordu. (C.M. Woodhouse, *The Philhellenes*, New Jersey: Fairleigh Dickinson University Press, New Jersey 1971, s.72)

stratejik bölgede söz sahibi olmalarını engelleyerek Doğu Akdeniz bölgesinde kendisi için bir karakol vazifesi görecek önemli bir müttefik kazanmış oldu. Bu politika doğrultusunda Yunanistan da artık güçlü bir hamî sahibi olmuştu.⁵

1830 yılında kurulan Yunanistan bundan sonra Megali İdea (Büyük Ülkü) hayaliyle sınırlarını genişletmek için Osmanlı Devleti ile bir mücadele içerisine girdi. Megali İdea; Yunanlıların geçmişte yaşadıkları ve hâlâ yaşamakta oldukları toprakları, büyük başkent olarak kabul ettikleri İstanbul (Konstantinopolis) başta olmak üzere ele geçirip, kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri Doğu Roma Devleti'ni yeniden diriltmek hayaliydi.⁶ İngiltere, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz bölgesindeki etkisini ve gücünü arttırmak için 1864 yılında İyonya Adaları'nı ve 1881 yılında Teselya'yı Yunanistan'a verdi.⁷ Yunanistan'ın diğer büyük toprak kazancı ise Balkan Savaşları sonunda gerçekleşecekti. Yunanistan Balkan Savaşları sonrasında Girit Adası dâhil olmak üzere, topraklarını iki kat genişletti. Güney Epir'i, Selanik dâhil olmak üzere Makedonya'nın büyük bölümünü ve Ege adalarının büyük bir kısmını elde etti. Yunanistan, bu toprak kazançları ile yüz ölçümünü 65.000 kilometrekareden 118.000 kilometreye; nüfusunu da 2.666.000'den 4.363.000'e yükseltti.⁸

Balkan Savaşları sonunda güçlenen Yunanistan, 1844 yılında Yoannis Kolletis'in ortaya koymuş olduğu Megali İdea fikrini gerçekleştirebileceğine inanmaya başlamıştı. Bu dönemde İngiltere'de Maliye Bakanlığı görevini yerine getiren ve İngiltere'de hızla siyasi gücünü arttıran Lloyd George⁹ ile 1909 yılında Yunanistan'da iktidarı ele geçiren Elefterios Venizelos¹⁰

⁵ Rum isyanı öncesi Avrupalı Devletlerin genel politikaları hakkında geniş bilgi için bakınız, Hasan Demirhan, *Büyük güçlerin Gölgesinde Yunan İsyanı*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2016.

⁶ Hasan Demirhan, *Yunanistan'da Emperyalist Kavga (1914-1918)*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2012, s.33.

⁷ Eleftheria Daleziou, *Britain and Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923: The Pursuit of Security By "Proxy" In Western Asia Minor*, Department of History Faculty of Arts University of Glasgow, Unpublished Doctoral Thesis, Glasgow 2012, s. 47.

⁸ M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1921)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988, s. 72.

⁹ Lloyd George, 1863 yılında Manchester'da doğdu. Aslen Galli bir aileye mensuptu. Hukuk tahsili yaptı ve 1890 yılında İngiliz Parlamentosuna girdi. Parlamentoda özellikle Anglikan Kilisesi'nin resmi statüsüne ve Boer Savaşı'na karşı çıkışlarıyla tanındı. 1905 yılında İngiliz kabinesinin bir üyesi oldu ve 1908 yılında Maliye Bakanlığı görevine atandı. Başbakan Asquith liderliğindeki Liberal Parti 1916'da bölününce, Lloyd George partinin bir kanadıyla birlikte ayrılarak Muhafazakâr Parti'nin desteklediği bir koalisyon hükümeti kurdu. 6 Aralık 1916'da başbakan oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın son iki yılında İngiltere'de liderlik etti. Savaş sonunda toplanan Paris Barış konferansında kararların alınmasındaki en güçlü kişiydi. 1922 Eylülü'nde çıkan Çanakkale Krizi sonunda Ekim 1922'de başbakanlık görevini bıraktı. (A.L. Macfie, "British Foreign Policy in the Near East, 1916-1922: Questions of Responsibility", *Balkan Studies*, Vol.40, No:2, Thessaloniki 1999, s. 327)

¹⁰ Elefterios Venizelos, 20. Yüzyılın başlarında en önde gelen Yunan siyaset devlet adamıydı. 1864 yılında Girit'te doğdu. Atina'da hukuk tahsili gördü. Üniversitenin son sınıfında okurken Giritli öğrencilerin lideri olarak öne çıktı. Girit'te avukatlık ve gazetecilik yaptı. 1897 yılında Osmanlı Yunanistan arasındaki savaşta Girit adasını Yunanistan'a bağlamak üzere ortaya çıkan başarısız bir ayaklanmaya önderlik etti. 1899-1901 yılları arasında Girit'te Adalet Bakanı olarak görev yaptı. 1909 yılında Yunanistan'da Gudi Darbesi'ni yapan subaylar tarafından Atina'ya davet edildi. 1910 yılında Atina'ya gelen Venizelos milletvekili olarak Yunanistan parlamentosuna girdi.

arasında güçlü bir dostluk ilişkisi kuruldu. Bu dostluk ilişkisi ve Lloyd George'un Yunan sempatanlığı Yunanistan'ın İzmir'i işgalinde en büyük yardımcısı olacaktır.

Birinci Dünya Savaşının Başlaması

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru İtalya'nın milli birliğini kurması, Almanya'nın güçlenmesi Avrupa'da kurulan dengeleri altüst etti. 1908-1909 Bosna-Hersek Buhranı ve 1912-1913 Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı'nı tetikleyen olaylar oldu. Ayrıca Almanya'nın güçlenmesi ve milli birliğini tamamlayan İtalya ile birlikte sömürge yarışına girmesi, özellikle İngiltere'yi ve Fransa'yı tedirgin etti. Bunun sonucu olarak da Avrupa'da devletler kendi aralarında bloklaştı. Bu bloklaşmalar silahlanmayı tetikledi ve ortaya çıkan gergin ortam bir çatışmayı kaçınılmaz hale getirdi. Avrupa'da bu gergin ortamda bazı ittifaklar kuruldu. Bu ittifaklar şöyle belirlendi: Üçlü İttifak Devletleri (Merkez Devletler), Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya. Bu gruba savaş başladığında Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'da dahil olacaktır. İtalya ise savaş başladığında bu merkez devletlerden koparak İtilaf Devletleri'nin yanında yer alacaktır. İtilaf Devletleri, İngiltere, Rusya ve Fransa idi. Sonradan bu gruba Sırbistan, Japonya, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, Romanya ve Yunanistan da katıldı.

Birinci dünya Savaşı, 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi ile tetiklendi. Bundan sonra Avusturya ve Sırbistan arasındaki ilişkiler iyice gerildi ve Avusturya, 23 Temmuz 1914'te Sırbistan'a verdiği 48 saatlik bir sürenin ardından, 28 Temmuz'da Belgrat'ı bombalayarak Birinci Dünya Savaşı'nı başlattı.¹¹

Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'na Dahil Olma Süreci ve İngiltere

Yunanistan'da iktidarda bulunan Venizelos I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın çıkarları gereği İngiltere ile ittifak halinde savaşa dahil olması gerektiğine inanıyordu. Bu sebeple 1914 yılının Ocak ayında Paris, Berlin, St. Petersburg ve Viyana'yı ziyaret ederek 20 Ocak 1914 tarihinde Londra'ya vardı. Londra'da kabine üyelerinden Edward Grey, Lloyd George ve Winston Churchill ile görüştü. Venizelos bu görüşmelerde Akdeniz'deki statükonun korunması için Yunanistan'ın İngiltere'nin yanında olduğunu bildirdi. Bu ziyaretin diğer amacı da Balkan savaşları sonrasında çözümlenemeyen Ege Adaları meselesinde İngiltere'nin desteğini

1910 Ekiminde başbakanlığa getirildi. Venizelos siyasi hayatı boyunca dört kez Yunanistan'da başbakanlık görevinde (1910-1915, 1917-1920, 1924, 1928-1930) bulundu. (Richard Clogg, (1991), *Modern Yunanistan Tarihi*, Çev. D. Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 285)

¹¹ Hasan Demirhan, Yunanistan'da Emperyalist Kavga, s. 77.

aramaktı. Venizelos'un Avrupa başkentlerine yapmış olduğu bu ziyaret çok başarılı oldu 13 Şubat 1914 tarihinde büyük güçler Yunanistan'ın Birinci Balkan Savaşı'nda işgal ettiği tüm Ege Adalarında Yunan hâkimiyetini kabul ettiklerini açıkladılar.¹²

Venizelos'un Yunanistan'ın daha savaş başlamadan itilaf Devletleri'nin yanında yer alacağını İngiliz devlet adamlarına ifade etmesine rağmen ülkesi I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 Temmuz ayından 1917 yılının Haziran ayına kadar tarafsız kaldı. Bu süreçte ülke tamamen iki kutba ayrıldı. Bir tarafta İtilaf Devletleri'nin savaşı kazanacağına ve derhal savaşa dahil olunması gerektiğine kesin olarak inanmış Başbakan Venizelos ve taraftarları; diğer yanda ise Alman Kayzer'in kız kardeşi Sophia ile evli olan ve askeri eğitimini Almanya'da almış İttifak Devletleri'nin savaşı kazanacağına inanan ve Yunanistan'ın tarafsız kalması gerektiğini savunan Kral Konstantin ve taraftarları vardı. Tabii ki bu süreçte Yunanistan'da asıl mücadele edenler ise bu iki siyasi figürün arkasında bulunan İtilaf ve İttifak Devletleri idi.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin lider devleti konumundaydı. Lloyd George ve savaş kabinesi Yunanistan'ı Balkanlar'da yalnız kalan müttefikleri Sırbistan'a yardım etmek ve Yunanistan'ın Akdeniz'deki stratejik konumundan yararlanmak için yanlarında savaşa dahil etmek istiyorlardı. Venizelos'un fikri de bu yöndeydi. Venizelos'a göre Yunanistan mutlaka savaşa dahil olmak zorundaydı. Eğer Bulgaristan savaşa İttifak Devletleri'nin yanında girerse Sırbistan çok zor durumda kalacaktı. Sırbistan, Bulgaristan ve Avusturya ile aynı zamanda mücadele edecek kadar güçlü değildi ve savaşın sonunda Makedonya'daki topraklarını kaybedebilirdi. Bunun anlamı tarafsız kalan Yunanistan'ın İttifak Devletleri ve onlara müttefik olan Bulgaristan ile karşı karşıya kalmasıydı. Bu tehlike Yunanistan için tam bir yıkım olurdu. Ayrıca Yunanistan Sırbistan ile 1913 yılında yapmış olduğu anlaşma gereğince bu ülkeye yardım etmek zorundaydı. Venizelos'un savaşa girmek istemesindeki ikinci sebep ise Osmanlı Devleti savaşa dahil olur ve zafer kazanırsa, bunun anlamının Anadolu'daki Hellenizm hayallerinin sonunun gelecek olmasıydı. O zaman Megali İdea bir hayalden öte gidemezdi. Osmanlı Devleti savaşta yenilse bile Anadolu'daki Hellenizm İtilaf Devletleri'nin hâkimiyeti altına girecekti. Her iki durumda da Yunanistan kaybeden olacaktı. Bu yüzden Yunanistan İngiltere'nin başını çektiği batılı müttefiklerinin yanında savaşa girmeli ve savaştan zaferle ayrılmalıydı.¹³

¹² Daleziou, *a.g.t.*, s. 53.

¹³ G. Kaloudis, "Greece and the Road to World War I: ToWhat End?", *International Journal on World Peace, Vol XXXI*, (4), 2014, s. 11.

İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri savaşın başından itibaren Balkanlarda henüz savaşa dahil olmayan Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'ı yanlarına çekmek için büyük bir çaba sarf etmekte ve bu devletlere topraklarını genişletme vaatlerinde bulunmaktaydılar. Ağustos 1914'de İtilaf Devletleri Yunanistan'dan Kavala'yı ve Vodina'yı Bulgaristan'a terk etmesini istediler. Ancak bu teklif hem Venizelos hem de Kral Konstantin tarafından reddedildi. Ancak Venizelos bu tekliften sonra 18 Ağustos'ta Atina'da bulunan İngiltere ve Fransa elçilerine İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa dahil olmak arzusunda olduğunu bildirdi. Venizelos teklifinde Yunan deniz ve hava kuvvetlerini İtilaf Devletleri'nin emrine vermeye hazır olduğunu, iki yüz elli bin kişilik bir ordu toplayabileceğini, gerekirse iç intizamın muhafazası için Mısır'a elli bin kişi gönderebileceğini, Bulgaristan Sırbistan'a saldırırsa antlaşma gereği savaşa gireceğini ve İtilaf Devletleri'nden yardım ümit ettiğini ifade ediyordu.¹⁴ İngiltere, Venizelos'un bu teklifine Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile işbirliği yollarını aramakta olduğundan olumsuz yanıt verdi. En azından İngiltere Osmanlı Devleti tarafsız kaldığı sürece Yunanistan'ın da tarafsız kalmasını istiyordu.¹⁵ Ancak Osmanlı Devleti 1914 Kasım ayının ilk günlerinde Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin yanında dahil oldu. Bunun üzerine İngiltere Osmanlı Devleti'nin savaşa İttifak Devletleri'nin yanında girmesi, Bulgaristan'ın kararsız tavrı, Sırbistan'ın yardım çılgınlıkları ve Çanakkale'deki başarısızlıktan dolayı Yunanistan'ın derhal savaşa girmesi için başka bir teklifte daha bulundu. 8 Ocak 1915'de Lloyd George, Yunanistan'ın Sırbistan'a asker göndermesini isteyerek buna karşılık Yunanistan'a yardım için bir İngiliz kolordusu göndereceğini vaat etti. Venizelos, 9 Ocak 1915'de İngiliz elçisi Francis Eliot'a Lloyd George'un bu teklifine karşılık Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırması durumunda Romanya'nın yardımını ve bir İngiliz kolordusu yerine iki İngiliz kolordusu gönderilmesini şart koştu. Venizelos bu görüşmede Anadolu'daki Yunanlara sözü getirerek onların çok umutsuz bir durumda olduklarını, Yunanistan'ın Sırbistan için savaşa girmesinin imkansız olduğunu, ancak Yunanistan kamuoyunu ikna etmek için görkemli bir ödül konursa bunun Yunanistan'ın savaşa girmesini sağlayabileceğini, kral ve Yunan Genelkurmay'ının muhalefetinin kırılabilceğini bildirdi.¹⁶ Venizelos bu toprakların tam olarak neresi olacağını belirtmese de Rusya ve Bulgaristan'ın hak iddia ettikleri Trakya ve İstanbul toprakları olamazdı. Bu görüşmeden 15 gün sonra 23 Ocak 1915'de İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey Yunanistan'a Küçük Asya kıyısında önemli toprak tavizleri teklif etti. Grey'in

¹⁴ Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986, s. 75.

¹⁵ G. Kaloudis, *a.g.m.*, s. 14.

¹⁶ Michael Llewellyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz*, Çev: Halim İnal, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1978, s. 55-56.

notası 24 Ocak sabahı Atina'ya ulaşmıştı. Venizelos, aynı gün öğleden sonra krala yazdığı gizli muhtırada Asya'ya yayılma ve denizaşırı bir Yunanistan kurma fikrinden bahsediyordu. İngiltere bu teklifle ilk defa Batı Anadolu'da bir toprak parçasının Yunanistan'a verilebileceğinden bahsetmekteydi.¹⁷ Fakat İngiltere'nin teklifi Kral Konstantin ve Yunan Genelkurmayı tarafından reddedildi ve İtilaf Devletleri arasında bazı anlaşmazlıklara sebep oldu. İngiltere'nin bu önerisi sadece Rusya tarafından desteklenmişti. Fransa İzmir'in Yunanistan'a verilmesinin müzakereler sonucu alınabilecek bir karar olduğunu belirtiyordu.¹⁸ İtilaf devletleri, 15 Şubat 1915 tarihinde tekrar bir öneri yaparak Yunanistan'ı savaşa dahil etmek için Sırbistan'a yardım şartıyla üç tümen askeri Yunanistan'a gönderebileceklerini bildirdiler. Yunanistan'ın tavrı bu teklifte de olumsuz oldu. Venizelos tüm çabalarına rağmen Yunanistan'ı savaşa dahil edemeyince mart ayının başında başbakanlık görevinden istifa etti. Venizelos'un istifaya mecbur kalması İngiliz Maliye Bakanı Lloyd George'u kızdırdı ve Lloyd George şubat ve mart aylarında İtilaf Devletleri'nin Selanik'e asker göndermesini ve Yunan hükümetini tehdit ederek dostu Venizelos'un tekrar başbakanlığa getirilmesini teklif etti. Ancak bu teklif Fransa ve Rusya tarafından uygun bulunmadı.¹⁹

İngiltere'nin Batı Anadolu'daki bazı toprakların Yunanistan'a verilebileceği önerisini 23 Ocak'taki tekliften sonra ikinci defa dile getirilmesi ise Bunsen raporu ile gerçekleşti. Osmanlı Devleti, savaşın sonuçlanması beklenmeden İtilaf Devletleri tarafından yapılan antlaşmalar ile parçalanmaktaydı. 4 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Savaşı'nın ortalarında Rusya İstanbul'a ve boğazlara hâkim olmak istediğini Fransa'ya ve İngiltere'ye bildirdi. Bu dönemde İngiltere'de iktidarda bulunan Asquith hükümeti, 12 Mart 1915'de Rusya'ya bu önerinin savaşın başarıyla sonuçlandırılmasından sonra Fransa'nın ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti topraklarından veya başka bir yerden istedikleri toprak parçasını alma hakkının kabul edilmesi şartıyla kabul edilebileceğini söyledi. İtilaf Devletleri'nin bundan sonraki hamlesi güçlerini arttırmak amacıyla 26 Nisan 1915'de İtalyanlar ile Londra Antlaşması'nı yapmak ve İtalya'nın İtilaf Devletlerinin yanında savaşa katılmasını sağlamak oldu. Londra görüşmeleri sürerken Asquith, başkanlığını Sir Maurice de Bunsen'in yapmış olduğu bağımsız bir komite kurdu. Bu komitenin görevi Türklerin Asya'daki topraklarını dikkate alarak İngiltere'nin çıkarları için bu bölgeler hakkında rapor hazırlamaktı. Bu komitenin üyeleri, Dışişleri

¹⁷ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Çev. Orhan Azizoglu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 29.

¹⁸ S.S.C.B. Dışişleri Halk Komiserliği, *Anadolu'nun Taksimi Planı (Rus Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgeleriyle)*, Çev. Kurmay Albay Babaeskili Hüseyin Rahmi, Günaydın Kitaphı, İstanbul 1972, s. 29.

¹⁹ Hasan Demirhan, *Yunanistan'da Emperyalist Kavga (1914-1918)*, s. 102.

Bakanlığı'ndan George Clerk, Hindistan ofisinden T. W. Holderness, Amiral Henry Jackson, General Calwell, Mark Sykes ve H. Llewellyn-Smith idi. Bu komite çalışmalarını bitirdikten sonra Türk yerleşimleri için 4 farklı plan hazırladı. Ancak bu planlardan hiçbiri benimsenmedi. Hazırlanan raporlar Mayıs 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot antlaşması için gerekli altyapıyı hazırlamıştı. Komitenin ilgilenmiş olduğu konulardan biri Yunanistan'dı ve eğer bu devlet İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girerse İzmir'in uygun hinterlandı ile Yunanistan'a verilmesi önerilmekteydi.²⁰

Venezelos'un istifasının ardından Yunanistan'da Gounaris hükümeti işbaşına geldi. İngiltere 12 Nisan 1915'de Gounaris hükümetine ittifak tekliflerini yeniledi ve Yunanistan'ın İtilaf Devletleri yanında savaşa katılması şartıyla Anadolu'dan (Aydın vilayetinde) toprak vermeye hazır olduklarını bildirdi. Gounaris hükümeti bu teklife bazı imkânsız şartlar ileri sürerek yine Yunanistan adına kabul etmedi.²¹ Bulgaristan'ın 14 Ekim 1915 tarihinde Sırbistan'a savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin yanında katılması İngiltere'yi tekrar endişelendiren ve harekete geçiren başka bir sebep oldu. Bulgaristan'ın Sırbistan'a savaş açmasının hemen ardından 15 Ekim ve 20 Ekim arasında İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya Bulgaristan'a savaş ilan ettiler. Bu yeni durum karşısında olasılıkları değerlendiren İtilaf Devletleri çözüm olarak Yunanistan'ı Bulgaristan'a karşı savaşa sokmak konusunda fikir birliğine vardılar ve İngiltere'nin liderliğinde bir teklifte daha bulundular. 18 Ekim'de İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey Atina'daki İngiliz elçisi Eliot'a bir telgraf daha çekerek, eğer Yunanistan savaşa şimdi dahil olursa topraklarının garanti edileceğini ve savaşın sonunda hatırı sayılır toprak kazançları elde edeceğini bildirdi. Bu toprak kazançları arasında Kıbrıs da teklif edilmekteydi. 22 Ekim 1915 tarihinde Yunanistan Başbakanı Zaimis Yunan Kralı Konstantin ile görüşükten sonra bu teklifi de red etti.²²

İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri 1915 yılındaki toprak vaatleri ile Yunanistan'ı I. Dünya Savaşı'na dahil edemeyince siyaset değiştirerek onu savaşa girmeye mecbur bırakmayı denediler. Yunanistan'ın limanlarını ablukaya aldılar, ticaretine el koydular, haberleşmesini kontrol ettiler ve topraklarını işgal ettiler. Yunanistan'a uyguladıkları ambargolarla Yunan halkını açlığa mahkûm ettiler. Bu baskılara rağmen Kral Konstantin savaşa girmemek konusunda direndi. Kral Konstantin ve Yunan Hükümeti'ni savaşa girmeye ikna

²⁰ Macfie, A. L. *a.g.m.*, s. 329.

²¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım II, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 412-415.

²² C.M. Woodhouse, "The Offer of Cyprus: October 1915", *Greece and Great Britain During World War I*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1985, s. 79.

edemeyen İtilaf Devletleri 1916 yılının Ekim ayında destekledikleri Venizelos'a Selanik'te ikinci bir hükümet kurdurdular. İki yönetim biriminin ve taraftarlarının mücadelesi sonunda ülkede yer yer çarpışmalar ortaya çıktı. Bu gelişmelerin sonrasında İtilaf Devletleri Kral Konstantin'den tahttan inmesini ve Yunanistan'ı terk etmesini istediler. Konstantin İtilaf Devletleri'nin tehditleri üzerine 14 Haziran 1917 tarihinde tahtını oğlu Alexander'a bırakarak ülkesinden ayrıldı. İtilaf Devletleri tarafından desteklenen Venizelos Atina'ya gelerek 27 Haziran 1917'de hükümetini kurdu ve İtilaf Devletleri'nin yanında Yunanistan'ın savaşa girdiğini ilan etti.²³

İngiliz Devlet Adamlarının Paris Barış Konferansı Öncesi Planları ve Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki Talepleri Karşısındaki Farklı Görüşler

Yunanistan'ın Paris Barış konferansında en büyük destekçisi olacak olan İngiltere'de savaş sonrası yapılacak antlaşmaların planlanması ve gerekli materyallerin hazırlanması için 1918 yılının Mart ayında Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak bir büro kuruldu. Bu büronun adı Siyasi İstihbarat Bölümü (Political Intelligence Department, P.I.D.) idi. Bu bölümün görevi siyasi istihbaratı toplamak, elemek ve koordine etmektir. Paris Barış Konferansı'nda İngiliz delegasyonunun çekirdeğini bu büro oluşturacaktı. Bu oluşturulan büro üyeleri Leeper, Nicolson ve Toynbee Paris konferansı başlamadan önce çalışmalara başlayarak 1918 yılının Aralık ayında Yunanlar hakkında geniş bir rapor hazırladılar. Rapor ulusların kendilerini yönetme prensibini temel alarak hazırlanmış ve bu prensibin Güneydoğu Anadolu'da sürekli barışın sağlanması için en önemli etmen olduğunun altı çizilmişti. Hazırlanan rapora göre Yunanistan sınırlarını genişletmekteydi. Yunanistan İzmir merkez olmak üzere Batı Anadolu'dan toprak alacak, İtalya ile on iki ada üzerinde bir anlaşmaya vararak bütün Ege adalarına sahip olacaktı. Rapora göre İngiltere Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermeli ve Kuzey Epir, Voiussa'ya kadar Yunanistan'a bağlanmalıydı. Leeper ve Nicolson'un bu raporda etkisi Toynbee'ye göre daha baskındı. Toynbee bu raporu kısmen onaylamıştı. Çünkü Toynbee bir ay önce Kasım ayında hazırlanmış olduğu raporunda Anadolu'dan herhangi bir toprak parçasının Yunanistan'a verilmesine etnografik, ekonomik ve stratejik zorluklar bakımından uygun olmadığını iddia etmişti. Toynbee, Yunanistan'ın Avrupa'daki iddialarını destekliyor ancak Anadolu'daki isteklerine sayısız problemin ortaya çıkmasını ateşleyebileceği için karşı çıkıyordu.²⁴ Dışişleri Bakanlığı Siyasi İstihbarat Bölümü'nün hazırlanmış olduğu bu rapor aslında Lloyd George'un ve bazı İngiliz devlet adamlarının savaş sonrası Doğu Akdeniz

²³ Hasan Demirhan, Yunanistan'da Emperyalist Kavga (1914-1918), s. 192-193.

²⁴ E. Goldstein, "Great Briatin and Greater Greece 1917-1920", *The Historical Journal*, Vol.32, (2), 1989, s. 342.

politikalarıyla örtüşmekteydi. İngiltere, İngiliz gemilerini Doğu Akdeniz’de güvende tutmak için Osmanlı Devleti’ni partner olarak seçmişti ve burada bir Fransız gücü istemiyordu. Ayrıca İngilizler buraları güvende tutmak için de masraf yapmak niyetinde değildi. Ancak I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı’nın yıkılmasıyla bölgede büyük bir güç boşluğu doğdu. Yunanistan bu boşluğu doldurabilirdi. Bu amaçla Yunanistan’ın güçlendirilmesi gerekiyordu. İki ülkenin ilkeleri ve ilgi alanları örtüşüyordu. Yunanistan batılı ve medeni idi. Venizelos, Lloyd George’a göre hayranlık duyulacak Pericles’den bu yana Yunanistan’ın yetiştirdiği en büyük devlet adamıydı. Lloyd George’a ve dışişlerindeki birçok bürokrate göre güçlü bir Yunanistan, İngiltere için çok yararlı bir müttefik olabilirdi. Yunanistan, Hindistan’a giden yolda İngiliz donanması için liman ve hava alanı sağlayabilir ve Osmanlı Devleti’nin yıkılmasıyla bölgede oluşacak güç boşluğunu doldurabilirdi.²⁵ Bunun yanında İngiliz hükümeti Türkiye’nin nihai barış şartlarına uymasını sağlamak için Doğu’da sürekli olarak birlik bulunduramazdı. Bu halde Yunanistan gereken birlikleri temin edebilir ayrıca İngiliz diplomasisinin ve donanmasının desteğiyle barış şartlarını uygulanmasında etkili bir güç olarak kullanılabilirdi. Yunanistan kendi taleplerini İngiliz desteğiyle gerçekleştirirse, ileride İngiltere’nin rehberliğini kabul etmek zorunda kalacaktı. Yunanistan, labirent halinde iç içe geçmiş durumdaki ada ve yarımadalarıyla bir deniz gücüydü, gözünü diktiği Anadolu toprakları ise deniz aşırı arazilerdi. Özetle, eğer Türkiye Yunanistan’ın kara gücüyle tahakküm altına alınabilirse, Yunanistan’a da Büyük Britanya’nın deniz gücüyle hükmetmek mümkün olacaktı. Böylece İngiliz Hükümeti, İngiliz parasını ve tayfalarını sarf etmeden Yakın ve Ortadoğu’daki savaş hedeflerine ulaşabilme imkânını bulacaktı.²⁶

Ancak bu süreçte İngiltere’de Paris Barış Konferansı öncesi Lloyd George’un ve P.I.D.’nin hazırlamış olduğu raporları kabul etmeyen devlet adamları da bulunmaktaydı. Bunlar arasında özellikle önemli bir bürokrat olan ve 24 Ekim 1919 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenecek olan Lord Curzon önde gelmekteydi.²⁷ Curzon görüşlerini İngiliz kabinesine vermiş olduğu üç memorandum²⁸ ile belirtti. Lord Curzon ilk memorandumunda Anadolu’da milliyetçiliğin güçlenmemesi için nasıl Araplara kendi kendini yönetme ve bağımsızlık hakları verilmişse Türklere de verilmesi gerektiğine dikkat çekti. Anadolu,

²⁵ M. MacMillan, *Peacemakers, The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*, London: John Murray (Publishers) Ltd, London 2001, s. 364.

²⁶ A. J. Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 86.

²⁷ Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase 1919-1925*, London Constable, London 1934, s. 110.

²⁸ Lord Curzon’un ilk memorandumunu 2 Ocak 1918 tarihinde, ikinci memorandumunu 25 Mart 1919 tarihinde, üçüncü memorandumunu ise 18 Nisan 1919 tarihinde İngiliz kabinesine sunmuştur. Harold Nicolson, *a.g.e.*, s. 76-79.

Selçuklu döneminden bu yana Türk ırkının anavatanı olmuştu, gelecekte de parçalanmadan Türk Devleti içinde kalmalıydı. Türkiye Yunanların, İtalyanların veya Fransızların yararına paylaştırılmamalıydı. Türkiye'nin başkenti Ankara veya Bursa olabilirdi ancak yeni Türk Devleti'nin belirlenen sınırlarda özgürlüğü ve bütünlüğü garanti edilmeliydi. Böylece Türklerdeki milliyetçilik duygusunun patlaması önlenecekti. Türk problemi Avrupa diplomasisinde bir sorun olmaktan çıkmıştı ve Türkler Avrupa kıtasından kesinlikle çıkarılmalıydılar. İstanbul ve boğazlar güvenli ellere teslim edilmeliydi. İkinci memorandumunda Curzon, Anadolu'daki milli mücadeleyi kastederek Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri karşısında yenilmiş olan devletlerin bazılarında direniş hareketlerinin başlamakta olduğunu ifade ederek, Paris görüşmelerinin uzamasının İstanbul'daki sultanın hükümetinde, milliyetçilerde ve İttihatçılarda umuda sebep olduğunu ve hala İttihat ve Terakki Partisi'nin aktif olduğunu belirterek başbakanı ve kabineyi bir an önce gerekli hamleleri yapmaya davet ediyordu. Enver Paşa'nın 1913 yılında II. Balkan Savaşı'nda Balkan Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak Edirne'yi fethetmesini örnek göstererek eğer acele kararlar alınmazsa ve İtilaf Devletleri arasındaki sürtüşmeler çözülmezse savaşın galibi olan İtilaf Devletleri'nin bu gibi oldubittilerle karşı karşıya kalabileceğini yazmaktaydı. Üçüncü memorandumunda ise Paris'te Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için çabalar harcayan Fransa, İtalya ve Yunanistan'ın tavırlarını eleştirmekteydi. İtalyanların Anadolu'daki işgallerinin kabul edilemez olduğunu belirttikten sonra Yunanistan'ın Selanik'in beş mil ötesinde bile düzeni sağlayacak gücü olmadığını ifade ederek talep ettikleri Aydın vilayetinde barışı ve düzeni nasıl sağlayabileceğini sorgulamaktaydı.²⁹ Lord Curzon'a göre Anadolu'yu parçalama politikası sadece adaletsiz bir politika değil, aynı zamanda tehlikeliydi.

Hindistan'ı temsil eden güçler tarafından desteklenen Mr. Montagu ise her durumda Türkiye ile barış yapılması taraftarıydı: İngiltere milyonlarca Müslümanı barındıran bir ülkeydi ve Müslüman dünyanın liderleri ile dost olmalıydı. İstanbul'un işgali ve halifelik kurumunun zarar görmesi İngiltere'yi çok zor bir durumda bırakabilirdi.³⁰

Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki Toprak Talepleri ve Kurulan Komisyon

Yunanistan 27 Haziran 1917 tarihinde savaşa dahil olmuş ve 1918 yılında savaşın sonunda galip devletler arasında yerini almıştı. Savaş sonrasında galip devletler mağlup devletler ile yapılacak antlaşmaların taslaklarını hazırlamak ve aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek için Paris'de bir konferans düzenlemeye karar verdiler. 18 Ocak 1919'da açılan Paris

²⁹ Harold Nicolson, *a.g.e.*, s. 76-79.

³⁰ W.S. Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, Library of Imperial History, London 1974 s. 392.

Bariş Konferansı'nda zirve diplomasisi metoduyla ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya devletlerinin başkan ve dışişleri bakanlarından oluşan Onlar Konseyi kapsamında görüşmeler başladı. Japonya dışındaki devletlerin başkanlarının katılımıyla gerçekleşen Dörtler Konseyi toplantılar gerçekleştirerek faaliyetlerine devam etti.³¹

Venizelos konferansın başlamasından yaklaşık olarak bir ay sonra 3-4 Şubat 1919 tarihinde Yunanistan'ın iddialarını yüksek konseyde sunma şansını yakaladı. Venizelos sunumunda kişisel notları, Rum nüfusunu abartan istatistikleri, hatta adalardaki mutlu Rum balıkçıların resimleri ile açıklamalarda bulundu. Son derece mantıklı ve ikna edici bir sunum yaptı. Tarihi, dili, dini ve elbette Wilson'un milletlerin kendi kendilerini yönetme prensibini birlikte kullandı.³² Venizelos'un bu sunumunda Batı Anadolu'da istediği topraklar kısaca şöyleydi: Bursa ilinin bir kısmı (Balıkesir, Edremit ve Ayvalık'tan geçerek İzmir'den gelen tren yolunun Marmara'ya açılan ucundaki Bandırma da dahil olmak üzere) Balıkesir Sancağı ve tamamen Türk olan Denizli sancağı hariç Aydın ili.³³ Venizelos'un iddialarına göre bu bölgede Rumlar çoktu ve Wilson prensiplerine göre bölge Yunanistan'a bağlanmalıydı. Venizelos'un istatistiklerine göre bölgede 818.221 Rum, 1.017.398 Türk, 80.000 Musevi ve yabancı, 23.500 Ermeni ve 2000 Bulgar yaşamaktaydı.³⁴

Venizelos'un 3-4 Şubat sunumlarından sonra Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki toprak iddialarını konuşmak üzere konferansta bir komite oluşturuldu. Bu komitede İngilizler adına Eyre Crowe ve Robert Borden, Fransa adına M. Jules Cambon ve M. Gout, İtalya adına M. De Martino ve Amiral Castoldi, Amerika adına Dr. W.L. Westerman ve Dr. C. Day ve teknik danışman olarak İngilizler adına Harold Nicolson bulunmaktaydı.³⁵ Komite 12 Şubat ile 21 Mart arasında 12 defa toplantı yaptı. Bu toplantılarda İngilizler ve Fransızlar beraber karar alıyorlar, genellikle Amerikalılar da onlarla uyuşuyorlardı. İtalyanlar ise sürekli sorun çıkarıyorlardı. Çünkü İtalyanların iddiaları ile Venizelos'un toprak talepleri çakışmaktaydı. Komite genellikle birkaç yer dışında Venizelos'un isteklerini kabul eğilimindeydi ve kararlarını

³¹ Mehmet Sait Dilek, "Paris Bariş Konferansında Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları*, (36), 2013, s. 31.

³² M. MacMillan, *a.g.e.*, s. 361-362.

³³ İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği 24 Mayıs 1919 tarihinde Osmanlı Dışişleri Bakanlığı tarafından kendilerine iletilen vilayetlerin nüfus istatistiklerini gönderdi. Bu nüfus istatistiklerine göre Rumların nüfus olarak fazla olduklarını iddia ettikleri bölgelerden olan Aydın'da 1.249.067 Müslüman, 299.097 Rum, 20.766 Ermeni ve 39.817 diğer milletlere mensup kişiler vardı. (Amiral Calthrope'un 24 Mayıs 1919 tarihinde İngiltere Dışişleri bakanlığına gönderdiği nüfus istatistikleri, FO 286/702/M1954)

³⁴ Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, Çev. Hakkı Devrim, Kaynak Kitapları, İstanbul 1974, s. 19.

³⁵ FO. 286/702. Yunanistan Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, (18.02.1919- 08.03.1919)

6 Mart'ta hazırladığı bir raporla Yüksek Konseye sundu.³⁶ Raporda Venizelos'un toprak isteklerini İngiliz ve Fransız delegeler tarafından kabul edildiği belirtiliyordu. İngiliz ve Fransız üyeler İzmir ve Ayvalık'ın etnik prensiplere, yönetsel sebeplere ve ekonomik duruma dayanarak Yunanistan'a bağlanması taraftarıydılar. Amerikanlar ise Yunanistan'ın toprak taleplerine karşıydı.³⁷ İtalyan delegeler, Yunanların Anadolu'daki toprak isteklerini tartışmaya bile almak istemiyorlardı. Venizelos'un Yunanistan'a katmak istediği topraklar zaten İtalya, İngiltere ve Fransa'nın taraf olduğu 26 Nisan 1915 Londra Antlaşması'nın dokuzuncu maddesinde ve 18 Nisan 1917 tarihinde yine aynı devletlerin taraf olduğu St. Jean de Maurienne Antlaşması'nda konu olmuştu. Bu toprakların bir kısmı veya tamamı zaten İtalya'ya önceden yapılan antlaşmalar ile verilmişti. Bu topraklar üzerinde Yunanların önerileri söz konusu olamazdı. İtalyan delegeleri 17 Nisan 1917 tarihinde imzalanan antlaşmanın geçerli olduğunu iddia ediyorlardı. Rusya'nın bu antlaşmayı onaylaması şartı ise Rusya savaştan çekildiği için otomatikman ortadan kalkmıştı. Ayrıca İtalyanların hâkimiyetinde bulunan On İki Ada hakkında da 26 Nisan 1917 tarihinde Londra'da yapılan antlaşmanın sekizinci maddesi gereğince İtalya'nın rızası olmadan Avrupalı müttefikleri bir öneri sunamazdı.³⁸ Bu sebeplerden dolayı İtalyan delegasyonu Yunanistan'ın taleplerini görüşmeyi reddediyordu. Amerikalılar bölgenin bir manda yönetimine verilebileceğini ifade ettiklerinde İngiliz ve Fransız delegeler bölgede yaşayan Rumların bu tür bir yönetimi istemediklerini belirttiler. Bunun üzerine Amerikan delegeler Yunanların konferansta öne sürmüş oldukları nüfus istatistiklerinin yanlış olduğunu, bölgedeki Türklerin sayılarının Yunanların belirttiğinden çok daha fazla olduğunu iddia ettiler. Ayrıca ekonomik olarak bu bölgeler Anadolu'nun platolarından koparılamazdı. Eğer bu gerçekleşirse Anadolu'nun denize doğal bir çıkışı kalmıyordu.³⁹ Amerikalı delegeler nüfus istatistiklerini öne sürerek Yunanlıların toprak iddialarına karşı çıkınca Venizelos 12 Mart'da komisyona bir memorandum sundu. Bu memorandumda Doğu Ege Denizi'ndeki İmroz, Bozcaada, Midilli, Sisam, Nikarya, Rodos, On İki Ada ve Meis Adaları'nın coğrafi ve iktisadi bakımdan Anadolu'nun devamı sayılması gerektiğini iddia ederek, bu adaların nüfuslarının Batı Anadolu'daki Rum nüfusuna dahil edilmesini istedi.⁴⁰ Adalarda 1912'den beri 370.138 Rum'a karşılık 24.652 Türk yaşamaktaydı. Anadolu'daki Rum nüfusuna bu rakamlar eklenince, bölgede 1.188.359 Rum, 1.042.050

³⁶ E. Goldstein, *a.g.m.*, s. 347.

³⁷ FO 286/702/3, Yunanistan'ın Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, (18.02.1919- 08.03.1919)

³⁸ FO 286/702/5, Yunanistan'ın Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, (18.02.1919- 08.03.1919)

³⁹ FO. 286/702, Yunanistan Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, (18.02.1919- 08.03.1919)

⁴⁰ N. P. Diomidis, *Greece At the Paris Peace Conference (1919)*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1978, s. 178.

Müslüman ve 100.000 kadar da Musevi, Ermeni, Bulgar ve başka halklar da bulunacaktı.⁴¹ Venizelos'un memorandumunu üzerine Paris'de görevli olan İngiliz uzman Toynbee bir rapor hazırladı ve İngiliz yetkililere sundu. Toynbee'nin değerlendirmelerinde 1) İzmir bölgesi ne nüfus, ne ekonomik, ne de coğrafi olarak Anadolu'dan koparılamaz. 2) Venizelos'un kullandığı istatistikler şüphelidir. 3) Venizelos adalardaki nüfusun da Batı Anadolu nüfusuna katılmasını önererek bölgedeki gerçek nüfus oranlarını açığa vuruyor. 4) Venizelos'un Batı Anadolu'daki iddiaları Wilson'un prensipleri temelinde Türklerin kendi kendilerini yönetme haklarını ihlal ediyor. 5) Hiç kimse Anadolu'daki Rumların Türk egemenliğine verileceğini ifade etmemektedir. Çözüm bu bölgenin tarafsız bir devletin manda yönetimine verilmesidir.⁴² Arnold Toynbee'nin değerlendirmelerinden sonra Harold Nicolson'da Venizelos'un Paris Barış Konferansı'ndaki geniş ve uzun memorandumunu İngiliz delegasyonu için özetledi. Nicolson'a göre Venizelos'un, Anadolu'daki toprak istekleri Yunanistan için aşırı genişti ve gelecekte bir Türk Devleti'ne sınır olacak olan Yunanistan buradaki Türk nüfusunu barındırmak için de çok zayıftı. Bölgedeki nüfusa etnik olarak bakacak olursak da Yunanların istedikleri coğrafi bölgelerde Müslümanlar çoğunlukta idi. Müslümanların çoğunluğunu Balkan coğrafyasından göçmüş muhacirler oluşturmaktaydı. Bu topraklar tekrar sınırlandırılmıyordu.⁴³ Bu itirazların yanında Yunanların Batı Anadolu'daki isteklerinin kabul edilmesi özellikle İngiliz askeri personel ve Türkiye'de bulunan İngiliz temsilciler tarafından kesinlikle yapılmaması gereken bir hata olarak görülmekteydi.⁴⁴ İngiliz yetkililer bölgede Türklerin sayısının Rumlardan fazla olduğunu belirttikten sonra bölgedeki Türkler ile Rumlar arasında büyük bir nefreti dile getirmekteydiler. Yunanların İzmir'i yönetecek kadar gücü yoktu. Aydın ve İzmir bölgesinin gelecekte kim tarafından yönetileceğine karar verilene kadar bu bölge Avrupalı güçlü bir devletin manda yönetimine verilmesi gerekliydi.⁴⁵ Ayrıca Yunanistan'ın savaşın kazanılmasında çok büyük yardımları yoktu ancak propagandanın gücü ile böyle büyük kazançlar istemekteydiler. Hiçbir şart altında Türkiye'ye asker göndermek doğru değildi.⁴⁶ Yunan hükümetleri özellikle Türkleri provoke edecek ve Anadolu coğrafyasında Türkler ile Rumları karşı karşıya getirecek bir hamleden uzak durmalıydı.⁴⁷ Yunanların tarihsel açıdan bu

⁴¹ D. Kitsikis, *a.g.e.*, s. 19.

⁴² N. P. Diomidis, *a.g.e.*, s. 178.

⁴³ F.O. 608/89/1, 9885, Harold Nicolson tarafından Yunanlıların Anadolu'daki Toprak İddialarına Karşı Hazırlanan Rapor, 08.05.1919

⁴⁴ F.O. 608/103/1, 3958, İstanbul'daki İngiliz Askeri Temsilciliği'nden Eyre Crowe'a, 11.03.1919

⁴⁵ F.O. 608/103/1, 4454, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 12.03.1919

⁴⁶ F.O. 608/103/3968, Thwaties'den General Milne'ye, 21.03.1919

⁴⁷ F.O. 608/89/1/2988, Thwaties'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 07.04.1919

bölgelerin kendilerine ait olduğu iddiaları da doğru değildi. Belki geçici olarak bölgede Yunan ve Türk temsilcilerinin bulunduğu İngiltere tarafından kontrol edilen otonom bir yönetimin kurulması en doğru seçimdi. Ancak bu da kalıcı değil geçici bir çözümdü.⁴⁸ İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Calthrope 16 Mart 1919'da İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'a Türkiye'de görevli olan tüm askeri ve sivil personelin tespitlerini özetleyen bir yazı gönderdi. Calthrope'a göre İzmir 300.000 yerleşimciyi barındırmakta; bunun 100.000'i Yahudi Ermeni ve yabancılardan, 200.000'i ise Türkler ve Rumlardan oluşmaktaydı. Türkler ve Rumlar arasında bir denge söz konusuydu. Savaşın önce Rumlar ve Türkler arasında bir çatışma yoktu, barış içinde yaşıyorlardı. Bölgedeki Rumlar güzel okullara sahiptiler ve Türklerle göre daha zengindiler. Aydın'ın Yunanlara verilmesi söz konusu olamazdı çünkü ilk olarak burada Türk nüfusu çoğunlukta idi. İkinci olarak, bölgede bulunan Rumlar ve Türkler arasında büyük bir düşmanlık vardı. Üçüncü olarak, eğer bu bölge Yunanlara verilirse bu karar bölgeye düzensizlik ve kan getirecekti. Dördüncü olarak, Aydın ile Anadolu arasında kesin bir sınır çizmek imkânsızdı. İç tarafta bulunan vadiler ve platoların coğrafi olarak uzanışı bu bölgelerin sahilden koparılmasını imkânsızlaştırmaktaydı. Beşincisi, Batı Anadolu'daki ticaretin tamamı İzmir üzerinden yapılmaktaydı. Aydın bölgesini Anadolu'dan ayrı bir yönetimin eline verirek bu da Anadolu'nun deniz ile olan münasebetinin kesilmesi anlamına gelecekti. Bu durum Anadolu'nun yönetimi açısından büyük bir dezavantajdı. Altıncı olarak, Yunanların yönetimi sadece kendi milletlerinin çoğunlukta bulunduğu bölgelere hitap etmekteydi. Aydın bölgesinin nüfusunun büyük bir kısmı Türk'tü ve Yunanistan'a terk edilemezdi. Yunanistan'a ancak kıyıda 15 ya da 20 mil içerilere kadar bir toprak parçası verilebilirdi ancak bu da kısa süreliğine çözüm olacaktı.⁴⁹

Batı Anadolu'nun Yunanlara verilmesine sadece bölgede yaşayan İngiliz askeri ve devlet temsilcileri değil Avrupalı ve İngiliz tüccarlar da karşıydı. İzmir bölgesindeki ticaretin büyük bir kısmı İngilizler tarafından kontrol edilmekteydi. Bu bölgenin İtalya'ya veya Yunanistan'a verilmesi bu bölgedeki kavgaları arttırabilirdi.⁵⁰ Bölgedeki ticaretin neredeyse tamamı zirai ürünlere dayanmaktaydı ve bunların büyük bir kısmı Müslümanlar tarafından üretilmekteydi. Ancak Anadolu'daki zirai üretim son yıllarda büyük bir yara almıştı. Bunun birinci sebebi savaş döneminde kanunların, hayattaki düzenin ve bu topraklarda güvenliğin kaybolmasıydı. İkinci sebebi finansal çöküntü ve kötü yönetim, son sebebi ise nüfusun

⁴⁸ F.O. 608/103/5, 52429. C.E. Heathcote-Smith'in raporu, 04.03.1919

⁴⁹ F.O. 608/103/5, 6815, A. Calthrope'dan A.J. Balfour'a, 16.03.1919

⁵⁰ F.O. 608/103/5, 52429, İzmir İngiliz Ticaret Odası'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne, 14.02.1919

azalmasıydı. Bu kötü şartlarda İzmir bölgesinin ne Yunanlılar ne de İtalyanlar tarafından idare edilmesi olası değildi. Bu iki devlet finans yönünden, memur sınıfı yönünden ve politik yönden birçok milleti barındıran İzmir ve çevresini yönetecek kapasitede değillerdi.⁵¹ İzmir’de bulunan diğer Avrupalı tüccarlar da bölgenin İngiliz tüccarlar gibi Yunanlılara veya İtalyanlara verilmesine karşıydılar. Eğer İzmir bir devletin yönetimine bırakılacaksa bu İngiltere, Fransa veya Amerika gibi güçlü bir devlet olmalıydı. Yoksa yatırımlarını kaybetme riski ile karşı karşıya kalacaklarına inanıyorlardı.⁵²

Venizelos, sunmuş olduğu gerçek dışı nüfus istatistiklerinin yanında İzmir ve Aydın vilayetinde Türk komutası altındaki jandarma ve polislerden oluşan çetelerin bölgedeki Rumları rahatsız ettiklerini söyleyerek, Rumların Batı Anadolu’da Türkler tarafından eziyete uğradıklarını iddia etmekteydi.⁵³ Bu iddialarının doğrultusunda İstanbul’daki son İngiliz Büyükelçisi ve Dışişleri Bakanlığı Siyasi İstihbarat Bürosu Güneydoğu şefi olan Louis Mallet ile Londra’da bir araya geldi. Venizelos Mallet’e bu saldırıların durdurulması için derhal Anadolu’ya İngiliz subayların önderliğinde Yunan birliklerinin gönderilmesini teklif etti. Mallet ise Venizelos’a bazı endişelerini dile getirerek İzmir’e asker çıkarmanın Anadolu’nun içlerinde karışıklıklara sebep olacağını, ayrıca Mısır’da ve Arap dünyasında huzursuzlukların var olduğunu belirterek Anadolu’da ortaya çıkacak karışıklıkların tüm bu coğrafyalarda kontrol edilmesi zor problemlere sebep olabileceği uyarısında bulundu. Bölgenin şartlarının göz önüne alındığında askeri bir harekâtın uygun olmadığını söyledi.⁵⁴ Venizelos, bölgedeki Rumlara Türkler tarafından eziyet yapıldığı yalanını ortaya atarak Paris görüşmelerindeki delegeleri Yunanların lehinde karar vermeye zorluyordu. Fakat bölgede görevli İngiliz subayların raporlarına göre Venizelos’un bu iddiaları asılsızdı. Gerçekte bölgedeki Rumlar açıkça Yunanistan ile birleşmeye hazırlanıyorlar ve gizlice silahlanıyorlardı.⁵⁵ İzmir’den dönen Amerikalı komisyonun raporu da bunu ispat etmekteydi. Amerikalı komisyonun raporuna göre İzmir’deki Türkler ve Rumlar arasında gerginlik vardı. Rumların provokatif hareketleri ve propagandaları iki topluluk arasında gerginliği arttırmaktaydı.⁵⁶ Venizelos’un iddiaları asılsız olmasına rağmen İzmir’in Yunanistan tarafından işgalinde bahanelerden biri olacaktı.

⁵¹ F.O. 608/103/1, 3626, E.H. Freshfield’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na, 05.03.1919

⁵² F.O. 608/103/1, 3836, Langdon Rees’dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na 27.02.1919

⁵³ F.O. 608/103/1, 4400, Venizelos’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na, 17.03.1919

⁵⁴ F.O. 286/702, 488, N. Tynell’dan Mr. Balfour’a, 12.04.1919

⁵⁵ F.O. 608/103/1, 4523, Webb’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na. 17.03.1919

⁵⁶ F.O. 608/103/1, 542, Webb’dan İngiliz Genel Kurmayına, 13.03.1919

İzmir'in işgal kararındaki bahanelerden diğeri ise Batı Anadolu'nun İtalyanlar tarafından işgal edilme korkusuydu. İtalya 1915 yılında imzalamış olduğu Londra ve 1917 yılında imzalamış olduğu St. Jean De Maurienne antlaşmaları ile Antalya ve Batı Anadolu'da bölgelerinde yetmiş bin kilometrekarelik bir toprak sözü almıştı. Ancak İtilaf Devletleri St. Jean De Maurienne Antlaşması'nın Rusya tarafından onaylanma şartının bulunduğunu, Rusya'nın 1917 yılında savaştan çekilmesinden dolayı bu antlaşmanın Rusya tarafından onaylanmadığını ve bu yüzden de geçersiz olduğunu belirtiyorlardı.⁵⁷ 1917 antlaşmasının geçersiz sayılması Batı Anadolu için rekabet halinde olduğu Yunanistan karşısında İtalya'yı güçsüz bırakmıştı. İngilizler ve Fransızlar, Batı Anadolu bölgesini tüm etnografik, coğrafi ve ticari itirazlara rağmen Yunanistan'a verme konusunda kararlı görünüyorlardı. Bu durum karşısında İtalyanlar harekete geçerek 21 Mart'ta Antalya'yı işgal etmek için İngiltere'den izin istedi. Ancak Lloyd George buna olumlu bir cevap vermedi. Fransız Başbakanı Clemenceau ise İtalya'nın bu isteğine ses çıkarmadı. Bunun üzerine İtalyanlar 23 Mart'ta bütün sorumluluğu üstlenerek resmi karar aldılar ve 25 Mart'ta Antalya'yı işgal ettiler.⁵⁸ Bu işgal sonrası Yunanistan, İtalyanların Batı Anadolu'ya doğru ilerleyebilecekleri korkusuyla İngiliz Dışişleri'ne İtalyanların durdurulması için başvuruda bulundu.⁵⁹ İtalyanların Antalya'ya asker çıkarması üzerine Yunanistan'da Midilli, Sakız ve Sisam adalarına askeri birlikler gönderdi. İtalya bunu protesto etti ve İngiliz yetkililere başvurarak Yunan askerlerinin Batı Anadolu'ya veya İtalyan birliklerine karşı herhangi bir müdahalede bulunmamasını istedi. İngiltere bu başvuru üzerine Yunanistan'ın izinsiz herhangi bir müdahalesinin söz konusu olmadığını, eğer buna kalkışılırsa İngiltere tarafından durdurulacağına garantisini İtalyanlara verdi.⁶⁰ İtalya bunun üzerine Anadolu'daki işgal hareketlerini sürdürdü ve 24-25 Nisan'da Konya'yı işgal etti.⁶¹ Fethiye'ye asker çıkardı ve oradan Eğridir'e yöneldi.⁶² 11 Mayıs'ta Bodrum'u, 12 Mayıs'ta Marmaris ve Fethiye'yi işgal etti.⁶³ 13 Mayıs'ta Kuşadası'nı işgal etti. 29 Nisan'da İtalyan Caio Duilic zırhlısı İzmir limanına geldi.⁶⁴ İtalyanların bu işgalleri Paris Konferansı'ndaki Yüksek KONSEY üyelerini kızdırmış ve Yunanlara yakınlaştırmıştı.

⁵⁷ Harold Nicolson, *a.g.e.*, s. 86.

⁵⁸ Mustafa Budak, *Misak-ı Milli'den Lozan'a*, İstanbul: Küre Yayınları, İstanbul 2024, s. 44.

⁵⁹ F.O. 608/92, 8275. Kaklamonos'dan 11 Nisan 1919 İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11.04.1919

⁶⁰ F.O. 286/702, 53220. Lord Curzon'dan R. Rodd'a, 05.04.1919

⁶¹ Mustafa Budak, *a.g.e.*, s. 43.

⁶² F.O. 608/103-8079, 536. Lord Curzon'dan Balfour'a, 22.04.1919

⁶³ F.O. 608/93-9071, 609. Lord Curzon'dan Balfour'a, 02.05.1919

⁶⁴ Sina Akşin, "Paris Barış Konferansının Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Gnkur., Ankara 1986, s. 176-177.

Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın İzmir'i İşgaline Karar Verilmesinde İngiltere'nin Etkisi

Paris Barış Konferansı'nda 1919 yılının Nisan ayına gelindiğinde henüz Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki işgal talepleri hakkında bir karar verilmiş değildi. Konferansın çözülemeyen diğer bir sorunu ise İtalyanların savaş öncesinde İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu antlaşmalara dayanarak Anadolu'da ve Adriyatik kıyılarındaki toprak istekleriydi. Amerika Başkanı Wilson'a göre İtalya'nın savaş sonrası iddiaları, kendisinin savaş sonrasında ortaya koymuş olduğu etnik ve stratejik prensiplere uygun değildi.⁶⁵ 23 Nisan 1919 tarihinde Amerikan Başkanı Wilson İtalyanları Adriyatik kıyısındaki topraklar üzerinde açgözlü davranmakla suçladı. Bunun üzerine İtalya 24 Nisan'da görüşmelerden ayrıldı. İtalya'nın görüşmelerden ayrılması Yunanistan'ın ve Venizelos'un işini kolaylaştırmış ve Lloyd George'a aradığı fırsatı sunmuştu.

İtalyanların 24 Nisan'da görüşmeleri terk ederek Antalya'ya asker çıkarıp İzmir'e doğru hareket etmesi üzerine, Lloyd George bunu derhal Paris Konferansı'ndaki Yüksek Konsey'e taşıdı. Lloyd George 2 Mayıs'taki toplantıda İtalyanların Anadolu'ya asker çıkararak Batı Anadolu'nun sahil bölgesinde bulunan Rumlara karşı Türkleri cesaretlendirdiğini ve bölgedeki Türklerin Rumlara zulmettiklerini iddia etti. Bu mealde Atina'da bulunan Kurtarılmamış Yunanlar Merkez Komitesi'nden almış olduğu bir telgraftan bahsetti. Venizelos bu telgrafi kendisine teslim ederken İtalyanlar ile Türkler arasında bir anlaşma olduğundan şüphesi olmadığını söylemişti. Bu müttefik bir kuvvetin İzmir'e gönderilmesi fikrini destekliyordu. 6 Mayıs'taki toplantıda Lloyd George tekrar söz alarak İtalyanların Anadolu'ya yerleşmek amacıyla olduğunu, Fransız Başbakanı Clemenceau'nun bir önceki gün İtalyanların İzmir'de yedi zırhlısının bulunduğunu söylediğini hatırlattı. İtalyanların niyetlerinin Türkler ile Rumlar arasında hadiseler çıkartarak asayışı sağlamak bahanesiyle İzmir'e asker çıkarmak olduğunu iddia etti. Bunu önlemek için de Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki yurttaşlarını korumak için İzmir'e asker çıkarmasını teklif etti. Clemenceu, İtalyanların St. Jean de Maurienne Antlaşmasına dayanarak zorluk çıkaracağını ifade etti. Ancak Lloyd George bu antlaşmanın sadece Türkiye'ye karşı İtalyanların materyal sağlaması için yapıldığını ve Rusya'nın onayı gerektiğini, onay bulunmadığı için geçersiz olduğunu tekrarladı. Bunun üzerine Clemenceau ve Başkan Wilson, Lloyd George'un Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarması teklifine onay verdi.⁶⁶

⁶⁵ R. Albrecht-Carrie, (1939) The Present Significance of the Treaty of London of 1915, *Political Science Quarterly*, Vol.54, (3), 1939, 364-390, s. 370.

⁶⁶ F.O. 608/89/3, 9328, Mr. Hankey'den Mr. Balfour'a, 07.05.1919

Lloyd George sonunda İtalyanların yokluğunda Yüksek Konsey'i Yunanistan'ın İzmir'i işgali için ikna etmeyi başarmıştı. Yunanistan İngiltere'nin desteği ile Megali İdea'yı gerçekleştirmek üzereydi. Kararın alındığı gün toplantıda İngiliz General Henry Wilson, Lloyd George'a yaklaşıp arkasına oturdu. İki adam bir süre konuştular. General Wilson Lloyd George'a bu kararın başka bir savaşı başlatmak olacağını bilip bilmediğini sorduğunda, Lloyd George ilk ve şiddetli protestosuyla karşı karşıya kaldı. Ancak Lloyd George diğer protestolar gibi generalin protestosunun da üzerinde durmadı.⁶⁷ O tüm askeri yetkililerin ve tecrübeli devlet adamlarının tepitlerine rağmen Batı Anadolu'nun Yunanlara verilmesini doğru buluyordu ve Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki sınırları ve toprakları koruyabilecek durumda olduğuna inanıyordu. Lloyd George'a göre Türk donanması ve ordusu Yunan işgaline karşı koyacak güçten yoksundu ve gelecekte de Türkiye yapılan antlaşmaların gereği bir tehdit oluşturamayacaktı. Diğer yandan Yunanistan Ege Denizi'nin tamamını ve İzmir ile Pire şehrine bağlı adaları kontrol edebilecek güce sahipti. Ayrıca İzmir'i ele geçiren Yunanistan Türklerle tek başına karşı karşıya kalmayacaktı. Yunanlıların en büyük destekçisi Antalya'yı ele geçiren İtalyanlar, onun arkasında da Kilikya bölgesindeki Fransızlar olacaktı. Doğu Anadolu'da Amerika'nın manda yönetimi altında bir Ermenistan kurulacak, belki daha sonra bu topraklar Rusya'ya bırakılacaktı. İleride belki de İstanbul ve Ankara büyük güçlerin gözetiminde olacaktı. Bu şartlar altında Türkler tarafından Yunanistan'ın işgal ettiği bölgeye yapılacak herhangi bir saldırı sadece Yunanistan'a değil yapılacak olan barış antlaşması şartlarına ve Anadolu'da toprağı olan İtalya'ya, Fransa'ya, İngiltere'ye ve hatta Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan bir saldırı anlamına gelecekti.⁶⁸ Ancak Lloyd George'un İzmir'in işgal kararı öncesi düşüncelerinin hiçbiri işgalden sonra gerçekleşmedi.

6 Mayıs 1919 tarihinde alınan Yunanistan'ın İzmir'i işgal kararı İtalyanlara 12 Mayıs 1919 tarihinde bildirildi. İtalyan Başbakan Orlando ilke olarak bu kararı kabul ettiğini bildirdi. Müttefiklerin gemileri de bu çıkarmada Yunan donanmasına eşlik edeceklerdi.⁶⁹ Osmanlı Devleti bu karardan 14 Mayıs günü saat 11:30 da Amiral Webb'in Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya İzmir'in Amiral Calthrope komutasındaki İtilaf güçleri tarafından ateşkes antlaşmasının şartlarına ve İzmir bölgesinden gelen raporlara istinaden teslim alınacağını

⁶⁷ M. L. Smith *a.g.e.*, s. 93.

⁶⁸ Harold Nicolson, *a.g.e.*, s. 92-93.

⁶⁹ Sina Akşin, *a.g.m.*, s. 179.

bildirmesiyle haberdar oldu⁷⁰ ve bir gün sonra 15 Mayıs 1919 tarihinde sabahın ilk saatleri ile Yunan ordusu İzmir'e çıktı ve işgal başladı.

Sonuç

1830 yılında bağımsızlığını kazanan Yunanistan İngiltere için daima Akdeniz'de bir karakol olarak kullanacağı bir üs konumunda düşünülmüştü. İngiltere Yunanistan'daki nüfusunu devam ettirmek ve müttefikini Akdeniz'de güçlendirmek için 1864 yılında İyonya Adaları'nı ve 1881 yılında Teselya'yı Yunanistan'a karşılıksız olarak hediye etti. 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında sınırlarını genişleten ve nüfusunu iki katına çıkaran Yunanistan 1844 yılında ulusal bir hedef olarak ilan edilen ve büyük Yunanistan'ı kurma hayali anlamına gelen Megali İdea fikrinin gerçekleştirilmesi için mücadeleye başladı. 1909 yılında iktidara gelen Elefterios Venizelos bu hayalin gerçekleşmesi için I. Dünya Savaşı'nı bir fırsat görerek Yunanistan'ı Kral Konstantin'in tüm itirazlarına rağmen 1917 yılında İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa dahil etti. Böylece savaş sonunda Paris'te düzenlenen konferansa galip devletlerinin yanında oturmaya hak kazandı.

Venizelos Paris Barış Konferansı'nda propagandanın gücünü, yalan yanlış nüfus istatistiklerini kullanarak Batı Anadolu'da Rum nüfusunun çoğunlukta olduğu iddiasındaydı. Tüm bu yalan asılsız iddialarına ve İtalyan delegelerin tüm itirazlarına rağmen konferanstaki diğer büyük devletlerin desteğini kazanmayı bilen Venizelos, 6 Mayıs 1919 tarihinde Batı Anadolu'yu işgal etme kararının konferansın lider devletleri tarafından alınmasını sağladı. Bu süreçte Venizelos'un iddialarına en büyük destek İngiltere başbakanı Lloyd George'dan geldi. Lloyd George bir taraftan tam bir Yunan ve Venizelos hayranıyken diğer taraftan tam bir Türk düşmanıydı. Lloyd George Yunanistan'ın tüm İngiliz devlet adamlarının itirazlarına rağmen Batı Anadolu'yu elinde tutabilecek ve bu bölgede hakimiyet kurabilecek kadar güçlü olduğuna inanıyordu. Lloyd George bu kişisel görüşlerinin dışında Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmasının İngiltere'nin çıkarları açısından gerekli olduğuna da inanıyordu. Lloyd George'a göre Yunanistan, savaş sonrası yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine Doğu Akdeniz'de doğacak güç boşluğunu dolduracak; İngiltere'ye topraklarında hava ve deniz üsleri sağlayacak; ve Hindistan'a giden Kral Yolu üzerinde İngiltere adına polislik görevinde bulunacaktı. Ancak Venizelos önderliğinde 19 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkaran ve Batı

⁷⁰ F.O. 608/104, 10126, Webb'den Balfour'a 14.05.1919

Anadolu'nun işgaline başlayan Yunanistan üç yıl sonra 1922 Ağustos'unda tüm hayallerini geride bırakarak Yunanistan'a kaçmak zorunda kalacaktı.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Public Record Office

Foreign Office F.O.

F.O. 286

F.O.608 (Belge numaraları ve tarihleri dipnotlarda belirtilmiştir)

Eserler

S.S.C.B. Dışişleri Halk Komiserliği, *Anadolu'nun Taksimi Planı (Rus Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgeleriyle)*, Çev: Kurmay Albay Babaeskili Hüseyin Rahmi, Günaydın Kitaplığı, İstanbul 1972.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım II, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Budak, Mustafa, *Misak-ı Milli'den Lozan'a*, Küre Yayınları, İstanbul 2024.

The Cambridge History of British Foreign Policy (1783-1919), Cambridge University Press, Cambridge 1923.

Churchill, W.S., *The World Crisis: The Aftermath*, Library of Imperial History, London 1974

Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, Çev: Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Demirhan, Hasan, *İngilizlerin Balkan Politikası ve Yunanistan*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2016.

Demirhan, Hasan, *Yunanistan'da Emperyalist Kavga (1914-1918)*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2012.

Demirhan, Hasan, *Büyük Güçlerin Gölgesinde Yunan İsyanı*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2016.

Diomidis, N.P., *Greece At the Paris Peace Conference (1919)*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1978.

Gürün, Kamuran, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986.

Hatipoğlu, M. Murat, *Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1921)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988.

Kitsikis, Dimitri, *Yunan Propagandası*, Çev: Hakkı Devrim, Kaynak Kitapları, İstanbul 1974.

MacMillan, M., *Peacemakers, The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*, John Murray (Publishers) Ltd, London 2001.

Nicolson, Harold, *Curzon: The Last Phase 1919-1925*, London Constable, London 1934.

Pallis, Alexander Anastasius, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Çev: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

Smith, Michael Llewellyn, *Anadolu Üzerindeki Göz*, Çev: Halim İnal, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1978.

Toynbee, A. J., *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Woodhouse, C.M., *The Philhellenes*, Fairleign Dickinson University Press, New Jersey 1971.

Makaleler

Albrecht-Carrie, R., “The Present Significance of the Treaty of London of 1915”, *Political Science Quarterly*, Vol.54, (3), 1939, s. 364-390.

Akşın, Sina, “Paris Barış Konferansının Yunanlıları İzmir’e çıkarma Kararı”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Gnkur., Ankara 1986, s. 174-188.

Dilek, Mehmet Sait, “Paris Barış Konferansında Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu”, *Karadeniz Araştırmaları*, (36), 2013, s. 31-42.

Doğan, Doğan, Arsel Erdoğan, “XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan’ın Yeri ve Önemi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (3), Gaziantep 2017, s. 839-847.

Goldstein, E., “Great Briatin and Greater Greece 1917-1920”, *The Historical Journal*, Vol.32, (2), 1989, s. 339-356.

Kaloudis, G., “Greece and the Road to World War I: To What End?”, *İnternational Journal on World Peace*, Vol XXXI, (4), 2014, s. 9-47.

Woodhouse, C.M., “The Offer of Cyprus: October 1915”, *Greece and Great Britain During World War I*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1985, s. 77-97.

Tezler

Dalezıou, Eleftheria, *Britain and Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923: The Pursuit of Security By “Proxy” In Western Asia Minor*, Department of History Faculty of Arts University of Glasgow, Unpublished Doctoral Thesis, Glasgow 2012.

KUVAYİ MİLLİYE RUHU'NUN MANDA MESELESİNE TEPKİSİ

Prof. Dr. Abdulhalûk Mehmet ÇAY*

ÖZET

Sömürgeci devletlerce I. Dünya savaşı sonrasında gündeme getirilen “Manda” ve “Himaye” politikası aslında savaş galibi ülkelerin savaş sonrası anlaşmazlıklarının bir ürünüdür. Paris görüşmelerinde İtilaf Zümresi’ni oluşturan devletler arasında özellikle İngiliz ihtirasları “Manda Sistemi”nin bir çare olarak gündeme gelmesine sebep olacaktır. Batılı galip devletlerce “bağımsız olabilme yeteneğine sahip olmayan” şeklinde düşünülen toplulukların hor görülerek Paris Sulh Konferansı’nda kurulması gerçekleştirilen “Cemiyet-i Akvam” tarafından görevlendirilecek büyük bir devlet tarafından eğitilmeleri, devlet kurabilme yeteneğine kavuşturulmaları, Böylece medeni dünyada yer almaları sağlanacaktır. O dönemdeki Türk aydınlarının bu konuyu gündeme almaları ve de Atatürk’ün politikası sonucu Manda düşüncesinin reddedilmesi Millî mücadelenin temellerinden birisi olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Manda, Milli Mücadele, Atatürk, Tam Bağımsızlık.

GİRİŞ

Sömürgeci devletlerce I. Dünya Savaşı sonrasında gündeme getirilen “Manda” ve “Himaye” politikası aslında savaş galibi ülkelerin savaş sonrası anlaşmazlıklarının bir ürünüdür. Paris görüşmelerinde İtilaf Zümresini oluşturan devletler arasında özellikle İngiliz ihtirasları “Manda Sistemi”nin bir çare olarak gündeme gelmesine sebep olacaktır. Wilson Prensipleri çerçevesinde öne sürülen ve Paris görüşmelerinin gündemine alınan Manda Sistemi Güney Afrikalı General **Jan Christiaan Smuts** (1870-1950)’un ortaya attığı stratejik bir görüştür. Manda düşüncesi Güney Afrika Birliği topraklarını genişletmek hedefli, Almanya’nın Afrika’daki sömürgelerine karşı yürütülen bir politikanın ürünüdür. Bu politika ile Güney Afrika Birliği’ne geniş oranda Afrika arazisi katılması düşünülmekteydi. Manda teklifi bizzat J. C. Smuts tarafından Paris Barış Konferansı’na sunulmuştur. Batılı galip devletlerce “bağımsız olabilme yeteneğine sahip olmayan” şeklinde düşünülen toplulukların hor görülerek Paris Sulh Konferansı’nda kurulması gerçekleştirilen “Cemiyet-i Akvam” tarafından

* İstanbul Aydın Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı abdulhalukcay@aydin.edu.tr

görevlendirilecek büyük bir devlet tarafından eğitilmeleri, devlet kurabilme yeteneğine kavuşturulmaları, böylece medenî dünyada yer almaları sağlanacaktır¹.

Sömürgecilik anlayışının bu yeni uygulaması olan “**Manda**” terimi Fransızca “**Mandate**”, Lâtince “**Mandatium**” kelimesinden gelir ve vekâlet anlamındadır. Hukuki özelliği; kendi kendini yönetemeyen (daha doğrusu böyle olduğu iddia edilen) bir ülkeyi yönetmek üzere, Milletler Cemiyeti’nin güçlü bir devlete verdiği yetki; yani milletler arası vesayet şeklidir².

Paris Barış Konferansı’nın 30 Ocak 1919 tarihli toplantısında manda sisteminin, işgal altındaki Osmanlı İmparatorluğu toprakları ile I. Cihan Savaşı’nın mağlûb devleti Almanya’nın kolonilerinde uygulanması kararlaştırılmıştır. Bu devlet şekli Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ihdas edilmiştir. Seçil Akgün manda düşüncesinin Jan Christiaan Smuts’la aynı dönemde ABD başkanı Wilson’un da üzerinde durduğu bir konu olduğunu, İngiltere, Fransa, İtalya gibi devletlerin bu politika üzerinde herhangi bir görüş sahibi olmadıklarına işaret etmektedir.³ Yapılan değişikliklerle son şeklini alan ve 26 maddeden oluşan Cemiyet-i Akvam/Milletler Cemiyeti Nizamnamesi’nin 22. Maddesi bu hususu kapsamaktadır. Yeni sömürge anlayışına göre herhangi bir büyük devletin egemenliğinden kurtulmuş ancak kendilerini yönetme becerisini bulunmayan toplumları himaye etmek, kalkındırmak amacıyla manda politikası gündeme getirilmiştir. Yani emperyalist devletlerce manda altına alınabilecek ülkenin veya toplumun özelliği;

- a. I. Dünya Savaşı öncesinde büyük bir devlet veya İtilâf Devletleri’nin hasmı konumundaki bir devletin egemenliğinden kurtulmuş olması;
- b. Kendisini yönetme becerisi ve ekonomik gücünün yeterli olmaması şeklinde vurgulanmakta idi.

Diğer yandan “**manda yönetimi**” Cemiyet-i Akvam gibi uluslararası bir kuruluşun teminatı ve desteği altına da alınmış oluyordu. Ancak manda sistemi uygulanacak sistemin coğrafi şartları, halkının sosyal-siyasî ve dinî yapısı göz önüne alınarak farklı uygulamalar zorunlu görülmüş ve buna göre, üzerinde manda tesis edilecek ülkeler A, B, C olmak üzere üç

¹ Arthur Walworth, *Wilson and His Peacemakers*, New York, 1986, s. 76; Kadir Kasalak, *Milli Mücadele’de Manda ve Himaye Meselesi*, Gn. Kur. Basımevi, Ankara, 1993, s. 11-12, 23.

² Edip F. Çelik, “Manda ve Vesayet Rejimleri Hakkında Milletlerarası Adalet Divanı’nın İstisari Mütalaası”, *M. Raşit Sevig’e Armağan*, İstanbul, 1956, s. 264-265; İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Eskişehir, 1985, s. 76.

³ Seçil Akgün, *General Harbord’un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu (Kurtuluş Savaşı Başlangıcında)*, Kervan Yay., İstanbul, 1981, s. 47-48.

sınıfa ayrılmıştır. C mandası, en geri kalmış ülkeler üzerinde uygulanacak manda tipidir. Orta Afrika'daki Alman sömürgeleri B tipi; Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ülkeler de A tipi olmaktadır⁴.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) ortadan kalktığı için, manda altında devlet şekli de uygulamadan kalkacaktır.

Paris Barış Konferansı'nda Alman kolonileri meselesi görüşülürken (24 Ocak 1919), Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu da ele alınmış ve 30 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun işgal edilmiş topraklarına manda sisteminin uygulanması teklifi kabul edilmiştir⁵. İngiltere ile Fransa'nın hedefi Arap ülkeleri olduğu için diğer Türk topraklarına başka müttefikler aramakta idiler. Diğer yandan Müslüman dünyasından çekinerek Fransız ve İtalyanlar'ın Anadolu'da manda olmasını istemeyen Lloyd George; İstanbul'u mandası altına alacak devletin bütün Anadolu'yu da mandası altına almasının pek uygun olacağını savunuyordu. “*Amerika, Müslümanlar tarafından diğer devletlere nazaran daha fazla arzu ediliyor, bunun sebepleri de Müslümanlar'ın Amerika'nın hürriyete büyük bir değer verdiğini bilmeleri ve bir de Amerika'nın mazisinde Müslümanlar'a kötü hatıra bırakacak herhangi bir hâdise olmamasıdır. Fransa'ya manda verilirse, İtalya da Londra Antlaşması'na dayanarak hak iddia eder.*”⁶ diyerek, Boğazlar ve Anadolu için en uygun mandater devletin Amerika olduğunu belirtiyordu. Halife'nin İstanbul'da kalması temin edilirken Padişahın hakimiyetinin Anadolu'da devam etmesi ve maddi hâkimiyetin ise İstanbul'da olmaması gerektiğini, bunun içinde Boğazlar'ın ve Anadolu'nun Amerikan mandası altına alınmasını istiyordu⁷.

Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması plânlanan bölgelere Cemiyet-i Akvam adına mandater devletin tayini öncesinde bölgenin sosyal, kültürel, ırkî ve ekonomik şartlarının tespiti için ABD Başkanı T. W. Wilson “Müttefikler Arası Tahkik Heyeti” oluşturulması ve heyetin bölgede araştırma yapması teklif etmişti. ABD'nin 20 Mart 1919 tarihinde yaptığı bu teklife şüphe ile yaklaşan Lloyd George (İngiltere), George Clemenceau (Fransa) ve Signon Orlando (İtalya) teklifi önce kabul etmişlerdi. Ancak daha sonra İngiltere, Fransa ve İtalya bölgeye bir heyet göndermekten vazgeçmiştir. “Dörtlü Konsey”in bölgeye bir inceleme heyeti gönderme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmış, ancak manda konusunda

⁴ Mine Erol, *Türkiye'de Amerika Mandası Meselesi (1919-1920)*, İleri Basımevi, Giresun, 1972, s. 5-6; Kasalak, *a.g.e.*, s. 12,27; Akgün, *a.g.e.*, s. 48-49.

⁵ Erol, *a.g.e.*, s. 5, 67-68.

⁶ Erol, *a.g.e.*, s. 4.

⁷ Erol, *a.g.e.*, s.13-14; Oğuz AYTEPE, “Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Manda Sorunu ve Harbord Misyonu”, *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, Ankara, 1995, s. 67.

ısrarcı olan Amerika Devlet Başkanı Wilson, Osmanlı ülkesinde uygun bölgelerde manda yönetimi oluşturmak ve Doğu Anadolu'da bir Ermenistan yaratmak amacı ile iki farklı Amerikan inceleme heyetini Yakın Doğu'ya göndermeyi kararlaştırmıştır⁸. Daha sonra Wilson, ABD'nin 25 Mart 1919 tarihinde görevini belirlediği doğrultuda bölgede araştırma yapmak üzere Amerikan temsilcilerinin bölgeye gönderileceğini müttefiklerine açıklamıştır. ABD'nin aldığı bu karar doğrultusunda bölgeye gönderilen ilk heyet "King- Crane Komisyonu" olmuştur. 3 Haziran 1919 tarihinde İstanbul'a gelen heyet 23 Temmuz 1919 tarihine kadar Filistin, Suriye ve Lübnan'da çalışma faaliyetinde bulunmuştur. King-Crane Komisyonu ile aynı tarihlerde ikinci bir heyet Derince üzerinden Trabzon'a kadar uzanan bölgede ekonomik, demografik ve sosyal meselelerle ilgili bilgi toplamak üzere Anadolu'ya gönderilmiştir. Heyet başında görevli kişilerin adlarıyla "Niles-Sutherland Heyeti" olarak bilinmektedir. Anadolu'ya gönderilen üçüncü heyet "Manda Heyeti" bölgede ABD Mandaterliği'nin oluşumu ile ilgili müsbet ve menfi değerlendirmeleri tespit etmek üzere General James F. Harbourd başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Harbourd heyeti Anadolu ve Kafkasardı ülkelerde 30 gün süren bir çalışma yaparak (13 Eylül-24 Ekim 1919 tarihleri arasında) Paris'e dönmüştür.

Türkiye'de Manda Meselesinin Ortaya Çıkışı

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Barışı çok ağır hükümler taşıyordu. Fakat Osmanlı devlet adamları mütarekeyi o günkü durum ve şartlara göre faydalı ve hatta başarılı olarak kabul ediyorlardı. Osmanlı halkı ise mütarekeyi sessizlikle karşılamıştı. Çünkü, dört yıldan beri çeşitli cephelerde üstün düşman kuvvetleriyle çarpışan Türk milleti zaten kısıtlı olan maddî güç ve kaynaklarının büyük bir kısmını da bu savaşta kaybetmişti. Savaş sonunda daha yoksul ve yorgun bir duruma düşmüştü. Ancak Mondros Mütarekesi uygulamalarına kısa zaman içinde tepki gösteren Türk toplumu yer yer millî cemiyetler oluşturmaya başlamışlardı. Diğer yandan Türk aydınlarının ve idarecilerinin bir bölümü ise Mondros Mütarekesi'nin tek taraflı ve haksız uygulamasını görünce memleketi parçalamadan ancak tam olarak bir büyük devletin himayesinde koruyabileceklerine inanıyorlardı. Mandater devlet olarak da Amerika, Fransa, İngiltere gibi devletler düşünülmekte ve savunulmakta idi⁹. Ancak sadece devletin parçalanması veya bütünlüğünün korunması meselesi yanında başka meselelerde vardı. Bu meseleleri Mine Erol;

1. "Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak, yani parçalanmasını önlemek.

⁸ Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu (Kurtuluş Savaşı Başlangıcında)*, s. 59.

⁹ İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Eskişehir, 1985, s.76.

2. *Türkler'in kendi başlarına âdil ve istikrarlı bir rejim kurup ülkelerini genişletemeyecekleri fikri.*
3. *Azınlıkların bundan sonra da yabancı müdahalelerine sebebiyet verecekleri.*
4. *Türkiye'nin iktisaden geri kalmış bir durumda bulunması.*
5. *Kapitülasyonların varlığı ve devletin ağır bir borç altında bulunması.*
6. *Türkiye'nin kalkınması için yabancı sermayeye ve her sahada yabancı mütehasşs elemanlarına ihtiyacı olduğu.”¹⁰ şeklinde sıralamaktadır.*

M. Kemal Atatürk 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayak bastığında “**Nutuk**”ta ülkenin Türk yönetici ve aydınlarının içinde buldukları psikolojiyi şu şekilde vurgulamaktadır:

“Düşman devletler, Osmanlı Devlet ve memleketine maddî ve manevî tecavüz halinde, yok etmeye ve paylaşmaya karar vermişler. Padişah- Halife olan zat, hayatını ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı hâlde. Farkında olmadığı hâlde, başsız kalmış millet, karanlıklar ve meçhuller içinde, olacakları beklemekte. Felâketin dehşet ve ağırlığını idrake başlayanlar, buldukları çevre ve hissedebildikleri tesirlere göre kurtuluş çaresi sandıkları tedbirlere sarılmakta. Ordu ismi var cismi yok bir hâlde. Komutanlar ve subaylar Dünya Savaşı'nın bunca çile ve sıkıntılarıyla yorgun. Vatanın parçalanmakta olduğunu görmekte içleri kan ağlıyor; gözleri önünde derinleşen karanlık felâket uçurumu kenarında dimağları çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul.

.....

Millet ve ordu padişahın hıyanetinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makam da bulunana karşı asırların kökleştirdiği dinden ve gelenekten gelen bağlarla itaatlı ve sadık. Kurtuluş çaresi ararken İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek esas sayılmakta. Bu devletlerden yalnız birisiyle dahi başa çıkılmayacağı bütün dimağlarda yer etmiş. Bu zihniyette olan yalnız halk değildi; bilhassa yüksek tabaka denilen insanlar böyle düşünüyorlardı.

.....

¹⁰ Erol, *Türkiye'de Amerika Mandası Meselesi (1919-1920)*, s.42; Sabahattin Selek, *Millî Mücadele*, Örgün Yay. İstanbul, 1982, s. 449.

O hâlde kurtuluş çaresi ararken iki şey söz konusu olmayacaktı. Bir defa, İtilaf Devletleri'ne karşı düşmanca tavır alınmayacaktı ve Padişah – Halife'ye canla, başla bağlı sadık kalmak temel şart olacaktı.”¹¹

Wilson'un yayınlanmış olduğu prensiplerinin 12. maddesi Türk milleti için başlıca ümit ve teselli kaynağı olmuştu, mütarekenin yapılmasında rol oynadığı gibi, toplumdaki geçici rahatlamayı da sağlamıştı. Ancak mütareke hükümlerinin İtilaf Devleti'nce haksız uygulanması ve özellikle işgallerin başlaması Wilson ilkelerine Türklerin daha sıkı bir şekilde sarılmasına neden olmuştu. Konferanslarda, Kongrelerde ve diğer toplantılarda hep o prensiplerden bahsedildi. Prensiplerin uygulanması için Wilson'a muhtıralar gönderilmeye başlandı.

Bu fikir Türk aydınları arasında kısa süre tutundu. 1919 Mayıs sonlarında Amerika mandası basında, siyasi toplantılarda açıkça savunulmaya başlandı. İşgallerin devam etmesi ve bu arada İzmir'e Yunanlıların çıkması, aydınlara, Türkiye'nin İtilaf Devletleri'nce mutlaka parçalanacağı kanaatini vermişti.

İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne antipati duyanlar Amerikan mandasına taraf oluyorlar, bu nedenle bu cemiyetin kurulması Amerikan mandası taraftarlarının biraz daha çoğalmasına neden olmuştu.

Mandater devlet olarak Amerika'nın tutulmasının sebebi yazarların görüşüne göre şunlardı:

1. “Amerika Avrupa devletleri gibi, sömürgeci bir zihniyet taşımamakta, bütün milletler için iyi niyetler beslemekte ve bütün insanların saadetini ve yükselmesini amaç edinmiş bulunmaktadır.
2. Amerika devleti lâik ve milliyetsiz bir bünyeye sahiptir.
3. Amerika iyi niyetli olduğu gibi geniş imkânlara da sahiptir.”¹²

Bu düşüncede olanlara göre yukarıdaki sebeplerle Amerika Türkiye için daha elverişli bir ülke olup ülkemizde daha kolayca yatırım yapabilir ve ihtiyaç duyulan teknik heyetleri gönderebilecek olan bir ülkedir.

İngiltere sömürgeci bir zihniyet taşıdığından Türkiye için uygun değildir düşüncesi aydınlar arasında görüş olarak güçlenmişti.

¹¹ Kemal Atatürk; *Nutuk (1919-1927)*, C. I-II, Haz. Dr. B. Emil-M. Has-M. A. Aydın, İstanbul, 1973,1975, s. 8.

¹² Erol, *Türkiye'de Amerika Mandası Meselesi (1919-1920)*, s. 44.

Fakat bu iki gruptan farklı düşünener de vardır. Bunlar kurtuluş çaresini silaha sarılmakta buluyorlardı. Türk halkının büyük bir kısmını bunlar oluşturuyordu. Türk idareci ve aydınlarının kurtuluş çareleri konusunda üç ayrı cephe teşkil ettiklerini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa savunmaya çalıştıkları politikaları konusunda da “*Birincisi, İngiltere himayesini talep etmek; ikincisi Amerikan mandasını talep etmek. Bu iki nevi karar sahipleri, Osmanlı Devleti'nin bir kül hâlinde muhafazasını düşünenlerdir. Osmanlı memâlikinin muhtelif devletler beyninde taksiminden ise kül hâlinde, bir devletin taht-ı himâyesinde bulundurmaya tercih edenlerdir. Üçüncü karar: Mahalli halâs çarelerine matufutr.*”¹³ düşünceleriyle değerlendirmektedir. Görüldüğü gibi 1919 Mayıs'ında Türkiye'nin kurtuluşu için üç ayrı görüş çarpışıyordu:

Birincisi, kadere rıza göstermekten ve ne kurtarılabılırsa kabul etmekten başka çare olmadığı görüşü idi. Padişah ve en güvendiği adamlarının sahip oldukları bu görüş, uysal bir siyaset güdülmesini gerektiriyordu. Bunlar kurtarılabilecek olanın korunması için de İngiliz himayesini zorunlu olarak kabul etmeye hazır dılar.

İkincisi, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşü idi: Kadere karşı direnmek ve Türkiye'yi bir ihtilal ile kurtarmak.

Üçüncü görüş; bu iki karşıt görüşün ortasında aydınlarda oluşan ve milliyetçi kanad dâhil bulunan birçok ünlü asker ve sivil kişilerden oluşan grubun kurtuluş için düşündükleri yol, Amerikan mandası idi. Bu görüş sahipleri düşüncelerini;

“Emperyalist Avrupa devletleri karşısında hakkımızı savunacak imkanlara sahip değiliz. Hristiyan azınlıkların haklarının korunması bahanesi ile kuvvetli devletler tarafından yapılacak baskı ve müdahalelere küçük ve zayıf bir Türkiye karşı koyamayacaktır. Modern bir millet ve devlet hâline gelebilmek için lüzumlu para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Böyle bir Türkiye'yi ancak Yeni Dünya'nın kabiliyeti vücuda getirebilir. Filipin buna canlı bir örnektir. Dış rekabeti memleketimizden uzaklaştırabilecek bir hâmiye ihtiyacımız var. Bunu ancak, Avrupa dışında ve Avrupa'dan kuvvetli bir devlet yapabilir. Amerika sömürgeci bir devlet değildir. Diğer belaları uzaklaştırdıktan sonra, yalnız Amerika ile karşı karşıya kalırız ve onunla uğraşmak daha kolay olur. Amerika idare mekanizması dinsiz ve milliyetsizdir. O

¹³ Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 8-9.

muhtelif cins ve mezhepte adamları çok imtizaçlı ahenktar bir şekilde bir arada tutmasını biliyor."¹⁴ şekilde özetlemekte idiler.

Manda taraftarları, memleketin parçalanmasının bu suretle önleneceğine inandıkları gibi, çoğunluğu, istiklâl ve hükümlanlık hakkından da fazla bir şey kaybedilmeyeceğini zannediyorlardı. Türkiye'nin yine dışarıda temsil olunacağını, içişlerini dilediği gibi idare edebileceğini, fakat Amerika'nın mandater olarak Türkiye'yi sadece koruyacağı ve kalkındıracağı ümit ediliyordu.

Erzurum Kongresi'nde Amerikan Mandası Meselesi

Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf kuvvetlerinin işgalleri ve özellikle 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali ve sonrasındaki Yunan ordusunun katliamları büyük tepkiye sebep olmuştu. İşgaller ve Türklere karşı uygulanan katliamlar karşısında sessiz kalan Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın gaflet örneği Paris Barış Konferansı'na çektiği telgrafın Doğu Anadolu'da duyulması büyük bir tepkiye sebep olmuştur. Bu telgrafta Sadrazam; "*Anadolu'nun şimal ve şimal-i şarkîsinde Türk vilâyatını yalnız Ermenistan'dan vasi muhtariyet idaresi kabul edilmek şartı ile Devlet-i Osmaniye'ye bırakılacağı Paris Sulh Konferansı kararı ile müşariaten ilânı lâzım geldiği*"ni ifade etmekte idi.¹⁵

Bu telgraftan büyük bir heyecana kapılan Türk halkı Doğu'nun müdafaası için "**Vilâyat-ı Şarkıye Müdafa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi**"nin 17-22 Haziran 1919 tarihinde yaptıkları toplantıda "**Erzurum Kongresi**"nin toplanmasına karar vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık ettiği kongre 23 Temmuz 1919 tarihinde toplanmış ve 16 gün devam etmiştir. Kongre'ye Van (2), Bitlis (3), Sivas (10), Trabzon (17) ve Erzurum (24)'dan 56 delege katılmıştır.¹⁶ İngiltere'nin Erzurum'daki temsilcisi Yarbay **Rawlinson**'un tehditlerine rağmen¹⁷ Kongre toplanmış ve çalışmalarını tamamlamıştır. Kongre başladıktan iki gün sonra Mustafa Kemal Paşa bu sırada Amasya'ya gelmiş olan Bekir Sami Bey'den Amasya'daki Beşinci Kafkas Tümeni Komutanı Vekili Arif Bey¹⁸ aracılığı ile 25/26 Temmuz

¹⁴ Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. I-II, Örgün Yay., İstanbul, 1981, s. 275.

¹⁵ Erol; *Türkiye'de Amerika Mandası Meselesi (1919-1920)*, s.75.

¹⁶ Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968, s. 78-81.

¹⁷ Yavuz Özdemir, *İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Erzurum'daki Faaliyetleri*, (Atatürk Üni. A.İ.İ.T.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1991, s. 55-56.

¹⁸ Ayıcı Arif Bey.

1919 tarihli bir tel yazısı aldı. Bekir Sami Bey'in ülkenin durumu ile ilgili görüşleri şöyledir: "Güvenlikle ilgili ve çok ivedi Amasya, 25/26.7.1919."

Erzurum'da 3'üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

1. *Mustafa Kemal Paşa'ya özeldir. Bugün 25 Temmuz 1335/1919 akşamı Bekir Sami Beyefendi Amasya'ya geldiler. Kendileriyle uzunca bir zaman görüştüm. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyefendi'ye saygılarını sunarlar. Size aşağıdaki düşüncelerini iletmemi rica etmiştir.*
2. *Bağımsızlık, elbette istenir ve tercih edilir. Ancak, tam bağımsızlık istenildiği takdirde, vatanın birçok parçalara ayrılacağı kesin ve şüphesizdir. Şu hâlde, iki üç il içine almaktan ibaret olacak bağımsızlığa vatanımızın bütünlüğünü garanti altına alacak yabancı bir devletin himayesi (mandaterlik) elbette tercih edilir. Osmanlı ülkesinin tamamını içine alan meşruluğumuz ve dışarıdaki temsil hakkımız eskiden olduğu gibi devam etmek şartıyla, belirli süre için Amerika mandasını istemeyi milletimiz için en yararlı bir çözüm şekli olarak kabul ediyorum. Bu konuda Amerika temsilcisi ile görüştüm.¹⁹ Birkaç kişinin değil, bütün bir milletin sesini Amerika'ya duyurmak gerektiğini söyledi ve aşağıdaki şartlar çerçevesinde Wilson'a, Senato'ya ve Amerikan Kongresi'ne başvurulmasını teklif etti:*
 - a. *Adil bir hükümetin kurulması,*
 - b. *Öğretim ve eğitimin yayılması ve genelleştirilmesi,*
 - c. *Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması,*
 - d. *Gizli anlaşmaların kaldırılması,*
 - e. *Bütün Osmanlı ülkesini sınırları içine alacak şekilde, Amerikan Hükümeti'nin bizi kumandası altına almayı kabul etmesi.*
3. *Bundan başka kongremizin seçeceği bir hey'eti, Amerika'ya bir zırhlı ile göndermeyi de temsilci üzerine almıştır.*
4. *Bekir Sami Bey, daha bir-iki gün buralarda kalacağından her gün emir ve talimatın benim vasıtamla ulaştırılmasını ve özellikle Sivas Kongresi'nin ne zaman toplanacağı ve kendilerinin o güne kadar nerede beklemesinin uygun olacağını buyurulmasının istirham eylemekte olduğunun vurgulanması rica edilmektedir.*

5'inci Kafkas Tümeni

¹⁹ Görüşülen Amerika temsilcisi Amiral Bristol'dur.

Komutan Vekili

Arif

Erzurum.²⁰

Sivas Kongresi'nin toplanma zamanı ile Bekir Sami Bey'in o güne kadar nerede beklemesinin uygun olacağı da bu tel yazısında soruluyordu.

Bu telgraftan başka yine Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'daki Amerikan mandası taraftarlarından, mektuplar geldiği gibi, Erzurum Kongresi'ne katılan Rauf Bey'e de İsmail Hâmi, eski Sadrazamlardan Ahmet İzzet Paşa gibi manda taraftarlarından mandanın kabul edilmesi konusu teklif edilmekteydi.²¹

Böylece manda taraftarları Doğu vilâyetleri halkının Ermeni meselesinden dolayı Amerika'ya karşı dostça hisler beslemediğini bilmekle beraber, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in bu hususta yapacakları açıklamalar ve gösterecekleri çabalar sonucu manda lehinde bir karar çıkaracaklarını ümit etmişlerdi. Fakat onların asıl Sivas Kongresi'ne önem verdikleri Bekir Sami Bey'in tel yazısından anlaşılıyordu. Çünkü Erzurum Kongresi bölgesel temsilcilerden oluşmuştu. Bu nedenle bu konu orada açıkça tartışılmazdı.

Mustafa Kemal Paşa Amerikan mandası fikrinin aydınlar ve subaylar arasında gün geçtikçe yayıldığını görüyordu. Bu fikri kendisinin ciddi olarak karşılmasına ve bu yolda çaba göstermesini imkân yoktu. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey'e 30 Temmuz 1919 tarihinde bir telgraf göndererek karanlık konularda açıklama istemek ihtiyacı duymuştur:

Şifre

İvedi ve kişiye özel

Erzurum

196

²⁰ Atatürk, *Nutuk 1917-1927*, s. 62-63; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I. Cilt, Ankara, 1997, s.178-179; Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi, Milli Mücadele Tarihi*, Ankara, 1969, s. 89; Cemal Kutay, *Türk Milli Mücadelesinde Amerika*, İstanbul, 1979, s. 55; Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, s.77; Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi...*, s. 84-85.

²¹ Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 68-72; Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, s. 77,79-80.

Amasya'da 5'inci Tümen Komutanlığı'na

1. *Şimdi Amasya'da bulunan eski Vali Bekir Sami Beyefendi'ye özel: Zatiâîlerinin telgrafından çok yararlandık. Toplanmış bulunan Vilâyât-ı Şarkîye Kongresi hemen her tarafta kendi memleketleri halkınca etkili, hatırı sayılır ve söz sahibi olarak tanınmış kimselerden kurulmuş yetkili bir hey'et durumundadır. Bu kongrede, şimdiye kadar yapılan görüşmelerde, devlet ve milletin istiklâlinin bölünülmezliği ısrarla savunulmaktadır. Bu bakımdan, bizce de daha şartları ve niteliği belirsiz olan bir Amerikan mandaterliğinden kongre de doğrudan doğruya söz edilmesi pek sakıncalı olacağından, zatiâîlerinin İstanbul'da temasta bulunduğu kimselerle yaptığı görüşmelere dayanarak aşağıdaki notaların açıklanmasını ve bizleri hemen aydınlatmanızı özellikle rica ederiz. Bundan önce de doğrudan doğruya İstanbul'dan gelen bu konudaki bilgiler şüpheli görüldüğünden, aynı esaslar çerçevesinde açıklama istendiği gibi, 21 Temmuz 1919 tarihinde Sivas'ta Refet Bey vasıtasıyla İstanbul'dan alınan bilgilerde de yine şüpheli noktalar bulunduğundan, oradan da şartlar hakkında kestirmeden açıklama istenmiştir.*
- a. Tam bağımsızlık istendiği takdirde, vatanın birçok parçalara ayrılacağı kesin ve şüphesizdir, buyuruluyor. Bu görüşün kaynağı nedir?*
- b. Vatanın bütünlüğünden maksat, memleketin bütünlüğü mü, yoksa hâkimiyet hakları mıdır?*
- c. Osmanlı ülkesinin tamamını içine alan meşruluğumuz ve dışarıda temsil edilme hakkımız eskiden olduğu gibi devam etmek şartıyla mandaterlik istemeyi en yararlı bir çözüm olarak kabul buyuruyorsunuz. Ancak, temsilcinin ileri sürdüğünü bildirdiğiniz maddeler ile bu şekil bir birbiri ile çelişmiş görünüyor. Çünkü, meşruluğumuz eskiden olduğu gibi devam ettiği takdirde, hükümet, yasama gücünün güvenine sahip ve denetimine tâbi bir hey'etten ibaret olur ki, artık bu hey'etin kuruluşunda Amerika'nın müdahalesi ve etkisi olamaz. Bu durumda ya meşruluk devam edecektir ve Amerika'dan âdil bir hükümetin kurulmasını istemeye gerek yoktur. Yahut da istendiğine göre, meşruluğun devamı sözden ibaret kalır.*
- d. Öğretim ve eğitimin yayılmasından ve genelleştirilmesinden maksat nedir? İlk anda hatırımıza gelen, memleketin her tarafında Amerikan okullarının açılmasıdır. Çünkü daha şimdiden yalnız Sivas'ta yirmi beş kadar okul açmışlardır ki, yalnız bir tanesinde bin beş yüz kadar Ermeni öğrenci vardır. Bu durum karşısında Osmanlı*

ve İslâm öğretim ve eğitiminin yayılması ve genelleştirilmesi ile bu teşebbüs nasıl bağdaştırılacaktır?

- e. Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması maddesi de önemlidir. Patrikhanelerin imtiyazları devam ederken bunun farklı yanı ve anlamı nedir?
 - f. Temsilcinin beşinci madde olarak sözünü ettiği bütün Osmanlı ülkesinin sınırları ne demektir? Yani savaştan önceki sınırlarımız mıdır? Eğer bu deyim içinde Suriye ve Irak varsa, Anadolu halkının Arabistan adına mandaterlik isteğine hak ve yetkisi olabilir mi?
 - g. Bugünkü hükümetin politikası nedir? Tevfik Paşa neden Londra'ya gitti? Amerikalılar gibi İngilizler'in de ayrıca bir mandaterlik politikası güttükleri anlaşılıyor. Aralarındaki fark nedir? Hükümet Amerikan mandası için ne düşünüyor? Yani buna eğimli mi, yoksa isteksiz mi? Amerikalılar neden Ermenistan mandaterliğini bıraktılar? Amerikalılar mandayı almayı ne dereceye kadar yatkın ve isteklidirler?
2. Sivas Kongresi'nin toplanması, Erzurum Kongresi'nin sonucuna bağlıdır. Bununla ayrıca uğraşmaktadır. Yüksek şahsiyetlerinin bunu beklemek üzere Ya Tokat'ta yahut Amasya'da bulunmaları uygundur. Saygılarımızı sunarız.

Mustafa Kemal²²

Bekir Sami Bey 30 Temmuz 1919'da gönderdiği telgrafında Mustafa Kemal Paşa'nın sorduğu soruları cevaplamağa çalışıyordu:

"Güvenlikle ilgili

Amasya, 30.7.1919

İvedi

95

3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

- I. Mustafa Kemal Paşa'ya özel: Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda arz olunur:
 - a. Tam bağımsızlık istendiği takdirde, vatanın birçok bölgeye ayrılacağı ve birkaç mandaya tâbi tutulacağımız Dörtler Komisyonu'nca kararlaştırılmıştır. Bu

²² Kemal Atatürk, *Nutuk 1917-1927*, s. 63-64; Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, s. 78-79; Kansu, *Erzurum'dan Ölümine Kadar Atatürk'le Beraber*, I. Cilt, s. 181-182; Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 90; Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi...*, s.86; Cemal Kutay, *Türk Milli Mücadelesinde Amerika*, s. 59-61.

- bakımdan ve buna engel olmak için, Amerikan temsilcisi bir manda istemenin en uygun olacağını söylemiştir.*
- b.** *Yalnız hakimiyet hakları söz konusudur; yurt bütünlüğümüzün korunması temel ilkedir.*
- c.** *Amerika'dan herhangi bir şekilde bir hükümet istemeyeceğiz. Amerika'ya âdil bir hükümet kuracağımız konusunda güvence vereceğiz. Anayasamızın hükümleri yürürlükte kalmak, Hânedan'ın her türlü hüküm sürme haklarına dokunulmamak ve korunmak, eskiden olduğu gibi dışarıda temsilcilerimiz bulunmak şartıyla Amerikan Hükümeti'nin mutluluğumuza ve gelişmemize yardımcı olmasını isteyeceğiz. İsteyeceğimiz manda şekli budur.*
- d.** *Öğretim ve eğitimin yayılmasından ve genelleştirilmesinden maksat, Amerikan okullarının köylerimize kadar girmesine izin vermek değil, millî ve İslamî öğretim ve eğitimi yaymaya ve genelleştirmeye çalışacağımız konusunda kendilerine söz vermekle birlikte yardımlarını istemektir. Mandaterliği Amerikan misyonerlerine değil Amerikan Hükümeti'ne vermek istiyoruz.*
- e.** *Din ve mezhep hürriyeti esasen dinî ve İslamî ilkelerimizin gereğidir; Amerikan kamuoyu bu gerçeği bilmediği için, kendilerine bu konuda güvence vermek istiyoruz. Temsilcinin sözünü ettiği sınırlar savaştan önceki sınırlarımızdır. Suriye ve diğer memleketler üzerine bizim mandaterlik isteğine yetkimiz olup olmaması kongrece çözülecek bir sorundur. Esasen Suriye ve Irak'ta Amerikan heyetleri halkoyuna başvurdular. Suriye ve Filistin'de bağımsız bir Arap hükümeti kurulmasını istemekle birlikte, Amerikan mandasını ötekiden daha üstün tuttuklarını gösterdiler.*
- f.** *Bugünkü hükümet daha yeni kurulduğundan politikası belli değildir. Ancak daha önceki hükümetlerin siyasetleri güçsüzlük ve İtilâf kuvvetlerinin her emrine boyun eğmekti. Teyfik Paşa, Londra'ya gitmeyerek Ferit Paşa ile geri dönmüştür. Amerika, Ermenistan hükümeti belli olmadan yalnız oralarda dolaşan heyetlerinin verdiği raporlara göre, büyük bir Ermenistan'ın kurulmasına maddî olarak imkân bulunmadığı görüşündedir. Manda konusundaki ayrıntılı bir rapor posta ile gönderilmek üzere.*
- 2.** *Şimdilik tarafımızdan yapılacak tebligatı beklemek üzere Tokat'ta bulunacağımı Amasya ve Tokat ile ilçelerde gerekli tebliğlerde bulunmakta ve bunların iyi sonuçlar vereceği ümit etmekteyim. Hepinize saygılarımı sunarım, efendim.*

5'nci Tümen Komutanı

Arif²³

Bekir Sami Bey'in bu cevabındaki bazı konularda daha geniş açıklama bekleyen Mustafa Kemal Paşa 1 Ağustos 1919 tarihinde cevaben Bekir Sami Bey'e yeni bir telgraf göndererek bilgi istemiştir:

“Şifre

Kişiyeye özel

Erzurum, 1,8,1919

Amasya'da 5'inci Tümen Komutanlığı'na

Bu telgrafın hemen Bekir Sami Beyefendi'ye ulaştırılması ve cevabının acele olarak alınması rica olunur.

Bekir Sami Beyefendi'ye özel:

İlgili:30.7.1919.

Amerikan mandası hakkındaki son açıklamalarınızı öğrendik. Bu şartlara göre aslında korkulacak bir şey olmamak lâzım. Bununla birlikte daha bir nokta hakkındaki yüksek görüşlerinizi de almak istiyoruz. Lehimizde bu kadar elverişli şartlar ileri sürülmesine yatkın bulunacak olan Amerikan Hükümeti, böyle bir mandaterliği kabul etmesine yani buna katlanmasına karşılık, Amerika adına ne gibi yarar ve çıkarlar sağlamış olacaktır. Bununla kendi hesaplarına elde edecekleri sonuç nedir? Bu konudaki yüksek düşünce ve bilgilerinizle de bizi aydınlatmanızı acele bekleriz efendim.

Mustafa Kemal²⁴

Bekir Sami Bey 3 Ağustos 1919 tarihinde kısa bir telgrafla cevap vermiş, cevabında kendisi ile Amerikan temsilcisi arasındaki görüşmenin resmî değil özel nitelikte olması dolayısıyla, mandanın şartları üzerinde durulmadığını belirtmiştir:

“... ..

Amasya, 3.8.1919

²³ Atatürk, *Nutuk 1917-1927*, s. 64-65; Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, s. 79; Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I. Cilt, s. 183-184; Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 90; Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi...*, s.87; Cemal Kutay, *Türk Milli Mücadelesinde Amerika*, s. 61-62.

²⁴ Atatürk, *Nutuk 1917-1927*, s. 65; Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, s. 79; Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi...*, s. 87.

3'üncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda arz olunur:

Mustafa Kemal Paşa'ya özel: Amerikalılar'la şimdiye kadar yapılan görüşmeler tabiatıyla hep özel bir şekilde olmuş ve bir varsayımdan ibaret kalmış olduğu için, mandaterliklerin her iki tarafa yükleneceği şartlar üzerinde durulmamıştır...

Kurmay Yarbay Arif"²⁵

Görüldüğü gibi Erzurum Kongresi devam ederken manda taraftarları Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e gönderilen mektuplarla kongreyi etkilemeye çalışmışlardır.

Erzurum Kongresi 7 Ağustos 1919'da sona erdi. Aynı gün bir beyanname ile aldığı kararları açıkladı. Bu beyannâmenin 7. maddesi şöyle idi: “*Millîtimiz insanî ve asrî amaçları yüceltir. Fen, sanayi ve ekonomi bakımından ihtiyaçlı durumumuzu takdir eder. Bundan ötürü; devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak üzere, altıncı maddede açıklanmış olan sınırlar içinde, milliyet esaslarına uygun ve memleketimize karşı istila isteği olmadan herhangi bir devletin fenne, sanayiye, ekonomiye ait yardımlarını hoşnutlukla karşılız. İnsanlığın esenliği ve umumun huzuru adına, böyle insancıl ve adaletli kuralları kapsayan bir barışın tezelden kararlaştırılması en büyük millî arzumuzdur.*”²⁶

Erzurum Kongresi'nde manda ve himaye düşüncesi bu 7. Madde ile reddedilmişti. Tartışmaları tenkit eden M. Kemal Atatürk konuyla ilgili düşüncelerini Erzurum Kongresi sonuçlandıktan hemen sonra 13 Ağustos 1919 tarihinde Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafla şu şekilde vurgulamaktadır:” ... *Kara Vasıf Bey Amerikan mandasıyla çok uğraşiyor. Anadolu'da milletin hakiki duygularını anlatmaya muvaffak olamıyoruz. Ancak yazdıklarımız vasıl olmuyor mu? Beyanname'nin 7. Maddesinin maksadı kâfidir zannediyorum.*”²⁷

Sivas Kongresi'nde bu maddenin “*Milliyetçilik ilkelerine saygılı ve yurdumuzu ele geçirme amacı gütmeyen herhangi bir devletin teknik, sınaî ve iktisadî yardımını sevinçle karşılız*” kısmını bazı üyeler manda kabulü şeklinde yorumlamışlardır. Mustafa Kemal Nutuk'ta bu hususu şu şekilde açıklamakta ve manda düşüncesini reddetmektedir:²⁸ “*Baylar bu maddenin hangi noktasında manda düşüncesi ve mandaterin Amerika olacağı düşüncesi*

²⁵ Atatürk, *Nutuk 1917-1927*, s. 65-66.

²⁶ Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.110-111; Erol *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, s. 79-80.

²⁷ *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Arşivi*, Klasör: 1, Dosya:352/2, Fihrist: 43.

²⁸ Atatürk, *Nutuk 1917-1927*, s. 78; Erol, *a.g.e.*, s. 80-81.

vardır? Olsa olsa ‘herhangi bir devletin teknik, sınaî, iktisadî yardımı sevinçle karşılız’ sözlerinde manda düşüncesine kapılanlar bulunabilir. Ama mandanın anlamı ve özü kesinlikle bu değildir. Her zaman ve bugün de bu açık anlama göre yapılacak yardımları sevinçle karşılamaktayız. Bu maddede yer alan milliyetçilik ilkesine saygılı ve yurdumuzu ele geçirme amacı gütmeyen herhangi bir devlet sözünden Amerika Devleti anlamı çıkarmanın yeri yoktur. Çünkü bu ilkelere saygılı dünya devleti sadece Amerika değildir.”

1 Ağustos 1919 tarihli ajans haberine göre İstanbul’a gelen King-Crane Amerikan Heyeti’nin İstanbul’daki bütün siyasî parti temsilcileri tarafından ziyaret edilerek kurulacak olan Ermeni devletinin sınırlarının kabul edilebileceği haberi üzerine Erzurum Kongresi’nde tepki gösterilmiştir. Erzurum Kongresi’nce bu cemiyet ve parti mensuplarının teşebbüslerini red ile ABD Heyeti’ne Wilson Prensipleri’nin hatırlatılması amacıyla bir ihtar ve muhtıra yayınlanmıştır. Bu muhtıra şöyledir:

“Wilson’a muhtıra,

Erzurum-Millî Kongre’nin Wilson’a gönderdiği muhtıra suretidir:

Cihan harbine iştirâkte tereddüt gösteren küçük devletleri itma’ için emperyalistlerce başkalarının emvalinden vuku bulan mevaidin tahakkukuna zatı âlilerince muvafakat edildiği İzmir hadise-i elîmesinden istidlâl olunmaktadır.

Reis cenapları!

Dünyaya sulh ve salâh devri açmak için ibda’ ve ilân ettiğiniz desatirin on ikinci maddesinde Türk İmparatorluğu’nun hâlen Türkler’le meskûn olan aksamında mutlak ve müemmen bir istiklâliyet payidar olacağını tasvip buyurmuşunuz. Bunları itmam ve tefsir için Şubat ‘ta ilân ettiğiniz diğer dört madde ise sulhün daimî olabilmesi için hak ve adaletle istinad etmesi lâzım geleceğini, milletlerin bir hâkimiyetten diğer bir hâkimiyete sevk olunamayacağını, bu harpten mütevellit arazi mesailinin istikbalde ihtilâfat ve muhasemat tevhit etmeyecek suretle alâkadar olan milletlerin menafîi nokta-i nazardan tesviyesi lâzım geleceğini, anasırın temayülâtı milliyesi nazar-ı itibara alınmakla beraber bir unsur içine diğer bir unsuru ihtilâf sokulmamak icab edeceğini beyân etmişsiniz. Bugün İzmir hakkında ittihaz olunan ve tatbik edilmek istenen karar ise o esasat-ı âdile ve insaniyeye külliyyen mugayirdir. Evvelâ; İzmir Garbî Anadolu’nun yegâne bir iskelesidir. Saniyen; nüfusu 1.600.000’e karış bir Türk vilâyetinin merkezidir. Salisen; burada Türkler nüfus-u umumiyenin yüzde seksenini teşkil etmektedirler. Bu hakayiki sabiteye karşı vaktiyle mücerret Yunanistan’ı

harbe teşvik etmek için vaad olunmuş olmasından dolayı bu şehir nasıl olur da Türkler'e izhar-ı husumetten bir an hâli kalmayan ve ziri tahakkümündeki Müslümanları zulmü altında inleyen o küçük devlete terk olunur? Aynı sebepten dolayı Fiyuma'ya İtalya'ya bahşetmek isteyenlere karşı tezahür eden prensip hâkimiyeti ne için Türkiye ve Türkler mevzubahs olunca müessir olamıyor?

Reis Cenapları! 600 senelik bir saltanata ve 1500 senelik bir hayata malik olan Türk Milleti, mevcudiyetleri tarihe karışmış olan milletlerin prensiplerinizi sayesinde ihya olunduğu bir sırada imhadan başka bir mâna ifade etmeyen mukarrerata boyun eğmeyecektir.

Biz mevcudiyetimiz için kemâl-i namusla harbettik. Kanımızın son damlasını işar edeceğimiz sıralarda prensiplerinizin samimiyetine kani olarak terk-i silah edip mukadderatımızı vicdan-ı nısfetinize tevdi eyledik. Mütarekenin ilk gününden beri birçok mezalim gördük. Aleyhimizde bin türlü tezvirat ve isnadat vuku buldu. Sesimiz galiplerin süngüsü altında boğuldu. Müdafaa mahrum edildik. Mamefih bütün bu mağduriyetleri düsturlarımıza müsteniden ittihaz olunacak mukarreratın telafi edeceğine kani olarak kemâl-i sabır ve sükûn ile neticeye intizar eyledik. Fakat İzmir hakkında verilen hüküm, İstanbul için de hazırlandığı rivayet olunan karar bütün ümitleri zirûzeber etti. Artık mahvımızın mültezim olduğunu anlıyoruz. Son kararı vermek bize teveccüh ediyor. Ve bu son karar ise şeref ve namusla ölmek, ecdadımızın hunu celâdetiyle yoğurulmuş olan bu topraklar üzerindeki hâkimiyeti bizim ve evlatlarımızın kanı ile müdafaa eyleyerek cihana yeni bir fedakârlık ve kahramanlık misali terk eylemektedir.

Wilson'a gönderilen bu muhtırayı hazırlayan bir kongrenin Amerikan mandasına taraftar olduğunu düşünmek mümkün değildir. Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurum Kongresi sonrasında da Amerikan mandası taraflarından mektuplar gönderilmeye devam edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa 21/22 Haziran 1919 tarihinde yayınladığı Amasya Genelgesi'nin;

“**Madde 5:** Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta milli bir kongrenin tez elden toplanması kararlaştırılmıştır.

Madde 6: Bunun için bütün illerin her sancağından halkın güvenini kazanmış üç delegenin olabildiğince çabuk yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir.” maddeleriyle Sivas'ta milli bir kongre toplanması için çağrıda bulunmuştu²⁹. Bu kongre Türk

²⁹ Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 21-22.

milletinin bağımsızlığını korumak ve Türk yurdunun parçalanmasını önlemek amacı ile alınması gereken önlemleri görüşecekti. Kongre Mustafa Kemal Paşa tarafından tertiplenmiş ve onun çağrısı üzerine toplanmıştı.

Ancak Amerikan mandası taraftarları bu kongreyi davaları için bulunmaz bir fırsat olarak kabul etmişlerdi. Çünkü İstanbul'daki Amerikan heyeti temsilcileri, onlara, bu meselenin Amerikan Senatosu'nda görüşülebilmesi için bütün milletin temsil edildiği bir meclis tarafından müracaat yapılmasının şart olduğunu söylemişlerdi. Sivas kongresi de bütün milleti temsil ettiğine göre kongrede alınacak kararlar manda taraftarlarının düşüncesi doğrultusunda olursa Amerikan Senatosu'na başvurulabilecekti. Bu sebeple manda taraftarları temsilcilerini Sivas'a göndermişlerdi. Bunlar Kara Vasıf, İsmail Fazıl Paşa "Cebesoy" (Ali Fuat Paşa'nın babası), Bekir Sami (Kunduk) ve İsmail Hâmi (Danişmend) idiler. Bunlarla beraber Amerikalı bir gazeteci olan **Edgar Louis Browne** da Sivas'a gelmişti. E. L. Browne, Suriye-Lübnan bölgesine gönderilen heyetten Charles R. Crane'i temsilen Sivas'a gelmiştir³⁰.

Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyeleri Sivas'a hareket etmeden bir gün önce 28 Ağustos akşamı Kazım Karabekir Paşa'nın evinde bir toplantı yaptılar. Bu konuda Kazım Karabekir Paşa şöyle demektedir: "*Heyet-i tahkikiyenin aldığı talimatı ve görüşlerimizi anlattım. Artık mesele tamamiyle şu şekilde tespit olunabilmişti: Padişah ve hükümeti ve bunların yordakçıları Türkiye'nin taksimine ve İstanbul ile bir kısım memleketin İngiliz mandasına girmesine razı olmuşlardır. Buna mukabil, İzzet Paşa vesair namuslu insanlar bu vahim vaziyetten kurtulmaya çare Amerikan mandasını bulmuşlardır. Bizim ise kararımız sonuna kadar istiklalimiz için uğraşmak ve milleti esarete düşürmemektir. Nihayet naçar kalırsa istiklâliyetimiz mahfuz kalmak ve memleket parçalanmamak üzere Amerikan müzaheretine taraftar olmaktır. Fakat bu son vaziyet mahrem kalacak. Sivas kongresi de istiklâl-i milletimizin kurtulması için milli mukavemete karar verecektir.*"³¹.

Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 günü saat 14:00'da açıldı ve Mustafa Kemal Paşa oy çokluğu ile Başkan seçildi. Dördüncü gün Erzurum Kongresi tüzüğünün görüşülüp hemen karara bağlanması gerçekleşmiştir. Erzurum Kongresi kararları ülke bütünlüğünü kapsayacak şekilde getirilmiş, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak bütün milli

³⁰ Akdes Nimet Kurat, "Sivas Kongresinde Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 68 (Kasım 1972), s. 13.; Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, s. 84.; Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi...*, s. 92.

³¹ Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 157.

cemiyetler birleştirilip kurtuluşun tek elden yönetilmesi sağlanmıştır³². Ayrıca alınan şu kararlar; “*Nasıl olursa olsun yurdumuza girmeyi ve işimize karışmayı Rumluk, Ermenilik örgütleri kurmak amacı ile yapılmış sayacağımızdan elbirliği ile savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir.*”³³ denilerek bağımsızlık vurgusu yapılmıştır. Bu kararlar İtilaf Devletleri’ne karşı direnileceği açıkça vurgulanmaktaydı.

8 Eylül gününden itibaren de Amerikan mandası, Ermeni meselesi ve dış yardımlar konusu görüşülmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa Sivas’a gelmeden önce yirmi beş kadar temsilci tarafından hazırlanmış olan manda konusunda hazırlanan muhtıranın görüşülmesine başlandı³⁴. Bu muhtıra, komisyonda okundu, görüşüldü ve tartışıldı. Fakat kesin karar oluşturacak bir kaniya varılamadı.

Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresi’nde tartışılan manda konusunun sonucunu da şöyle açıklamıştır: “*Baylar pek uzun ve tartışmalı geçen bu manda görüşmeleri, manda taraftarlarını susturacak ortalama bir çözüm yolu bulunarak bitirildi. Hem de bunu öneren yine Rauf Bey oldu: ‘Amerika’da yıllardan beri bize karşı yapılmakta olan kötüyüci propagandaların doğurduğu düşünce akımını düzeltmek için her şeyden önce Amerikan Kongresi’nden yurdumuzu inceleyerek ve gerçeği görececek bir kurul çağırarak.’ Bu öneri oy birliği ile kabul olundu. Kongre başkanlık kurulunun imzaları ile bu yolla bir mektup müsveddesi hazırlandığını hatırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek hatırlamıyorum. Doğrusu ya, bu mektuba özel bir önem vermiş değildim.*”³⁵

Bu gelişmede Mr. Browne’in önemli katkısı söz konusudur. Türk Millî Mücadelesi’nin haklılığına inanan Mr. Browne, Sivas’ta bulunduğu sürede Kongre üyelerine Anadolu’daki gerçek durumun Amerikan Senatosu’na detaylı bir şekilde duyurulabilirse Amerikan desteğinin sağlanabileceği hususunda ikna etmiştir. Bu doğrultuda Amerika Senatosu’ndan Türkiye’ye bir tetkik heyetinin gönderilmesinin talep edilmesinin istenmesini teklif etmişti. Bu teklifi uygun bulan Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey’in de desteklediği teklifi oya sunmuş ve teklif kongre üyelerince ittifakla kabul edilmiştir. Akdes Nimet Kurat aşağıdaki telgraf metninin Mr. Browne tarafından kaleme alındığı düşüncesindedir³⁶. Daha sonra telgraf metni 11 Eylül 1919 tarihinde

³² Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969, s. 85.

³³ Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 61.; Erol, *Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi*, s. 87.

³⁴ Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 63; Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, I. Cilt, s. 237 vd.; Erol, *a.g.e.*, s. 88-89; Hayri Mutluçağ, “Sivas Kongresi’nin Tutanak ve Kararları, IV”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:65 (Şubat 1973), s. 4-10.; Selçuk Duman, “Mütareke Döneminde Amerikan Mandaterliği Tartışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XX, SA:59 (Temmuz 2004), s. 592.

³⁵ Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 79.

³⁶ Kurat, “Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne”, s. 15.

Amerika'ya gönderilmiş, bir nüshası da Amerika'ya döndükten sonra, Senato'ya ulaştırılmak üzere Mr. Browne'a verilmiştir³⁷.

Amerikan mandası taraftarlarının esas fikirleri; Osmanlı devletinin parçalamadan Amerika gibi büyük bir devletin himayesinde geçici bir süre teknik, sanayii ve ekonomik bakımından kalkındırmaktı. Manda taraftarlarının inançlarına göre Amerika ülkemizden ayrıldığında arkasında güçlü bir Türkiye bırakacaktı. Görüldüğü gibi bağımsızlığımızı yine koruyacaktık. Bu fikir sahiplerini kınamamak gerekir. Çünkü Osmanlı devleti her bakımdan tükenmişti, kendi çabalarımızla kurtulamayacağımıza, parçalanacağımıza Türk aydınları inanmıştı. Ancak Amerika hiçbir karşılık beklemeden bize neden yardımcı olacaktı? Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının üzerinde durduğu esas konu bu idi. Bu nedenle aydınlardan da faydalanması gerekiyordu. Bu sebeple manda taraftarların açıkça cephe almamıştır. Onlara verdiği mantıklı cevaplarla onları kırmadan kendi fikrine yani mücadele ve kurtuluş fikrine bağlamaya çalışmıştır. Gönderilen bu telgrafın Harbord misyonunun Türk Ülkesine görevlendirilmesi ile bir ilgisi söz konusu değildir.

SONUÇ

Mustafa Kemal Paşa'nın "manda" konusundaki düşüncesini, "manda" taraftarlarına uyguladığı stratejiyi ve ABD "Manda Heyeti" ile olan ilişkileri dikkatle incelendiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi dehası apaçık ortaya çıkmaktadır. General Harbord Heyeti'nin Fransa'dan yola çıktığı haberinin İstanbul'a ulaştığı andan itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın heyetle ilgili bilgilere ulaştığı görülmektedir. Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne kadar olan süreçteki Türk idarecileri ve aydınlarındaki manda tartışmalarını Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şu şekilde değerlendirmektedir: "... İstanbul'da bir kısım rical ve nisvan da halâs-ı hakikinin Amerika mandasını talep ve te'minde olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Bu kanaatte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler. En doğru yolun kendi görüşlerinin benimsenmesinde olduğunu ispata çok çalıştılar".

Manda taraftarları ve Mustafa Kemal başta olmak üzere "ya istikâl ya ölüm!" düşüncesinde olan bağımsızlık taraftarları arasındaki tartışma Sivas Kongresi'nde 11 Eylül

³⁷ J. G. Harbord, *Conditions in The Near East, Report of the American Military Mission to Armenia*, Washington 18 April 1920, Senate Document, No. 266, p. 40; Kurat, *a.g.m.*, s. 15-16; Ali Fuad Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1935, s. 175-176; Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi*, s. 99-100; Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, s. 94; Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 97; Cemal Kutay, *Türk Milli Mücadelesinde Amerika*, s. 200-201.

1919 tarihinde yayınlanan sonuç bildirisini ile “vatanın bölünmezliği, milletin istiklâli”nin esas alınması ile noktalanmıştır.

KAYNAKÇA

Akgün, S., *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu (Kurtuluş Savaşı Başlangıcında)*, Kervan Yay., İstanbul, 1981.

Atatürk, Mustafa, Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, C. I-II, Haz. Dr. B. Emil-M. Has-M. A. Aydın, İstanbul, 1973, 1975.

Aytepe, O., “Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Manda Sorunu ve Harbord Misyonu”, Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan, Ankara, 1995.

Çelik, Edip F., “Manda ve Vesayet Rejimleri Hakkında Milletlerarası Adalet Divanı'nın İstişari Mütalaası”, M. Raşit Sevig'e Armağan, İstanbul, 1956, s.

Duman, S., “Mütareke Döneminde Amerikan Mandaterliği Tartışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XX, SA:59 (Temmuz 2004), s. 569-595.

Erol, M., *Türkiye'de Amerika Mandası Meselesi (1919-1920)*, İleri Basımevi, Giresun, 1972.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Arşivi, Klasör: 1, Dosya:352/2, Fihrist: 43.

Goloğlu, M., *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968.

Goloğlu, M., *Sivas Kongresi, Milli Mücadele Tarihi*, Ankara, 1969.

Güneş, İ., *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1985.

Harbord, J. G. *Conditions in The Near East, Report of the American Military Mission to Armenia*, Washington 18 April 1920, Senate Document, No. 266.

Kansu, Mazhar M., *Erzurum'dan Ölümine Kadar Atatürk'le Beraber*, I. Cilt, Ankara, 1997.

Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimiz*,

Kasalak, K., *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, GnKur. Basımevi, Ankara, 1993.

Kurat, A. N., “Sivas Kongresinde Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 68 (Kasım 1972), s. 13-16.

Kutay, C., *Türk Milli Mücadelesinde Amerika*, İstanbul, 1979.

Mutluçay, H., “Sivas Kongresi'nin Tutanak Ve Kararları, IV”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:65 (Şubat 1973), s. 4-10.

Özdemir, Y., *İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Erzurum'daki Faaliyetleri*, (Atatürk Üni. A.İ.İ.T.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1991.

Selek, S. *Anadolu İhtilali*, C. I-II, Örgün Yay., İstanbul, 1981.

Selek, S., *Millî Mücadele*, Örgün Yay., İstanbul, 1982.

Walworth, A., *Wilson and His Peacemakers*, New York, 1986.

MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA İŞGALE KARŞI DİRENİŞE İLİŞKİN ÇEŞİTLİ GÖRÜŞLER VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TAVRI

Prof. Dr. Mustafa BUDAK*

ÖZET

Bu tebliğin amacı, Mondros mütarekesinden sonra başlayan işgallere karşı Osmanlı sivil ve askeri aydınların ortaya attıkları çeşitli kurtuluş/direnış çarelerine temas etmek ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın bu kurtuluş/direnış çareleri hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaktır. İkinci amacı ise, bu direniş düşüncesinin Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde hangi dönemde ortaya çıkarak şekillendiğine ilişkin görüşleri tartışmaktır.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesinden sonra işgallerle birlikte bir belirsizlik ortamı doğmuştu. Osmanlı hükümeti, işgallere askeri açıdan karşı çıkmamayı ve durumu ihtiyatla karşılamayı tercih ederken özellikle Doğu ve kuzeydoğu Anadolu ile Batı Anadolu bölgelerinde işgale karşı direniş hareketleri örgütlenmeye başlamıştı. Dikkat edilirse bu bölgeler, işgale uğrayan veya uğrama ihtimali olan bölgelerdi. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir ve Ali Fuad Cebesoy gibi askeri kişiler, daha ziyade farklı şekillerde silahlı direniş savunurken ve bazı bölgelerde ise yerel aydınların öncülüğünde, Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Kars İslam Şurası, Redd-i İlhak gibi bölgesel nitelikli direniş örgütleri kurulmuştu. Buna karşılık, Halide Edip, Ahmet Emin Yalman, Ali Kemal Bey gibi gazeteci, yazar, siyasetçi ve akademisyen gibi sivil aydınları ise kendi meşreplerine göre manda düşüncesine kadar gidebilecek çareleri dile getirmekteydiler. İngiliz Muhipler Cemiyeti ile Wilson Prensipleri Cemiyetleri bunların ikisiydi. Bundan başka, gayr-i Müslimlerin kurdukları Mavri Mira Cemiyeti ile Rum Pontus Cemiyeti gibi örgütleri sayabiliriz.

Tebliğin ikinci amacına ilişkin temel şu soruya cevap aranacaktır: Mustafa Kemal Paşa, Mondros mütarekesi müzakerelerinin yapıldığı günler içinde mi işgale karşı direniş düşüncesine sahip oldu? Yoksa, mütareke sonrasında İstanbul'daki siyasi faaliyetlerinden bir sonuç alamaması sonucunda mı "direnış ve Anadolu'ya geçme" fikrine ulaştı?

Bu direniş düşüncesi çerçevesinde ortaya çıkan tartışmalar Nutuk, başta olmak üzere devrin kaynakları (arşiv, meclis tutanakları, basın, hatıra gibi) ve onlara dayalı yapılan araştırma eserlerinden yararlanmak suretiyle gerçekleştirilecektir.

GİRİŞ

Mondros mütarekesi (30 Ekim 1918) Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren bir dikte antlaşması idi. Öyle ki, 25 maddelik bu antlaşmanın taslağı, 22 Ekim 1918'de, İngiliz Savaş Kabinesi tarafından onaylanmıştı. Onlar için taslağın Boğazlarla ilgili ilk üç maddesi hayatiliği yönü ile dördüncü maddesi¹ siyasi açıdan önemli idi. Diğer maddeler o kadar

* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü

¹ Birinci madde: "Karadeniz'e geçiş için Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişin sağlanması, Çanakkale ve Karadeniz istihkamlarını İtilaf devletlerince işgali"

İkinci madde: "Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido ve kovan yerleri ve diğer engellerin yerleri gösterilecek, bunları taramak veya kaldırmak için istenildiğinde yardım edilecektir."

Üçüncü madde: "Karadeniz'de mevcut torpil yerleri hakkında mevcut bilgi verilecektir.

Dördüncü madde: "İtilaf hükümetlerine mensup savaş esirleri ile Ermeni esir ve tutuklular İstanbul'da toplanacak ve İtilaf hükümetlerine teslim edileceklerdir", Bu dört maddenin hepsi, aynen İngiliz talepleriydi. Bkz, Âli Türkeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948, s. 69-70.

önemli değildi². Mütareke taslağı ile nihai metin karşılaştırıldığında İngilizlerin talepleri, mütareke hükümleri haline gelmişti. Çünkü, İngilizler, galip devlet idi³. Buna rağmen, Osmanlı heyeti, İngilizlere fazlasıyla güveniyordu. Heyet başkanı Rauf Bey'in hatıralarında İngiliz Amiral Calthrope'a hitaben sözleri bu güveni açıkça ortaya koyuyordu⁴:

“Mütarekede ağır şartlar var. Bunlara razı oluşumuzun başlıca sebebi, İngilizlerin durumu kavrayarak milli izzet-i nefsimizi incitmekten çekineceklerine dair Galtrop'un centilmence ve askerce verdiği teminattır. Esasen mütareke hükümlerini tatbika de kendisi memur edilmiş olduğuna göre tatbikatta bütün maddelerin ruhuna uygun surette hareket edeceği hakkındaki sözleri bizi ayrıca tatmin etmiştir. Biz bunları inandık.”

Her ne kadar bu antlaşma, Ahmet İzzet Paşa hükümeti başta olmak üzere, Rauf Bey ve Reşat Hikmet Bey gibi antlaşmayı imzalayanlar ile hükümete yakın gazeteler tarafından olumlu ve iyimser bir havada karşılanmışsa da antlaşma maddeleri gözden geçirildiğinde hiç de öyle gözüküyordu. Ancak Rauf Bey, mütareke maddelerinin ağır olduğunu kabul ediyordu. Fakat, “asayiş ve sükûn için” buna razı olduklarını dile getiriyordu⁵. Hükümet ise itidalden yana olup mütarekeye karşı sert tepkiler gösterilmesi taraftarı değildi. Bunun esas sebebi, İtilaf işgallerinin geçici olmasını düşünmesi ile yakın gelecekte yapılacak barış antlaşmasına yönelik beklentileriydi⁶:

“Sulh müzakeresine girinceye kadar düşmanlarımızın ötedenberi cihan sulhu için ilan ettikleri esaslar haricine çıkmayarak bunlardan bize mülayim gelecek kısımları şimdiden mevki'-i fi'ile koymak ve bir tarafa mücavir hükümetlerle anâsır-ı ecnebiyyeyi devr-i hükümetimizden hoşnud bırakmak suretiyle itimâdları vesâ'ir lehimize hareketlerini mümkün olduğu kadar kazanmaktır.”

Burada şu gerçeği teslim etmemiz gerekmektedir: Mütarekenin ertesi günlerinde hükümet dahil herkes “vatanın siyasetle kurtarılması” gerektiği düşüncesindeydi. Bu yüzden mütarekenin yazılı olduğu şekilde uygulanması istenmekte ve İtilaf devletlerinin “Osmanlı

² İhsan Kaymaz, “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlihi”, 21. Yüzyıl, Ekim/Kasım/Aralık 2008, s. 254-255.

³ Bu konuda Kazım Karabekir'in sözleri oldukça açıklayıcıydı: “Mağlup sulh isterse galip onu, önce kabul ettireceği bir mütareke şartları ile emrine ram eder. Sonra da milletlerarası siyasetin müsaadesi nisbetinde o devleti sulh şartlarıyla her bakımdan mecalsiz bırakmaya çalışır. İşte bizim de başımıza gelen felaketler böyle başladı.”, K. Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, 5.baskı, Yayına Hazırlayan Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 2000, s. 32

⁴ *Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)*, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005, s. 106

⁵ “Beni sükûn ve âsayişin korunması noktasında gazetecilerden de yardım istemeğe yönelten önemli sebepler vardı: evvela İstanbul ve İzmir'de, sükûn ve huzuru bozmak için fırsat kollayan malum unsurlar vardı. Bunlar, şimdi fırsatı bulduklarını sanarak, yabancı müdahalesini mucip olacak taşkınlıklarda bulunabilirlerdi...”, Bkz., *Rauf Bey'in Hatıraları*, s.112.

⁶ Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul 2002, s. 23-24.

istiklali”ne ri’ayet edeceklerini ummaktaydı. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa da, İstanbul’a döndüğü günlerde aynı düşüncüyü paylaşmaktaydı⁷:

“Hükümetimizle mütareke akdeden devletlerin bu devletler namına mütareke şartnamesini yapan Britanya hükümetinin Osmanlılara karşı olan hüsn-i niyetlerine şüphe etmek istemem. Eger mezkur şartname ahkâmının tatbikâtında su-i tefekkürü mucib olack cihet görülüyorsa, bunun sebebini derhal anlamak ve muhataplarımızla anlaşmak lâzımdır. Bi’t-tâbi bu vazife hükümetlere terettüb eder. Benim bildiğime göre hükümetimiz bu bâbda icâb eden teşebbüsâta bulunmuş ve bulunmaktadır.”

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa da aynen hükümet gibi düşünmekteydi. Bununla yetinmeyen M. Kemal Paşa, 11 Kasım’da istifa eden Ahmet İzzet Paşa hükümeti’nin yerine kurulan Ahmet Tevfik Paşa hükümeti’nin güvenoyu almaması yönünde Rauf Bey, Ali Fethi Bey (Okyar) ve İsmail Canpolat gibi İttihatçı arkadaşlarıyla Meclis-i Mebusan’a giderek siyasi kulis faaliyetlerinde bulunmuştu. Onun amacı, Ahmet İzzet Paşa’nın yeni bir hükümet kurması ve kendisinin de bu hükümetde Harbiye Nazırı olmasıydı. Tarihçi Yusuf Hikmet Bayur, M. Kemal Paşa’dan öğrendiğine dayanarak bu girişimin amacını M. Kemal Paşa’nın Sultan-halife’yi alarak Anadolu’ya geçmek olarak yazmaktaydı⁸.

Ne var ki bu gelişmeler yaşanırken ülkenin en stratejik yerleri (Musul, İskenderun, İstanbul ve Batum) İtilaf devletlerince işgal edilmişti. Hatta, 27 Aralık 1918’e gelindiğinde, güney cephesinde Osmanlı-Türk ordusu, Pozantı’nın kuzeyine çekilmek zorunda kalmıştı. Daha açıkçası, Anadolu ve Trakya topraklarının çoğu düşman kontrolüne girmişti. İşte ülkenin bu vahim durumu karşısında, daha önce “siyasetle kurtuluşu” çare olarak gören bazı Osmanlı sivil ve çoğunlukla askeri yetkilileri, artık bunun mümkün olmadığını gördüler. Bu arada, M. Kemal Paşa, Tevfik Paşa hükümetinin güvenoyu almasını engelleyememiş, dolayısıyla Harbiye Nazırı olamamıştı⁹. Daha da önemlisi, 21 Aralık 1918’de Osmanlı Meclis-i Mebusanı fesh edilmişti. Bu siyasi gelişmelerin etkisiyle- ve sonrasında- M. Kemal Paşa, işgale karşı direniş için “Anadolu’da silahlı mücadele” seçeneğinden başka yolun kalmadığını anlamış ve Anadolu’ya bir an önce geçmek gerektiği fikrine varmıştı.

⁷ *Vakit*, 18 Teşrin-i sani 1334/1918.

⁸ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, 2.baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.77; Zekeriya Türkmen, “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVI/47, Temmuz 2000, s. 412.

⁹ M. Kemal Paşa, barışın çabuk gelmeyeceğinden hareketle bu buhranlı dönemlerde vatana daha ciddi hizmetlerde bulunabileceği kanaatiyle Harbiye Nazırı olmak istediğini söylemişti. Bkz, Falif Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs*, İstanbul 1999, s. 72; Rauf Bey’e göre, M. Kemal Paşa, Tevfik Paşa yerine kendisinin içinde bulunacağı Ahmet İzzet Paşa’nın hükümet kurmasını istiyor, Tevfik Paşa hükümetinin güvenoyu almaması için Meclis’de siyasi kulis faaliyetlerinde bulunuyordu. Rauf Bey’e bakılırsa Mustafa Kemal Paşa, aktif bir şekilde politikanın içindeydi. Bkz, *Rauf Bey’in Hatıraları*, s.160-163.

Aynı şekilde, yazdıklarına bakılırsa, ötedenberi bir an önce Anadolu'ya geçmek ve oradan direnişi başlatmak fikrine sahip olanlardan biri de Kazım Karabekir Paşa idi. Mütareke'den yaklaşık bir ay sonra, 28 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiş olan Kazım Karabekir, bir gün sonra Zeyrek'de Kilise Camii karşısında ağabeyinin evinde görüştüğü devrin Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmet Bey (İnönü)'e direnişe karşı Anadolu'ya geçerek doğuda milli bir hükümet kurulması gerektiğini ve doğu kurtarıldıktan sonra ülkenin Batısındaki tehlikenin bertaraf edilebileceğini dile getirmişti. Karabekir'in nihai amacı, mütareke sınırları içindeki anavatanı kurtarmaktı¹⁰.

Anlaşılan o ki, "Anadolu'da direniş" fikrinde Mustafa Kemal Paşa yalnız değildi. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın farkı, Anadolu'da direniş hareketinin liderliği hususunda üzerinde ittifak edilmiş kişi olmasıydı. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Şişli'deki evi, adeta "direniş merkezi" gibiydi. Bu konuda M. Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı Ali Fuad Paşa (Cebesoy)'nın Millî Mücadele Hatıraları'nda yazdıkları oldukça açıklayıcıydı. A. Fuad Paşa'nın kendisi de milli direnişin İstanbul'da değil Anadolu'da gerçekleştirmenin zaruretini inanmıştı. A. Fuad Paşa'ya göre M. Kemal Paşa, Şişli'deki evinde, Rauf Bey, halihazırda Jandarma Umum Komutanı Refet Paşa, bazı fırka kumandanları ve erkan-ı harb reisleri gibi birçok yüksek mevki sahibi kişilerle sayısız sohbet ve müzakerelerde bulunmuştu. Bunda amaç, bu kişilerin Anadolu'ya geçip geçemeyeceklerini idi ki çoğu, Anadolu'da görev almayı kabul etmişlerdi.

A. Fuad Paşa'ya göre 21 Aralık 1918'den sonra sayısız toplantılar gerçekleştiren M. Kemal Paşa, direnişle ilgili şu kararları almıştı¹¹:

- a) Anadolu'ya bir an önce geçmek
- b) Ordunun elinde bulunan silah ve cephaneyi mümkün olduğunca düşmana teslim etmemek ya da geciktirmek

Aynı şekilde, Fevzi Çakmak da işgale karşı konulması taraftarıydı. Hatta, bazı tereddütlerine rağmen giderek Anadolu'da direnişe sıcak bakmaya başlamıştı. Nitekim, Tevfik Paşa hükümeti kurulunca 24 Aralık 1918'de, Fevzi Çakmak'ın Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye Riyaseti'ne getirilmesi, onun işini kolaylaştırmıştı. Şurası bir gerçektir ki, Fevzi Paşa, o dönemde, özellikle silah ve cephanenin düşmana teslim edilmemesi gibi önemli işler başardı¹². Sadece, Genelkurmay Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın 9.Ordu Kıtaatı Müfettişliğine

¹⁰ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, 2.baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 1991, s. 27-28.

¹¹ Ali Fuad Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1955, s. 35-37.

¹² Falih Rıfki Atay, *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs*, İstanbul 1999, s. 83-87.

tayini için Sultan Vahdeddin'i ikna etmesi, talimatnamesinin onayı ve istediği kurmay heyetini alması dahil oynadığı rol bile takdire değer idi.

İşte Fevzi Çakmak, “Anadolu’da direniş”e yönelik birtakım kararların alındığı toplantıların da baş aktörlerinden biriydi. Hemen belirtelim ki, son yıllarda Millî Mücadele literatüründe açıktan dillendirilmeye başlanan önemli iki toplantı, Erenköy (Mart 1919) ve Üçlü Misak (Nisan 1919) toplantılarıydı. Aslında bu toplantılar birbirlerini tamamlayıcı nitelikte toplantılardı. Birincisi, Mart 1919’da, Fevzi Çakmak, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuad Cebesoy, Cafer Tayyar Paşa ve ve Kazım Karabekir gibi ünlü Paşaların katıldığı Erenköy toplantısı idi. Bu toplantı sonucunda alınan kararlar-düşmana silah teslim etmeme ve komutanların Anadolu’ya tayini- sonucunda K. Karabekir, önce Tekirdağ’daki 14. Kolordu’ya ve kısa süre sonra Erzurum’daki 15. Kolordu’ya, Cafer Tayyar Paşa, Edirne’deki I. Kolordu’ya, Ali Fuad Paşa da Ankara’daki 20. Kolordu’ya komutan olarak atanmışlardı. Fevzi Paşa ise Harbiye Nezareti’nde Erkan-ı Harbiyye-i Umumiye Reisi olarak kaldı¹³.

Üçler Misakı adı verilen ikinci toplantılar dizisi ise Nisan 1919’da gerçekleşmiş olup Fevzi Çakmak, Şevket Turgut Paşa ve Cevad Paşa gibi Mustafa Kemal Paşa’nın kuşağına göre daha yaşlı generaller katılmışlar ve vatanın kurtarılması için bazı önemli kararlar almışlardı. Bu kararlar Fevzi Çakmak tarafından Harbiye Nezareti’ne sunulmuş ve müzakere edildikten sonra uygulanmak üzere onaylanmıştı. Bu kararlar şunlardı¹⁴:

1. *Ülkede üç ordu müfettişliği bir an önce kurulmalı ve ordunun emir ve komutası düzenlenmelidir.*
2. *Elden geldiğince çok miktarda silah, cephane ve mühimmat düşmana teslim edilmemeli ve Anadolu’da çeşitli depolarda toplanmalıdır.*
3. *İstanbul’daki hükümet, İngiliz işgal kuvvetlerinin esiri olduğundan İstanbul’dan verilen/verilecek olan emirlere icra ediliyormuş gibi yapılarak icra edilmemelidir. Ayrıca “Anadolu’da milli bir idare vücuda getirilmesi” gereklidir.*
4. *Milli galeyandan yararlanarak Kuvay-ı Milliye kurulmalı ve milli irade buna dayandırılmalıdır.*
5. *Bundan böyle mutlak savunmada kalınmayarak düşmana karşı taarruza geçilmelidir.*

¹³ A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.39.vd.

¹⁴ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s.104-105.

Nisan 1919'dan sonraki gelişmeler, bu kararların uygulamaya geçildiğini göstermekteydi. Hatta bu kararların bazılarının sözkonusu tarihten önce uygulanmaya başlandığı bir gerçektir. Mesela, İstanbul Maçka'daki Silahhane'de silah ve askeri malzemenin önemli bir kısmı, envanterden düşülerek düşmandan gizlenmişti. Bu çerçevede, Harbiye Nezareti kolordulara emirler vererek Anadolu'daki silah ve cephanenin düşmana teslimini, mümkün olduğunca geciktiriyor ve hatta, envanterden düşülerek gizlenmesini sağlıyordu¹⁵.

En sonunda M. Kemal Paşa da 30 Nisan 1919 tarihli Sultan Vahdeddin'in iradesiyle 9. Ordu Kıta'atı Müfettişliğine atanmış ve Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik bağımsız livaların dışında Diyarbakır, Bitlis, Elazığ Ankara ve Kastamonu gibi komşu vilayetleriyle kolordu komutanlarına emir verebilecek genişlikte bir talimatnameyle 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştı¹⁶.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması, "işgale karşı ortak cephe/teşkilat kurulması" yolunda önemli bir dönüm noktasıydı. Yıllar sonra Nutuk'da söylediği gibi 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında ülkenin durumu son derece vahim idi¹⁷:

"Osmanlı Devleti'nin dahil bulunduğu grup Harbi Umumide mağlub olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedenlenmiş, şeraiti ağır bir mütarekename imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumiye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek memleketten firar etmişler. Saltanat ve Hilafet mevkiini işgal eden Vahdettin Mütereddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki kabine, âciz, haysiyetsiz, cebîn, Yalnız padişahın iradesine tabi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı. Ordunun elinden esliha ve cepanesi alınmış ve alınmakta..."

Görünen o ki, mütareke sonrasında "vatanın siyaset" ile kurtarılabilceği fikrinde olan kimselerden çoğu ordu mensubu kişiler, işgaller yayılınca, bu fikirden çabucak vazgeçmişler ve mesleklerinin gereği olarak Anadolu'da silahlı mücadeleye karar vermişlerdi. Bunlardan biri de Mustafa Kemal Paşa idi. Bu gecikmeli karar bir zaaf işareti olmayıp mütareke sonrası belirsizlik ortamının tabii sonucuydu. Bu durumda tabii olmayan ise artarak devam eden

¹⁵ Cemal Karabekir, bu süreci şöyle anlatıyordu: "Erzurum taraflarından gelecek olanların daha kestirme olan sahile indirilmeyerek karadan ve Anadolu içinden taburların mevcut mekkareleri ile gönderilmesini, Diyarbakır taraflarındakilerin, Konya şimendifer hattından, İskenderun ve Mersin iskelelerinden istifadeyi düşünmeyerek mümkün olduğu kadar, tabur mekkareleri ile ve kıtaatça birbirine devri teslim edilerek yine Anadolu içinden sevkolanmasını Şubece (Harbiye Nezareti Harbiye Dairesi İkinci Piyade Şubesi) muvafık görüyor ve öylece emir veriyorduk.", C. Karabekir, *Maçka Silahhanesi Hatıraları-İstiklal Harbi Kahramanları-* Notlarla yayına hazırlayan: Aykut Kazancıgil, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s.25-26.

¹⁶ *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 22-23; *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1999, s.12-13, 21-25.

¹⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s. 1

olumsuz şartlara rağmen bazı kimselerin “vatanın siyasetle kurtarılması” gibi eski görüşlerinde ısrarcı olmalarıydı.

Bu “eski görüntüde ısrar edenler”in başında Sultan Vahdeddin ile Sadrazam Damad Ferid Paşa ve hükümeti gelmekteydi. Ayrıca, bazı gazete yazarları da aynı görüşteydi. Bu yazarların en meşhuru, Peyam ve Peyam-ı Sabah gazetelerinin başyazarı Ali Kemal Bey idi. Ayrıca, Ali Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı ve Amasya'da bulunduğu sıralarda Dahiliye Nazırı idi. Nitekim, Ali Kemal Bey, Sivas kongresinin toplandığı gün olan 4 Eylül 1919'da, Peyam gazetesinde “Bizi Ancak Anadolu Kurtarır” başlıklı ilgi çekici bir yazı yazmış ve kurtuluşun Anadolu Türk'ünde olduğunu yazmıştı. Ne var ki, Ali Kemal Bey, 28 Eylül 1919'da “Kimi Aldatıyorlar” başlıklı diğer bir yazısında ise Anadolu hareketini Celali ayaklanmalarına, M. Kemal Paşa'yı da bir “Celali”ye benzetmişti:

“...başta Mustafa Kemal olduğu halde Anadolu'nun yeni Celalileri iddia ediyorlar ki, güya, İzmir Yunanistan'a verildiği için Şarkî Anadolu Ermenilere vaad edildiği için galeyana hamiyetle böyle ayaklanıyorlar. Kimi Aldatıyorlar? İzmir'i kurtarmak için ne gayret sarfettiler, ne celadet gösterdiler. Şarkî Anadolu'da ise asayiş ikbale çalışarak Amerika'dan itibaren devletleri bir derece aleyhimize çevirmekten başka ne yaptılar? Görüyoruz, fakat kimi aldatıyorlar?”

Ali Kemal Bey, bir diğer yazısında, esasında amacın bir olduğunu belirtmiş ve “Yalnız siyasetle hatta hiç siyasetle iktifa etmeyerek sadece kuvvete istinad eylemek istiyorlar” diyerek M. Kemal Paşa ve arkadaşlarını sadece silahlı mücadeleye taraftar oldukları için suçlamıştı¹⁸.

Tabiiyatıyla bu “ıflah olmaz vatanın siyasetle kurtarılması taraftarları” Ali Kemal ile sınırlı değildi. Fakat hepsinin ortak noktası, bir başka devletin himayesini istemek ve de M. Kemal Paşa'ya karşı olmaktı. Nitekim bu siyaset taraftarları M. Kemal Paşa tarafından Nutuk da zikredilmiş ve eleştirilmiştir.

M. Kemal Paşa'ya göre Düşmandan Kurtuluş Çareleri

Atatürk, Nutuk'da, bu siyaset taraftarlarını İngiliz himayesini isteyenler ile Amerikan mandasına taraftar olanlar şeklinde ikiye ayırmaktadır. Atatürk'e göre “bu iki nevi karar sahipleri, Osmanlı Devleti'nin bir kül halinde muhafazasını düşünenlerdir. Osmanlı memalikinin muhtelif devletler taksiminden ise kül halinde bir devletin taht-ı himayesinde bulundurmaya tercih edenlerdir¹⁹. Bir başka deyişle; bu kimseler, Osmanlı Devleti'nin

¹⁸ “Cümlesinin Maksudu Bu”, *Peyam*, 6 Ekim 1334/1919.

¹⁹ Atatürk, *Nutuk I*, İstanbul 1987, s. 11-12.

parçalanmadan bir bütün halinde korunması düşüncesiyle bir başka devletin himaye ya da mandayı istemişlerdir.

Sözkonusu kişilerin kurduğu cemiyetlerden biri İngiliz Muhipler Cemiyeti idi. 20 Mayıs 1919'da kurulan bu cemiyetin üyeleri arasında Rahip Frew, Said Molla, Damad Ferid Paşa, Ali Kemal Bey ve Sultan Vahdeddin bulunuyordu. Atatürk'e göre amaçları, İngiliz himayesini istemek ve Anadolu'da isyan çıkarmaktı²⁰.

Diğer cemiyet ise 4 Aralık 1918'de kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti idi. Üyeleri arasında Halide Edip, Yunus Nadi, Ahmet Emin Yalman, Celal Nuri, Necmeddin Sadak, Ziyad Ebuzziya vardı. Amaçları, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü içinde "dışarıda siyasi ve iktisadi istiklalimizin sağlanması, yabancı sermayenin Türkiye'ye siyasi değil iktisadi bir esas üzeri girmesi, iktisadi nüfuz bölgeleri olmadan İtilaf devletleri ile Amerika için kabul edilebilecek milli bir programın hazırlanması" idi²¹. Esas nizamnamesinde vesayet, rehberlik ve manda gibi kavramlara rastlanmamakla beraber, 5 Aralık 1918'de Başkan Wilson'a gönderilen mektupda, açıkça, "Amerika rehberliği ve yönetiminde en az 15, en çok 25 yıllık bir sürede meşruti bir yönetim" talep edilmişti²².

Hiç şüphesiz, manda meselesi, Erzurum ve Sivas kongreleri günlerinde de esas tartışma konularından biriydi. Öyle ki, Eski Beyrut valisi ve Londra konferansı (Şubat-Mart1921) döneminde Hariciye Vekile olan Bekir Sami Bey, 25-26 Temmuz 1919'da, Amasya'dan Erzurum'a gönderdiği telgrafda, açıkça "iki üç vilayete münhasır kalacak istiklale, tamamiyet-i mülkiyemizi temin edece mandaterlik elbette müreccaktır."²³ Demiş ve buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, sinirlenerek "Ne garib, Bekir Sami Bey de Amerikan mandasının kabulünü iltizam ve tavsiye etmekten başka çare bulamıyor. Ohh ne âlâ, mücadele yerine mandayı kabul edeceğiz ve rahata kavuşacağız!. Bu ne gaflet, ne körlük ve hatta ne budalalık?. 'İstanbul eazımı ricali' de bu fikirde... İçlerinden biri çıkıp da Ya istiklal ya ölüm diyemiyor" şeklinde tepkisini ortaya koymuştu²⁴.

²⁰ Atatürk, *Nutuk I*, s. 2-3; Cengiz Dönmez, *Milli Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti*, Ankara 1999, s. 59.

²¹ Tarih Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 249-250. Her ne kadar Tunaya, cemiyetin kuruluş tarihini 14 Ocak 1919 olarak vermiş ise de F. Tevetoğlu'na göre, cemiyetin kuruluş tarihi 4 Aralık 1918 idi. Bunu da cemiyetin kuruluş haberini veren 6 Kanun-ı evvel 1334/1918 tarihli Vakit gazetesine dayandırmaktaydı. Bkz, Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1991, s.154; Ayrıca bkz., Mehmet Şahingöz-Vahdet Keleşyılmaz, "Milli Mücadele Döneminde Türk Basınında Wilson Prensipleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII/35, Temmuz 1996, s. 360-362.

²² "Başkan Wilson'a Yazılan Mektup ve Çevirisi", T. Z. Tunaya, *age II*, s. 256-257.

²³ K. Atatürk, *Nutuk*, I, s.90.

²⁴ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I*, 3.baskı, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara 1988, s. 179.

Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey'in telgrafına sinirlenmişse de cevap vermekten de geri durmamış ve verdiği cevapta, o ana kadar devlet ve milletin tam istiklali savunulurken, "henüz bizce de şurut ve mahiyeti müphem bir Amerikan mandaterliğinden kongreye doğrudan doğruya bahsolunması"nın pek mahzurlu olacağını ifade etmişti²⁵. Ne var ki, bu tarz fikirlerin dile getirilmesinin ardı kesilmiyordu. Nitekim, Halide Edip, 10 Ağustos 1919'da M. Kemal Paşa'ya bir mektup yazmış ve ABD mandasını savunmuştu²⁶ Mandacılar o kadar etkili olmuşlardı ki, Mustafa Kemal Paşa, henüz Erzurum'da iken Sivas'a gelen Bekir Sami, İsmail Hami (Danişmend) Beyler, İhzari Encümen kurarak manda meselesini müzakere etmişler sonra bazı esaslarını belirleyerek yazım için İsmail Hami Bey'i görevlendirmişlerdi. O da muhtırayı yazıp kongre Teklif Encümeni'ne sunmuştu. Oysa bu muhtıra Teklif Encümeni'nde müzakere edilmeden, 8 Eylül 1919 tarihli kongre gündemine getirildi. Sonunda, Mustafa Kemal Paşa ve Mazhar Müfit Bey'in ısrarlarıyla, "Amerikan mandasına ilişkin muhtıra", kongrenin dördüncü toplantısında okunmasına ve İsmail Hami, Kara Vasıf, Hilmi, Osman Nuri ve Bekir Beyler muhtıra içeriğiyle ilgili değerlendirmeler yapmalarına rağmen resmi olarak kongre gündemine alınmadı. Buna rağmen manda tartışmaları devam etti.²⁷ Bunun sebebi Mine Erol'a göre, Mustafa Kemal Paşa'nın "etrafında henüz kuvvetli bir taraftar kitlesi teşekkül etmemiş"²⁸ olmamasından dolayı keskin bir tavır göstermek istememesiydi. En önemlisi, kongrede herhangi bir ayrılığa meydan vermeden gelecekte izleyeceği yol için gerekli yetkileri almak amacındaydı. Bundan dolayı, konuşmalar sırasında daima yumuşak bir dil kullanmış ve uzlaştırıcı bir dil takınmıştı²⁹. Böylece, hem manda taraftarlarını teskin etmek ve hem de Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarında, ABD'nin ismi verilmeden "istila emeli beslemeyen devlet yardımı"ndan sözedilerek Avrupalı devletlere karşı bir rekabet ortamı oluşturmak istenmişti. Sonunda Sivas Kongresi adına 11 Eylül 1919'da, aralarında Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, İsmail Fazıl Paşa, İsmail Hami (Danişmend) ve M. Şükrü imzalı bir telgraf Amerikan Senatosu'na gönderildi. Bunda amaç, Osmanlı Devleti'nin durumunu incelemek amacıyla Amerikan Senatosu'ndan bir heyetin gönderilmesini sağlayarak Osmanlı Devleti'nin geleceğine ilişkin bir barış antlaşması'nda keyfi kararlar alınmasını önlemektir³⁰.

²⁵ K. Atatürk, *Nutuk* I, s. 91-93.

²⁶ Atatürk, *Nutuk*, I, s.104-114; M. Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, Giresun 1972, s. 84-98.

²⁷ Özellikle Mustafa Kemal Paşa, reis olarak "istirdad olunmuştur" demesine rağmen konuşma ve tartışmalar devam etmişti. Geniş bilgi için bkz., Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara 1969, s. 46-85.

²⁸ Mine Erol, *age*, s. 93.

²⁹ Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara 1969, s. XII.

³⁰ M. Erol, *age*, s. 94-95.

İlgi çekicidir ki, ABD mandasını isteyenler, geçen zaman içinde, biraz da Anadolu'daki Millî mücadele hareketinin güçlenmesi ve kurumsal bir nitelik kazanmaya başlamasıyla birlikte bu fikirlerinden vazgeçmişler ya da vazgeçmiş görünmüşlerdi. Tabiatıyla bunda, ABD'nin Paris Barış Konferansı'ndan ayrılması ile Ermeni mandasını üstlenmesi gibi siyaseti etkili olmuştur.

Atatürk'ün "üçüncü karar" adını verdiği yaklaşım ise mahalli kurtuluş çareleri idi. Atatürk'e göre bu düşünce sahipleri de ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, bazı bölgelerin Osmanlı Devleti'nden ayrılacağı düşüncesi ile ondan ayrılmamak için bazı tedbirlere başvuran cemiyetlerdir. İstanbul merkezli Vilayet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti bu cümleden olup, ilki Ermeni diğeri ise Pontus tehlikesine karşı kurulmuşlardı. İşte Erzurum Kongresi, her iki cemiyetin ortak tehlikeye karşı müttefik bir savunma cephesi oluşturma istekleriydi. İkincisi ise bazı bölgelerde Osmanlı Devleti'nin imha ve Osmanlı topraklarının taksim olunacağını kabul ederek kendi başlarını kurtarmaya çalışan cemiyetlerdir. Bunlardan biri Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idi. Bu cemiyet, Osmanlı Devleti'ne ait Edirne vilayeti halkını oluşturan Müslüman ve Türklerin haklarını savunmayı amaçlamaktaydı. Ayrıca cemiyet, o devirde, Wilson ilkelerine dayanarak Trakya'nın bütünlüğünü savunmaktaydı³¹. Aynı şekilde, Güney Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde, Mondros mütarekesi'nden hemen sonra Ahışa Hükümet-i Muvakkatası, Aras Türk Hükümeti, Kars İslam Şurası gibi hükümet tarzı müdafaa-i hukuk örgütleri kurulmuştu³². Bülent Tanör'e göre bu hükümetler, mahalli direnişi örgütlemek amacıyla yapılan kongreler sonunda kurulmuş bir nevi "yerel kongre iktidarları idi"³³.

Ancak; Atatürk, bu görüşlerin hiçbirini isabetli görmemişti. Ayrıca, Osmanlı Devleti ile Padişahı manasız isimler arasında saymakta idi. Nitekim Atatürk, "Osmanlı Devleti, onun istiklali, Padişah, Halife, hükümet bunlar hepsi medlül kalmamış birtakım bimana elfazdan ibaretti" diyordu. Onun için bu durum karşısında, yani, işgaller karşısında tek bir karar vardı: O da "hakimiyet-i milliyeye müstenid bilakayd ü şart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmekdi." Bu iradedir ki, Anadolu ve Trakya'nın İtilaf devletlerin işgallerinden kurtarılmasını ve 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'in ilan edilmesini sağlamıştır.

³¹ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele I*, 2.baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.123-129.

³² Bu oluşumlar, en sonunda, Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti'nin kurulmasını sağladılar (17-18 Ocak 1919). Geniş bilgi için bkz., Ahmet Ender Gökdemir, *Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükümeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1989, s.38-169; Esin Dayı, *Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum tarihsiz, s.92-120.

³³ B. Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yayınları, İstanbul 1992, s. 99-118.

Sonuç

Dikte bir ateşkes antlaşması olan Mondros mütarekesi, İtilaf devletlerinin işgallerine zemin hazırlarken aynı zamanda işgallere karşı başlangıçta mahalli direnişlerin, daha sonraları Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde ulusal direniş hareketinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Şurası bir gerçektir ki, mütareke sonrası dönemde, Mustafa Kemal Paşa dahil hiç kimse silahlı mücadeleyi düşünmemiş, siyasi mücadeleyi tercih etmiştir. Ancak siyaseten mücadelenin direnişi sona erdiremeyeceğini görünce Osmanlı-sivil ve daha çok askeri aydın, Anadolu ve Trakya'da diplomasinin yanında silahlı mücadeleye girişmişlerdir. Eric Jan Zürcher'e göre, özellikle İzmir'in işgali, direnişi önemsemeyen kişi ve kuruluşları bile milli mücadeleye taraftar haline getirmiştir³⁴. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa için 21 Aralık 1918 tarihi önemlidir. Çünkü o tarihte A. Tevfik Paşa hükümeti güvenoyu almış, M. Kemal Paşa'nın eski ittihatçı arkadaşlarıyla ortak siyaset yapma ve İstanbul'da kalarak işgali sona erdirme imkânı ortadan kalkmıştı. Bunun üzerine M. Kemal Paşa ve arkadaşlarının zihninde "Anadolu'da direniş fikri" doğmuş ve Üçlü Misak kararları çerçevesinde Kazım Karabekir, Ali Fuad Cebesoy ile Cafer Tayyar Paşa birer askeri görevle Anadolu ve Trakya'ya geçmişlerdir. Aynı şekilde, Mustafa Kemal Paşa da, 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak Anadolu'da görevlendirilmiş ve istifasının ardından K. Karabekir Paşa'nın destekleriyle Milli Mücadele'nin lideri olarak kabul edilmiştir. Öyle olmasaydı, Erzurum'da 3.Ordu Müfettişi ve 15.Kolordu Komutanı ünvanlarına sahip Kazım Karabekir Paşa, ünvanlı ve üniformalı kalmış olan Mustafa Kemal Paşa'ya "emrindeyiz Paşam" demesi mümkün değildi. Artık, bundan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın tavrı son derece açıktı: "Türk ata yurduna ve Türk'ün istiklaline tecavüz edenler kimler olursa olsun onlara bütün milletçe müsellağan mukabele ve onlarla mücadele" eylemek idi. Üstelik onun stratejisi de hazır: "Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vekayi ve hadisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkarını ihzar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vasil olmaya çalışmak."³⁵ Nihai hedef ise, Mustafa Kemal Paşa'nın sır gibi sakladığı "hakimiyet-i milliyeye müstenit bilakaydüşart müstakil yeni bir Tür devleti tesis etmek" idi³⁶. O da resmen, 29 Ekim 1923'de kuruldu ve adı Türkiye Cumhuriyeti oldu.

³⁴ "İzmir'in işgalinin önemi, zaten direnişi örgütlemekte olan grupların bu işgalle (bir büyük Ermenistan tehdidinin katalizör etkisi yaptığı) doğuda olduğu kadar etkili olarak ülkenin batısında ve başkentte de kamuoyunun harekete geçirilmesini mümkün kılmış olmasıdır.", Bkz., E. Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, Çeviren Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s.189.

³⁵ K. Atatürk, *Nutuk* I, s. 14-15.

³⁶ K. Atatürk, *Nutuk* I, 14.

KAYNAKÇA

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, 2.baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1982.

Atatürk, M. Kemal, *Nutuk I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1987.

Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Genelkurmay ATASE Yay., Ankara 1999.

Atay, Falih Rıfki, *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs*, İstanbul 1999.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele I*, 2.baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987.

Budak, Mustafa, *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yay., İstanbul 2002.

Cebesoy, Ali Fuad, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1955.

Dayı, Esin, *Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yay., Erzurum tarihsiz.

Dönmez, Cengiz, *Milli Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti*, Ankara 1999.

Erol, M., *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, Giresun 1972.

Gökdemir, Ahmet Ender, *Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükümeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1989.

İğdemir, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara 1969.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I*, 3.baskı, Türk Tarih Kurum Yay., Ankara 1988.

Karabekir, C., *Maçka Silahhanesi Hatıraları-İstiklal Harbi Kahramanları- Notlarla* yayına hazırlayan: Aykut Kazancıgil, Nehir Yay., İstanbul 1991.

Karabekir, K., *İstiklal Harbimizin Esasları*, 2. baskı, Timaş Yay., İstanbul 1991.

Karabekir, K., *Paşaların Hesaplaşması İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, 5. baskı, Yayına Hazırlayan Faruk Özerengin, Emre Yay., İstanbul 2000.

Kaymaz, İhsan, "Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili", *21. Yüzyıl*, Ekim/Kasım/Aralık 2008, s. 254-255.

Peyam, 6 Ekim 1334/1919.

Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945), Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 2005.

Şahingöz, Mehmet- Keleşyılmaz, Vahdet, “Millî Mücadele Döneminde Türk Basınında Wilson Prensipleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII/35, Temmuz 1996, s. 360-362.

Tanör, B., *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yay., İstanbul 1992.

Tevetoğlu, Fethi, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1991.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler II*, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1986.

Türk geldi, Âli, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948.

Türkmen, Zekeriya, “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVI/47, Temmuz 2000.

Türkmen, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001.

Vakit, 18 Teşrin-i sani 1334/1918.

Zürcher, E. Jan, *Milli Mücadele’de İttihatçılık*, Çeviren Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yay., İstanbul 1987.

HARİCIYE VEKİLİ YUSUF KEMAL BEY'İN BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ PARİS VE LONDRA'DAKİ DİPLOMATİK TEMASLARI

N. Selcen Korkmazcan*

ÖZET

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, 1922 yılının Mart ayında Paris ve Londra'ya giderek TBMM Hükümeti adına temaslarda bulunmuştur. İngiliz ve Fransız hükümetlerine Misak-ı Milli'yi kabul ettirerek savaşı sona erdirmek amacıyla yapılan görüşmeler beklenen sonucu vermemişse de TBMM Hükümetinin Büyük Taarruz öncesindeki barış arayışlarında önemli bir yer almaktadır. Henüz işgalcilere karşı verilen savaş sürerken Misak-ı Milli'den taviz vermeden geliştirilmeye çalışılan diplomatik temaslar, emperyalist batılı güçlere karşı yürütülen Milli Mücadele'nin barışçı yönüne dair önemli veriler ortaya koymaktadır. Yusuf Kemal Bey'in temaslarına dair detaylarda, dış politikasını Atatürk'ün "yurtta barış, dünyada barış" sözleriyle şekillendiren Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu aşamasında, her konuda olduğu gibi dış politikada da atılan adımların büyük bir titizlikle yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Kemal Tengirşenk, Milli Mücadele, Türk Dış Politikası, Milli Mücadele'de Diplomasi

Giriş

Türkiye'de Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen dört yıllık sürede dış politika, iç siyasi duruma pek çok dönemden daha fazla yön vermiştir. Devletlerin aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözüme kavuşturamadıkları durumda başvurdukları en son yol olan savaş,¹ öncelikli amacı işgali sona erdirmek olan Milli Mücadele'deki olağan dışı koşullarda uygulanmak durumunda kalmıştır. Bu dönemde dış politikanın yine olağandışı şekilde Ankara ve İstanbul'da bulunan iki ayrı hükümet tarafından uygulandığı görülmektedir. İşgal altındaki İstanbul'da bulunan Osmanlı hükümeti bu dönemde pasif ve bağımsızlık hedefine varmayı zorlaştıran bir tutum izlerken, Ankara'daki TBMM hükümeti, vatanın özgürlük ve bağımsızlığı için işgali sonlandırma amacıyla kurduğu ordusunu kullanarak mücadele etmiştir.

Milli Mücadele'nin çatışma boyutu olan Kurtuluş Savaşı yılları, yaşanan savaşın dışında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında planlanan geleceğine dair de pek çok fikir vermektedir. Türk dış politikasının tavrı ve yönüne dair ilk veriler de, bu dönemden itibaren izlenmelidir. Türk dış politikasının temel hedefi, Milli Mücadele'nin başından itibaren bağımsız, modern ve barışçı bir milli devlet kurup onu koruyarak güçlendirmek şeklinde tarif

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, selcenkorkmazcan@aydin.edu.tr

¹ Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, İstanbul, 2001, 4. Baskı, Alfa Yayınları, s. 367.

edilmektedir.² Tarihe "yurtta barış dünyada barış" sözüyle adını yazdıran Atatürk, savaş durumu devam ederken de barışa erişebilmek için savaş dışı tedbirleri de içeren kapsamlı çalışmalara imza atmaktan geri kalmamıştır. Atatürk, 1 Mart 1921'de yaptığı Meclis açış konuşmasında: "Meclisimiz ve meclisimizin hükûmeti cenkcu ve maceraperest olmaktan uzaktır. Bilâkis sulh ve selâmeti tercih eder."³ diyerek barışsever tutumunu savaşın her aşamasında ifade etmeyi sürdürmüştür. Bu tutumla birlikte, barışın koşullarını da çok net olarak ortaya koymuştur: "'Biz sulh istiyoruz!' dediğimiz zaman, 'istiklâli tâm istiyoruz' dediğimizi herkesin bilmesi lâzımdır. Bunu istemiye hakkımız ve kudretimiz vardır. On sene, yirmi sene sonra zelilâne ölmekten ise şimdiden şeref ve haysiyetle ölmeyi müreccah görmeliyiz." demiştir.⁴

Sakarya Meydan Muharebesi, Türk birliklerinin zaferiyle sonuçlandıktan sonra Atatürk, yaptığı konuşmada şu satırlara yer vermiştir: "Şüphesiz, hukukumuzu temin edinceye kadar silâhımızı elden bırakamayız. Fakat, bundan bizim müfrit harb taraftarı olduğumuz zannolunmasın. Böyle bir telâkki kadar büyük haksızlık olamaz. Biz bilâkis herkesle sulh yapmak istiyoruz... Biz cenkcu değiliz. Sulhperveriz. Ve biran evvel sulhun teessüsünü görmek ve ona yardım ve hizmet etmek isteriz... Biz cenk değil, sulh istiyoruz. Sulh yapmaya hazırız ve bence buna mâni hiçbir sebep yoktur. Eğer Yunan ordusunun bizi meşru olan, haklı olan dâvamızdan sarf-ı nazar ettireceği düşünülüyorsa, bu gayri mümkündür..."⁵

Atatürk'ün dış politika anlayışıyla şekillenen ve barışçı bir dış politika izleme hedefinde olan TBMM, işgali diplomasi yoluyla ortadan kaldırmak için çalışmayı hiç terk etmemiştir. Bu doğrultuda çizilen ve Misak-ı Milli ile ifade ve kabul edilen bağımsızlık koşulları için cephelede mücadele verilirken, diplomatik temaslar da etkili olmuştur.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Diplomatik Temasları

Yusuf Kemal Bey, 1919 seçimlerinde Kastamonu Milletvekili seçildiği Meclisi Mebusan'da Misak-ı Milli metninin hazırlanmasında görev yapmış, İstanbul'un işgalinin ardından Ankara'ya geçerek BMM'nin çalışmalarına katılmıştır. I. Dönem Meclisi'nde İktisat, Adliye ve Hariciye Vekili olarak görev yapmıştır. İlk diplomatik görevi, TBMM'nin ilk dış politika kararı olarak ortaya çıkan Türk- Sovyet ilişkilerinin kurulması sırasında olmuştur.

² Gönlübol, Mehmet; Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Yay. Haz. B. Türkoğan, Ankara, 2000, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s. 20-23.

³ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV, Ankara, 1991, AKDYYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s. 179.

⁴ A.y., s. 93.

⁵ A.y., s. 200.

Yusuf Kemal Bey, Moskova'ya giden Hariciye Vekili Bekir Sami Bey heyeti ile görüşmelere katılmış, Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in Van ve Bitlis'ten Ermenilere toprak istemesiyle tıkanan görüşmelerin raporunu BMM'ye sunmak için heyetten önce Ankara'ya dönmüştür.⁶ 1920 yılı sonunda, Moskova'ya gidip 16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması'nı imzalayan heyete de başkanlık etmiştir. Yurda dönüşünün ardından Hariciye Vekaleti'ne getirilmiş, 20 Ekim 1921'de Franklin Boillon ile Ankara İtilafnamesi olarak adlandırılan Türk-Fransız Anlaşması'nı imzalamıştır.⁷

Sevr Barış Antlaşması'nın onaylanmamasının ardından orduyu elinde bulunduran TBMM hükümetinin cephelerde elde ettiği başarılar, 1922 yılının başında İtilaf Devletleri'nin planlarını gözden geçirmesine sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda, Paris'te Türkler'e imzalatılacak barış koşullarının yeni bir toplantıda ele alınması kararı verilmiştir. Atatürk Nutuk'ta "dünya karşısında vereceğimiz sınava hazırlanırken bir yandan da gözlemcilerin durumlarını, düşüncelerini gözden uzak tutmamayı her zaman yararlı buluyorduk" diyerek Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya gönderildiğini ifade etmiştir. İstanbul'da İzzet Paşa ve isteği olursa Vahdettin ile görüşerek TBMM'nin görüşlerini benimsemesi için görüşmekle görevlendirildiğini de aktarmıştır.⁸ Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, TBMM'nin 2 Şubat 1922 tarihli gizli oturumunda geç kalınmış da olsa Avrupa'ya gidip destek aramayı gerekli gördüğünü belirtmiş, rüzgardan, orada bulunan bütün Türklere ve İslamlardan istifade edeceğini açıklamıştır. "Son zamanlarda cereyan eden vukuatı nazarı itibara alarak ye bazı istihbaratımızın bize verdiği fikirlere tabi olarak Roma, Paris ve Londra'ya tarafımızdan bir heyet izamı veyahut yalnız Hariciye Vekilinin azimeti muvafık görüldü." diyerek geç kalınmış olsa da, Fransa'dan ve Londra'dan alınan cevaplara göre bunun faydalı olacağını düşünüldüğünü söylemiştir.⁹ Celal Bayar da Ankara İtilafnamesi'nin İngilizlerle Fransızların arasının açılmasına neden olduğunu hatırlatarak diplomatik temasları, "bu açıklıktan istifade edip etmemek imkânı mevcut mudur?" sorusuna cevap aramak için gerekli gördüklerini açıklamıştır.¹⁰ Yusuf Kemal Bey, anılarında, düşmana taarruz için ordunun eksikliklerinin tamamlanmamış olduğu dönemde, Avrupa'da Türkiye ile ilgili bir konferans toplanacağı haberi alındığında İcra Vekilleri Heyeti'nin Paris ve Londra'da görüşmeler yapılması ve bazı gazetelerde amaca uygun yazı yazdırılması için bu kararı verdiğini belirtmiştir.¹¹

⁶ Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, Ankara, 1981, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 131, 158.

⁷ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), Ankara, 1973, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, s.107, 162.

⁸ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Uyarlayan: İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul,5. Baskı, 2010, Say Yayınları, s. 489.

⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 2 Şubat 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 2, İçtima:2, s. 672-673.

¹⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 6 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3, s. 15.

¹¹ Tengirşenk, a.g.e., s. 239.

Yusuf Kemal Bey, 4 Şubat 1922 tarihinde “Millî dâvamızı Türkiye Büyük Millet Meclisi namına onun Hariciye Vekili olarak doğrudan doğruya yerlerinde müdafaa etmek, bu dâvanın nasıl haklı bir dâva olduğunu gücümüz yettiği kadar cihana anlatmaya çalışmak üzere bizzat ben, Hariciye Vekiliniz, Avrupa’da bir seyyahati faydeli gördüm.” sözleriyle TBMM’den izin istemiştir.¹² İzmir’deki İngiliz askeri temsilciliği tarafından ele geçirildikten sonra İngiltere’ye gönderilen, İsmet Paşa’nın Yusuf Kemal Bey’e yazdığı mektupta İsmet Paşa, seyahatinin amacını açıklayan konuşmasındaki inceliğe hayranlık duyduğunu özellikle ifade etmiştir.¹³ TBMM’de Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ile Hukuk Muşaviri Münir Bey (Erteğün), Siyasi İşler Müdürü Hikmet Bey (Bayur), Özel Kalem Müdürü Ferit Bey, Siyasi İşler Katibi Kemal Bey ve Binbaşı Tefvik’ten (Bıyıkoglu) oluşan heyetin¹⁴ seyahatine ilişkin oylamada, toplantıya katılan 181 vekilin 3 çekimsere karşı 178’inin onayı alınarak heyet görevlendirilmiştir.¹⁵

Yusuf Kemal Bey, anılarında, Ankara hükümeti adına Avrupa’ya giden kendisinin sözlerinin İstanbul tarafından da benimsendiğine dair söz almak isteğinde olduğunu söyleyerek İstanbul üzerinden Avrupa’ya gitmek konusunda Atatürk’ü ikna ettiğini belirtmiştir. 7 Şubat 1922’de Ankara’dan yola çıkan Yusuf Kemal Bey ve heyeti, 15 Şubat’ta İstanbul’a ulaşmıştır. İstanbul’da evinde görüştüğü Sadrazam Tefvik Paşa ve Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa’dan Avrupa’da yapacağı görüşmeleri İstanbul hükümeti namına da yapılmış gösterme isteğini paylaşıp olumlu cevap almıştır.¹⁶ Ancak İstanbul hükümeti farklı planlar yapmış görünmektedir ki, bu görüşmenin hemen ardından, 17 Şubat 1922’de İngiltere’ye, İzzet Paşa’nın Londra’da Lord Curzon ile görüşme isteğinde olduğuna dair bir telgraf gönderilmiştir.¹⁷ İstanbul’daki Fransız General Pelle’den İzzet Paşa’nın Londra’ya gideceğini öğrenen Yusuf Kemal Bey bu durumu sorduğunda İzzet Paşa’dan talebin İngiltere ve Fransa Komiserleri’nden geldiği cevabını almıştır.¹⁸

Yusuf Kemal Bey’in anılara göre yine İstanbul’daki ilk görüşmede Tefvik Paşa kendisine “Zatı şahane ile görüşecek misiniz?” diye sorduğunda, “arzu buyururlarsa” cevabını vermiştir. Bu durum da sonradan Padişaha Yusuf Kemal Bey görüşme talebinde ısrarcı olmuş gibi yansıtılmıştır. Padişah ile görüşmede “İcra Vekillerinden aldığım talimata tevfikân Büyükh

¹² TBMM Zabıt ceridesi, 4 Şubat 1922, Devre:1, Cilt:16, 154. İctima, s. 211.

¹³ FO 800-240-1 İzmir’deki İngiliz Askeri Temsilcisinin İstanbul İşgal Komutanlığı’na Mektubu, s. 419.

¹⁴ Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 239-240

¹⁵ TBMM Zabıt ceridesi, 4 Şubat 1922, Devre:1, Cilt:16, 154. İctima, s. 214.

¹⁶ Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 239-241.

¹⁷ FO-800-157, 17 Şubat 1922 Sir H. Rumbold’un İzzet Paşa’nın Londra’yı Ziyaret İsteği Hakkında Telgrafi, s. 507-508.

¹⁸ Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 243

Millet Meclisi Hükümeti tarafı şahanelerinden Büyük Millet Meclisinin tanınmasını istiyor” dese de cevap alamadığını belirtmiştir.¹⁹ Meclisin onayı alınmadan Yusuf Kemal Bey’in Padişah’ın huzuruna çıkması da TBMM’ye soru önergesi ve gensoru verilmesine neden olmuş; Meclis’teki suçlamaları vekaleten Hariciye Vekilliğini üstlenen Mahmut Celal Bey (Bayar) yanıtlamıştır. Görüşmelerde söz alan Hafız Mehmet Bey, “Orada gördüğümüz muamele İstanbul’daki heyetin düşündüğümüz gibi ecnebi bir tazyik altında olduğunu gösterdi. Bundan kuvvetsizliği değil, daha ziyade kuvvet kazandığımızı anladık” demiştir. Celal Bey de, ardından söz alan Mustafa Kemal Paşa da, İcra Vekilleri Heyeti’nin görüşmeyi onayladığını, Tevfik ve İzzet Paşaların tavrı sebebiyle ricacı görünmüş olan Hariciye Vekili’nin bir yanlışı bulunmadığını ifade ederek kendisini savunmuşlardır.²⁰

Yusuf Kemal Bey İstanbul’da İngiliz Komiseri Rumbold, Fransız Komiseri General Pelle, ABD temsilcisi Amiral Bristol, İtalyan temsilci Marke Garroni ve Japon komiserleri ile de görüşmüştür.²¹ İstanbul’daki temaslarının ardından deniz yoluyla Marsilya’ya geçen Yusuf Kemal Bey Başkanlığı’ndaki heyeti burada 1921 Ankara İtilafnamesi’ni Fransa adına imzalayan Franklin Bouillon karşılamıştır. Yusuf Kemal Bey, Franklin Bouillon’un kendisine İngiltere ve Fransa’yı ayıran itilafnameyi imzaladıklarından “suç ortağı” diye hitap ettiğini ifade etmektedir. Bouillon Marsilya’ya mimoza bahçelerini görmeye geldiğini söylese de Fransız Dışişleri Bakanlığı’nın talimatını paylaşmış, İtilaf Devletleri’nin Paris’te “şark meselesi” üzerine yapacakları toplantı sırasında TBMM’nin Fransa üzerine baskı yaptığının İngilizler tarafından düşünülmemesi için şehirde bulunmamasının beklendiğini belirtmiştir. Şehre yakın bir yerde bulunursa, kendisine bilgi vereceklerini de eklemiştir.²²

İzmir’deki İngiliz askeri temsilciliğinden İstanbul’daki müttefik kuvvetleri işgal birliği başkanlığına gönderilen 13 Nisan 1922 tarihli gizli mektupta, Ankara Hükümeti Dışişleri Bakanlığı tarafından Yusuf Kemal Bey’e yazılan nota yer verilmiştir. Buna göre Paris’te Poincare ile İzmir’in boşaltılması ve Misakı Milli’nin gereğinin teşvik edilmesi için görüşmesinin beklendiği iletilmiştir. Kesinlikte Moskova ile yapılan anlaşmanın hükümlerini paylaşmaması, hatta yanlış bilgiler vermesini isterken silah ve cephane sağlamak için de çaba sarf etmesini istemiştir. Franklin Bouillon’u ikna ederek yardımını alması, Londra’ya ulaşınca söylemesi gerekenler konusunda tavsiyesini sorması istenmiştir. Paris’teki görev başarıya ulaşırsa Bouillon’un tavsiyesiyle Londra’ya gitmesi ama İngilizleri pohpohlamamaya özen

¹⁹ A.y., s. 241-243

²⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 6 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3, s. 120s. 14, 29-40.

²¹ Ömer Akdağ, Büyük Taarruzdan Önce Yusuf Kemal Bey’in Padişahla Görüşmesi ve Avrupa Seyahati, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV, Temmuz 1998, Ankara, s. 493-495.

²² Tengirşenk, a.g.e., s. 245.

göstermesi istenmiştir.²³ Yusuf Kemal Bey Paris'e vardığında, Fransa eski başbakanı Aristide Briand ile görüşmüş, Londra'ya ziyaretindeki tutumu hakkında tavsiyelerini sormuştur. Briand, "şarkta kuvvet olarak yalnız siz varsınız. Balkanların Rusya'nın vaziyetleri göz önünde..." demiştir. Paris'te "TBMM Türkiye'sinin en büyük dostu" olarak tanımladığı La Temps Gazetesi başyazarı Jan Herbert ile de bir görüşme yapmıştır.²⁴ İsmet Paşa da Yusuf Kemal Bey'e yazdığı mektupta, Paris'e ulaştığında kendisini Fransızların kollarına atmamaya dikkat etmesini tavsiye etmiş ve Rusya'nın görüşmelerden rahatsız olmamasını temenni ettiğini belirtmiştir. İsmet Paşa, umudun Anadolu'da olduğunu hatırlatarak, Boillon'un tuzağına düşmemesi konusunda Yusuf Kemal Bey'i uyarmıştır. Seyahatten dönüşünde muhtemelen kendilerini savaşıyorken bulacağını, herkesin üstüne düşen görevde başarılı olmasını umut ettiğini de ayrıca eklemiştir.²⁵

Yusuf Kemal Bey, 9 Mart'ta Londra'ya geçmiş, İstanbul Hükümeti Temsilcisi Reşit Paşa'dan, İngiltere'nin İstanbul Sefareti baştercümanı Ryan'ın, İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey'in Lord Curzon ile görüşmelerini birlikte yapması teklifini almıştır. Bu teklife iki cevabı olduğunu söyleyerek resmi cevabında TBMM'den talimat almadıkça böyle bir konuda adım atamayacağını; hususi cevabındaysa "İstanbul Hariciye Nazırı ile BMM Hükümetinin Hariciye Vekili birleşecek başka yer bulamadılar da İngiltere Hariciye Nezaretini mi buldular?" demiştir.²⁶

Yusuf Kemal Bey'in heyetinde Siyasi İşler Müdürü olarak yer alan Yusuf Hikmet Bayur, Lord Curzon'un İzzet Paşa ile ilk kez 9 Mart'ta görüştüğünü belirtmiş, bu görüşmeye ait herhangi bir tutanak bulunmamasını "Sevr'den iyi ancak Misak-ı Milli'den geri" bir barışı Ankara kabul etmezse zorlamak için İstanbul ile yapılmış dayanışmaya bağlamıştır.²⁷ Yusuf Kemal Bey, 16 Mart'ta Lord Curzon ile ilk görüşmesini yapmıştır. Lord Curzon söze, bir önceki yıl Bekir Sami Bey ile varmaya çalıştıkları düzenlemenin sonuçlanmamış olduğunu hatırlatarak başlamış; yeniden başlayan sıkıntıların sonuçlanmasının herkesin çıkarına olduğunu söylemiştir. Barışı temin etmek için önerdiği Paris'te Müttefik Dışişleri Bakanları Konferansı'nın toplanmasını önerdiğini, gitmeden önce İzzet Paşa'nın görüşlerini dinlese de Yusuf Kemal Bey'in görüşlerinin daha da önemli olduğunu düşündüğünü belirterek dinlemek istediğini söylemiştir. Yusuf Kemal Bey de Türklerin savaşmak için savaşmadığını, kalıcı bir

²³ FO 800-240-1 İzmir'deki İngiliz Askeri Temsilcisinin İstanbul İşgal Komutanlığı'na Mektubu, s. 419.

²⁴ Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 246.

²⁵ FO 800-240-1 İzmir'deki İngiliz Askeri Temsilcisinin İstanbul İşgal Komutanlığı'na Mektubu, s. 419.

²⁶ Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 247-248.

²⁷ Hikmet Bayur, TBMM Hükümeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anılar, Belleten, C. XL, Sayı: 16, Ekim 1976, s. 659.

barış istediklerini söylemiştir. Türklerin, çoğunlukta yaşadıkları yerlerde bağımsızlık istediklerini, sadece diğer milletler gibi yaşamak istediklerini belirtmiştir. İngiltere'nin bu durumu kabul etmesi halinde aralarında görüş ayrılığı kalmayacağını ifade etmiştir. Lord Curzon'un, Türk-Sovyet anlaşması ve alınan silahlarla ilgili endişelerine cevap vermiş, ittifak değil dostluk antlaşması yapıldığını hatırlatarak silahların savunma amaçlı alındığını belirtmiştir. Yusuf Kemal Bey, müttefik konferansında ne gibi görüşmeler yapılacağını sorduğunda azınlıklara verilecek garantilerin, boğazların tarafsızlığı, borçlar ve savaş tazminatının önemsendiğini; ekonomik bağımsızlığa dikkat edilecek şekilde kapitülasyonların düzenlenebileceğini; Türk ordusunun kısıtlanmasının ve İzmir'de özel bir yönetimin kurulmasının düşünüldüğünü ve tüm bunların görüşüleceği Paris görüşmelerinden barışa ulaşma sonucu bekleniyorsa öncelikle bir ateşkesin kabul edilmesinin şart olduğunu belirtmiştir. Ateşkesin, İstanbul hükümetinden Ankara hükümetini daha çok ilgilendirdiğini düşündüğünü belirten Lord Curzon'a Yusuf Kemal Bey, en kısa sürede cevap vereceğini söyleyerek ayrılmıştır.²⁸

Yusuf Kemal Bey'in anılarında, Lord Curzon'un görüşlerinin bu konuyu önceden İzzet Paşa ile yaptığı görüşmeye ait notlardan okutuğu bilgisi yer almaktadır.²⁹ Curzon- İzzet Paşa arasında geçen görüşmelere ait İngiltere Arşivi'nden elde edilen tutanaklarla, Yusuf Kemal Bey'in anılarında Curzon'un okutuğu notta bazı noktaların yer almadığı anlaşılmaktadır. İngiliz belgelerine göre Lord Curzon ve İzzet Paşa arasında 16 Mart tarihinden önce gerçekleştiği anlaşılan ilk görüşmede Curzon, İstanbul Hükümeti'nden barış koşullarının revizyonu ile ilgili nota beklediğini iletmıştır. Lord Curzon, İzzet Paşa'ya 16 Mart görüşmesinde, hazırlanan notayı "büyük bir hayal kırıklığı ile" okuduğunu bildirmiştir. Bazı konuların müzakere edilebileceğini söylese de Müttefiklerin anlaşmak için ısrarcı olacağı noktaları sıralamıştır.³⁰ Bu esaslar, Yusuf Kemal Bey'in anılarında Van Staert tarafından okunan ve anılarında yer alan nottaki gibidir. Yusuf Kemal Bey, İstanbul hükümetinin Paris temsilcisi Nabi Bey'den İzzet Paşa tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na verilen notun kendisine ulaştığını ifade etmiştir. İstanbul hükümetinin kapitülasyonların devamına razı olduğunu dikkat çekici bularak anılarına yazmıştır.³¹

Yusuf Kemal Bey'in anılarında Lord Curzon ile yapılan iki ayrı görüşmeden bahsedilmemiş, iki görüşmenin bir genel özetine yer verilmiştir. Anılarda yer almasa da Lord

²⁸ CAB 24/134/58 Lord Curzon ve Yusuf Kemal Bey'in 16 Mart 1922 tarihli görüşme notları

²⁹ Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 253.

³⁰ CAB 24/134/57, 16 Mart 1922 Lord Curzon- İzzet Paşa Görüşmesi Tutanakları

³¹ Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 254.

Curzon ile 18 Mart 1922 tarihinde de görüşmüş olduğuna dair İngiliz arşivinde görüşme tutanağı bulunmaktadır. Yusuf Kemal Bey, önceki görüşmede barışın temel koşulları arasında ifade edilen azınlık haklarının korunması konusunu çok düşündüğünü belirterek söze başlamış; Ankara hükümetinin ülkeye huzur getirecek ve dünya kamuoyunu memnun edecek bir çözüm istediğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda Anadolu'daki Rumlar ile Yunanistan'daki Müslümanların mübadelesini kabul etmeye hazır olduklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, azınlıkların korunmasına yönelik diğer devletlerle yapılan barış antlaşması koşullarının kabul edilebileceğini belirtmiştir. Hükümetinin yeni bir vilayet yasası çıkartarak yerel yönetimlere özgürlük getiren düzenlemelere imza atıldığını vurgulamıştır. Ermeni meselesiyle ilgili olarak iki ülke arasında imzalanan anlaşmalarla sorunların çözüldüğünü hatırlatmıştır. Lord Curzon ise, nüfus mübadelesinin Anadolu'da tarım ve ticaretle uğraştığından yurdu terk etmek istemeyeceklerini düşündüğü yarım milyona yakın Rum nüfusun taşınmasını zor bulduğunu belirtmiştir. Ermeni konusunda da TBMM'nin dostça duygularından memnuniyet duysa da güney cephesi boşaltılınca buradaki Ermenilerin Ankara'nın egemenliğinden kaçtığı, kuzeydoğu vilayetlerdeki Ermenilerin ise Sovyet hakimiyetindeki küçük Erivan devletine gönderildiğini belirtmiştir. Bekir Sami Bey'in, bir önceki yıl, Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bazı bölgelerde Ermenilere toprak verilebileceğine yönelik düzenlemeyi kabul ettiğini de hatırlatmıştır. Ankara'nın dostluğu canlandırmak için Kars ve Ardahan çevrelerinden Erivan Devleti'ne toprak verebileceğini de eklemiştir. Yusuf Kemal Bey ise Kars ve Ardahan'ın hiçbir zaman Ermeni toprağı olmadığını, buranın Rusya tarafından Türkiye'den alındığını hatırlatmıştır. Curzon, barış için ateşkesin ön koşul olarak görüşüleceğini belirtmiş, Yusuf Kemal Bey bu teklifin yeni olduğunu, Hükümeti ile görüşmeden buna cevap veremeyeceğini belirtmiştir. Paris'te, Ateşkes için çalışma yapılacaksa ilk kararın Anadolu'nun boşaltılması yönünde alınması gerektiğini açıklamıştır. Lord Curzon ise barışın topyekün ele alınacağını, ateşkesin öncelikli olduğunu, Anadolu'yu boşaltmanın uzun süreli ve zahmetli bir iş olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Yusuf Kemal Bey de, bir önceki sene Londra'da ortaya çıkan durumu hatırlatıp Yunanistan'ın koşulları görmezden gelip saldırıya geçtiğini ifade etmiştir. Lord Curzon da Paris'te Anadolu'yu boşaltma ön koşulunu meslektaşlarıyla paylaşacağını belirtmiştir. Yusuf Kemal Bey de 5 gün sürmesi beklenen Paris görüşmeleri boyunca herhangi bir çatışma olmayacağı garantisini vermiştir.³² Görüşmeler, 20 Mart 1922 tarihli İngiliz hükümet toplantısına da yansımış, toplantıda, Yusuf Kemal Bey'in Anadolu ve Trakya'nın Türkiye'de kalması talebinin imkânsız görüldüğü ifade edilmiştir. Lord Curzon'un, Anadolu'yu

³² CAB 24/134/61, 18 Mart 1922 Lord Curzon- Yusuf Kemal Bey Görüşmesi Tutanakları

boşaltması konusunda Yunanistan'ı teşvik edeceği ifade edilmişse de bu durumun topyekün barış koşullarıyla birlikte ele alınacağı belirtilmiştir. Lord Curzon, Hükümet toplantısında daha çok Yusuf Kemal Bey ve İzzet Paşa'ya kendi düşüncesi olarak aktardığı konuları anlatmış; görüşmelerde Trakya sınırı ya da İzmir'deki rejimi tartışmadığını belirtmiştir. İzzet Paşa'nın onay verdiği acil bir ateşkes ihtiyacını gündeme getirdiğini, Yusuf Kemal Bey reddetse de hükümetine konuyu aktarmaya ikna ettiğini belirtmiştir.³³

Lord Curzon ve İzzet Paşa arasında 18 Mart günü gerçekleşen son görüşmede ise Yusuf Kemal Bey'in aksine, yapılacak bir barış antlaşmasının koşullarının öne çıktığı görülmektedir. İzzet Paşa, İstanbul hükümetinin Yunanistan ile zaten ateşkes durumunda olduğunu hatırlatmış, Boğazlar için bir komisyonun kurulmasını ve geçiş serbestisi düzenlemelerini kabul edebileceklerini söylerken Marmara'da liman verilip ve Çanakkale Boğazında koruması bulunan Yunanistan ile yaşamının zor olacağını ifade etmiştir. Gönüllü askerliğe geçilmesi için de buna gücü yetene kadar ertelenmesi isteğinde bulunmuştur. İzzet Paşa, görüşmede şartlar uygun olursa barışı temin için çalışacaklarını, şartlar ağır olursa da İtilaf Devletleri ya da ulusalcıların tutumu karşısında güce sahip olmadıklarını belirtmiştir.³⁴

Yusuf Kemal Bey, Londra'da kaldığı sırada çeşitli gayri resmi temaslarda da bulunduğunu, tarihçi Arnold Toynbee ve Thomas Edward Laurens ile de bir araya geldiğini yazmıştır. Yusuf Kemal Bey, 21 Mart'ta Londra'dan yola çıkarak Paris'e geçmiş, yine Franklin Bouillon tarafından karşılanmış, Bouillon, müttefik toplantısı sırasında Paris'i terk etmesine lüzum kalmadığını belirtmiştir. Franklin Bouillon Yusuf Kemal Bey'e, İzzet Paşa ile İngiltere Dışişleri'nde bulduklarına dair bilgi aldıklarını söylemiştir. Yusuf Kemal Bey de önceden hazırlanmış olan bu oyuna alet olmadığı için memnun olduğunu ifade etmiştir.³⁵ Hikmet Bayur'un aktarımına göre, Yusuf Kemal Bey Paris'te, Lord Curzon'un kabul edilmesi mümkün olmayan tekliflerinin müttefik konferansı kararı olarak ilan edileceğini öğrenince bunu onur meselesi yaparak kendisine teklif gelmeden yurda dönmeye karar vermiştir.³⁶ Yusuf Kemal Bey'in Londra ve Paris temaslarından beklenen sonuç alınamamıştır.³⁷

22 Mart'ta Müttefik Dışişleri Konferansı toplanıp Ankara ve Yunanistan'a ateşkes koşullarını içeren bir teklif sunmuştur. TBMM'de 24 Mart 1922 tarihli gizli oturumda okunan teklife göre, taraflar arasında 3 aylık bir mütarekenin yürürlüğe girmesiyle ordular arasında en az 10 kilometrelik bir aranın açılması, asker ve silah takviyesinin yapılmadığının kontrolü için

³³ CAB 23/29/19, 22 Mart 1922 Hükümet Toplantısı Tutanakları

³⁴ FO-800-157, 18 Mart 1922 Lord Curzon- İzzet Paşa Görüşmesi Tutanakları, s. 537.

³⁵ Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 255-256.

³⁶ Bayur, *a.g.m.*, s. 664.

³⁷ Atatürk, *a.g.e.* s. 490.

müttefiklerin komisyonlarının görevlendirileceği bilgileri yer almıştır.³⁸ Teklife karşı hazırlanan cevapta, “Türk topraklarının boşaltılması koşuluyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Türk topraklarını tahliye ettirmek niyeti sarihasiyle teklif olunan mütarekeyi bu noktai nazardan esas itibariyle kabul eder.” ifadesi yer almış, TBMM’nin bu durum karşısında, Yunan birliklerine yeni bir saldırı hazırlığını için zaman kazandıracağı haklı endişesini yaşadığı belirtilmiştir.³⁹

Yurda dönüşünün ardından, İngiliz-Fransız-İtalyan Dışişleri Bakanları’nın mütareke tekliflerine karşı Hariciye Vekaletince hazırlanan notanın TBMM’de okunmasının ardından söz alan Yusuf Kemal Bey, kürsüden, “Avrupaya seyyahatımda bir şey gördüm; o da diyebilirim ki bütün Avrupa, bütün Amerika efkârında, bilhassa benim seyahat icra ettiğim yerlerde Türk dâvasının haklı olduğuna yavaş yavaş hasımlarımızın bile inanmaya başlamaları hakikati” demiştir. Avrupanın gözünde, Ankara da toplanmış üç beş çeteci olmaktan çıkıldığını gördüğünü belirtmiştir. Alkışlarla kesilen konuşmasında Hariciye Vekili şöyle demiştir: “Avrupadan size yalnız bir şey getirdim. O da tuttuğumuz yol doğrudur. Akıttığımız kan boşuna gitmiyor. Metin olalım. Ve azim olalım. Bu azim ve metanetle devam edelim. Cihanı medeniyete diyelim ki biz sulh istiyoruz. Biz müdafaa harbi yapıyoruz. Kimsenin ne malında, ne arazisinde gözümüz yoktur. Biz ancak kendi arazimizde kendi topraklarımızda kendi mülkümüzde kendi Anayurdumuzda müstakil ve hür yaşamak istiyoruz.”⁴⁰ 24 Mart 1922 tarihli TBMM gizli oturumda İsmet Paşa’nın müttefik konferansının ardından orduya yayınladığı tamimin sureti Celal Bayar tarafından kürsüden okunmuştur. İsmet Paşa şöyle yazmıştır: “Avrupa’da bulunan Hariciye Vekilimiz netayici mülâkatından sarih mana ifade eden haber yoktur. Yalnız bu seyahat daima lehimize devam eden Fransa efkârı umumiyesini mütebariz bir vaziyete getirmiş ve İngiliz efkârı umumiyesinin bir kısmını da lehimize çevirmiş olduğu resmî iş’arattan anlaşılmıştır.”⁴¹ Bu açıklamalara karşın, müttefikler tarafından 26 Mart 1922 tarihinde Ankara, İstanbul ve Atina hükümetlerine gönderilen barış teklifinde TBMM’nin kabul etmesi mümkün olmayan Anadolu’nun doğusunda Ermenilere, Trakya’nın doğusunda Yunanistan’a toprak bırakılmasını da içeren bir metin sunulmuştur. Buna cevaben TBMM de kendi koşullarını hazırlamış, 1922’nin Nisan-Ağustos ayları arası karşılıklı nota teatileri ile geçmiştir.⁴² Diplomatik temaslar ve yazışmalardan bir sonuç alınamamış, 26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruz’un ardından Anadolu toprakları boşaltılmıştır. Askeri zaferin

³⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3, s. 117-118.

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Nisan 1922, Devre:1, Cilt: 18, 20. İctima, s. 518-520.

⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Nisan 1922, Devre:1, Cilt: 18, 20. İctima, s. 520.

⁴¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3, s. 120.

⁴² Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, *a.g.y.*, s. 177-181.

ardından, Mudanya Ateşkes Antlaşması ve Lozan Barış Antlaşması ile diplomatik başarıların elde edilmesi de mümkün olmuştur.

Sonuç

Milli Mücadele'nin askeri boyutu olan Kurtuluş Savaşı yılları sadece bir savaş dönemi olarak değerlendirilmemelidir. Dış politikanın iç politikanın önüne geçtiği bu yıllarda diplomasi yoluyla savaşı sona erdirebilmek için pek çok girişimde bulunulmuştur. 'Yurtta sulh, cihanda sulh' sözüyle adını tarihe yazdıran Atatürk'ün önderliğinde yürütülen Milli Mücadele'de, çatışmalar sürerken dahi barış için mücadele verilmiştir.

İngiltere'nin İtilaf Devletleri'ni yönlendirmeye çalıştığı bu dönemde, Misak-ı Milli dışında bir çözüme sıcak bakmayan TBMM, bu durumu karşı tarafa anlatmakta zorluk çekmesine rağmen denemeyi sürdürmüştür. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in müttefiklerin barış koşullarını ele alacağı konferans öncesinde Londra ve Paris'e gidip temaslarda bulunmasını bu doğrultuda değerlendirmek gerekir.

Görüşmelerde işgali diplomatik yollarla bitirmek için bir mücadele verildiği toplantı tutanaklarından anlaşılmaktadır. Yusuf Kemal Bey, orduyu elinde tutan TBMM hükümeti temsilcisi olarak, görevi dahilinde, Anadolu'nun boşaltılması ön koşulunu tartışmayı ön plana çıkarmıştır. Yusuf Kemal Bey, bağımsızlık için asgari koşul olarak tespit edilen Misak-ı Milli'yi İngiltere'ye kabul ettirmeye çalıştığı görüşmeler hem İstanbul hükümetinin oyunları hem de İngiltere'nin gelecek planları sebebiyle görmezden gelinmiştir. TBMM de, zaman kazanıp kesin sonuçlu bir taarruz için hazırlıklarını tamamlama fırsatı bulmuş ve askeri zaferini elde ettikten sonra diplomasi masasına daha güçlü bir şekilde oturabilmiştir.

Kaynaklar

(Cabinet Papers) CAB 24/134/58; CAB 24/134/57; CAB 24/134/61; CAB 23/29/19

(Foreign Office Papers) FO 800-240-1; FO-800-157

Akdağ, Ömer, Büyük Taarruzdan Önce Yusuf Kemal Bey'in Padişahla Görüşmesi ve Avrupa Seyahati, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV, Temmuz 1998, Ankara.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul, 2001, 4. Baskı, Alfa Yayınları.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Uyarlayan: İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul, 5. Baskı, 2010, Say Yayınları.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV, Ankara, 1991, AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Bayur, Hikmet, TBMM Hükümeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anılar, *Bellekten*, C. XL, Sayı: 16, Ekim 1976.

Gönlübol, Mehmet; Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Yay. Haz. B. Türkdogan, Ankara, 2000, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 2 Şubat 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 2, İçtima:2

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 6 Mart 1338 (1922), Devre:1, Cilt: 3

TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Nisan 1922, Devre:1, Cilt: 18, 20. İçtima

TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Şubat 1922, Devre:1, Cilt:16, 154. İçtima

Tengirşenk, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), Ankara, 1973, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.

**MÜTAREKE DÖNEMİNDE İŞGAL KUVVETLERİNİN MATBUATA UYGULADIĞI
SANSÜRÜN ERMENİCE GAZETELERE YANSIMASI
(1919-1920)**

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA*

ÖZET

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda genel seferberlik ilan ettikten hemen sonra sansür kararı almış, alınan sansür kararı 1917 yılının ikinci yarısından itibaren kısmi olarak yumuşatılmış, nihayetinde siyasi sansürün kaldırılmış, fakat askeri sansür devam etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra askeri sansürde kaldırılmıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanıp Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilmesi ile her şey İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletlerinin kontrolüne geçmiştir.

Mütareke döneminde işgal kuvvetleri sansür uygulamasını yeniden başlatmış, bu sansür giderek şiddetlenmiş ve sansür kurulları faaliyete geçmiştir. Bu arada bazı Ermeni gazeteleri sahipleri neşriyata başlamak üzere İtilaf Devletleri temsilcilerine müracaat etmişler, Fransız Yüksek Komiserliği'nin iltimasıyla hükümet Ermenice yayın yapacak olan gazetelerin neşrine izin vermiştir. Türk gazetelerine göz açtırmayan İtilaf Devletleri temsilcileri, Ermenileri Türklere karşı açıkça savaşa davet eden makalelere yayın yasağı getirilmesine ve yasağı ihlal eden gazetenin kapatılmasına karar verilmesine rağmen Ermenice gazeteleri kapatmamışlardır.

Bu makalede mütareke döneminde İstanbul'da yayın yapan Çağadamard, Joğovurt, Verçinlor, Jamanak gibi Ermenice gazetelerde çıkan haberler değerlendirilecek, sansürün yayın politikaları üzerindeki etkisi incelenerek, Ermenice gazetelerin Anadolu harekâtına bakış açıları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tebliğin kaynakları Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri ve dönemin basını olacaktır. Özellikle mütareke hükümlerinin uygulanmasını kapsayan Hariciye Nezareti Siyasi Kalem, Babıali Evrak Odası, Dahiliye Nezareti, Meclis-i Vükela kataloglarındaki belgeler ile Vakıf gazetesindeki konuyla ilgili haberler kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mütareke, işgal kuvvetleri, matbuat, sansür, Ermenice gazeteler

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi T.C. Tarihi Anabilim Dalı

1- Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri Temsilcilerinin Sansür Uygulamalarına Genel Bir Bakış

Sansür, haberleşmenin, her türlü yayının, sinema ve tiyatro gösteriminin, hükümetçe önceden denetlenip kontrol edilmesidir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan sansür, resmi ve hususi haberleşmeyi, matbaa ve matbuat faaliyetlerini, sinema ve tiyatro gösterimini ve hatta ulaştırmanın denetlenmesini ve sair bütün unsurları kapsamıştır¹.

Alınan sansür kararı Osmanlı Devleti'nde bazı noktalarda aksamalar olmakla beraber uygulanmış ve gerek matbuat gerekse haberleşme kontrolden geçirilmiştir. Sansür uygulaması 1917 yılının ikinci yarısından itibaren kısmen yumuşatılmaya başlanmıştır. 1918 yılının yaz aylarından itibaren kontrollü bir şekilde gevşetilmiş, sonunda siyasi sansür 9 Haziran 1918 tarihinde kaldırılmış, fakat askeri sansür devam etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra askeri sansür de kaldırılmıştır².

Fakat, mütareke koşulları Osmanlı Hükümeti'nin sansürü tamamen kaldırmasına izin vermemiş, İstanbul'u fiilen işgal eden İtilaf Devletleri hemen harekete geçerek Osmanlı matbuatına sansür konulması taleplerini dile getirmeye başlamışlar, bunun üzerine Osmanlı Devleti, Aralık 1919'da, Tevfik Paşa'nın sadrazamlığı döneminde sansürün yeniden uygulanmaya başlaması ile yeni bir sansür teşkilatı oluşturmak zorunda kalmış, ayrıca Osmanlı Matbuat Sansür Heyeti'nin çalışma esaslarını belirlemiştir³.

Mütarekeden sonra İstanbul'u fiilen işgal eden İtilaf Devletleri, Osmanlı matbuatını tamamen kendi kontrolleri altına almak istemişler, İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 28 Kasım 1918 tarihli yazıda, sansür vazifesiyle görevli bir Osmanlı Matbuat Bürosu'nun teşkil edilmesini, bu büro ile birlikte çalışmak üzere İtilaf Devletlerinin temsilcilerinden oluşan küçük bir komite teşkil edileceğini ve bu komiteye bir Osmanlı temsilcisinin tayin edilmesi gerektiğini, komitenin neşri arzu edilmeyecek makalelerin

¹ Hüseyin Kalemli, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Sansür Uygulaması", *Atatürk Üniversitesi Türkiyet Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 62, Erzurum, Mayıs 2018, s. 512.

² Kalemli, *a.g.m.*, s. 536.

³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.), 2633/3-3-2.Fî 2 Kânûn-ı evvel sene 1918; Feyza Kurnaz Şahin, "Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nde Askeri Sansürün Kaldırılması Meselesi", *Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler Ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-26 Ekim 2018 / Kahramanmaraş, Ankara 2019, Yayına Hazırlayanlar: Aynur Yavuz Akengin H. Ayтуğ Tokur, s. 819-882.

neşredilmesinde Osmanlı Matbuat Bürosuna müracaat edeceğini ve gerekli uyarılarda bulunacağını bildirmiştir⁴.

Osmanlı matbuat bürosunun yanında İtilaf Devletlerinden her birinin bir temsilcisinden oluşan ayrı bir Müttefikler arası Matbuat Kontrol Komisyonu teşkil edilmiş ve bu komiteye bir Osmanlı memuru temsilci olarak tayin edilmiştir. Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Hüsrev Bey, 2 Aralık 1919 tarihli talimatla Müttefik devletlerin de içinde bulunduğu karma sansür komisyon müfettişliğine getirilmiştir⁵.

Yüksek komiserlerin basına uygulanan sansürü yeterli bulmadıklarını ileri sürmeleri üzerine, 4 Şubat 1919'da alınan karar ile günlük gazete, kitap ve risalelerin sansür heyetinin müsaadesi alınmaksızın neşredilmesi halinde, toplatılmalarına ve sorumlularının mahkemelere sevk edilmelerine karar verilmiştir. Bu kurallara uymayan neşriyata bir daha izin verilmeyecektir⁶.

Fakat, İtilaf Devletlerinin müdahaleleri devam ettiğinden sansürün tam olarak uygulanabilmesi için bu karar da yeterli olmamıştır. Müttefikler arası Matbuat Kontrol Komisyonu zaman içinde basını tamamen kontrol altına almış, Osmanlı Sansür Heyeti etkisiz bir kurum haline gelmiştir.

2- İtilaf Devletlerinin Sansür Uygulamalarının Ermenice Gazetelere Yansıması⁷

İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlikleri, Osmanlı Hükümeti'nin mütarekenin tatbikatı ile ilgili yaptıklarını sürekli olarak denetlemişler, konuyla ilgili devamlı bilgi istemişler, özellikle İngiltere Yüksek Komiserliği, Ermeniler ile ilgili her olaya müdahil olmuş, onların bütün sorunları ile ilgilenmiş, problemlerinin çözülmesi konusunda hükümete baskı yapmıştır.

İncelenen dönemde, *Jamanak*, *Çağadamard*, *Norki Yank*, *Jogovort*, *Puzantiyon*, *Verçin Lur* ve *Cerîde-i Şarkıye*, *Yergir*, *Artaramad*, *Aravud* gibi gazeteler yayınlanmıştır. Ayrıca yine bu dönemde *Norhayastan*, *Hayaşharah*, *Haymedek*, *Arakaç*, *Satana*, *Şanet*, *Garos*, *Avelgibi* Ermenice haftalık edebî gazeteler de çıkmıştır⁸.

⁴ İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 28 Kasım 1918 tarihli yazı, BOA. HR. SYS. 2633/3-3-2.

⁵Şahin, "Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nde Askerî Sansürün Kaldırılması Meselesi", s.841.

⁶BOA. Meclis-i Vükela (MV.), 250/25.

⁷ Konuyla ilgili doğrudan bir çalışma yoktur. Yapılan çalışmalar, genellikle mütareke dönemi gazeteleri ve sansürüyle ilgilidir. *Basın Yönetiminde Sansür Mütareke Dönemi Sansürü*, Mustafa Özbey, Hülya Baykal, Tan Baykal, Ankara 2016. Uygur Kocabaşoğlu-Aysun Akan, *Mütareke Ve Milli Mücadele Basını Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve "Maşer" in 100 Atlısı*, İstanbul 2019. Ender Korkmaz, "Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı:19-20, s. 29-56.

⁸ BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), 4556_341680_3_2.

Ermeniler, işgal kuvvetlerinin mütareke hükümlerine dayanarak Osmanlı Devleti'ni fiilen kontrol altına almaya başlamasından sonra, Müslüman halkla ilişkilerini kopma noktasına getiren davranışlar içine girmişler, bu durum Ermenice gazetelerin haberlerine de yansımıştır⁹.

Norki Yank gazetesi, terhis edilen Türk subaylarının Türk kadınları kıyafetiyle birtakım Ermeni genç kızlarını beraber taşıdıklarını, bu biçarelerin cebren ihtida ettiklerini, gasıpların Ermeni kadınları ile evlenmek ve yetimleri de evlat etmek istediklerini yazmıştır¹⁰.

Aynı gazete, "Adapazarı'nda Dehşet ve Korku Endişeleri" başlıklı makalesinde ise Adapazarı'ndan özel muhabirinden aldığı haberi neşretmiştir: "Burada dehşet ve korku endişeleri vardır. Her akşam silah atılıyor. Her gece cinayetler işlenir. Fenerle olsun dışarıya çıkmak mümkün olmuyor. Tehcir esnasında Ermenileri göstermekle İttihatçılara yardımda bulunan bir Ermeni ailesiyle beraber firar etmiştir"¹¹.

Joğovurti Tzaynu ise "Matem İçindedir" başlıklı makalesinde, *Yenigün* gazetesini suçlamakta ve katliam icra edenlerin hamisi olduğunu iddia ettiği *Yenigün* gazetesinin kabine değişikliğinden memnun olmadığını ve bu yüzden matem içinde olduğunu ileri sürmektedir¹².

Jamanak gazetesi "Milletçe Tekrar Teceddüd Hareketi" başlıklı makalesinde, milletin yaralı olduğunu, canı nezdinde ise de, şifa bulacağını, gereken tedaviyi yapmak gerektiğini, zenginlerin, bu konuda ne düşündüğünü sormaktadır. *Jamanak* gazetesi "Ermeni Mekteplerine Maarif Tarafından Ne Vakit Para Verilecektir?" başlıklı bir başka makalesinde de, Maarif Nezaret'i'nin yalnız Türk mekteplerine yardım ettiğini, Ermeni ibtidai mekteplerine hiçbir yardımda bulunmadığını yazarak eleştirmektedir¹³.

Bu dönemde Ermenice gazetelerde tehcir döneminde işlendiği iddia edilen suçlarla ilgili haberlere de sık sık rastlanılmakta idi¹⁴. *Jamanak* gazetesinin 11 Mart sene 1919 tarihli

⁹ Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Ermenilerle Türkler arasında askeri ilişkiler devam ederken, Rusya sınırları içindeki Ermenistan ile Gürcistan 26 Mayıs 1918'de, Azerbaycan da 28 Mayıs 1918'de kendi bağımsız devletlerini ilan etmişler, bu yeni bağımsızlığa kavuşan devletlerle Osmanlı Devleti ayrı ayrı barış anlaşmaları imzalamıştır. Bunu müteakip Kafkaslar'da harp hali sona ermiş ve normal münasebetler başlamıştır. Bu münasebetler dönemin basın organlarına yansımıştır. Basında Türk-Ermeni ilişkileriyle ilgili olarak dostane yazılar çıkmıştır. Başta *Tanin* olmak üzere İstanbul basını Türk-Ermeni dostluğunu içeren mesajlar vermiş, Ermeni basınında da aynı tür mesajlar yer almıştır. Fakat Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Gayri Müslim azınlıklarda bir hareketlenme olmuş ve Ermeni basının verdiği dostluk mesajlarından eser kalmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 2005.

¹⁰ BOA. Dahiliye Nezaret-i Emniyet-i Umumiye İkinci Şube (DH. EUM. 2. Şb.) 72_57-4-1.

¹¹ BOA. DH. EUM. 2. Şb. 72_57-4-1.

¹² BOA. DH. EUM. 2. Şb. 72_61-4-1.

¹³ BOA. DH. EUM. 2. Şb. 72_68-1-1.

¹⁴ Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti'ne bir yazı yazarak, İstanbul ve taşrada yayınlanan Rumca ve Ermenice gazetelerde sevk ve iskan esnasında yapıldığı iddia edilen yolsuzluklar hakkında çıkan makalelerin tercümelerinin Heyet-i Tahkikiye Başkanlığı'na gönderilmesini istemiştir. Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti ise Rumca ve Ermenice gazetelerde görülen haberlerin özet olarak neşredildiğini, Rumca ve Ermenice gazetelerdeki haberleri çevirecek yeterli derecede mütercimi olmadığını, makalelerin madde madde tercüme

nüshasında yayınlanan telgraflarda tehcir hadisesinde girişimci oldukları iddia edilen bazı kişiler hakkında şikayetler yer almaktadır.

Onnik Berberyan ve arkadaşları *Jamanak* gazetesine gönderdikleri telgrafta, Ermenileri katl, tehcir ve yağma etmek hususlarında medhaldar bulunan Arab-zâde Abdurrahman ve Nizam-zâde Ali ve Şevket efendilerin birâderi ve akrabasından bulunan Salih Efendi'nin Teftîş-i Muhâcirîn Komisyonu'na kâtib olduğunu, Salih Efendi'nin, Keller ve daha başka mahallerde katliamlardan sağ kalan Ermenilerin mukâteleler hakkında verdiği bilgileri gerçek dışı bulup tehdît ettiğini, bundan başka çarşıda, büyük bir kalabalık huzurunda "ifâdelerinizi yırtıp attım, onların ehemmiyeti yoktur" diyerek kendilerini tahkir ettiğini, bunları isbâta muktedir olduklarını, Tedkîk-i Muhâcirîn Komisyonu'nun birtakım şahısların tesiri altında bulunmasının vatani bir iş olmadığını, tehcir ve icrâ edilen katliamlar hakkında bildiklerini söyleyip cânî ve müsebbibleri meydana çıkarmak için harcırahlarının gönderilmesini ve İstanbul'a çağrılmalarına yardımcı olmalarını istemişlerdir"¹⁵.

Gazetede yayınlanan telgraf haberlerine göre, şikayetçilerden Onnik Berberyan telgrafında, Yozgat'ta bulunan Ebeleroglu Rıza'nın, tehcir zamanında şirketlerini gasp etmek için kardeşini ve bütün ailesini katlettirdiğini, ayrıca diğer Ermenileri de katlettirerek 30.000 lira kadar bir servet biriktirdiğini, hakkında adaletin icrasını istediğini beyan etmiştir¹⁶.

Ermeni matbuatı, Avrupa kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine çevirmek için yoğun bir şekilde çalışmış, her gün tahrif ederek yayınladığı yalan yanlış haberler, İtilaf devletleri siyasi memurları ve İstanbul'daki yabancı muhabirler tarafından, çoğunlukla doğruluğu-yanlışlığı araştırılmaksızın Avrupa basınına ve bağlı oldukları devletlere gönderilmiştir. Gazetelerde genellikle Ermenilerle ilgili olumsuzlukları ön plana çıkaran haberlere yer verilmiştir. Bu durum, Avrupa kamuoyunun Osmanlı Devleti'ne olan karşıtlığının daha da artmasına neden olmuştur.

Oysa Ermeni gazetelerinde yayınlanan bu tür haber ve iddiaların birçoğunun, Osmanlı Devleti memurlarınca yapılan tahkikatlar neticesinde, asılsız olduğu ortaya çıkmıştır.

Ermenice *Verçin Lur* gazetesinin 13 Mayıs 1919 tarihli nüshasında yayınlanmış olan bir mektupta; Samsun'da beş günden beri askerlerin yolları muhasara ederek Hıristiyanların gidip gelmelerini yasakladıkları, gündüz vakti yol üzerinde kollarının bağlanıp, başlarının kesildiği ve günde yirmi otuz olay meydana geldiği ve bir çeyrek saat mesafedeki Elek adındaki Rum

edilemediğini, bunun için bir iki mütercim istihdam edilmesi gerektiğini yazmıştır. Bkz. BOA. DH. EUM. 2. Şb. 66/3-1-1.

¹⁵ BOA. Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdüriyeti (DH. KMS.), 50_1_86-6-1.

¹⁶ BOA. DH. KMS. 50_1_86-4-1.

köyünün basılarak kadın ve kızlara hakaret edildiği ve İttihatçıların faaliyette buldukları bildirilmiştir¹⁷.

Fakat bu tür iddiaların yalan olduğu, bölgenin gayr-i Müslim cemaatinin Üçüncü Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey'e gönderdikleri yazılardan anlaşılmaktadır. Tokat, Erbaa, Kavak, Çarşamba, Merzifon, Vezirköprü gibi yerlerden mahalli cemaat-i gayr-i Müslime ileri gelenlerinin imzalarıyla, Üçüncü Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey'e gönderilen yazılarda, Hıristiyanlara tecavüz edilmekte olduğu haberlerinin gerçek dışı olduğu belirtilerek ortaya atılan iddialar tekzip edilmiştir¹⁸.

Dersaadet'te neşredilen Ermenice *Yergir* gazetesi, "Taşra Asayişsizliği Hakkında Komiserlere Beyanname" başlıklı bir yazı yayınlamış, taşradaki asayişsizlik hakkında Ermeni Patrikhanesi'nin vukubulan teşebbüslerinden ve bu konuda İtilaf devletleri murahhaslarına verilecek muhtıradan bahsetmiştir¹⁹. Yazıda özetle, taşra Ermenilerinin hicreti hakkında mahalli hükümetlerin çıkardıkları zorluklara patrikhane meclisinin vakıf olduğu, diğer unsurların serbest bırakıldığı halde Ermenilerin alıkonulduğunu, bu engellemenin kanunlara ve meşrutî düzene aykırı olduğu, Patrikhane meclisinin, taşralarda Ermenilere karşı vuku bulan açık tehditleri icra edenlerin ve cinayet işleyenlerin dahi cezasız kalmış olduğunu dikkate alarak, taşrada kalmış olan bir avuç Ermeniye yeni tehlikelerden kurtarmak için, bir muhtıra hazırlayıp derhal Dersaadet'te bulunan İtilaf devletleri yüksek komiserlerine takdim edeceği, bu muhtırada işlenen bütün cinayetlerin ve olayların ayrıntılarıyla bildirileceği, İtilaf devletlerinden bu konuda gerekenleri yapmalarının ve Diyarbakır, Sivas, Kayseri ve İzmit Ermenilerinin Kilikya'ya nakli münasebetiyle Fransız ve İngiltere devletlerinin kendi kuvvetleriyle bunlara nezaret etmelerinin rica edileceği, son katliamlar esnasında jandarmaların Ermenilere çok zarar verdikleri, hicret edenlerin nakliyatı esnasında lazım olan tedbirlerin alınmasının talep edileceği ve bu muhtıranın bir suretinin gazetelere tebliğ edileceği gibi bilgiler yer almaktadır.

Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti, *Yergir* gazetesinde neşredilen Ermenice makaleyi incelemiş, durumun hiç te makalede iddia edilenler gibi olmadığını, ayrıntılarıyla anlatmıştır.

Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti makale ilgili değerlendirmesinde, Adana ahalisinden olmayan ve emval ve emlakini satmak suretiyle buldukları yerlerden alakalarını keserek Adana'ya gitmek isteyen Ermenilerin, o konuda alınan Meclis-i Vükela kararı gereğince,

¹⁷ BOA. Dahiliye Nezareti Şifre (DH. ŞFR.), 99-203-1-1.

¹⁸ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Ankara 1994, s. 247-251.

¹⁹ BOA. DH. KMS. 57_1_22-1-1; BOA. DH. KMS. 57_1_22-2-1; BOA. DH. KMS. 57_1_22-3-1.

göçlerinin yasaklandığını, yoksa ticaret maksadıyla ve sair suretle bir yerden diğer yere gitmek arzusunda bulunan Ermenilerin gitmelerine engel olunmadığını, Ermenilere karşı taşralarda tertipli bir surette meydana geldiği bildirilen cinayetlerin dahi asılsız olduğunu belirterek, müracaat gerçekleştiğinde yazının tekzip edileceğini açıklamıştır²⁰.

Ermenice gazetelerde, Maraş ve civarında yirmi bin Ermeninin katledildiğine dair haberler çıkması üzerine²¹, gerçek dışı bu haberi tekzip etmek maksadıyla, Hariciye Nezareti'nin emriyle resmi bir tebliğ hazırlanmış, bu tebliğ Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından, yerli ve yabancı matbuata verilmiş, fakat İtilaf devletleri sansür heyetinin ve özellikle bu heyetin Fransız üyesinin itirazıyla yayınlanamamıştır.

Matbuat Umum Müdürü Ali Bey, resmi tebliğin yurt dışında ve yurt içinde yayınlanabilmesi için fevkalâde komiserler nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunulmasını istemiş, bu resmi tebliğ ile gerçek durumun ortaya konulacağını, Avrupa basınında Osmanlı Devleti aleyhinde büyük bir dedikoduya yol açan ve Türk Milleti'ni yeniden büyük bir itham altında bırakmayı hedefleyen bu tür haberlerin ve zararlı neşriyatın tesirlerinin giderilebileceğini düşünmektedir²².

Katliam haberleriyle ilgili yalan ve uydurma yazıların tekzipine dair hükümet tarafından gazetelere yapılan resmi tebligatlar, İtilaf devletleri sansür görevlileri tarafından neşrettirilmemiş, gazetelerde yazılan bazı makalelere müdahale edilmiş, bu haberlerin doğru olmadığına dair olan yazılar çıkarılmış, hükümetin resmi tebligatını yayınlatabilmiş olan *Le Jurnal Doryan* adındaki gazete kapatılmıştır²³.

Osmanlı sansür memurları tarafından incelenerek, gazetelerde yayınlanmasına izin verilmeyen makalelerin çoğuna, Ermenilerden seçilerek istihdam edilen yabancı sansür memurları tarafından yayın izni verilmiş, Osmanlı sansürünün yayınlanmasını uygun bulduğu hususlar ise bilakis onlar tarafından çıkarılmıştır.

Bu tür kasıtlı müdahalelere örnek olarak, *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinin üç bin altı numaralı ve 6 Mart 1920 tarihli nüshasında, *Katliamlar Hakkındaki Şâyi'âtın Tekzîbi* başlığıyla yayınlanan makale gösterebilir. *Katliamlar Hakkındaki Şâyi'âtın Tekzîbi* başlığından *Hakkındaki Şâyi'âtın Tekzîbi* cümlesi çıkarılmış, makale metninde, yalan haberleri tekzip eden

²⁰ BOA. DH. KMS. 57_1_22-3-1.

²¹ Adana'da neşredilen *Kilikya* adındaki Ermenice gazete, ilavesinde Maraş civarında son on gün zarfında ortaya çıkan olaylarda yüz kadar Ermeninin katledildiği ve civar köylerdeki Ermenilerin Bağçe'ye doğru firar etmekte olduklarını yazmış, bunun üzerine Adana vilayeti, şayet o taraflarda Ermenilere karşı bir tecavüz vuku bulursa, buralarda aksi tesirini engellemek mümkün olamayacağından bahis ile engellenmesi için çalışılması lüzumunu bildirilmiştir. BOA. DH. ŞFR.106_67-1-1.

²² BOA. HR. SYS. 2633/7-7-1.

²³ BOA. HR. SYS. 2633/3_048-1.

ilk satırlar atılmış, sadece **Katliamlar** yazısı kalmış, böylece yapılan tezkib, aslında yazılanları tasdik eder şekilde dönüştürülmüştür²⁴.

Verçin Lur gazetesi 23 Mart 1920 tarihli nüshasında "Eskişehir Hristiyanları Tehcir Ediliyor" başlığıyla yayınladığı yazıda; Eskişehir'deki Ermeni ve Rumların, ikametgahlarından çıkarılarak bilinmeyen bir bölgeye sevk ve tehcir edildiklerini, bu konuda ayrıntılı bilgiye sahip olamadıklarını, demiryolu üzerindeki önemli mevkiilerde bulunan hamisiz ahaliyi çeşitli maksatlara dayanarak sürgün etmenin eski projenin tatbiki demek olduğunu ileri sürmüştür. Aynı gazete, 24 Mart sene 1920 tarihli nüshasında ise önceki gün yayınladığı haberin yanlış olduğunu beyan etmiş, fakat o bölgedeki Ermenilerin durumunun pek ümitli olmadığını, katliam ve gasp korkusundan Ermenilerin ikametgahlarından dışarı çıkamadıklarını, bir haftadan beri dükkanların kapalı olduğunu, çetelerle köylülerin şehir etrafında toplandıklarını, Hristiyanların katledildiğini, bu yüzden şehirden elli Ermeni ailesinin ayrıldığını iddia etmiştir²⁵.

Ermenice yayın yapan *Erivan* gazetesi, 21 Haziran 1920 tarihli nüshasında, Ermenilerin Kilikya'nın bağımsızlığı hakkında hazırladıkları bir beyannameye yer vermiş, Ermenileri silahlanmaya ve savaşmaya davet etmiştir. Osmanlı sansür memurları makalenin yayınlanmasında sakınca olduğunu Müttefikler arası Matbuat Kontrol Komisyonuna bildirmiş, Müttefikler arası Matbuat Kontrol Komisyonun, gazeteyi kapatma kararı almasına rağmen gazete yayınlanmıştır. Türk gazeteleri üzerinde büyük bir baskı uygulayan Müttefikler Arası Matbuat Kontrol Komisyonu, Ermenileri kışkırtan, Türklere karşı açıkça savaşa davet eden makalelere yayın yasağı getirilmiş olmasına rağmen, bu gazeteyi kapatmamışlardır.

Zamanla matbuat üzerinde Osmanlı Hükümeti'nin hemen hemen hiçbir denetimi kalmamış, matbuat alanında işgal kuvvetleri tamamen bağımsız hareket etmeye başlamışlardır²⁶. İstanbul'da neşriyatta bulunan Ermeni gazeteleri Osmanlı Sansür Heyeti'ne havale edilmeden neşredilmiş, bazıları da Sansür Heyeti kararlarını hiçe saymışlardır.

²⁴ "...Ezcümle *Tasvîr-i Efkar* gazetesinin üç bin altı numaralı ve 6 Mart sene 1336 tarihli nüshasında (Katli-âmlar Hakkındaki Şâyi'âtın Tekzibi) ser-nâmesiyle başlayan makâlenin ser-nâmesinde (Hakkındaki Şâyi'âtın Tekzibi) cümle-i mütemmimesinin ve metin-i makâle bu erâcîfi tezkib eden ilk satırların çıkarılması tezkibin tasdik şekline ifâğî için o makâle müstahdemîn tarafından yapalan kasdî mu'âmeleler cümlesindedir. Hükümeti matbû'ât-ı mahalliye ile redd-i erâcîfe imkân bulamadıktan başka fazla olarak bu erâcîfi tasdik eder gibi görünmeyi aslâ kabûl etmeyeceği tabî'î olduğundan ahvâl-i mebsûtaya nazaran hükümetçe mevzû' sansür usulünün ba'd-ez-in ref'i zarûrî görüldüğünün düvel-i mü'telife mümessillerine tebliğî husûsunun taraf-ı âlilerine iş'ârı ve Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne ma'lûmât i'tâsî Meclis-i Vükelâca tezekkür ve tensib edilmiş ve icâbî icrâ kılınmış olmakla iktizasının ifâsına himmet buyurulması siyâkında tezkire-i senâverî ...". BOA. HR. SYS. 2633/3_048-1.

²⁵ BOA. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş (DH. EUM. AYŞ.), 36_28-2-1.

²⁶ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*", *İÜSBE. Tarih Anabilimdalı*, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 469.

3- Osmanlı Devleti'nin Sansür Uygulamalarının Ermenice Gazetelere Yansımaları

Mütarekenin imzalanmasından sonra, Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa hükümetleri döneminde, basında çıkan yazılarda, büyük ölçüde mütarekenin olumsuz veya Türkler aleyhine esen havasının etkili olduğu görülmektedir. Sevk ve iskan meselesi daha çok azınlıkların veya İtilaf devletlerinin bakış açısıyla ele alınmış²⁷, Ermeni gazetelerinde sevk ve iskana tabi tutulan ve geriye dönüşlerine izin verilen Ermenilerle ilgili haberler, sık sık yer almıştır.

Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri temsilcilerinin müdahalelerini ve Ermeni matbuatının zararlı neşriyatını, sansür heyeti vasıtasıyla önlemeye çalışmış, İtilaf sansür heyeti gayrimüslim unsurların yanında yer aldığından, zararlı haberlerin önemli kısmı yine neşredilmiştir²⁸. İtilaf Devletleri temsilcilerinin müdahalelerinden dolayı Osmanlı Sansür Heyeti matbuat üzerinde gereken kontrolü sağlayamamış, itibarını ve gücünü kaybetmiştir.

İngiltere Yüksek Komiserliği'nden Hâriciye Nezâreti'ne 18 Ocak 1919 tarihiyle gönderilen bir takrirde: "*Puzantiyon*" gazetesinde yer alan ve General Allenby'nin Dersaadet Askeri Valiliği'ne tayinine dair olan haberin muhteviyatının doğru olmadığı ve zerrece arzu edilmeyecek bir mahiyette olduğu, Osmanlı matbuat sansürlüğünün son derece yetersiz bulunduğu, bu haberin yayınlanmasının da buna bir delil olduğu iddia edilmekteydi²⁹.

Fakat bu yazı, Osmanlı sansür heyetince gazeteden çıkarıldığı halde, yeniden gazeteye konulmuş, azınlık gazetelerine gösterilen kayırma ve koruma sebebiyle haklarında hiçbir işlem yapılamamıştır³⁰.

Osmanlı Hükümeti, Ermenice *Joğovurti Tzaynı* gazetesinin, sansür tarafından çıkarılan "İstanbul'un Atısı Ne Olacak" başlıklı bir makaleyi çıkarmayarak yayınlaması üzerine³¹ İstanbul Muhafızlığı ile de müşavere ederek gazeteyi süresiz kapatmıştır. Fakat muhafızlığın bir gazeteyi beş günden fazla kapatmaya yetkisi olmamasından dolayı, *Joğovurti Tzaynı* gazetesinin durumu Meclis-i Vükela'da görüşülmüş³², Meclis-i Vükela ise *Joğovurti Tzaynı*

²⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nejdet Bilgi, Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması, Ankara 1999; Ayrıca bkz. Sina Akşın, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1992.

²⁸ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, İÜSBE. Tarih Anabilimdalı, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 469.

²⁹ BOA. HR. SYS. 2633-3-12.

³⁰ BOA. HR. SYS. 2633-3-13.

³¹ BEO.4549_341170-2-2.

³² "Ermenice intişâra başlayan *Joğovurti Tzaynı*" gazetesi, sansür tarafından çıkarılan bir yazıyı neşr ettiğinden dolayı İstanbul muhafızlığı ile müşavere edilerek gazete süresiz kapatılmış, Muhafızlığın bir gazeteyi beş günden fazla kapatamaması ve bahsi geçen makalenin oldukça heyecan verici görülmekde bulunduğundan cerâ'im-i matbû'ât hakkında bir karar-ı kat'î ittihâzına intizâren "*Jugovert*" gezetesinin müddet-i ta'tilîyesi hakkında Meclis-i Vükela'ca bir karar ittihâzı menû't-ı re'y-i sâmi-i cenâb-ı âsaneleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men leh'l-emrindir." BOA. BEO.4549_341170-4-1.

gazetesinin kapatılma süresini yeterli bir ceza sayarak, eskiden olduğu gibi yayınlanmasına izin vermiştir³³.

Yine Osmanlı Hükümeti, Ermenice *Artaramad* gazetesinin ve ondan bir yazı olarak neşreden Fransızca *Aklar* gazetesinin geçici olarak kapatılmasına karar vermiş, fakat Fransız Amiralinin ricası üzerine, gazetelerin birkaç gün kapatılmasını yeterli bularak, eskiden olduğu gibi neşrine devam etmesi için gerekli izinleri vermiştir³⁴.

Sansüre aykırı yayın yapan Ermenice gazetelerden *Çagadamard* gazetesi hakkında 2 gün kapatılma cezası verilmiş ve bu kararın uygulanması ilgililere yazılmıştır³⁵.

Meclis-i Vükela 6 Mayıs 1919 tarihli toplantısında, sansürce çıkarılan bazı yazıları gazeteden çıkarmayarak yayınladığından dolayı kapatılmış olan *Joğovurt* gazetesinin kapatılma süresini yeterli görek tekrar yayınlanmasına izin vermiştir³⁶.

Gayrimüslimlerin çıkardıkları gazeteler İtilaf devletleri temsilcilerine güvendiklerinden, verilen cezalar caydırıcı olmamış, azınlık gazeteleri Osmanlı Sansür Heyetini hiçe saymaya devam etmişlerdi.

Joğovurti Tzaynı gazetesinin 18 Temmuz 1920 tarihli nüshasında "Mesuliyetler" başlığıyla yazılan bir makalede, Türk heyetinin muahedenameye verdiği cevap konusu ele alınmış, cevap değerlendirilirken, bütün Türk milleti ölümlerin sorumlusu olarak gösterilmiş, "*husumet ve dini taassupla ellerini yüz binlerce günahsız çocukların ve kadınların kanına buluşturduğu*" iddia edilmiştir³⁷.

³³ "Ermenice "Jugovert Çayn" gazetesinin müddet-i ta'tiliyesinin cezâ-yı kâfi addiyle kemâ-kân neşrine müsâ'ade i'tâsı Meclis-i Vükela tezekkür kılınmış olmakla ifâ-yı muktezâsı siyâkında." BEO.4549_341170-1-1; Sansürce tayyedilen bir makâleyi neşreden Ermenice "Jugovert Çayn" gazetesinin müddet-i ta'tiliyesi husûsunda mahsûs vükela bir karar ittihâzı lüzûmunu mutazammın Dâhiliye Nezâreti'nin 1 Kânûn-ı sâni sene 1335 tarihli ve 193 numaralı tezkiresi melfûflarıyla mütâlâ'a olundu.

Karârı:

Sâlifü'z-zikr gazetenin müddet-i ta'tiliyesinin cezâ-yı kâfi addiyle kemâ-kân neşrine müsâ'ade olunmasının cevâben nezâret-i müşârin-ileyhâya iş'ârî tezekkür kılındı. BOA. MV.214_10-1-1.

³⁴ "Mukaddemâ muvakkaten ta'til edilmiş olan Ermenice "Artaramad" gazetesinin yeniden intişârı sâhib-i imtiyâzı tarafından bâ-arzuhâl istihâm kılındığı gibi mezkûr gazeteden bi'l-iktibâs derc etmiş olduğu bir fıkradan dolayı kezlâik sûret-i muvakkatede ta'til edilmiş olan "Aklar" gazetesinin birkaç günlük müddet-i ta'tilinin kâfi addiyle kemâ-kân devâm-ı intişârı Fransız amiralî tarafından bi'l-vâsita ricâ olunduğundan bahisle Hâriciye Nezâreti'nden gönderilen tezkire okundu.

Karârı:

Sûret-i iş'âra göre mezkûr Artaramad ve Aklar gazetelerinin müddet-i ta'tiliyeleri cezâ-yı kâfi görülerek bunların kemâ-kân devâm-ı intişârı için me'zûniyet i'tâsının cevâben nezâret-i müşârin-ileyhâya teflîği ve Dâhiliye Nezâreti'ne de ma'lûmât verildi tensib kılındı." BOA. MV. 213_88-1-1.

³⁵ BOA. HR. SYS. 2633-3-26-1.

³⁶ BOA. MV.215_97-1-1.

³⁷ "Türk heyetinin kullandığı lisanın gayet tatlı ve nazik olduğu, orada adalet, hak, insaniyet-perverlik, vicdan ve bu memlekette mevcut olmayan birçok şeylerden bahsedildiği, belli başlı cellatların kanuni pasaportlarla kaçırıldığı, belli başlı kıtal icra edenlerin günahsız çıkarıldığı veya bir köşeye gidip saklanmasına müsaade edildiği, bunları yapan hükümet, uluslararası vicdan ve hak adıyla onların muhakeme olması lâzım geldiğini ikrar ediyor.

İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri, Türklerin ve gayrimüslimlerin çıkardıkları gazetelere çifte standart uygulamış, Türk basınına karşı baskı ve kontrol mekanizmasını harekete geçirirken, gayrimüslim unsurlara ait gazetelerin yayınladıkları haberlere büyük bir hoş görü göstermiş ve yazıların yayınlanmasına izin vermiştir³⁸. Zamanla Osmanlı Sansür Heyeti etkisiz bir kurum haline gelmiştir.

4- Ermenice Gazetelerin Milli Mücadeleye Bakışı

Ermenice gazeteler Anadolu'da başlayan milli mücadeleyi başlangıçta ciddiye almamışlar ve küçük görmüşler, milli hareketin, Türk unsurlarının ve hükümetin hazırladığı bir projenin sonucu olduğunu yazmışlardır.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, İtilaf devletlerinin musamahakar tavırları sayesinde, bir miktar yağmacı toplayıp korku ve dehşet siyaseti takibe başlayarak taşraya sâhip olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Ermenistan'ın manda meselesinin de Mustafa Kemal'in tehdidinden dolayı reddediliğini, Yunanistan'ın kati hareketinin Mustafa Kemal kuvvetlerinin ne olduğunu gösterdiğini, Mustafa Kemal'in günlerinin sayılı olduğunu, can çektiğini ileri sürmüşlerdir³⁹.

Doğu Cephesi'ndeki savaşla ilgili haberler de yoğun bir şekilde Ermenice gazetelerde yer almıştır⁴⁰. Ermenice gazeteler, Türk-Ermeni savaşıyla ilgili haberleri genellikle Tiflis, Erivan ve Batum'da çıkmakta olan gazeteler ile haber ajanslarından almışlar, Türk taarruzlarıyla ilgili olarak yaptıkları açıklamalarda, Ermenilerin şiddetli mukavemetlerinden ve başarılarından bahsetmişler, Türk taarruzlarının önlendiği ve Türk birliklerinin sayıca önemli

Bu müdafaa mütarekeden beri bin defa tekrar edilmiş, yabancılardan da buna inanan bile bulunmuştur. Fakat biz aksini iddia etmişiz ve ederiz. Türk heyetinin cevap namesine rağmen bir kuzu gibi günahsız olan ve bir aziz gibi adile olan Türk ahalisinin elinde bugün ecebi kaynaklarından temin edildiğine göre altmış bin Ermeni çocuğu ve o kadar ve belki daha fazla Ermeni kadın ve kızları bulunuyor. Türk hükümeti adalete ve vicdan yoluna Türk ahalisini davet etmediği gibi, yetimlerin toplanılması meselesinde kendi tarafından güçlük çıkarmak için her ne yapmak lazım ise yapmıştır. Türk cevap namesinde adaletsizlikle yapılan zararların tamiri ve onların tekrar edilmemesi Türkiye'nin tanıdığı bir vazifesidir. Fakat şimdiye kadar vazife şinas Türkiye Ermeni şahısların ve müesseselerin birçok zararlarını ödeme için hiçbir ciddi şey yapmadı. Biz Türk cevap namesini Türk ahalinin alnında leke gibi kalmış olan mesuliyetten kurtulmak için yapılmış olan bir şey sayıyoruz" diyor. BOA. HR. SYS. 2718/6-4;

³⁸ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, İÜSBE. Tarih Anabilimdalı, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 469.

³⁹ *Aravud* gazetesinin 19 Temmuz 1920 tarihli nüshasında "Türk Tehdidleri ve Hülyaları" başlığıyla yayınlanan makale, Bkz. BOA. HR. SYS. 2718/6-3.

⁴⁰ Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümlerine göre Türk ordusu savaş sırasında ele geçirdiği bölgelerden geri çekilince oradaki halk Ermenilere karşı savunmasız bir hale düşmüştür. Ermeni çeteleri Müslüman ahaliye karşı tecavüzlerde bulunmaya başlamış, sınırın karşı tarafında kalan binlerce Müslüman ahali Ermeni tehdidi ve baskısı ile karşı karşıya kalmıştır. Yöre halkı Ermenilere karşı kendi milis kuvvetleri ile karşı koymaya çalışmıştır. Ermenilerin sınırın öte tarafında kalan İslam ahaliye yaptıkları mezalim, tecavüz ve katliamları durdurulabilmek için hazırlıklarını tamamlayan Kazım Karabekir Paşa, 28 Eylül sabahı Ermeni kuvvetleri üzerine taarruza geçmiştir. 29 Eylül'de Sarıkamış'ı, 30 Eylül'de Merdenik'i, 1 Kasım'da Kağızman'ı ele geçirmiştir.

bir miktarda olmadıklarını yazarak, kamuoyuna hareketin önemsiz ve başarısız olduğu mesajını vermeye çalışmışlardır⁴¹.

Ekim ayının ortalarından itibaren Türk taarruzunun gerçek sonuçları Ermenice gazetelerde görülmeye başlanmıştır. Ermeni gazeteleri, Oltu-Sarıkamış hattında büyük bir muharebe olduğunu haber verdikten sonra savaşın sonuçlarıyla ilgili çelişkili haberler geldiğini yazmışlar⁴², daha sonra ise Türklerin Kars yönünden taarruzu durdurarak istikamet değiştirdiklerini, Serdarabad tarafından Eçmiyazın'e doğru taarruza başladıklarını yazmışlardır⁴³.

Ermenice gazeteler başlangıçta Kars'ın düşüşünü kati surette yazmamışlar ve başka kaynaklara dayanarak bu yönde haberler geldiğini okuyucularına duyurmuşlardır. *Verçin Lur* gazetesi, Kars'ın düşüşü ve Erivan'ın boşaltıldığı haberine inanmak istememiş, bu haberin Ermeniler için çok vahim bir mahiyeti olduğunu yazmıştır⁴⁴.

Savaşın yeniden başlaması üzerine, Ermeni ordusunun Gümrü ile Kars'ı geri aldığı yolunda Ermenice gazetelerde haberler görülmüş, fakat birkaç gün sonra bu haberlerin asılsız olduğu anlaşılmış, yeniden başlayan savaş ancak birkaç gün daha devam etmiş ve Ermeniler yenilerek, yeniden mütareke yapılmasını istemeye başlamışlardır.

Ermeni ordusu Türkler karşısında mukavemet edememiş ve yeni bir mütareke imzalanmıştır. 18 Kasım tarihli mütarekeye uygun olarak Türkler ile görüşmelerde bulunmak için Hadisyan başkanlığında bir heyet Alexandropol'a gitmiştir⁴⁵.

Çagadamard gazetesi, yeni mütarekenin 5 Aralık'ta katıyyet kazandığını ve aynı tarihte askeri kuvvetlerin mütareke şartları gereğince tayin edilen sınırlara çekildiklerini ve Ermenilerin bazı savaş malzemelerini teslim etmeğe başladıklarını yazmıştır⁴⁶.

5- Ermenice Gazetelerde Yayınlanan Haberlerden Örnekler

Jamanak: "Târîh-i Millimizin Kanlı Sahifesi" başlıklı makalesinde "Bu felaketimizin henüz gözleriyle gören şahitleri sağ iken bu felâketin tarihini yazmalı. Bunun için millî bir sermaye teşkil edilerek, muktedir yazarlar vasıtasıyla bu felaketler kayıt edilmelidir" demektedir.

⁴¹ *Yergir*'den naklen, *Vakit*, No: 1022, 13 Ekim 1920.

⁴² *Vakit*, No: 1022, 13 Ekim 1920

⁴³ *Vakit*, No: 1029, 20 Ekim 1920

⁴⁴ *Vakit*, No: 1049, 9 Kasım 1920

⁴⁵ *Vakit*, No: 1070, 2 Aralık 1920.

⁴⁶ *Vakit*, No: 1078, 10 Aralık 1920.

Çağadamard: "Şayan-ı Tavsiye Bir Teşebbüs" başlıklı makalesinde, "Geri dönen muhacirlerin cemiyetler teşkil etmeye başladığını, artık her Ermeninin eşit olduğunu, aralarındaki dini anlaşmazlıklara kulak vermemelerini, bu cemiyetlerin her yerde Ermenilerin Ermenistan'da toplanmasına gayret etmeleri gerektiğini" yazıyordu.

Joğovurti Tzaynı: "Bogos Nubar'ın Mektubu Münasebetiyle" başlıklı bir haberde ise "Milli heyetimizin reisi olan Nubar Paşa'nın mektubundan iki esaslı fikir çıkarabiliriz. Birincisi: Milli menfaatlerimizin savunmasını millet tarafından seçilmiş bir heyete vermek, ikincisi ise siyasi erbabdan dolayı onda biri de dağılmış olan Ermenilerin hep tek vücut olduklarını sulh konferansına ispat etmektir. Nubar Paşa'nın bu hareketi pek tabii ve yasal"dır" denilmektedir.

Çağadamard: "Kardaş Olarak Çıkmalıyız" başlıklı makalesinde, Clemenceau'nun Paris'te toplanan sulh konferansına başkan olduğunu ve konuşmasının başında "biz dost olarak buraya geldik, kardaş olarak çıkmalıyız" dediğini yazmıştır.

Joğovurti Tzaynı: "Matem İçindedir" başlıklı makalesinde, *Yenigün* gazetesini suçlamakta ve katliam icra edenlerin hamisi olduğunu iddia ettiği *Yenigün* gazetesinin kabine değişikliğinden memnun olmadığını ve bu yüzden matem içinde olduğunu ileri sürmektedir⁴⁷.

Jamanak: "Milletçe Tekrar Teceddüd Hareketi" başlıklı makalesinde, milletin yaralı olduğunu, canı nezdinde ise de, şifa bulacağını, gereken tedaviyi yapmak gerektiğini, zenginlerin, bu konuda ne düşündüğünü sormaktadır.

Norki Yank: "Aharonyan Efendi'nin Nutku" başlıklı makalesinde konuşmayı aynen vererek, felâketlerinin düşündüklerinden büyük olduğunu, bu felakete uğrayanlara zengin Ermenilerin yardım etmeleri gerektiğini yazmaktadır⁴⁸.

SONUÇ

Mütareke döneminde İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlikleri, Osmanlı Hükümeti'nin mütarekenin tatbikatı ile ilgili yaptıklarını sürekli denetlemişler, özellikle İngiltere Yüksek Komiserliği, Ermeniler ile ilgili her olaya müdahil olmuş, onların bütün sorunları ile ilgilenmiş, problemlerinin çözülmesi konusunda hükümete baskı yapmıştır. İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlikleri, Ermenice yayın yapan gazetelere gösterdikleri iltiması, Osmanlı matbuatına göstermemişlerdir.

⁴⁷ BOA. DH. EUM. 2. Şb. 72_61-4-1.

⁴⁸ BOA. DH. EUM. 2. Şb. 72_68-1-1.

Ermeniler, işgal kuvvetlerinin mütareke hükümlerine dayanarak Osmanlı Devleti'ni fiilen kontrol altına almaya başlamasından sonra, Müslüman halkla ilişkilerini kopma noktasına getiren davranışlar içine girmişler, bu durum Ermenice gazetelerin haberlerine de yansımıştır.

Ermeni matbuatı, Avrupa kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine çevirecek yayınlar yapmış, yayınladığı yalan yanlış haberler, Avrupa basını tarafından Osmanlı Devleti'nin aleyhine kullanılmıştır. Ermeni gazetelerinde yayınlanan bu tür haberlerin, yapılan tahkikatlar neticesinde, asılsız olduğu ortaya çıkmıştır.

Katliam haberleriyle ilgili yalan ve uydurma yazıların tekzipine dair hükümet tarafından gazetelere yapılan resmi tebligatlar, İtilaf devletleri sansür görevlileri tarafından neşrettirilmemiş, gazetelerde yazılan bazı makalelere müdahale edilmiş, bu haberlerin doğru olmadığına dair olan yazılar çıkarılmıştır.

Türk gazetelerine göz açtırmayan İtilaf Devletleri temsilcileri, Ermenice gazetelerde çıkan haberlere göz yummuşlar, Osmanlı sansür memurları tarafından kapatılması istenen gazeteleri kapatılmamışlardır. Zamanla matbuat üzerinde Osmanlı Hükümeti'nin hemen hiçbir denetimi kalmamış, işgal kuvvetleri sansür memurları, kontrolü tamamen ele almışlardır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ*

1- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş (DH. EUM. AYŞ.)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube (DH. EUM. 2. Şb.)

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdüriyeti (DH. KMS.)

Dahiliye Nezareti Şifre (DH. ŞFR.)

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.)

Meclis-i Vükela (MV.)

2- KİTAP VE MAKALELER

Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1992.

* Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

Basın Yönetiminde Sansür Mütareke Dönemi Sansürü, Mustafa Özbey, Hülya Baykal, Tan Baykal, Ankara 2016.

Bilgi, Nejdett, Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması, Ankara 1999

Bozkurt, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, İÜSBE. Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Kalemlî, Hüseyin, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Sansür Uygulaması", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 62, Erzurum, Mayıs 2018, s. 509-538.

Karacakaya, Recep, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 2005.

Kocabaşoğlu, Uygur -Akan, Aysun, *Mütareke Ve Millî Mücadele Basını Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve "Mahşer" in 100 Atlısı*, İstanbul 2019.

Korkmaz, Ender, "Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı:19-20, s. 29-56

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, Ankara 1994.

Şahin, Feyza Kurnaz, "Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nde Askerî Sansürün Kaldırılması Meselesi", *Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler Ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 24-26 Ekim 2018 / Kahramanmaraş, Ankara 2019, Yayına Hazırlayanlar: Aynur Yavuz Akengin, H. Aytuğ Tokur, s. 819-882.

3- GAZETELER

Vakit

ERMENİ ÇETECİ ANTRANİK'İN MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ*

Doç. Dr. Bülent YILDIRIM*

ÖZET

1918'de özellikle Nahçıvan ve çevresinde mezalimlerini sürdüren Antranik, gerçekleştirdiği bu hareketlerden dolayı, bizzat oradaki Ermeni kolordusu komutanı Nazarbekov (Nazarbekian) tarafından görevden uzaklaştırılmıştır. Bu arada Osmanlı Devleti'nin kurduğu Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam ordusu Azerbaycan'a intikal etmiş önce Gence Ermenilerini itaat altına almış ve Bakü'ye doğru ilerleyişini sürdürmüştür. Antranik Nahçıvan, Zengezur bölgelerinde gerçekleştirdiği katliamlardan sonra Karabağ bölgesine hareket etmiş burada da binlerce Türk'ü katletmiştir. Kafkas İslam Ordusu komutanı Nuri Paşa Albay Cemil Cahit Bey'i I. Azerbaycan Tümeni komutanı olarak Karabağ'a göndermiş Antranik savaşıma cesaret edemeyerek Şuşa'nın güneyindeki Goriş'e çekilmiştir. Mondros mütaresesinin imzalanması ve İngiliz General Thomson'un Antranik'e çekilme emri vermesiyle Antranik Karabağ'dan tamamen çekilmiştir Antranik 1919 yılında Paris'e geçmiş ve 1921 yılına kadar zaman zaman İngiltere'ye ve Amerika'ya giderek Ermeniler lehine propaganda yapmıştır. Ayrıca Kilikya bölgesini işgal eden Fransız Ordusu'na yine bir Ermeni gönüllü birliği ile katılmak istemiş fakat bu isteği kabul edilmemiştir. Bildirimizde Antranik Ozanyan'ın 1918-1922 yılları arasındaki faaliyetleri döneme ait kaynaklar üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Antranik Ozanyan, Mondros Mütaresesi, Nahçıvan, Karabağ, Fransa.

Giriş

1865 yılında Şebinkarahisar'da doğan Antranik, burada 1885 yılında başlayan Ermeni ihtilâl hareketine ilk katılanlardan biri olmuştur. Antranik, 1890'ların sonunda babası ile tartışan bir Türk'ü öldürmüştü ve İstanbul'a kaçıyordu. İstanbul'da Hınçaklarla tanışmış ve bir Türk polis şefinin öldürülmesi işini üzerine almıştı, bu cinayeti işledikten sonra Batum'a kaçtı. Antranik'i Ermeniler arasında üne kavuşturan Sasun bölgesindeki çete faaliyetleri olmuştur. Antranik ve 40 silâhlı adamı 16 Mayıs 1895'te Sarıkamış'tan Osmanlı sınırlarına girerek Sasun'a geçmişti. Burada Serop çetesine katılmış 1899'da Serop öldürülünce de onun yerine geçmişti. Antranik 3 Kasım 1901'de adamlarıyla ve halktan da bazı kişilerle Sasun yakınlarında dağlık bir bölgede bulunan Arak Manastırı'na çekildi. Manastırda yetim çocuklar, öğretmenler ve diğer çalışanlar vardı. Ermeniler, yetimleri buradan almak için teşebbüste bulundularsa da Antranik bu talebi reddetti. Dört tabur Osmanlı askeri manastırı kuşattı. Antranik'in amacı Avrupa'nın dikkatini bu bölgeye çekerek müdahale edilmesini sağlamaktı. Gerçekten de Van'da bulunan Rus Konsolosu hemen Muş'a gelerek olayı yakından takibe başlamıştı. Bu

* Bu çalışma daha önce tarafından yayımlanan "Ermeni Çeteci Antranik ve Gerçekler" 1915'e Hapsedilen Tarih Ermeni Meselesi, Gençlik Kitabevi, Konya, 2016, ss. 57-72. başlıklı yazımın yeniden düzenlenmiş ve ilaveler yapılmış şeklidir.

* Doç. Dr. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi bulentyildirim@trakya.edu.tr

sebeple Osmanlı askeri manastıra müdahalede bulunamadı. Bitlis Valisi Hüsnü Bey ve Muş Komutanı Ferik Mehmed Ali Paşa 22 Kasım 1901'de İstanbul'a gönderdikleri raporda; Antranik'in eşkiyasıyla birlikte iki yıldır bu bölgede birçok Müslüman'ı katlettiği, Sasun'un Ermeni köylerine girerek Ermenilere çeşitli işkenceler yaptığı, böylece avane topladığı ve ovada sıkıştırıldığı için dağda bulunan manastıra çekildiği, bu kadar ele girmiş iken yakalanmazlarsa Ermenilerin cüretlerinin daha da artacağı, fikirleri pek bozuk olan Muş Ermenilerinin bir yabancı görür görmez türlü türlü yalanlarla hükümet aleyhine konuştukları, Rus konsolosunun Muş'ta beklediği bildiriliyordu. Osmanlı askerinin müdahale edememesinden faydalanan Antranik bir gece adamlarıyla birlikte Manastırdan kaçmayı başarmıştır. Bu olay çeteler arasında onu efsaneleştirdi. Nisan 1904'te başlayan II. Sasun isyanının silahlı idarecisi de Antranik olmuştur¹.

Antranik Ozanyan kendisinin kumanda ettiği II. Sasun isyanının (Nisan-Temmuz 1904) bastırılmasının ardından Osmanlı topraklarını terk etmiştir. Önce Kafkasya üzerinden Cenevre'ye geçen Antranik, daha sonra Mart 1905'te Taşnakların güçlü bir teşkilât oluşturdukları Bulgaristan'a geçmiş, Filibe'de Ermeni yazar Ruben Zartaryan'ın evinde bir yıl kadar kalmıştır². Antranik Zartaryan'ın evinde kaldığı bu bir yıllık süre zarfında komitecilerin silahlı faaliyetlerinde rehber olması için "*Kahraman'ın Savaş Talimatnamesi*" isimli bir broşür hazırlamıştır. Bu broşürde Osmanlı Ordusu'na ve Kürtlere karşı nasıl savaşılacağı ile ilgili askeri bilgiler verilmekteydi. Talimatnamenin son kısmında "Gençlere" başlığı altında bir çağrıda bulunmaktadır. Her sorunun silahla ve kan dökerek çözüleceğine inanan Antranik talimatnameyi şu sözler ile bitirir; "*Sevgili Diaspora Ermenileri sizi silaha, askerî eğitime ve intikama çağıran ben değilim. Sizi bu kutsal göreve çağıran, sevgili vatanımızın taşı ve toprağını kendi kanlarıyla boyamış şehitlerimiz ve tapınılası kahramanlarımızdır*"³. Filibe'de bir yıl kaldıktan sonra Antranik Varna'nın Galata köyüne geçmiş ve 1914 yılına kadar aralıklarla burada kalmıştır⁴. Antranik Bulgaristan'da kaldığı süre boyunca zaman zaman Avrupa'ya giderek örgütsel faaliyetlerini sürdürmüş, Balkan Savaşları esnasında da yaklaşık

¹ Haluk Selvi, "Anadolu'dan Kafkasya'ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, (24-26 Ekim 2001 İstanbul) ATASE Yay., Ankara 2003 s. 460-463.

² Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, (Çeviren Mariam Arpi-Nairi Arek), Peri Yay., İstanbul 2003, s. 124. Ruben Zartaryan Filibe'de ihtilalci Razmig (Muharip) gazetesini çıkarmaktaydı. Kendisi 24 Nisan 1915'te tutuklanan Ermeniler arasındaydı. Azadamard gazetesinde yazdığı yazılardan başka evinde bir yıl kalan Antranik ile çeşitli komplolar kurmuştu (Jean Louis Mattei, *Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri*, Bilgi Yay., Ankara 2008, s. 301).

³ Çelebyan, *a.g.e.*, s. 126.

⁴ Mattei, *a.g.e.*, s. 301.

olarak 300 kişiden oluşan bir Taşnak birliği ile Bulgaristan Ordusu'nun Makedonya-Edirne Gönüllüleri Kolordusuna katılarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaştı⁵.

I. Dünya Savaşı Dönemindeki Faaliyetleri

Antranik Balkan Savaşı sona erdikten sonra daha önce de belirtildiği gibi Bulgar hükümeti tarafından ödüllendirilmiş ve kendisine Bulgar vatandaşlığı verilmişti. Savaşın sona Antranik, yine Varna'da kalmaya devam etti. Temmuz 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Bulgaristan Savunma bakanlığının kendisine gizli bir emir göndererek Bulgaristan hangi devletle savaşa girerse girsin 24 saat içerisinde Haskova (Hasköy) şehrinde bulunan 51. Rodop alayına katılması gerektiğini bildirmişti. Antranik'in daha sonra arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'a giderek Osmanlı Devleti'nin savaştaki tutumunun ne olacağı hakkında bilgi topladığı ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaşın kaçınılmaz olduğu kanaatine vardığı belirtilmektedir⁶.

Taşnakların Batı bürosu tarafından Varna'daki Antranik'e bir mektup yollanmış ve bir Rus gemisiyle Tiflis'e, Avedig Sahagyan'ın yanına hareket etmesi talimatı verilmişti. Antranik de büroya bir telgraf çekerek Tiflis'e Avedig Sahagyan'ın yanına gitmesinin gerekli olup olmadığını sormuştur. Bir gün sonra gelen telgrafta, kendisine hemen hareket etmesi gerektiği bildirilir. Antranik bir Rus gemisiyle önce Varna'dan Odessa'ya oradan da Tiflis'e geçer⁷. Antranik'in 1914 yılının Eylül ayı başlarında Tiflis'e ulaştığı anlaşılmaktadır⁸.

Varna Şehbenderi Selim Bey'in verdiği istihbarata göre de Antranik beraberinde bulunan birkaç gönüllü ile birlikte 24 Ağustos 1914 tarihinde bir Rus vapuru ile Hocabay'e (Odessa) gitmiştir⁹.

Antranik, Rus hükümeti tarafından I. Ermeni Gönüllü Birliği'nin komutanlığına getirilmiştir. Kendisi Rus General Nazarbekov ile görüşmesinde, kendi birliğindeki savaşçıların çoğunun Türkiye'den ve Muş vilayetinden geldiklerini söylemiştir. Bu birliğin güzergâhı İran-

⁵ Antranik'in Bulgaristan'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014.

⁶ Tsatur P. Agayan, "Armenskata Rota v Osvoboditelnite Boeve na Balgarskiya Narod", *Istoricheski Pregled*, No: 3, 1979, s.86.

⁷ Antranik Çelebyan, *a.g.e.*, s. 163-164.

⁸ Tsatur P. Agayan, *a.g.m.*, s.86. Antranik Çelebyan'ın eserinde Antranik'in Ağustos'un 12'sinde Yalta'dan Tiflis'e geçtiği iddia edilmektedir. Antranik Çelebyan, *a.g.e.*, s. 164. Ancak bu tarihin doğru olması mümkün değildir. Hem Varna şehbenderliğinin raporundan hem de Agayan'ın makalesinden Antranik'in Eylül başlarında Tiflis'e ulaştığı anlaşılmaktadır.

⁹ Varna Şehbenderi Selim Bey'in Hariciye Nezareti'ne 24 Ağustos 1914 tarih ve 39 numaralı Telgrafnamesinin sureti; *BOA. HR. SYS. Nr. 2879/1 Leff 1*

Başkale-Van şeklinde olmuştur¹⁰. Van'ın Ermeni ve Rus güçlerince işgalinden sonra, Antranik ve Dro birlikleri Van Gölü'nün güneyinden Ahlat ve Bitlis'e ilerlemiştir¹¹.

Rus Kafkas Ordusu'nun I. Dünya Savaşı sırasında bir dönem kurmay başkanlığını yapan Tuğgeneral Leonid Mitrofanoviç Bolhovitinov'un 11 Aralık 1915 tarihli raporunda, Ermeni gönüllü birliklerinin faaliyetleriyle ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır.

Rusların işgal ettiği bölgelerde Antranik idaresindeki çeteler bölgedeki Müslüman Türk nüfusu katletmeye başlamışlar, bölgedeki Müslüman Türk köylerini yakmışlar, onbinlerce masum insanı katletmişlerdir. Van kıtaları komutanı General Nikolayev 1 Temmuz 1915'te Kafkas orduları Komutanı'na gönderdiği telgrafta, Antranik idaresindeki Ermeni çetelerinin devamlı olarak yağma hareketlerinde bulunduğu, her türlü cinayeti işlemekten zevk aldıkları, bunların önüne geçmek için Van'da Divan-ı Harp kurulduğu ve artık çetelerin gönüllü olarak Rus ordusuna alınmasından vazgeçilmesi gerektiği hususunu bildiriyordu¹².

1916 yılından itibaren Ruslar Ermeni gönüllü birliklerinden rahatsız olmaya başlamışlar ve bu nedenle Ermeni politikalarında değişikliğe gitmişlerdir. Antranik'in birliği de dâhil bütün Ermeni gönüllü alayları dağıtılmıştır¹³. Ruslar öteden beri Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasına karşıydılar. Rusların amacı bu bölgeyi doğrudan Rusya'ya bağlamaktı¹⁴.

Rus ordusunda bütün Ermeni birlikleri gibi Antranik'in birliği de dağıtıldı. Bunlar düzenli Rus birlikleri içerisine yerleştirildi. Grand Duke Nikolayev, Ermeni gönüllü birliklerinin milli bir problem olarak ortaya çıkmasını istemiyordu. Ruslar Doğu Anadolu'da

¹⁰ Hikmet Özdemir, *1915 Tartışılırken Gözden Kaçırılanlar*, Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008, s. 20.

¹¹ Hratch Dasnabedian, *History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutiun, 1890–1924*, OEMME Edizioni, Milan, 1990, p. 117.

¹² Selvi, *a.g.b.*, s. 465.

¹³ *A.g.b.*, s. 466.

¹⁴ Rusya Osmanlı Devleti'ne yönelik Ermeni hareketlerini destekler gibi görünmekte ise de, gerçekte amaçları farklıydı. Ruslar, 1890'lı yıllarda Çar'ın Dışişleri bakanı olan Prens Lobanov Rostovski'nin belirttiği gibi "Rusya sınırlarında Ermenisiz bir Ermenistan" hayal etmekteydiler. 1885'te Rusya'daki Ermeni okullarının kapatılması, Rus Hükümeti tarafından 1836 yılında Gregoryen Ermeni Kilisesi'nin mülkiyet hakkı tanınmış olmasına rağmen 100 milyon frank tutarındaki Kilise mallarına el konulması, Ermeni aydınların tutuklanması, her çeşit Ruslaştırma metotları, sürgünler, Kafkas vilayetlerinde Ermenice konferans verilmesinin yasaklanması gibi hareketler Rusların asıl amaçlarını çok açık bir şekilde göstermektedir (Edgar Granville, *Çarlık Rusyasının Türkiye'deki Oyunları*, Ankara 1967, s. 22, 31). Özellikle 1905 yılında Rusya'nın Ermenilere karşı acımasız baskısı doruk noktasına ulaşmıştır. Ermeni Kilisesi'ne ait mallara el konulmuş, Rus hükümeti tarafından Ermeni-Tatar çatışması proveke edilmiştir. Bu baskıların sonucu olarak da Rus hükümetine karşı Ermeni ihtilalci hareketleri artmıştır. 1905'ten sonra Vorontsov Daşkov'un Kafkas Genel Valiliği'ne getirilmesinden sonra Ermenilere karşı daha yumuşak bir politika takip edilmiştir (Roderic H. Davison, "The Armenian Crisis, 1912-1914", *The American Historical Review*, C. 53, No. 3, Nisan, 1948, s. 486).

bir Ermenistan kurmak fikrinde değillerdi. Onların isteği, bu bölgeyi Rus toprağı haline getirmektir. Bu sebeple diğer bölgelerdeki Kazakları Doğu Anadolu'ya getirerek yerleştirmek istiyorlardı. Artık Rusların Ermenilerle işi bitmişti.

1917 yılında Rusya'daki dahili gelişmeler bu politikanın değişmesine sebep oldu. İşgal edilmiş toprakların elde tutulabilmesi için tekrar Ermenilere ihtiyaç duyulmuştu. Rus ihtilali başlamadan önce 29 Mayıs 1917'de Antranik Tiflis'te Amerikan temsilcisi Willoughby Smith ile görüştü. Smith, Antranik'e Rus ihtilalinin başarısı durumunda Erzurum ve Bitlis'i nasıl elde tutacağını sordu. Antranik, Kıbrıs'tan İskenderun'a çıkacak İngiliz birliklerinin doğuya ilerlemesini, müttefiklerin Türkiye Ermenilerinden oluşan bir birlik kurmalarını teklif etti. Türkler bu iki güç arasında ezileceklerdi. Smith, Antranik'in bu teklifini Moskova'da bulunan Rus, Fransız ve İngiliz askeri ataşelerine anlattı. Antranik'in bu planı tasdik edildi. Ruslar erzak ve elbiseleri vermeyi, İngilizler ve Amerikalılar maddi destek vereceklerini ve askerlerin ailelerine bakacaklarını taahhüt ettiler. Ayrıca Ruslar Antranik'e madalyalar ve generallik rütbesi verdiler. Londra'da bulunan Bogos Nubar da Antranik'e gönderdiği telgrafta, bütün güçleriyle Van, Bitlis ve Erzurum'u savunması gerektiğini ve finansal desteği garanti ettiğini söylüyordu.

Rus hükümeti artık doğrudan Antranik'le görüşüyordu. Bu durum Taşnak idarecilerini rahatsız ediyordu. Antranik'in yolu yavaş yavaş Erivan'dan ayrılmaya başlıyordu. İhtilalden sonra, 1918 Ocak sonuna kadar Nazarbekov'un birlikleri Van ve Erzurum'dan Erivan'a kadar olan alanı işgal etmiş durumdaydılar. Üç taburdan oluşan bu birliklerin üçüncüsünün başında Antranik vardı ve bölükleri Erzurum-Hınıs-Van bölgesinde idi.

Rusya'da ihtilal olması ve Şark cephesinde Osmanlı Devleti'nin avantajlı bir duruma geçmesi, Ermenileri endişelendirdi. Onlar, işgal edilmiş olan bölgelerin kendilerinde kalacağından emindiler. Fakat şimdi bu toprakların ve bütün hayallerin kaybolması söz konusu idi. Bu sebeple sonuna kadar direnmek gerekiyordu. Düzenli Rus birlikleri Erzincan, Erzurum ve Van bölgesinden çekilirken geride silahlı Ermeni çeteleri bırakmışlardı. Bu zayıf birliklerin düzenli Türk birlikleri karşısında müdafaa kabiliyetleri yoktu. Bu sebeple yapacakları tek şey çekilirken insanların ve yerleşim yerlerinin imhası idi. Antranik 2 Mart 1918'de Rus generali üniformasıyla Erzurum'a geldi. Albay Morel'in üzerinde bulunan Erzurum Merkez Komutanlığını üzerine aldı. Ermeni birlikleri firar etmek üzereydiler, Antranik bunları kılıçla, yumrukla cepheye göndermeye uğraşıyordu. Erzincan'ı kurtaran Türk birlikleri Erzurum'a yaklaştıkça Ermeniler katliamlarını arttırdılar. Antranik sinirlenmişti. Ermeni çetelerinin

kaçmalarına mâni olamıyordu. Köprüköy'e firarilerin imhası için yerleştirdiği makinalı tüfek bile işe yaramamıştı. Antranik ve Ermeni subaylar iki gün daha şehirde dayanarak mümkün olan tahripleri yaptıktan sonra şehrin boşaltılmasına karar verdiler. "Hürriyet Mücahitleri" Ermeni eşkiyası 11 Mart akşamı Erzurum'u terk etti¹⁵.

Arkalarında yanan, harap olmuş bir şehir, kadın, çocuk, ihtiyar 8.000 ölü bırakarak kaçmışlardı. Şehirde bir tek ağaç bile bırakılmamıştı. Antranik'in katliamları Erzurum'a münhasır kalmadı. Çekiliş sırasında yol üzerindeki bütün köy ve kasabalar yakılmıştı. Kınalı Karahaç Köyü ve çevresinde 7.060 Müslüman yakılarak katledilmişti. Ilıca'da iki bin kişiyi akla gelmeyecek şekillerde öldürmüşlerdi. Sarıkamış'ın Karahamza nahiyesinde 5337 Müslüman, Antranik'in emriyle katledilmiş, yüzlerce hane yıkılmıştı¹⁶.

Mondros Mütarekesi Öncesi ve Sonrası Antranik'in Nahçıvan ve Azerbaycandaki Faaliyetleri

Erzurum'un kısa bir süre içerisinde hiçbir savunma olmadan çetelerin firarı yüzünden düşmesi, Antranik'in Rus ordusundan istifasına sebep oldu, general elbisesini çıkararak çete reisi elbisesini giydi. General Nazarbekov'a elçilerini göndererek, Gümrü'ye gelmek istediğini ve Zengezur Bölgesi'nde Türklere karşı çarpışabileceğini bildirdi. Nazarbekov bu planı uygun bularak Antranik'in Gümrü'ye gelmesini kabul etti. 10 Nisan 1918'de 400 seçilmiş Türkiye Ermeni'sinden oluşan "Özel Hareket Birliği" ni kurdu. Bu birliğin amacı Rus sınırlarını korumak ve Türklerin Kafkasya'ya girmelerini önlemektir. Bu birlik ayrıca Kafkasya'dan Türkiye'ye yerleştirilmiş olan Ermenilerin eski yerlerine yerleştirilmelerine de nezaret edecekti. Bu tarihlerde Kafkasya'da siyasi bir boşluk vardı. Türk birlikleri hızla bu bölgeye ilerliyorlardı. Özellikle Bakü'deki petrol kuyularının Türklerin eline geçmemesi gerektiğine inanan İngilizler bölgede kendilerine bağlı olabilecek askeri güç aradılar. Bağımsız büyük Ermenistan'ın kurulmasını ancak büyük bir devletin desteğinde gören Antranik, onlar için gayet uygun bir kişi idi. Savaş boyunca da müttefikler için çalışmıştı. 4 Haziran 1918'de Türklerle Ermeniler arasında Batum Anlaşmasının imzalanması İngilizlerin Kafkasya'daki bu politikalarına aykırı idi. Fakat Antranik'in bu anlaşmayı kabul etmeyerek Erivan'dan farklı bir yol takip etmesi İngilizlerin işine geldi. Antranik'e göre; Ermenistan toprakları Erzurum, Van, Muş ve Bitlis bölgelerini de içerisine almalıydı. Fakat Batum Antlaşmasına göre, bütün bu bölgeler Türklerin idaresinde kalıyordu. Bu anlaşma ile Kafkasya Ermenileri ile Türkiye

¹⁵ Haluk Selvi, "Hangi Antranik?", <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/Antranik.pdf>

¹⁶ Haluk Selvi, "Hangi Antranik?", <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/Antranik.pdf>

Ermenileri arasında önemli problemler ortaya çıktı. Kafkasya Ermenileri, Antranik ve çetesinin kendileri için sürekli problem çıkardığından ve huzuru bozduğundan şikâyet ediyorlardı. Ermenistan Cumhuriyeti'nin bu şartlar altında varlığını ve kuvvetlerini dağıtmayı reddeden Antranik, Doğu Anadolu'daki katliamlarına Culfa, Nahçıvan ve Zengezur bölgesinde de devam etti. IX. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, 1 Aralık 1918'de Kars'tan Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Batum Anlaşmasının imzalanmasına kadar geri çekilen Ermenilerin kadın, çocuk ayrımı yapmadan Müslümanları katlederek, cesetlerinin uzuvlarını keserlerle parçaladıklarını, anlaşmanın imzasından sonra Müslümanları imha politikası gereği özellikle Antranik'in binlerce çete mensubuyla Gence, Erivan, Ordubat ve İran'da katliama devam ettiklerini, Ermenilere gösterilen her türlü hoşgörü ve yardıma karşılık, yapacakları yeni mezalimlere zemin hazırlamak ve cinayetlerini örtmek için katliamlara son vermek üzere Antranik'in Osmanlı ordusuna yakalanmasının zulüm olarak gösterildiği, Şahtahtı, Zengezur, Nahçıvan, İğdır, Serdarabad ve havalisindeki yüzlerce köyde, Ermenilerin binlerce Müslümanı şehit ettikleri Antranik çetesinin yakıp yıktıklarını anlatmaktaydı¹⁷.

Antranik'in Nahçıvan'daki cinayetleri hakkında Ermeni komisyonu ile Erivan'daki Kolordu Kumandanı Nazarbekov da Türklere uyarıda bulunuyorlardı. Kolordu Komutanı Nazarbekov, Gümrü Müstakil Ermeni Komisyonu Başkanlığı'na gönderdiği yazıda Antranik için aynen şu ifadeleri kullanmaktadır: “Aldığım malumata göre emirlerime itaat etmediğinden dolayı kumandam altındaki kolordudan bütün müfrezesiyle 5 Haziran 1918 tarihinde tart edilen Antranik'in Nahçıvan havalisinde hakikaten birçok mezalim ve fecayi yapmakta olduğunu Türk kumandanlığına bildirmenizi rica ederim.” Ermeni komisyonu başkanı Tuğgeneral Trakopov'da bu bilgileri Türk tarafındaki Kazım Karabekir Paşa'ya iletti¹⁸.

Bu arada Osmanlı Devleti'nin kurduğu Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam ordusu Azerbaycan'a intikal etmiş önce Gence Ermenilerini itaat altına almış ve Bakü'ye doğru ilerleyişini sürdürmüştür¹⁹. Antranik Nahçıvan, Zengezur bölgelerinde gerçekleştirdiği katliamlardan sonra Karabağ bölgesine hareket etmiş burada da binlerce Müslüman Türk'ü katletmiştir. Kafkas İslam Ordusu komutanı Nuri Paşa Albay Cemil Cahit Bey'i I. Azerbaycan

¹⁷ Haluk Selvi, “Hangi Antranik?”, <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/Antranik.pdf>

¹⁸ *Askeri Tarih Belgeleri* Dergisi, (ATBD), Yıl 31, S. 81, Belge No: 1883, Ankara Aralık 1982, s. 472-473; McCarthy, a.g.e., s. 251.

¹⁹ Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İstanbul 2010, s. 190-207.

Tümeni komutanı olarak Karabağ'a göndermiş Antranik savaşmaya cesaret edemeyerek Şuşa'nın güneyindeki Goriş'e çekilmiştir.²⁰

Fakat yukarıda da görüldüğü gibi, Antranik'i Nahcivan bölgesine çağırın Nazarbekov'du ve Antranik kuvvetlerini Erivan'ın güvenliği için bir garanti olarak bu bölgede tutuyordu. Zengezur, Erivan'ın son müdafaa kalesi idi. 1918 yılının ilk yarısında Karabağ bölgesi hayati bir öneme sahipti. Mayıs ayında Azerbaycan, bağımsızlık deklarasyonunu takiben bu bölgeyi ve Zengezur şehrini Osmanlı ordusunun yardımıyla kendi idaresi altına almaya çalıştı. Fakat Osmanlı-Azeri güçleri Bakü üzerine yoğunlaşırken Türkiye Ermenisi Antranik ve çetesi temmuz ayında Zengezur'a girdi; birçok Müslümanı katletti ve Zengezur'un merkezini Ermenistan'ın kontrolü altına soktu. Antranik'in bu bölgedeki çalışmaları Türklerin petrol merkezine girişini önledi. Böylece Antranik, müttefiklere çok önemli katkıda bulunmuş oluyordu. Kasım 1921'de Khorurdain Hayasten adlı gazetede Myasnikyan isimli Ermeninin yazdığı makalede, "Dasnaklar askerlerine halkı soymayı, Türklerden nefret etmeyi, vahşilikle birleşen fedayi ruhunu canlandırmayı aşıladılar." diyordu. Diğer bir Ermeni tarihçi A. Lalayan "Karşı ihtilal Daşnaksütyun ve Emperyalist Savaş 1914-1918" isimli çalışmasında, "Gönüllü hareketin karakteristik özelliği, kana susamış fedayiler (Antranik, Hamazsp, Dro vd.) tarafından idare edilen Daşnak müfrezeleri Türk ve Azeri kadın, çocuk, yaşlı ve hasta halkı öldürmekte gösterdiği cesarettir" diyordu. Antranik büyük devletlerin bu bölgedeki politikalarına yardımcı olurken, kendi ideallerini de gerçekleştirmeye çalışıyordu. O'na göre Türkler, Ermenilerin ebedi düşmanı idiler ve kesinlikle imha edilmeliydiler. Zengezur bölgesinde onun gelmesiyle katliamlar hızlanmış, bölgede toplam 10.068 kişi öldürülmüş, 115 köy yerle bir edilmişti. Erivan bölgesindeki Müslüman delegeler Azerbaycan Başbakanına gönderdikleri telgrafta, "Antranik birliği ile Erivan bölgesine hareket etti. Yanında Türkiye'den gelen Ermeniler de var. Hedefleri bölgedeki Müslümanların imhası ve göçürülmesidir" diyorlardı²¹.

Antranik bu bölgede Yayıcı, Arza, Kerim-Kulu, Culfa, Ordubad'ın birçok kasabalarını, Cemaldu, Kırna, Beneniyar kentlerini işgal etmiş, evleri, mescidleri, okulları ve tahıl ambarlarını yakıp küle çevirmiştir. Esas karargahını Nahcivan şehriden on iki kilometre uzaklıktaki Küznüt'te kuran Antranik 4 Eylül 1918'de Nehrem'e saldırmış, fakat Nehremlilerin karşı koymasından dolayı bir şey yapamayarak geri çekilmiştir. Antranik'in idaresinde 3 ile 5 bin arasında tahmin edilen düzensiz birlikler vardı. Ayrıca Türkiye'den ve Rusya'dan göç etmiş

²⁰ Selvi, *a.g.b.*, s. 471.

²¹ Haluk Selvi, "Hangi Antranik?", <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/Antranik.pdf>

binlerce Ermeni göçmen de onunla birlikte Zengezur'a gelmişti. Batum Anlaşmasının imzalanmasından sonra, ilk olarak Kuzey İran'da bulunan İngiliz birliği ile irtibata geçmeyi denedi. Fakat Hoy yakınlarında Türklere mağlup olarak geri döndü. Antranik Zengezur bölgesindeki Müslüman köylerine üç büyük saldırı düzenlemiş, bu saldırılar sonunda binden fazla Müslüman hayatını kaybetmiş ve hayatta kalanlar Nahçıvan ve Gence'ye kaçmışlardır. Antranik'in Zengezur bölgesinde yaptığı katliamlar, Halil Paşa tarafından Erivan nezdinde şiddetle protesto edildi. Erivan hükümeti çeteler üzerinde hakimiyeti olmadığını, düzenli birliklerin bu bölgeden çekilmiş olduğunu bildirerek sorumluluğu üzerinden attı. Bu arada Karabağ'daki Ermeni liderleri Antranik'ten askeri yardım istediler. Antranik 1918 Ekim sonuna kadar birliklerini Karabağ-Zengezur sınırına yığıdı. Fakat o, bu bölgedeki Ermeni askeri liderlerine güvenmiyordu. Bu sebeple yazılı garanti istedi. Karabağ Ermenileri, Müslümanları bu birliklerle tehdit edip buradan çekilmelerini temin etmek istemişlerdi, bu nedenle Antranik'e yazılı bir teminat veremediler. Antranik kuvvetleri 29 Kasım 1918'de Karabağ'a girmek için harekete geçtiler. Antranik, Şuşa'nın ana kapısı Abdallara girmeyi başardı ve Şuşa'ya ulaştı. Aslında Antranik'in Karabağ bölgesine çekilmesi 20 Temmuz 1918'de Nahçıvan'da aldığı ağır mağlubiyetten dolayı idi. Antranik, Karabağ bölgesindeki Ermenileri Türklere karşı teşkilatlandırmaya başlamıştı. Amacı Ermenileri topluca Türklere üzerine saldırtmak Karabağ'daki Türk nüfusunu azaltmak ve bölgenin tümüyle Ermenilerin kontrolüne girmesini sağlamaktı. Şuşa'ya giren Antranik, burada bulunan bütün Türkleri öldürmeye başladı. Karabağ Mıntıkası Komutanı Yarbay İsmail Hakkı Bey, Nuri Paşa'ya gönderdiği raporla Ermenilerin saldırısını önleyecek bir birliğin hemen Karabağ bölgesine gönderilmesini istedi. Buradaki Türk köylerinde öldürülen insanların görünüşü insanı dehşete düşürüyordu. Nuri Paşa, Albay Cemil Cahit Bey'i I. Azerbaycan Tümeni Komutanı olarak Karabağ hareketi için görevlendirdi. Ermenilere karşı harekât 7 Ekim'de başladı. Antranik muharebeye cesaret edemeyerek Şuşa'nın güneyindeki Goriş'e çekildi. Bu hareketle Şuşakale'de Antranik tarafından kuşatılmış olan 20.000 Türk katliamdan kurtarılmıştır²².

Antranik Nahçıvan'dan çekilirken arkasında binlerce ölü, yakılmış köyler ve yıkılmış evler bıraktı. Bölgedeki bütün Türklerin katledilmesini çetelerine emreden Antranik bu davranışına Türk askerinin verdiği karşılık bize tarihimizdeki kahramanlarımızı ve karakterlerini göstermektedir: Albay Cemil Cahit Bey Şuşa'yı ele geçirdikten sonra Türk ileri gelenleriyle bir toplantı yaparak onlara şöyle hitap etti: "İyiliğinizi düşünerek söylediğim sözlerimi kabul ediniz ve emrime uyunuz. Ermenilere şimdi itaat teklif edeceğim. Kabul

²² Haluk Selvi, "Hangi Antranik?", <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/Antranik.pdf>

etmedikleri takdirde bir orduya itaatsizliğin cezası neyse onlara vereceğim. İtaat ederlerse hayat, namus ve malları güvencem altında olacağından, hiçbir ferdin ufak bir hareketine müsaade etmeyeceğim”. Ermeni ve Avrupalı yazarlara göre, Antranik’in Karabağ’dan çekilmesi, Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ve İngiliz General Thomson’un Antranik’e gönderdiği çekilme emrinden dolayıdır²³.

Ermenilere göre böylece Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması tarihi fırsatı kaçırmıştır. General Thomson Antranik’e gönderdiği yazıda; “Almanlar yenildi, bu yüzden askeri operasyonlar durduruldu, Paris Barış Konferansı Ermenistan’ın durumunu da içerisine alan bütün konuları görüşecek” diyordu. İngilizler Azerbaycan liderleri ile görüşerek Zengezur ve Karabağ’ı Azerbaycan’a bağlamak kararı verdiler. Onlara göre, Azeriler ve Gürcüler Bolşeviklere karşı güçlendirilmeliydi. İngilizlerin bu kararı Antranik’in ve Ermenilerin hiç hoşuna gitmedi, bu kararı kabul etmeyeceklerini açıkladılar. İngilizler Goris’teki Antranik’e 1919 baharında bir delege göndererek onu bu bölgeden ayrılmaya ikna ettiler. Bakü’deki İngiliz Askerî misyonu subaylarından Binbaşı Gibbons bu görüşmeyi yapmıştır. Antranik’in Erivan ile de arası pek iyi değildi. Bu sebeple bu bölgede kalamazdı, arkadaşlarının çoğu bu bölgeden ayrılmıştı. Antranik 25 Mart 1919’da Zengezur’dan nihai olarak ayrıldı. Kendisi elindeki kuvvetleri dağıtarak 15 Mayıs 1919’da Batum’dan hareketle Paris’e geçti. Avrupa’da kendi yaptıklarını Türklerin üzerine atarak, Türklerin Ermenileri katlettiği propagandasını yaptı²⁴.

Antranik, müttefiklere savaş boyunca yaptığı yardımlardan dolayı Fransız Cumhurbaşkanı Poincare tarafından Legion de Honour madalyasıyla ödüllendirildi. Antranik 1919 yılı boyunca Londra, Paris ve Newyork’ta dolaşarak Türk topraklarında Büyük Ermenistan’ın kurulması için destek aradı. Paris’ten sonra ilk durağı Londra oldu burada İngiliz Dışişleri Bakanlığının Doğu Bölümü Baş Sekreteri George Kidston ile 26 Haziran 1919’da bir görüşme gerçekleştirdi. Aslında Lord Curzon’la görüşmek istemiş fakat bu kabul görmemişti. Buradaki temaslarının ardından Manchester’a hareket etmiştir. 11 Eylül 1919’da burada Ermeni Göçmenlere Elbise fonu kurmuş ve buradan temin edilen yardımları Kafkasya’ya göndermiştir²⁵.

Antranik Kasım ayı başlarında Paris’e dönmüş ve General Hagop Bagraduni başkanlığında askerî bir misyon için hazırlanan heyete katıldı. Bu misyon Ermenistan

²³ Haluk Selvi, “Hangi Antranik?”, <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/Antranik.pdf>

²⁴ Çelebyan, *a.g.e.*, s. 294-295.

²⁵ Çelebyan, *a.g.e.*, s. 320-321.

Cumhuriyetinin Paris Delegasyonu tarafından ABD'ye yollanmaktaydı. 22 Kasım 1919'da New York'a ulaşmıştı. ABD'de güçlü bir Ermeni topluluğu vardı. Burada da Ermenistan için yardım kampanyalarına katıldı. ABD Hükümeti'ne mektuplar yazarak İtilaf Devletleri'nin ve Amerika'nın müdahalesini talep eder²⁶.

ABD'deki faaliyetlerinin ardından Avrupa'ya 1920 İlkbaharında geri dönmüş ve bu seferde Fransa Ordusunda oluşturulan Ermeni Lejyonu ile Kilikya'ya girmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bu arada Mihran Damadyan Paris'teki Ermeni Ulusal Delegasyonunun temsilcisi olarak Fransa'nın Kilikya'da bulunan Suriye ve Kilikya Komiserliğinde bulunmaktaydı. Bölgeye gitmek isteyen Antranik yola çıkmış 6 Ekim 1920'de Atina'dan 14 Ekim 1920'de ise işgal altındaki İzmir'den Damatyan'a iki mektup göndermiştir²⁷.

Antranik'in bu çabaları sonuçsuz kalmıştır. Muhtemelen geçmişi insanlık ve savaş suçlarıyla dolu olan bu şahsı Fransa kullanmak istememiştir. Milli Mücadele döneminde güney cephesinde Antep, Maraş, Saimbeyli, Urfa, Zeytin, Şar, Kozan, Adana, Mersin, Osmaniye, Haruniye, Bağçe ve İslahiye'de toplam sayıları 10.050'yi bulan Ermeni kuvvetleri vardı. Fransızlar kendi kuvvetlerinin yanında onlardan da faydalanıyordu. Fakat Türk milli müfrezeleri Adana bölgesinde Ermenilerin yoğun bulunduğu Saimbeyli'ye 15 Ekim 1920'de bir taarruz düzenlemiş ve Ermenileri ağır bir yenilgiye uğratarak Kilikya Ermenistan'ı kurma emellerini yok etmiştir²⁸.

Sonuç

I. Dünya Savaşı esnasında Van'dan başlayarak Doğu Anadolu bölgesinde birçok insanlık dışı hadiseye imza atan Antranik, Bolşevik İhtilali sebebiyle Rusya'da iç savaşın başlaması ile Erzurum'dan Kafkasya'ya doğru çekilirken arakasında yine katliam manzaraları bırakmıştır. Mütareke döneminde de özellikle Nahçıvan ve Karabağ bölgelerinde Azerbaycan Türkleri'ne yönelik acımasız katliamlarına devam etmiştir. İngilizlerin Kafkasya'daki politika değişiklikleri sebebiyle 1919 Mayıs ayında bölgeden çıkartılan Antranik bu defa Fransa, İngiltere ve ABD'de bağımsız bir Ermenistan kurulması için siyasî temaslarda bulunmuş ve Ermeniler için yardım kampanyaları organize etmiştir. Son olarak Fransa'nın Güney Anadolu'daki işgalleri sırasında oluşturulan Ermeni lejyonunun komutanlığını yapmak istemiş bu amaçla Fransa'dan yola çıkarak önce Atina'ya daha sonra Yunan işgalindeki İzmir'e gelerek

²⁶ Çelebyan, *a.g.e.*, s. 326-329.

²⁷ Çelebyan, *a.g.e.*, s. 344,345.

²⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükümeti Dönemi Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi*, C. IV I. Kısım, Genelkurmay ATASE yay., 2. Baskı, Ankara 2001, s. 408-409.

teşebbüslerde bulunmuş fakat Fransızlar O'nu kabul etmemişlerdir. Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk Ordusu'nun Ermenileri yenilgiye uğratması, Fransızların 'da güney bölgelerinden çıkarılmaları sebebiyle Bağımsız bir Ermenistan kurulma yönünde hayallerin sönmesiyle bir süre sonra Antranik'te Avrupa'dan ABD'ye geçerek ömrünün kalan günlerini orada geçirmiştir.

KAYNAKÇA

AGAYAN, Tsatur P., "Armenskata Rota v Osvoboditelnite Boeve na Balgarskiya Narod", *Istoricheski Pregled*, No: 3, 1979.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, (ATBD), Yıl 31, S. 81, Belge No: 1883, Ankara Aralık 1982.

BAL, Halil *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İstanbul 2010.

BOA. HR. SYS. Nr. 2879/1 Leff 1

ÇELEBYAN, Antranik, *Antranik Paşa*, (Çeviren Mariam Arpi-Nairi Arek), Perî Yay., İstanbul 2003,

DASNABEDİAN, Hratch, *History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutium, 1890–1924*, OEMME Edizioni, Milan, 1990.

DAVİSON, Roderic H., "The Armenian Crisis, 1912-1914", *The American Historical Review*, C. 53, No. 3, Nisan, 1948.

GRANVILLE, Edgar, *Çarlık Rusyası'nın Türkiye'deki Oyunları*, Ankara 1967.

MATTEİ, Jean Louis, *Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri*, Bilgi Yay., Ankara 2008.

ÖZDEMİR, Hikmet, *1915 Tartışılırken Gözden Kaçırılanlar*, Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.

SELVİ, Haluk, "Anadolu'dan Kafkasya'ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, (24-26 Ekim 2001 İstanbul) ATASE Yay., Ankara, 2003.

SELVİ, Haluk, "Hangi Antranik?", <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/Antranik.pdf> (e.t. 08.10.2018)

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükümeti Dönemi Türk İstiklal Harbi Özet Tarihi, C. IV I. Kısım, Genelkurmay ATASE yay., 2. Baskı, Ankara 2001, s. 408-409.

YILDIRIM, Bülent, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014.

MİLLÎ MÜCADELE’DE İSTANBUL RUM PATRİKHANESİ VE ANADOLU’DAKİ FAALİYETLERİ*

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ*

ÖZET

Mondros Mütarekesi’nden sonra İstanbul Rum Patrikhanesi, mütareke dönemi şartlarının da etkisiyle faaliyetlerini, patrikhanenin bir Osmanlı kurumu olmadığı düşüncesiyle yürütmüştü. 21 Ocak 1919 tarihinde Rum okullarında Türkçe eğitimi yasaklayan Patrikhane, 3 Mart 1919 tarihinde (sonraki yıllarda da birçok tartışmaya neden olacak olan bir karar alarak), Patrik Vekili Dorotheos Mammelis imzasıyla Rumlara hitâben yayınladığı bir beyânâme ile Rum ahalinin artık Osmanlı tebaası olmadığını, Osmanlı Devleti ile patrikhane arasındaki bütün münâsebetlerin kesildiğini ilân etmişti. 16 Mart 1919 tarihinde tüm Rum kiliselerinde okunan bir kararla da “patrikhanenin Yunanistanla birleştiği” açıklanacaktı. Bu uygulamalara da Anadolu’daki Rum kiliseleri ve ahalinin de uyması istenmekteydi. Bu tebliğde patrikhanenin Milli Mücadele boyunca devam eden faaliyetleri ve Anadolu’daki kiliseler ile Rum ahalinin Patrikhane ile ilişkileri ele alınacaktır.

Giriş

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından beş gün önce- 25 Ekim 1918 günü – Rum Patriği V. Yermanos, önceki dönemde İttihatçılara tavizler verdiği gerekçesiyle patriklikten istifa ettirilmişti¹. Yermanos’un istifası sonrası teşekkül ettirilen Patrikhane Milli Meclisi üyelerinin tamamı “Megali İdea’nın ateşli taraftarlarından oluşuyordu.”² Patriğin istifasından bir gün sonra, 26 Ekim 1918 tarihinde de Venizelos yanlısı din adamlarından Bursa Metropoliti Dorotheos Mammelis, yapılacak olan patrik seçimi sürecini idare etmek üzere patrik kaymakamı [*locum tenens*] olarak seçilmişti. Ayrıca kararda, Yermanos Efendi’nin sağlık durumu nedeniyle (*esbâb-ı sıhhiyeden dolayı*) istifa ettiği, bu yüzden yeni bir patrik seçileceği ifade ediliyordu³. Normal şartlarda patrik kaymakamı, yapılacak olan patrik seçimi sürecini yönetmekle görevli olmasına rağmen, mütareke dönemi şartları dolayısıyla Osmanlı

* Bu çalışma, 2017 yılında Ötügen Neşriyat tarafından yayımlanan *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, başlıklı eser esas alınarak hazırlanmıştır.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

¹ Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens 1992, s. 55.; *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, (Derleyen: Ali Satan), (Çeviri: Burak Özsöz), İstanbul 2010, s. 127.

² Rifat N. Bali – Arus Yumul – Foti Benlisoy, “Yahudi, Ermeni ve Rum Toplumlarında Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Cilt: 4, (Editörler: Tanıl Bora – Murat Gültekingil), İstanbul 2009, s. 922.

³ 26 Teşrin-i Evvel 1334 (26 Ekim 1918) tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası ve aynı tarihli irâde; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)* nr. 249/211.

Devleti'nin müdahalede bulunmadığı patrikhane, yeni patriğin seçim sürecini uzatacak ve Dorotheos Mammelis aynı zamanda “patrik vekili” sıfatıyla vekâleten patriklik görevini yürütecekti. Ayrıca Dorotheos'un patrik kaymakamı olarak atanmasından Meletios Metaksakis'in patrik seçildiği 1921 yılı Aralık ayına kadar, patrik seçimi sürekli gündemde olacak fakat Venizelos ve Kral Konstantin yanlıları arasındaki çatışmalar dolayısıyla seçim üç yıldan fazla bir süre yapılamayacaktı. Patrikhanedeki güç dengelerine göre bazen Venizelos taraftarları seçimi yaptırmak isterken Konstantin yanlıları engelleyecek bazen de tersi olacaktı. Osmanlı Devleti ise hiçbir yaptırım uygulayamadan süreci sadece izlemek durumunda kalacaktı⁴.

Patrikhanenin Mütareke Sonrası Temel Faaliyetleri

Dorotheos'un seçimi aynı zamanda patrikhanede Venizelos döneminin başlangıcı anlamına gelmekteydi. Tamamen Venizelos'un emir ve direktifleriyle hareket eden Dorotheos, mütareke dönemi şartlarının da etkisiyle faaliyetlerini, patrikhanenin bir Osmanlı kurumu olmadığı düşüncesiyle yürütecekti. Göreve geldikten bir süre sonra – 21 Ocak 1919 tarihinde-hayata geçirdiği ilk icraatı, Rum okullarında Türkçe eğitimi yasaklamaktı⁵. Patrikhane, 3 Mart 1919 tarihinde (sonraki yıllarda da birçok tartışmaya neden olacak olan bir karar olarak), Patrik Vekili Dorotheos Mammelis imzasıyla Rumlara hitâben yayınladığı bir beyânnâme ile Rum ahalinin artık Osmanlı tebaası olmadığını, Osmanlı Devleti ile patrikhane arasındaki bütün münâsebetlerin kesildiğini ilân etmişti⁶. 16 Mart 1919 tarihinde tüm Rum kiliselerinde okunan bir kararla da “patrikhanenin Yunanistan'la birleştiği” açıklanacaktı. “Millî birliği yeniden kurmak ve gelecekteki doğal gelişme için tek sağlam adımın anavatanla birleşmek olduğunun görüldüğü” ifade edilirken, karar barış konferansında patrikhane tarafından İngiltere, Fransa, ABD, İtalya ve Yunanistan temsilciliklerine sunulacaktı⁷.

Patrikhane artık Venizelos'un kontrolünde, kendi ifadeleriyle “kurtarılmamış (gayr-i müstahlis)” Rumların temsilcisiydi. Venizelos'un savaş sonrası durumla ilgili düşüncesi, “Megali İdea” için önemli adımlar atılabileceği yönündeydi. Bu adımlar için de patrikhane en önemli kurumlardan biriydi. Dorotheos'un patrik vekili olması, patrikhane içindeki Venizelos

⁴ Dorotheos Mammelis'in “Patrik Vekilliği” dönemi hakkında ayrıca bkz. Bülent Atalay, *Fener Rum Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001, s. 97-130.; Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Ankara 2006, s. 197-216.; Salim Gökçen, *Ortodoks Üçgeni – Yunanistan, Patrikhane ve Pontus*, İstanbul 2014, s. 137-147.

⁵ Alexis Alexandris, *a.g.e.*, s. 56.

⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Türkçe'ye Çeviren: Cemal Köprülü), Ankara 1991, s. 51.

⁷ Alexis Alexandris, *a.g.e.*, s. 56-57.

karşıtı din adamlarına rağmen Yunanistan Başbakanı'nın patrikhaneyi kendi lehine kullanabilmesi için önemli bir avantajdı. Diğer yandan Venizelos, süreçte Türkiye'de yaşayan tüm Hristiyanların birlikte hareket etmelerini ve kendisinin diğer Hristiyanlar adına da söz sahibi olmasını sağlayabilmek için de uğraşacaktı. Bu sayede İtilaf Devletleri nezdinde kendi gücünü ve konumunu takviye etmiş olacaktı. Bunun için özellikle – Türkiye'deki diğer kalabalık ve önemli Hristiyan unsur olan- Ermenilerle Rumların birlikte hareket etmelerini sağlamaya çalışacaktı. Venizelos'un direktifleriyle Patrik Vekili Dorotheos da Ermeni Patrikhanesi ile yakın ilişkiler kurmaya çalışacaktı. İki gayrimüslim grup arasında mütarekenin hemen ardından başlayan işbirliği süreci, toplanacak barış konferansında ortak hareket etmeye kadar varacaktı. Mütarekeden sonra İstanbul'a gelen İtilaf Devletleri'ne ait donanma İstanbul'da Rumların ve Ermenilerin ortak gösterileriyle karşılanacak, bir süre sonra Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin de desteğiyle "Rum-Ermeni Birliği Komitesi" adıyla bir komite kurulacaktı. Rumların ve Ermenilerin birlikte hareket etmeleri, İstanbul'a gelen İtilaf Devletleri için de önemliydi çünkü her iki gruptan da – tercümanlıktan kendi kurdukları polis birimine kadar – tüm çalışmalarında destek alıyorlardı. Paris Barış Konferansı'nın toplanması sonrası iki patrikhane, aralarındaki işbirliğini yazılı bir muhtıra metniyle konferansa sunacak ve her iki unsurun da birbirlerinin taleplerini destekledikleri vurgulanacaktı. Hazırlanan muhtıra, aralarında Patrik Vekili Dorotheos'un da bulunduğu bir heyet tarafından Paris'te Venizelos'a götürülecek ve heyet de konferans sırasında Venizelos'a destek olmak için orada bulunacaktı. Konferansta Yunanistan'ın İzmir ve civarını işgal etmesi kararını aldırılan Venizelos, aynı zamanda Ermenilerin taleplerinin de savunucusu olarak iki grubun işbirliğini desteklemiş ve Anadolu'ya gelecek olan Yunan ordusuna Ermenilerin de desteğini sağlamak için zemin hazırlamaya çalışmıştı⁸.

Batı Anadolu'da Yunan İşgali Sonrası Patrikhane

Venizelos'un özellikle İngilizlerin desteğine güvenerek Yunan ordusunun Anadolu'ya çıkmasını sağlamaya yönelik çabaları, yine başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri için de faydalı görünmekteydi. İngilizler için Yunanlılar ve Yunan ordusu, Yunan milliyetçilerinin ifade ettiği gibi kendilerine hayran olunan bir medeniyetin temsilcileri değil, sadece savaştan bıkan İngiliz kamuoyunun savaş karşıtı tutumu sebebiyle bölgede kendi çıkarlarını muhafaza

⁸ Süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Köksal, "Mütareke Döneminde Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 1998, Cilt: 13, Sayı: 24, s. 61-70.; Salim Gökçen, *Ortodoks Üçgeni – Yunanistan, Patrikhane ve Pontus*, s. 233-250; Ramazan Erhan Güllü, "Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı: 75, Ankara, Kasım 2009, s. 575-605.; Zafer Çakmak, "Mondros Mütarekesi Sonrası Ermeni-Rum-Yunan İşbirliği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, Elazığ 2006, s. 403-412.

etmenin bir aracı idi. Buna rağmen Venizelos, hayallerini İngiliz desteğiyle gerçekleştireceğini umarak Yunan ordusunun Anadolu macerasını başlatacaktı. Paris Barış Konferansı'nda alınan kararla İzmir'i işgal eden Yunan ordusu, işgal sahasını giderek genişletecek ve karşısında Kuva-yı Milliye'yi bulacaktı⁹.

Mütareke sonrası, daha önce kurulmuş cemiyetler dışında Rumlar tarafından yeni bazı cemiyetler de kurulmuş ve ahaliyi daha örgütlü bir hale getirmek için çalışılmaya başlanmıştı. Birçok cemiyetin o dönem için öncelikli hedefi, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'den göç eden Rumların tekrar eski yerlerine dönmelerini ve bu bölgelerde Rum çoğunluğunu sağlayabilmektir. Böylece Megali İdea için bir adım daha atılmış olacak, hedeflenen büyük Yunanistan öncesi – Wilson ilkelerine dayanarak – Anadolu'da bir Rum devleti kurulması sağlanabilecekti. Bu hedef için çalışan cemiyetler mütareke dönemi boyunca patrikhane ve Yunanistan'dan ciddi destek alacaklardı. “Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu” adıyla faaliyetlerine devam eden Kordos¹⁰ bunların en bilineniydi. “Yunan Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti” de Rum örgütleri ile birlikte hareket etmekteydi. Bunların yanında doğrudan silahlı faaliyetleri hedefleyen komiteler de kurulacaktı. Mavri Mira, Asya-yı Suğrâ (Küçük Asya), Pontus, Rum-Yunan Müdafaa-i Milliye ve İttihâd-ı Milli komiteleri en faal ve bilinen Rum komiteleriydi. Silahlı komiteler de Rumların yeniden iskânı politikasına destek verirken, Rum nüfusun çoğaltılmasına karşılık Müslüman nüfusun o bölgelerden uzaklaştırılması ve Yunan ordusuna destek vermek için çalışmaktaydılar. Mütareke ve Milli Mücadele dönemi boyunca faaliyette bulunan İstanbul merkezli Rum cemiyet ve komitelerinin sayısının yirmiden fazla olduğu anlaşılmaktadır¹¹. Atatürk de Nutuk'da, Samsun'a çıktığı dönemde Rum komitelerinin faaliyetlerinden bahseder. Komitelerin patrikhane tarafından kurulup desteklendiğini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, yardım cemiyeti şeklinde faaliyet

⁹ İzmir'in işgali, işgale tepkiler ve sonrasında yaşananlar için bkz. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Ankara 1999, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.; Salahi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk – Yunan İlişkileri 1821-1923*, İstanbul 2011, s. 149-318.; Osman Akandere – Yaşar Semiz, “1919-1922 Yılları Arasında Yunanlıların Anadolu Macerası ve Küçük Asya Felaketi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, Ankara, Ağustos 2003, s. 51-85.; Selçuk Ural, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali ve Sonrası*, Erzurum 2005, s. 34 vd.; Haluk Selvi, *İşgal ve Protesto*, İstanbul 2007, Değişim Yayınları.; Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, İstanbul 2007, Yeditepe Yayınları.; Murat Özcan, *Tarihin Işığında Yunan Mezalimi*, İstanbul 2007, s. 68-270.; Salim Gökçen, *Türkiye'de Rum – Yunan Vahşet ve Terörü*, İstanbul 2010, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, s. 151-282.

¹⁰ Kordos Cemiyeti'nin mütareke dönemindeki faaliyetleri için bkz. Ö. Kürşad Karacagil, “Bir Yunan Gizli Cemiyeti: Kordos”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 207, İstanbul, Aralık 2013, s. 456-461.

¹¹ Ali Güler, *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları*, Ankara 1988, s. 36-86.; Ali Güler, *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, Ankara 2005, s. 73-203.; Ali Güler, “Milli Mücadele'de Rum-Yunan Terör Örgütleri”, *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, (Editör: Veysel Usta), Trabzon 2007, s. 335-364.; Salim Gökçen, *Türkiye'de Rum – Yunan Vahşet ve Terörü*, s. 282-362.; Hülya Tokar, *a.g.e.*, s. 127-168.

yürüten Rum örgütlerinin de aslında Mavri Mira gibi komitelerin emrinde çalıştıklarını ve Rum gençlerini örgütlediklerini ifade eder:

“... İstanbul Rum Patrikhanesi’nde teşekkül eden Mavri Mira Heyeti vilayetler dâhilinde çeteler teşkil ve idare etmek kurmak, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Salib-i Ahmer’i, Resmî Muhâcirîn Komisyonu, Mavri Mira Heyeti’nin teshil-i mesâisine hadim. Mavri Mira Heyeti tarafından idare olunan Rum mektebelerinin izci teşkilâtları, yirmi yaşını müteceviz gençler de dâhil olmak üzere her yerde ikmal olunuyor. Ermeni Patriği Zaven Efendi de Mavri Mira Heyetiyle hem fikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor ...”¹²

Mustafa Kemal Paşa daha sonraları bölgeden İstanbul’a gönderdiği birçok raporda da Rumların ve Ermenilerin bölgedeki faaliyetlerinden detaylı olarak bahsedecektir. Rum ve Ermeni çeteleri, Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının hemen ardından zaten birçok yerde faaliyete başlamışlardı. Müslüman ahaliyi sindirmek, bölgelerdeki Rum nüfusu artırmak için Müslümanları göçe zorlamak ve gerekirse katletmek şeklinde devam eden bu çete faaliyetleri, Yunan ordusunun İzmir ve civarını işgali sonrası daha artacaktı¹³. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın da işaret ettiği gibi Karadeniz bölgesindeki Rum çetelerinin faaliyetlerinin temelinde “Pontus sorunu” olarak bilinen bölge üzerindeki Rum iddiaları bulunmaktaydı. Filiki Eterya’nın kuruluşundan beri hedeflerinden olan ve mütareke döneminde de özellikle “Pontus Cemiyeti” öncülüğünde sürdürülen, bölgede bir Rum devleti kurulmasına yönelik çalışmalar yine patrikhane ve Venizelos tarafından açıktan desteklenmekteydi¹⁴.

30 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Nezâreti’ne gönderilen bir emniyet raporunda, Venizelos’un patrikhaneyi Yunanistan’ın politikaları istikametinde nasıl yönlendirmeye çalıştığı anlatılmaktaydı. “Devletin vaz’iyyet-i nâzike ve siyâsiyesinden bi’l-istifâde Yunanîler ve yerli Rumlar tarafından gerek dâhilde ve gerek hâricde icrâ edilen propagandalar” ile ilgili araştırmalar neticesinde hazırlandığı ifade edilen rapora göre, {Türkiye’deki Rumların faaliyetleri Venizelos iktidara geldiğinden beri, patrikhane aracılığıyla ve Etniki Eterya

¹² Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara 1927, s. 3.

¹³ Adnan Sofuoğlu, “Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi’nin Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 28, Ankara, Mart 1994, s. 211-256.; Hasan Ali Polat, “Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesi’nde Faaliyet Gösteren Rum ve Ermeni Çeteleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 26, Konya 2011, s. 263-290.; Osman Akandere, “Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesinde Faaliyet Gösteren, Müfrezeler, Milis Kuvvetleri ve Çeteler (1918-1922)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 19, Konya 2008, s. 507-542.

¹⁴ Tuğba Eray Biber, *Karadeniz Rumları ve Yunanistan*, İstanbul 2016, s. 101-158.

tarafından Venizelos'un istekleri doğrultusunda yürütülmekteydi.} Ayrıca vekillikle yürütülen patriklik görevi için de seçim yapılması gerekmekteydi ve Venizelos kendi istediği bir din adamının seçilmesi için uğraşmaktaydı. Patrik adaylığı için adı geçen kişiler patrikhanenin Kayseri metropoliti Nikola ile birlikte mevcut patrik vekili Dorotheos Mammelis, Trabzon Metropoliti Hrisanthos Flippides ve o sırada Amerika'da bulunan eski Atina Metropoliti Meletios Metaksakis idi. Yine rapora göre, "Venizelos emirlerini infâz ettirmek için her ay tahsisât-ı muayyeneden fazla olarak Patrik Vekili'ne altı bin sarı lira" göndermekteydi. Patrik Vekili de gücünü sürdürebilmek adına patrikhane meclislerine kendisinin ve Venizelos'un istediği kişileri seçtirebilmek için uğraşmaktaydı. Onun da esas amacı yapılacak seçimde kendisinin patrik seçilmesi idi. Ekonomik olarak da siyasi olarak da Venizelos'a bağlı olan Dorotheos ve benzeri ruhaniler patrikhanede etkin olmaya devam ettikçe ne ahali arasında birlik sağlanabileceği ne de yaşanan süreçten rahatsız olan ve Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmek istemeyen Rumların Venizelos ve onu destekleyen din adamlarına karşı herhangi bir şey yapabilecekleri belirtiliyordu. Osmanlı Hükümeti'nin ise istemeyerek de olsa patrikhanenin bu yapısına ve faaliyetlerine göz yumduğunun ifade edildiği raporda, hükümet uğraşsa aslında Rumlar arasındaki bazı ihtilâflardan istifâde ederek duruma müdahalede bulunabileceği ve en azından yapılacak olan patrik seçiminde Osmanlı kanunları çerçevesinde hareket edilmesini sağlayabileceği dile getiriliyordu. Böyle yapılırsa "hükümet-i seniyyenin kanûn-ı mahsûsla sûret-i mutlakada hâiz bulunduğu ve hakk-ı salâhiyyeti isti'mâl ederek ez ser-i nev patriğin ta'yîn ve istihdâmı tesrî' eder ve-yâhud esâsen münâsib ve kendisini bilir biri patrik makamına getirilmiş olur ki hikmet-i hükümet nokta-i nazarından büyük bir muvaffakiyyet-i siyâsiyye te'mîn edilmiş olur" deniliyordu. Aynı şekilde – o sırada gündemde olan – seçimler konusunda da böyle bir müdahalenin faydasının görüleceği ve Rumların seçime iştirakinin sağlanabileceği vurgulanıyor ve seçimler hakkında da oldukça detaylı bilgiler veriliyordu. Raporda bazı örneklerle açıklandığı üzere hükümetin Rumlar arasındaki ve patrikhane içindeki gelişmelere müdahalelerde bulunabilmesi için uygun kişi ve fırsatlar mevcuttu. Bazı bölgelerdeki din adamları ve ahalden bazıları patrikhanenin ve Yunanistan'ın faaliyetlerinden rahatsızdılar. Fakat kendilerini destekleyen kimse olmadığı ve Osmanlı hükümeti de herhangi bir faaliyette bulunmadığı için seslerini yükseltmemekte, kimileri patrikhane tarafından görevinden alınırken kimileri sessiz kalmayı tercih etmekteydi. Dorotheos'un durumu da hükümetin acizliğinin bir göstergesi olarak yorumlanmaktaydı zira bir patrik vekilinin bu kadar uzun süre görevde kalması ne nizamnameye ne de Osmanlı kanunlarına uygundu. Fakat patrikhane, Venizelos'un direktifleri dışına çıkmadan hareket etmeye çalıştığı için patrik seçimini de bu çerçevede ele almakta hatta patrikhane meclislerinde yapılan görüşmeler sonrası Dorotheos,

öncelikle İstanbul'daki Yunan Konsolosu Kanellopulos'un yanına giderek onunla görüş alışverişinde bulunmaktaydı. Patrikhane içinde Venizelos yanlısı olmayan metropolitler ise yukarıda bahsedilen nedenlerle sessiz kalmak dışında bir şey yapamamaktaydılar. Venizelos'un asıl amacının ise Dorotheos'un biraz daha patrik vekili olarak görevde kalması suretiyle seçimin sürüncemede bırakılması, uygun bir zamanda da patrik olarak eski Atina Metropoliti Meletios Metaksakis'in seçilmesini sağlamak olduğu ifade edilmekteydi. Ancak bunun Venizelos için de pek kolay olmayacağı dile getiriliyor, Türkiye'de patrik olabilecek birçok din adamı varken dışarıdan getirilecek birisine patrikhane'deki mevcut din adamlarının çoğunun pek sıcak bakmadığının anlaşıldığı hatta Venizelos'un seçim için bir süre daha beklemesine fırsat vermeden kendilerinin hemen seçim yapmak için harekete geçmek arzusunda oldukları vurgulanıyordu. Bu yüzden Osmanlı hükümeti bir şeyler yapmalı ve sürece müdahalede bulunmalıydı¹⁵.

Raporda dile getirilen görüşlerin büyük çoğunluğunun doğru olduğu ve yine raporda dile getirilen tahminlerin de haklı çıkacağı ilerleyen süreçte görülecekti. Patrik seçimi, bu raporun Harbiye Nezâreti'ne sunulduğu tarihten iki yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra yapılabilecek, Venizelos bu süreçte patrikhane içindeki gücünü iyice pekiştirme şansına sahip olacaktı. Bu sayede Meletios Metaksakis'in patrik seçilmesi mümkün olacak hatta seçim öncesi bu kez Venizelos muhalifleri seçimi erteletmek için uğraşacaklar ancak başarılı olamayacaklardı. Ayrıca Venizelos muhaliflerinin patrik adayı olarak meşhur Trabzon Metropoliti Hrisanthos çıkarılacaktı. Hrisanthos, mütareke döneminde ve Venizelos'un Yunanistan'daki iktidarı sırasında Pontus Rumları ile ilgili faaliyetlerinde Venizelos'la birlikte hatta Venizelos'un direktifleri çerçevesinde hareket etmişti¹⁶. Ancak, eskiden beri "fanatik bir Konstantin taraftarı" olduğu bilinen Hrisanthos özellikle Meletios'un patrik seçildiği süreçte kendisi de patrik adayı olarak Konstantin yanlısı siyasetini sürdürecekti. Pontus meselesi gibi "millî" bir davada ortak hareket etseler de Hrisanthos ve Venizelos arasındaki ayrılık Paris Konferansı'nda Ermeniler ve Rumların Trabzon üzerindeki anlaşmazlıkları sonrası derinleşmişti. Venizelos, Trabzon üzerindeki talepleri sebebiyle Ermenilerle bir çatışmaya girmek istememiş, hatta önceliğini Batı Anadolu'ya vererek Trabzon'a dair Ermeni taleplerini desteklemişti. Buna karşılık Hrisanthos ve Pontus Cemiyeti üyeleri konferansa ayrıca bir muhtıra vererek Trabzon üzerindeki haklarından vazgeçmeyeceklerini ifade edeceklerdi. Aynı zamanda kendisi de patriklik şartlarını hâiz bir ruhani olan Hrisanthos, Venizelos'un

¹⁵ ATASE Arşivi; İSH; K. 102; G. 57; B. 57-4-5-6'dan nakleden Ahmet Tetik, "Çeteler, Venizelos ve Patrikhane", *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, (Editör: Veysel Usta), Trabzon 2007, s. 215-222.

¹⁶ Ahmet Tetik, *a.g.m.*, s. 214-215.

Amerika'dan Meletios'u getirerek patrik yapmak istemesine de karşı çıkacak ve zamanla bu ayrışma büyüyecekti. Hrisanthos ve Meletios sonraki süreçte de ciddi çatışmalar yaşayacaklardı¹⁷.

Yunanlıların Anadolu'daki Durumu ve Patrik Vekili Nikola

Patrikhane çevresinde olaylar büyük oranda Venizelos'un kontrolünde devam ederken, Yunanistan'da yeniden bir iktidar değişimi yaşanmıştı. Tahtta olan Kral Aleksandr, evcil bir maymunun ısırması sonucu yaşamını yitirmiş ve kralın ölümüyle Yunanistan'da ulusal bölünme yeniden alevlenmişti. Bu kargaşa içinde Yunanistan, Anadolu'daki işgalinin devam ettiği sırada – Kasım 1920'de – seçime gitmişti. Seçimi Konstantin yanlıları kazanmış, Anadolu işgalini başlatan Venizelos kaybetmiş ve Kral Konstantin tekrar ülkeye dönerek tahta oturmuştu. Dimitrios Rallis tarafından kurulan yeni hükümet tamamen anti-Venizelist bir çizgide hareket etmiş, aralarında pek çok subayın da bulunduğu önemli sayıda Venizelos yanlısı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Dördü general olmak üzere altmış kadar Venizelos yanlısı subay, müttefiklerin işgalinde olan İstanbul'a sığınmıştı¹⁸.

Venizelos'un iktidardan düşmesi sonrası İtilaf Devletleri, Yunanistan'a verdikleri desteği kesmeye başlayacaklardı. İngilizler de dâhil olmak üzere İtilaf Devletleri'nin, sadece askeri ve siyasi anlamda değil ekonomik anlamda da desteklerini çekmeye başlamaları, Yunanistan'ı içinde bulunduğu siyasi kargaşanın yanı sıra ciddi bir ekonomik krizle de karşı karşıya bırakacaktı. İtilaf Devletleri – İngilizlerin de giderek yoğunlaştıracakları bir şekilde Yunanistan'a karşı açık bir ambargo uyguluyorlardı. İtilaf Devletleri'nin kendilerine yönelik desteklerini kaybetmek istemeyen ve mevcut ekonomik sorunlarını çözmek için uğraşan Kral Konstantin ve hükümeti ise – başından beri karşı oldukları ve sorumlusu olarak Venizelos'u suçladıkları – Anadolu harekâtını sürdürmeye devam edeceklerdi. Bu sayede müttefik devletlerle ilişkilerini düzeltebileceklerini umuyorlardı. Ayrıca Yunanistan'da hükümetin değişmesinden yaklaşık üç ay önce- 10 Ağustos 1920 tarihinde – imzalanan Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girip uygulanabilmesi de Yunan ordusunun kazanacağı başarıya bağlıydı. Fakat hem Yunanistan'ın iç siyasetindeki bu değişim hem de Yunan ordusunun Kuva-

¹⁷ Hrisanthos'un Venizelos aleyhine yazıları da bulunmakta, her iki ismin birbirlerine duydukları antipati o dönemde de bilinmekteydi. Osmanlı Rumları üzerinde oldukça etkili bir isim olan Hrisanthos'un bu tavırlarını Venizelos, Rumların kendisine olan güvenlerini sarstığı şeklinde yorumluyordu. Hrisanthos ve Venizelos'un ilişkileri hakkında bkz. Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, İstanbul 2010, s. 143-144.

¹⁸ Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 29, İzmir, Güz 2014, s. 105. Yunanistan'daki Kasım 1920 seçimleri ve seçimin Anadolu harekâtına etkisi hakkında ayrıca bkz. Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle ...*, s. 278-302.

yı Milliye karşısında beklenen başarıyı gösterememesi İtilaf Devletleri'nin Yunanlıları her geçen gün daha fazla desteksiz bırakmalarına neden olacaktı. İşgal bölgelerindeki farklı politikaların da etkisiyle 13 Mayıs 1921 tarihinde İstanbul'daki İtilaf Yüksek Komiserleri, Türk-Yunan savaşında tarafsız olduklarını ilân edeceklerdi. İlk aylarda daha esnek bir şekilde uygulanan bu karar, 10 Ağustos 1921 tarihinde Paris'te toplanan Yüksek Konsey'in kararıyla daha katı bir şekilde uygulanacaktı¹⁹.

Neticede Yunan ordusu ve Yunanistan, İtilaf Devletleri'nden eskiden olduğu gibi her istedikleri desteği alamıyorlar hatta ellerindeki destek ve imkânları kaybediyorlardı. İngiliz yetkililer de Yunanistan yönetimine karşı bu tavırlarında bir değişiklik olmayacağını birçok kez tekrarlayacaklardı. Bununla beraber patrikhanenin İstanbul'daki İtilaf yüksek komiserlikleri ile ilişkileri olumlu bir şekilde devam etmekteydi. Yunanistan iç siyasetindeki değişimler, Anadolu harekâtını da etkileyecek şekilde devam ederken, patrikhane Venizelos'un yönlendirmesiyle Londra'da devam eden barış görüşmelerinde faaliyette bulunuyordu. Daha önce Paris'e giderek Ermeni Patrikhanesi ile birlikte hazırlanan muhtırayı konferansa sunan Patrik Vekili Dorotheos Mammelis, bu kez de Londra'ya gitmişti. Fakat Dorotheos Londra'da bulunduğu sırada – 1921 yılı Mart ayında – ölmüş ve cenazesi İngilizler tarafından ayarlanan bir gemiyle İstanbul'a getirilmişti²⁰. Dorotheos'un ölümü sonrası patrikhanede yine doğrudan patrik seçimine gidilmemiş, Venizelos yanlısı olarak bilinen Kayseri Metropoliti Nikola Efendi patrik vekili olarak seçilmişti. Nikola'nın patrik vekili olarak seçimi de yine sadece patrikhane içinde tamamlanarak ilân edilmiş, Osmanlı Hükümeti'ne ne Dorotheos'un ölümü sonrası yapılacak olan seçim ne de seçim sonucu hakkında herhangi bir bilgi verilmemişti. Patrik Vekili olarak seçilmesi sonrası İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden Nikola Efendi, (henüz İstanbul'a ulaşmasa da) Dorotheos'un cenazesinin nakliyle ilgili yardımlarından dolayı teşekkür etmiş ve “İngilizlerin (Rumların) koruyucuları ve geleneksel dostları” olduklarını söylemişti. İngiliz Yüksek Komiser Rumbold'a göre, “Nikola, Dorotheos ile aynı şahsiyete sahip birisi değildi.”²¹ Venizelos yanlısı olmasına rağmen Yunanistan karşıtı herhangi bir politika izlemeyen, Yunanistan iç siyasetinin Türkiye Rumlarını ve Yunan ordusunu olumsuz etkilemesine engel

¹⁹ Konunun detayları hakkında bkz. Abdurrahman Bozkurt, “İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXVI, Sayı: 76, Ankara, Mart 2010, s. 27-53.

²⁰ İngiltere Amirallikinden Akdeniz Başkumandanlığı'na 24 Mart 1921 tarihli telgraf; *The National Archives (TNA.) Foreign Office (FO.)* 371/6565 E 3709. Başkumandanlığın Amirallığe 27 Mart 1921 tarihli cevabı; TNA. FO. 371/6565 E 3710. 9 Nisan'da İstanbul'a ulaşan cenaze, 11 Nisan'da patriklik kilisesinde yapılan törenden sonra Balıklı Rum Mezarlığı'na defnedilmişti. İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri'ne, 13 Nisan 1921, TNA. FO. 371/6566 E 4611.

²¹ Rumbold'dan Dışişleri'ne, 29 Mart 1921, TNA. FO. 371/6566 E 4063.

olmaya çalışan ve Yunan ordusunun zaferi için uğraşmaya devam eden Nikola'nın görevi süresince de Yunan ordusunun Anadolu'daki pozisyonunu düzeltmesi mümkün olamayacaktı. Özellikle Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusunun bozguna uğraması, patrikhane ve Yunanistan için son derece olumsuz gelişmelerdi²².

Patrik Meletios ve Faaliyetleri

Venezelos, Yunanistan'daki iktidar değişimine rağmen patrikhane üzerindeki gücünü sürdürmekteydi. Üç yıldan fazla ertelediği patrik seçimini 1921 yılı Aralık ayında yaptırtacak ve önceki tartışmalarda da adı sık sık geçen Meletios Metaksakis'in patrik seçilmesini sağlayacaktı. Seçimi Osmanlı kanunlarına göre yapılmayan ve Osmanlı vatandaşı olmamasına rağmen patrik seçilen Meletios, devletin müdahale edememesinin etkisiyle gelip görevine başlayacaktı. Hükümetin – mütareke döneminin başlarından beri uygulananlara karşı yapabildiği tek şey patrikhaneyi resmî olarak muhatap almamaktı. Bu durumdan en fazla zarar görenler aslında hükümetle resmî işlemlerini yürütmek zorunda olan Rum ahaliden bazılarıydı. Meletios'a veya patrikhanenin diğer faaliyetlerine bir müdahalede bulunulması gibi bir durum söz konusu değildi. Osmanlı yönetimi zaten idari bir yaptırım gücüne sahip olmadığı gibi, batılılar için de muhatap artık Ankara Hükümeti idi. Daha doğrusu batılılar Ankara'nın fiilen muhatapları olduğunun farkındaydılar ama resmen İstanbul'u tanyorlardı. İstanbul'u devre dışı bırakmak istemiyorlardı. Meletios ise en fazla Ankara'nın resmî muhatap olmasından rahatsızdı. Bu rahatsızlığını yine açıkça İngilizlere ifade edecekti. Meletios'un İstanbul'a geldikten sonra İngilizlerle ilk görüşmesi, Yüksek Komiserlik Baş Tercümanı Ryan'ın Nisan ayında patrikhaneyi ziyareti ile olmuştu. Yüksek Komiserlik'in daha önceki endişeleri devam ettiği için ziyaret gizli yapılmış ve basına bilgi verilmemişti. Ryan, ziyareti öncesi Patrikhane Tercümanı Musurus'u bilgilendirerek, ziyaretin oldukça hassas bir dönemde gerçekleştiğini ifade etmiş ve bu ziyaretin, patriğin İstanbul'a gelişi sonrası yüksek komiserliğin aldığı tavırdan bir sapma olarak yorumlanmaması gerektiğini söylemişti. Ziyaret ilişkilerin resmileştiği anlamına gelmemekteydi ve patrik iade-i ziyarette bulunamayacağı gibi teşekkür için komiserliğe herhangi bir delege de göndermeyecekti. Bu hususlar Musurus tarafından Meletios'a iletildikten sonra ziyaret gerçekleşmişti. Ryan ile görüşmesi sırasında Meletios, öncelikle İngilizlerin Rumlara gösterdiği ilgiye teşekkür etmiş, Ryan da İngilizlerin Rumlarla ilgili sözlerinin muhatabının patrikhane olduğunu ve Lord Curzon'un Paris'te Türkiye'deki

²² Nikola'nın Patrik Vekilliği döneminde yaşananlar için bkz. Bülent Atalay, *a.g.e.*, s. 132-135; Seyfi Yıldırım – Adnan Sofuoğlu, *Siyasî Faaliyetleriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi*, Ankara 2010, s. 159-162; Hülya Toker, *a.g.e.*, s. 215-233.

azınlıkların güvenliğini temin etmeye yönelik girişimlerini anlatmıştı. Ardından Ryan, İzmir’de yaşanan karışıklıklardan duydukları kaygıyı anlatmış ve buradaki olayların azınlıkların güvenliğini tehlikeye attığını söylemişti. Olaylara patrikhanenin adının karıştığını ve bunun Meletios’u kötölemek isteyenler tarafından yapıldığını düşündüklerini dile getirmiş, ayrıca amacının patrikhaneye karşı yapılan suçlamaları desteklemek değil adlarının bu tehlikeli olaylarla anılmamasını sağlamak olduğunu eklemişti. Meletios ise Paris’teki batılı güçlerin, meselenin sadece Türkiye ve Yunanistan arasında olduğunu düşünerek hata ettiklerini söylemişti. İlerleyen dönemlerde de sıklıkla tekrarlayacağı gibi Meletios için bu mücadele tüm batılıların ve Hristiyan dünyasının ortak mücadelesi olmalıydı. Ona göre, “problemin asıl mağduru Türkiye’deki Rumlardı. Bu problemi hafife almak ise sorunlu bir bakış açıydı. Nüfusun göç etmek zorunda kaldığı Kilikya’da batılı güçler hiçbir şey yapmamıştı ve aynı şey Anadolu’nun tamamında yaşanabilirdi. Yunan ordusu Anadolu’daki Hristiyan nüfusu yalnız bırakırsa Rumlar kıyı bölgelere sıkışmak zorunda kalacaklardı. Onları ölmek mi kalmak mı sorusu değil, ne tip bir ölümle karşı karşıya kalacakları sorusu beklemekteydi. Tehlike İstanbul’a kadar uzanabilme riski göstermekteydi ve ahalinin psikolojisi gittikçe negatif bir etkiye maruz kalmaktaydı.” Meletios ayrıca kendisini siyasi anlamda buradaki en “ılımlı” kişilerden birisi olarak tanımlıyordu. {Türkiye mücadeleyi kazanmaya devam ediyor, bunu da Kemalizm adı altında en kötü yöntemlerle yapıyor} diyen Meletios’a göre Ankara’ya karşı Sultan desteklenmeli ve “Sultan’ın otoritesinin yeniden iadesi” için çalışılmalıydı. “Barış Sultan’la yapılmış olsa ilişkiler daha farklı gelişebilirdi. Rumlar için Sultan’la ilişkiler daha işlevsel ve öngörülebilir sonuçlar verebilirdi.” Ryan ise “Sultan’ın otoritesinin yeniden iadesi” düşüncesinden kastedilenin, önce Sultan’ın otoritesini iade edip sonra barış yapmak mı yoksa tersinin yapılmasının mı uygun olacağı üzerinde düşünülmesi gerektiği kanısındaydı. Kısacası Sultan’ın otoritesinin Yunan ordusunun gücüne dayanarak sağlanması hedefleniyorsa ve Sultan, Yunanlıların yardımıyla geleceğini kurtarmaya kalkarsa bu tamamen Türklerin gözünden düşeceği anlamına gelirdi²³. Ayrıca meselenin sadece Türkiye ve Yunanistan arasında bir sorun gibi görülmediğini, Türkiye ve diğer İttifak güçleri arasındaki ilişkileri de göz ardı edemeyeceklerini ve azınlık konusunun en kritik problem olduğunun farkında

²³ İtilaf Devletleri’nin İstanbul Hükümeti’ne karşı tavrı bu tartışmanın alt yapısını oluşturmaktadır. Özellikle İngilizler başından beri Saray’a ve İstanbul Hükümeti’ne doğrudan destek vermekten kaçınmışlardır. Ancak Ankara Hükümeti’nin giderek kuvvetlenmesi, söz konusu hükümete karşı Saray’ın ve Bâb-ı Âli’nin verilecek doğrudan bir destekle kuvvetlendirilmesinin doğru olup olmayacağı konusundaki tartışmalara hız kazandırmıştır. Kısaca bu tartışma Ankara’nın otorite kurduğu bölgelerde yeniden Saray’ın ve Bâb-ı Âli’nin otorite kurmasına doğrudan destek verilip verilmemesiyle ilgilidir. Sevr Antlaşması sonrasında İngilizlerin İstanbul Hükümeti’ne karşı tavrı ve ilişkileri konusunda bkz. Murat Aydoğdu, “Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti – Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti – (21 Ekim 1920 – 4 Kasım 1922)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2016, s. 110-170.

olduklarını söylemişti. İngiltere'nin sadece kendi çıkarlarını düşünmediğini ve azınlık probleminin özellikle Lord Curzon için bir insanlık ve onur mücadelesi olduğunu ekleyen Ryan'a göre "Anadolu'nun boşaltılmasının zaruri" olduğu görülmeliydi. Neticede patriğin de durumun zorluğunun farkında olduğunu söyleyen Ryan'a göre Meletios, "kendisini keskin bir dille ifade eden, baskın bir karakterdi. Duygularının esiri olacak birisi gibi durmamaktaydı."²⁴

Aynı tarihlerde yazılan başka bir İngiliz istihbarat raporunda da Meletios'un İstanbul'daki Helen (Yunan) Savunma Örgütü ve İzmir'deki göç karşıtı Rum gruplarla ortak hareket etmeye devam ederek, Yunan ordusunun pozisyonunu korumasına destek olmaya çalıştığı vurgulanmaktaydı. İzmir'deki durum Rumlar için her geçen gün biraz daha kötü ve belirsiz bir hale gelmekteydi. İzmir'in Türkler'e geri verilmesi önerisini protesto eden ve Rum nüfusu bölgeden tahliyeye karşı durmaları ve göç etmemeleri hususunda uyarın Meletios, özellikle 1922 yılı Nisan ve Mayıs aylarında bu konuyla ilgili sürekli çalışmalarda bulunacaktı²⁵. Meletios ve Albay Kondylis'in birlikte yürüttükleri çalışmaların ana konularını; Venizelistlerle Atina Hükümeti arasında devam eden sorunlar, Atina Hükümeti'nin Anadolu'nun son durumu hakkındaki tutumu ve İstanbul'daki Venizelos yanlısı subay ve görevlilerin Anadolu'ya geçişi gibi konular oluşturuyordu. İddia edildiğine göre, İstanbul'da Venizelos yanlısı toplam 5000 asker ve memur bulunmaktaydı. Bunların tamamının cepheye gönderilmesi hedeflenmekteydi. Meletios, Rumlarla ilgili tüm yapıların idaresinin kendi yönetiminde sürdürülmesini ve özellikle Rumların göçünün engellenmesini istemekteydi.

²⁴ "Memorandum by Mr. Ryan", 18th April, 1922., *TNA. FO. 286/831*.

²⁵ *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922)*, (Derleyen: Ali Satan), (Çeviri: Ayşegül Angı), İstanbul 2011, s. 137. İngiliz raporlarında Meletios'un İzmir'in durumu ve Hristiyanların birlikteliği konularında yaptığı konuşmalarla Müslüman fanatizmini kışkırtacağı endişesiyle İngiliz Yüksek Komiseri tarafından dolaylı şekilde uyarıldığı, bunun üzerine de Meletios'un bir süre siyasi olarak etkin bir rol oynamaktan çekindiği belirtilir. Ancak Meletios siyasi arenadan son ana kadar asla çekilmemiştir. "Sonbaharda meydana gelen olaylarla siyaset sahnesi de temelinden değişti" denilerek, Büyük Taarruz sonrası Yunan ordusunun çekilmesiyle yaşananlar kastedilen raporda muhtemelen Meletios'un o dönemde değişen siyasi söylemlerine vurgu yapılmaktadır. Bahsettiğimiz durum 1922 yılı yıllık raporunda şöyle anlatılır: "... Bir taraftan da Patrik sonraki aylarda dikkatini gittikçe, tahliye edilmeye karşı direnen Mini Asya Hareketi'nin büyük ölçüde desteklediği Anadolu'daki olaylara vermişti ve veriyordu. Patrik'in bu hareketi büyük bir sıcaklıkla anlayıp, desteklediğine ve hareketin liderleriyle temasta olduğuna hiç şüphe yoktur. Mayıs ayı süresince İstanbul'da yaptığı bir dizi konuşmada Müslümanlara karşı birleşik Hristiyan cephesi çağrısında bulundu. İzmir'in Türkler'e geri verilmesi önerisini protesto etti ve İzmir ve çevresindeki Rum nüfusu tahliyeeye direnmeleri için kışkırttı. Bu tür konuşmaların Müslüman fanatizmini kışkırtacağı ve aynı zamanda Türkiye'nin diğer taraflarındaki Rumları en kötü misillemeye maruz bırakacağı gerekçesiyle İngiliz Yüksek Komiseri Patrik'e İstanbul'daki davranış özgürlüğünün sadece Müttefik Güçleri'nin varlığından kaynaklandığını ve bu özgürlüğün bundan dolayı istismar edilmemesi gerektiğini üstü kapalı bir biçimde ifade etti. Bu uyarı, arzu edilen etkiyi doğurdu ve Monsenyör Meletios bir süre siyaset sahnesinde herhangi bir etkin rol oynamaktan vazgeçti. Sonbaharda meydana gelen olaylarla siyaset sahnesi de temelinden değişti ...", *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922)*, s. 136-137.

Göçleri, Atina Hükümeti'nin Anadolu'daki tavrını değiştirmesine neden olan en önemli etken olarak görüyordu²⁶.

İngilizler Meletios'un bu çalışmalarıyla hem kendisinin hem de patrikliğin statüsünü en üst seviyeye çıkarabileceği görüşündeydiler. Yüksek Komiser Rumbold, "özellikle ruhani meselelerde modern ve ilerlemeci bir vizyona sahip" olduğunu ifade ettiği Meletios'un çalışmalarının sırf ruhani değil siyasi olarak da çok önemli sonuçlarının olacağını vurguluyordu. Sadece patrikhanenin değil Yunanistan'ın geleceğinin de bundan etkileneceğini ve bu yüzden de Yunanistan'ın geleceğini patrikhanenin geleceğinden ayrı düşünmemek gerektiğini vurguluyordu²⁷.

Meletios'un özellikle Venizelos yanlısı asker ve memurların Anadolu'daki harekete aktif olarak katılımı konusundaki çalışmaları sonraki dönemlerde de devam edecekti. İstanbul'da Yunan Yüksek Komiseri olarak görev yapan Triantaphylacos da bu konuda Meletios gibi düşünmekteydi. Triantaphylacos bu durumu bir ihtiyaç ve ilişkilerde yeniden olumlu bir seyre girilmesinin bir aracı olarak görüyordu. Atina ve İstanbul kiliseleri arasında düzeltilemeyen ilişkiler de belki bu sayede toparlanabilirdi. Fakat Atina Hükümeti, Venizelos yanlıları ile herhangi bir yakınlaşmaya sıcak bakmayacak ve Triantaphylacos bir süre sonra görevinden ayrılmak zorunda kalacaktı²⁸.

Patrik Meletios'un Yunan Ordusu Lehine Faaliyetleri

Meletios Yunanistan hükümetiyle yaşadığı sorunlara rağmen Anadolu'daki Yunan ordusunun faaliyetlerini her zaman desteklemişti. İngilizlerin aksi yöndeki uyarı ve söylemlerine karşılık, Anadolu işgalinin devam etmesi gerektiğini düşünüyor, ordunun daha kuvvetli hale getirilmesi için uğraşıyordu. Türk ordusu karşısında başlayan geri çekiliş Meletios'un en büyük endişelerindendi. Venizelos yanlısı askerlerin orduda görevlendirilmesi için verdiği uğraşların nedeni de orduyu güçlendirme arzusuuydu. Bununla beraber patrikhane, Meletios henüz İstanbul'a gelmeden önce de, ihtiyaç halinde cepheye gitmek üzere hazır bulunmaları amacıyla Rum gençlerin eğitilmesi için İstanbul'daki Venizelos yanlısı subaylardan yardım almaya başlamıştı. Bu faaliyetler Rum cemiyetleri ile birlikte

²⁶ "Precis of Secret Report", *TNA. FO. 286/831*.

²⁷ Rumbol'dan Dışişleri'ne, 16 Mayıs 1922, *TNA. FO. 286/831*, No.: 452.

²⁸ Henderson'dan Dışişleri'ne, 25 Temmuz 1922, *TNA. FO. 286/831*, No.: 664.

yürütülüyordu ve Beyoğlu'nda tahsis edilen bir mekânda bu subaylar tarafından Rum gençlerine askerî eğitim veriliyordu²⁹.

Meletios İstanbul'a geldikten sonra bu çalışmaların daha da genişletilmesine çalışmıştı. Hatta bazı Türk istihbarat raporlarına göre patrik, ahaliye yaptığı bir konuşmada {yakında tüm Rumlar için bir seferberlik ilân edileceğini ve on altı yaşına kadar olan mekteb talebeleri de dâhil olmak üzere herkesin bu seferberliğe iştirak etmesi gerektiğini} söylemişti. Bu kararın kiliselerde papazlar tarafından ahaliye duyurulacağını ekleyen patriğe göre “eğer millet bu düğüne koşmaz ise vaziyet son derece fenâ” olacaktı. Fakat ahalinin tamamının patriğin sözlerini desteklemediği ve bazılarının itiraz etmeleri üzerine kilisede gerginlik çıktığı ifade edilmekteydi³⁰. Ahaliyi savaşın devamına ikna etmeye yönelik bu söylemleriyle birlikte Meletios Yunan ordusuna destek amacıyla İstanbul'da kurulan “Müdafaa Teşkilâtı”nın başkanlığını bizzat kendisi yürütmeye başlamıştı³¹. “Teşkilatla Atina arasında bir köprü vazifesi gördüğü” iddia edilen Meletios'un bu tavırlarının, teşkilatta görevli (muhtemelen Venizelos yanlısı) kimi askerlerin patriğe karşı olumsuz düşüncelere sahip olmalarına neden olduğu da yine benzer raporlarda ifade edilmekteydi³².

Diğer yandan Meletios'un patrikliğe getirilişinin hemen ardından, neredeyse her hafta değişik kiliselerde katıldığı ayinler ve gerek buralarda gerek başka yerlerde ahaliye yaptığı konuşmalar hem Polis Müdürlüğü hem de Türk basını tarafından yakından takip edilmekteydi. Hem Polis Müdürlüğü'nün raporlarında hem de basında çoğu zaman bu konuşmaların tam metinleri yer alıyor bazen de özet olarak aktarılıyordu. Meletios'un bu konuşmalarında üzerinde durduğu en temel konu, Yunan ordusuna destek olunmasıydı. Rum ahali ve teşkilatlarının yanı sıra Ermenilerle de- patrikhaneler arasında daha önce başlatılan işbirliğini sürdürerek – temas halinde olmaya çalışan Meletios, Yunan ordusunun Anadolu ve İstanbul'da yaşayan tüm gayrimüslimlerin umudu olduğunu anlatıyor ve Ermenilerin Yunanlılara destek vermeye devam etmesini istiyordu. Mütarekenin başından beri devam ettirilen işbirliği neticesinde, Meletios'un ziyaret ettiği birçok yerde Ermeniler de kendisini dinlemeye gelenler arasında yer alıyorlardı. Hatta gittiği semtlerde Rumlar ve Ermeniler kendisini karşılamak için ortak merasimler düzenliyorlardı. Mart ayında, ayın için gittiği Arnavutköy Rum Kilisesi'ne gelişi sırasında böylesi ortak bir merasimle karşılanmış, bölgedeki dükkânlar kapatılmış ve sokaklar Yunan

²⁹ Dâhiliye Nezâreti'nden, Nazır Ali Rıza Paşa ve Polis Müdüriyeti'ne 20 Kanun-ı Evvel 1337 (20 Aralık 1921) tarihli tezkire; BOA. *Dâhiliye Nezareti İdâre-i Umûmiye Müdüriyeti (DH.İ.UM.)* nr. 20-29/14-67 lef 1.

³⁰ *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (T.İ.T.E.)*, K.: 51, B.: 35, 6 Mart 1922.

³¹ *T.İ.T.E.*, K.: 51, B.: 31, 19 Mart 1922.

³² *T.İ.T.E.*, K.: 51, B.: 32, 15 Mart 1922.

bayraklarıyla donatılmıştı. Hatta Rumların zorlamalarıyla Türk esnaftan bazıları da dükkânlarını kapatmak zorunda kalmışlardı. Kilisede yaptığı konuşmada da Meletios yine aynı minval üzere “Rumların mâ’nen ve maddeten Anadolu’da çarpışan Yunanlılara yardım etmeleri gerektiği”nden bahsetmişti³³.

Ayrıca Patrikhane meclislerinin bir toplantısında Patrik Meletios’un önerisiyle, “Yunan milletinin yegâne ümidi olan Yunan millî ordusuna bir selâm telgrafı gönderilmesi” kararlaştırılmıştı. Telgraf, Yunan ordusunun başındaki General Papulas vasıtasıyla orduya tebliğ edilerek, patrikhane ve Rumlar’ın onlarla birlikte oldukları vurgulanacaktı³⁴. Orduya çekilen telgrafa karşılık General Papulas da patrikhaneye çektiği bir telgrafla Meletios’un patrikliğini tebrik etmişti. Patrikhane ve Yunan ordusu arasındaki bu yakınlık gösterileri İstanbul Rumlarınca ordunun Venizelos siyasetine yakınlığı olarak yorumlanıyor, kimi bölgelerde yaşanan geri çekilmeye rağmen özellikle İzmir’in kesinlikte tahliye edilmeyeceği düşünülüyordu³⁵. Diğer yandan Meletios tarafından, toplanan ianeler ve Rum zenginlerinin desteklerinin ordunun maddi ihtiyaçları için yeterli olmadığı yerlerde, gerekirse Rum kiliselerindeki kimi eşyaların satılması ve tutarlarının orduya harcanmak üzere Yunan teşkilatlarına verilmesi şeklinde bir emir de yayınlanmıştı³⁶. Bu emrin üzerinden bir ay kadar bir zaman geçtikten sonra da, yine Meletios’un talebi üzerine Patrikhane Sen Sinodu İstanbul’daki Rum ahaliden bir vergi toplanması kararı almıştı. Vergi tüm Rum ahaliden gelirlerine göre senelik 1, 3, 5, 10, 25 ve 50 lira şeklinde toplanacak, 50 liradan fazla vermek isteyenler olursa onlardan da bağış olarak bu para alınacak, hiç vermeyenlerin ise patrikhaneye herhangi bir konuda şahsî müracaatları kabul edilmeyecekti. Verginin amacı Yunan ordusuna ve oluşturulmakta bulunan Yunan-Rum teşkilatlarına destek sağlamaktı³⁷.

Yunan ordusuna açıktan destek veren patrik diğer taraftan Ankara Hükümeti’ni ve Türk Milli Mücadele hareketini sürekli eleştirmektedir. Nisan ayı içinde Galata Rum Kilisesi’nde bir ayine katılan Meletios, kilisede oldukça detaylı bir konuşma yapmış ve tüm Hristiyanları Yunan ordusuna desteğe çağırırken, Kuva-yı Milliye’nin hedefinin “Türk olmayanların kökünü

³³ Polis Müdürlüğü’nden Dâhiliye Nezâreti’ne 27 Mart 1338 (1922) tarihli tahrirat; *BOA. Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ.)* nr. 60/1 lef 2.

³⁴ “Patrikhânenin Son Ümidi Yunan Ordusunda İmiş!”, *İkdam*, nr. 8992, 29 Mart 1922, s. 3.

³⁵ *T.İ.T.E.*, K.: 51, B.: 23, 2 Nisan 1922.

³⁶ “Patrikhânenin İştirâki – Rum kiliselerindeki eşyanın satılması ve Yunan teşkilâtına verilmesi emrini buradaki patrik i’tâ etmiş”, *İkdam*, nr. 9006, 12 Nisan 1922, s. 2.

³⁷ “Patrikhânenin Virgü Tarhi”, *Akşam*, nr. 1324, 28 Mayıs 1922, s. 2.; “İstanbul’daki Rum Patrikhânesi’nin İşleri Tıbbi Bir Hükümet Gibi – İstanbul’daki Rum Ortodokslarından virgü tarh etmeye başladılar; buna bütün Rumları mecbûr tutuyorlar. Rumlar’ın, Türk’ün parasından toplayacakları bu virgü, Patrik Meletios’un ‘teşkilât’ işini tevsi’ etmesine de hizmet edecek imiş?..”, *İkdam*, nr. 9053, 29 Mayıs 1922, s. 1.

kazımak olduğunu” söylemişti. Yunan ordusunun Anadolu’dan tamamen çekileceğine dair haberleri de eleştiriyor, “Yunan ordusu çekilirse biz onun yerini tutacağız” diyordu. Polis Müdürlüğü’nün yazısına göre, Meletios’un konuşması tam olarak aşağıdaki gibiydi:

“Haysiyet-i beşeriyelerini müdrük olmayan milletler yaşayamazlar. Hakikaten pek vahîm dakikalar geçiriyoruz. Bir unsûrun, bir milletin en büyük muhibbesi mâdem ki hürriyettir, o unsûr o millet yaşamak için her şeyini fedâ etmeğe mecbûrdur. Mütteliklerimiz, bu hevl-nâk ve bu kanlı mübârezeyle artık bir nihâyet vermek için bize bir sulh teklîf ediyorlar. Biz de sulhü arzuluyoruz. Belki o sulh adâlete müstenîd olsun ve ahâlîyi daha beter bir esârete ilka’ etmesin. Böyle bir sulh (ile) ise cümlemizi bıçak, kama bekliyor. Böyle fenâ şerâit tahtında daha birkaç felâketli seneler yaşamağa ne faydamız olacak? Ey Hazret-i İsâ’m, sen de yaşayabilirdin, hâl-bu-ki büyük vazîfen için gençliğinin henüz otuz üç yaşında seni çarımha çakma(larına) râzı oldun. Bizi asacaklarını tehdîd ediyorlar. Bunlar bize hiçbir te’sîr yapamazlar. Hayâtın ne ehemmiyeti vardır? Ya Yeni Kapu’da yâhud herhângi başka yerde asılmağa hazırız. Adâletin galibiyetini bekliyoruz. Zât-ı şâhânenin hükûmeti altında yaşamak değil – ki o usûl ve şerâit mümkün mertebe farklı olacaktı – programı Türk olmayanların ta’kîbi ve köklerini kazımdan ibâret olan Kuvâ-yı Milliyye’nin idâresine girmekliğimiz mevzû-i bahs oluyor. Hayât veya memât karşısında değil ölümün nev’ini tercih etmek mevki’inde bulunuyoruz. Vatandan mahrûm kalmak memâtdan daha ağırdır. Tercihde tereddüd etmeyeceğiz. Yunanistan eğer ordusunu geri çekecek olursa biz onun yerini tutacak ve bu sûretde nâmussuz ta’kîbâtdan ve vatandan mahrûm kalmak yerine nâmuslu ölümü tercih edeceğiz. Dinimize birçok hizmetler îfâ eden peygamber Pavlus, Yohanna ve sâir birçok sinodlar bu arâziyi geçmişler ve bu arâzide Kuşadası ve İznik’de medfûn buldukça bu arâziyi nasıl terk edeceğiz? Hristiyân âlemi er geç, Şark Hristiyânlarının bekçileri olduğumuzu kabûl ve tasdik edecektir. Hind Müslümanları hiçbir tehlikede olmayan Edirne’deki Sultan Selim Câmî’-i Şerîfi ile alâka-dâr bulunuyorlar ise Hristiyân âlemi bir gün Bergama ve Kuşadası için harekete gelecek mi? İşte mes’ele Yunanlı mes’elesini değil umûm Hristiyâniyyet mes’elesidir. Hristiyânlık dahî bu yol adâlet yolu değildir diyecektir. Müstemlekeler istemiyoruz hatta ecdâdımız ve kardaşlarımızın katl âmillerini unutacağız çünkü bir unsûr-ı medeniyet bulunuyoruz. Binâen aleyh bizim i’tidâl-i dem ve fedakârlık gibi iki cihete ihtiyâcımız vardır. Bunu söylüyor ve emr ve taleb

ediyorum. Silah taşıyabilenler hemân cebheye koşsunlar. Mücâdele hadd noktasına gelince bu mukaddesât dahî mücâhede uğruna tahsîs olunacaktır. Binâen aleyh siz cesur olunuz ve fedâkârlıklara hazır olunuz. Cenâb-ı âdil dahî mücâhedemizi takdîs edecektir. Birçok müdâfaa zâbitleri cebheye gitmiş olduklarından biz de hemân gitmeliyiz. Vatanın en büyük mücâdelesini yapıyoruz. Cümlemiz fedâkâr olmalıyız vatana hizmet etmeye mecbûruz. İzmir’de eşhâs değil vatan mücâdele ediyor. Vatanımız her vakt me’yûsiyyetler ve açlıklar yaşamışdır. Saadet günlerini de gördük. Biz de me’yûs olmamalıyız. Yâlmız sû-i gayret ve maddî – ma’nevî fedâkârlıklar ve para ve asker lâzımdır. İşte bunlar millî mes’eleyi halledecektir.”³⁸

Polis Müdüriyeti’nin raporlarına göre, Meletios’un Galata kilisesinde yaptığı bu konuşmadan başka, daha önce de çeşitli kiliselerde, Tatavla’da bulunan Rum Müdafaa Cemiyeti şubesinde ve sâir yerlerde yaptığı konuşmalar sonrasında özellikle Rum gençleri arasında silahlanma faaliyetleri artış göstermeye başlamıştı. Kiliselerde ve Rum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti adıyla kurulan çeşitli derneklerde silahlanan Rumların bir askerî teşkilat meydana getirmeye başladığı ifade edilmekteydi³⁹. Yine raporlarda, Meletios’un iâne ve asker tedârîği çağrılarını doğrultusunda, Rumların gizli değil açıktan faaliyet yürüttükleri dile getirilmekteydi. Bu faaliyetlerin açıktan yürütülüyor olması tüm Rum ahali üzerinde etki bırakıyor ve cemiyetlerin ahaliden daha fazla destek almaları sağlanıyordu⁴⁰. Ayrıca bu faaliyetleri yürüten ve organize edenler arasında ayan azaları ve meşhur tüccarlar gibi Rum önde gelenleri vardı. Ayan Azası Aristidi Paşa’nın Haziran ayı içinde Arnavutköy Rum Kilisesi’nde Venizelos yanlısı subaylar ve askerler nâmına iane toplayanlar arasında bulunduğu yine Polis Müdüriyeti’nin raporlarında zikredilmekteydi⁴¹. Müteakip aylarda da Polis Müdüriyeti, Meletios ve Rumların faaliyetleri hakkında raporlar hazırlayacaktı. Osmanlı yetkililerine göre, Rumlar arasında silahlanma giderek artıyor ve kurulan teşkilatlara hızla yenileri ekleniyordu⁴².

³⁸ Polis Müdüriyeti’nden Dâhiliye Nezâreti’ne 25 Nisan 1338 (25 Nisan 1922) tarihli tahrirat; *BOA. DH.İ.UM.EK.* nr. 72/36. Meletios’un konuşmasına dair basında yer alan haberler hakkında bkz. “Meletios’un Hezeyânları – Reîs-i rûhânî sıfatıyla Fener’de oturan (Meletios) neler söylemiş.”, *Vakit*, nr. 1572, 26 Nisan 1922, s. 2.

³⁹ Polis Müdüriyeti’nden Dâhiliye Nezâreti’ne 2 Mayıs 1338 (2 Mayıs 1922) tarihli tahrirat; *BOA. Dâhiliye Nezâreti İdâr-i Umûmiyeti Müdüriyeti Belgeleri Ekleri (DH.İ.UM.EK.)* nr. 63/49 lef 3.

⁴⁰ *T.İ.T.E.*, K.: 47, B.: 4-1, 13 Mayıs 1922.

⁴¹ Polis Müdüriyeti’nden Dâhiliye Nezâreti’ne 18 Haziran 1338 (1922) tarihli tahrirat; *BOA. DH.İ.UM.EK.* nr. 62/43.

⁴² Hâriciye Nezâreti’nden Sadaret’e 20 Temmuz 1338 (20 Temmuz 1922) tarihli tezkire; *BOA. DH.İ.UM.EK.* nr. 63/49 lef 4.

Meletios ise sürekli Rumların kendi aralarındaki farklılıkları ve çatışmaları bir kenara bırakarak Anadolu'da devam eden savaşa odaklanmalarını ve Yunan ordusuna destek vermeye devam etmelerini vurgulamaya devam edecekti. Ordunun durumu her geçen gün kötüleşmekteydi ve gelişmelerin seyri Yunanlıların aleyhineydi. Patriğe göre, bu ortamda kendi aralarındaki çatışmaların devamı Yunan millî davasına zarar vermekten başka bir şey yapamıyordu⁴³. Meletios'un Rumlara yönelik birlik çağrıları ve orduya yardım için tüm uğraşlarına rağmen süreç Yunanlılar aleyhine işlemeye devam ediyordu. Buna rağmen Meletios Yunan ordusuna desteğini ve ordu lehine Rumlara yönelik tavsiyelerini, Büyük Taarruz'la Yunan ordusu kesin olarak yenilip, ardından Anadolu'yu tamamen terk edinceye kadar sürdürecekti⁴⁴.

Diğer yandan Meletios'un kiliselerde verdiği nutuklar ve hükümet aleyhine beyânları, Türk basınında sert şekilde eleştirilmeye devam ediliyordu. "Rûhânî bir makamı işgal ettiği için sulh ve insâniyet taraf-dârı olması lâzım gelen Patrik Meletios, Tatavla'nın coşkun Rumları'nı harbe teşvik"⁴⁵ ettiği için eleştiriliyor, hatta sadece savaşa teşvikle kalmayıp silahlı teşkilatların kuruluşlarında da bizzat kendisinin yer aldığı vurgulanarak, {Fener patriğinin bu hareketi bir kere daha gösteriyor ki, Rum cemââtinin en büyük reis-i rûhânîsi, vazîfe-i asliyyesi hudûdunu tecâvüz etmek ve politika sahâsına inmek ile yetinmeyip, silahlı teşkilâtlar oluşturulmasında ve onların idâresine iştirâkde dahî, en büyük bir pay sahibi olmaktan geri durmamaktadır}⁴⁶ deniliyordu. Basında, patriğin faaliyetlerine karşı İstanbul Hükümeti'nin acziyeti de dile getiriliyordu. Örneğin *Yeni Gün* gazetesi, patriğin kiliselerde sürekli Türk Hükümeti aleyhine ve Yunanistan lehine konuşmalar yaptığını vurgulayarak, Meletios'u ve İstanbul Hükümeti'ni şöyle eleştiriyordu:

"Patrik her Pazar günü bir manastıra giderek mu'tâd âyin-i rûhânîden sonra kilise cemââtine siyâsî nutûklar îrâde eylemekdedir. Kendisine izâfe edilmek istenen

⁴³ "Greeks Seeking Unity", *The New York Times*, 4 May 1922, p. 14.

⁴⁴ Meletios'un Büyük Taarruz öncesi ve sonrası faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. Uğur Üçüncü, "Fener Rum Ortodoks Patriği IV. Meletios'un Büyük Taarruzdaki Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2015, s. 21-50.

⁴⁵ "Yeni Safha?", *Akşam*, nr. 1301, 5 Mayıs 1922, s. 1.

⁴⁶ "Rum Ekalliyetleri – Yeni Manevralar", *İkdam*, nr. 9028, 4 Mayıs 1922, s. 1. İmzasız Başyazı. Yazıda ayrıca, bazı Rum önde gelenleri tarafından, Rumların bir taraftan silahlı teşkilatlar kurarak Türk ordusuna karşı mücadele edecekleri, diğer taraftan da Yunan ordusu Anadolu'dan çekilirken Rumların da ordu ile birlikte Yunanistan'a göç edecekleri şeklinde söylentiler çıkarıldığı ifade ediliyordu. Ancak bu iki durumun birbirinin tamamen zıddı olduğu, Anadolu'da gayrimüslim ahaliye karşı bir durumun söz konusu olmadığı, Rumların zaten yıllardır sahip oldukları hak ve imkânlarla burada yaşamaya devam edecekleri ve Yunan ordusu çekildikten sonra da Rumların ne silahlı mücadeleye ne de göçe girişmeyecekleri savunuluyordu. Yazıda iddia edildiğine göre, bu şayiaları yayanlar, Yunan ordusu çekildikten sonra teşekkül edilecek Türk Hükümeti'nin ecnebilerle imzalayacağı antlaşma ile belirlenecek olan azınlıklarla ilgili hüküm ve politikalara tesir edebilmek için bu söylentileri çıkarmaktaydılar.

sıfât-ı rûhâniyye ile hiçbir alâkası olmayan patriğin ifâdâtına karşı İstanbul Hükûmeti hiçbir ses çıkaramıyor. Bâb-ı Âli'nin bu lâ-kaydîsi her türlü hadd ve tahammülü tecâvüz eylemiştir. Çünkü düvel-i muazzamanın daha dünkü notalarında “Tarihî ve Şanlı Türk Pây-ı Tahtı” diye i’lân eyledikleri İstanbul’(da) bir patriğin Türk Hükûmeti ve idâresi aleyhinde bu derece küstah bir lisân kullanması ve Türk Hükûmeti’nin tebeâsını yine Türk hükûmet ve idâresi aleyhinde kiliselerde ifsâd eylemesi tecvîz olunacak müsâmaha-kârlıklardan değildir. İstanbul Hükûmeti’nden mâ-adâ İstanbul’daki düvel-i müttefike komiserlerinin de patriğin bu ifsâdâtına sükût etmemeleri iktizâ eder. Paris Konferansı tarafından Yunanistan’a teklif edilen şerâit-i sülhiyye aleyhinde bi-z-zât Yunan Hükûmeti ağzını açıp da bir şey söylemediği ve o şerâiti kabûl etmek husûsunda bir temâyül gösterdiği hâlde Patrik Meletios, Paris Konferansı mukarrerâtının Yunanlılarca asla kabil-i kabûl olmadığını kiliselerde îzâh eylemekde ve bu sûretle düvel-i müttefikinin âmâl-i sulh-perverânesine muhâlefet etmektedir.”⁴⁷

Sonuç

Neticede Meletios’un tüm çabalarına rağmen Yunan ordusunun gerileyişi durdurulamamış ve Eylül 1922’de Türk ordusunun İzmir’e girişiyle Anadolu’daki işgal sonlandırılmıştı. Meletios bu tarihlerden sonra en azından İstanbul’daki konumunu korumak için uğraşacak hatta Ankara Hükümeti ile yakınlaşmaya yönelik çalışmalar yapacaktı. Ancak bunlardan da hiçbir sonuç alamayacak ve Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye’den ayrılmak zorunda kalacaktı. Patrikhane de eski statüsünü tamamen kaybedecekti. Mütareke dönemi, patrikhanenin dinî bir kurumdan ziyade siyasi bir teşkilat gibi çalıştığı bir dönemdi. Mütareke dönemi faaliyetleri, sonraki süreçte de Türkiye’nin patrikhaneye sürekli olumsuz yaklaşmasına neden olmuştu. Patrikhane tarafından, Yunan ordusunun Anadolu işgali Türkiye’de yeni bir dönemin başladığı şeklinde değerlendirilmiş ve Rum ahalinin çoğunluğu da etkilenerek Türkiye karşıtı bir tutum sergilenmişti. Ancak Milli Mücadele bu düşünceleri boşa çıkarmıştı. Özellikle Patrik Meletios’un, Ankara’ya karşı İstanbul Hükümeti’nin ve Sultan’ın otoritesinin yeniden sağlanmasına yönelik söylemleri, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele hareketinin öneminin ve konumunun anlaşılması açısından da son derece önemlidir.

⁴⁷ “Meletios Ne Yapıyor”, *Yeni Gün*, nr. 497-875, 21 Mayıs 1922, s. 1.

KAYNAKÇA

Yayımlanmamış Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

DH.EUM.AYŞ. nr. 60/1; 72/36

DH.İ.UM. nr. 20-29/14-67

DH.İ.UM.EK. nr. 62/43; 63/49

MV. nr. 249/211

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (T.İ.T.E.)

K.: 47, B.: 4-1; K.: 51, B.: 23; K.: 51, B.: 31; K.: 51, B.: 32; K.: 51, B.: 35

The National Archives

FO. 286/831; 371/6565; 371/6566

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri, Resmî ve Kurumsal Yayınlar

GAZİ MUSTAFA KEMAL, *Nutuk*, Ankara 1927, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920), (Derleyen: Ali Satan), (Çeviri: Burak Özsoz), İstanbul 2010, Tarihçi Kitabevi.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922), (Derleyen: Ali Satan), (Çeviri: Ayşegül Angı), İstanbul 2011, Tarihçi Kitabevi.

Gazeteler

Akşam

İkdam

The New York Times

Vakit

Yeni Gün

(Gazetelerin tarih ve numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

Eserler

ALEXANDRIS, Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens 1992, Centre for Asia Minor Studies.

ATALAY, Bülent, *Fener Rum Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları.

ÇAKMAK, Zafer, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, İstanbul 2007, Yeditepe Yayınları.

ERAY BİBER, Tuğba, *Karadeniz Rumları ve Yunanistan*, İstanbul 2016, Yeditepe Yayınevi.

ERDEM, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, İstanbul 2010, Derlem Yayınları.

GÖKÇEN, Salim, *Türkiye'de Rum – Yunan Vahşet ve Terörü*, İstanbul 2010, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.

_____, *Ortodoks Üçgeni – Yunanistan, Patrikhane ve Pontus*, İstanbul 2014, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.

GÜLER, Ali, *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları*, Ankara 1988, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

_____, *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, Ankara 2005, Berikan Yayınevi.

JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Türkçe'ye Çeviren: Cemal Köprülü), Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZCAN, Murat, *Tarihin Işığında Yunan Mezalimi*, İstanbul 2007, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.

SELVİ, Haluk, *İşgal ve Protesto*, İstanbul 2007, Değişim Yayınları.

SONYEL, Salahi R., *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk – Yunan İlişkileri 1821-1923*, İstanbul 2011, Remzi Kitabevi.

TOKER, Hülya, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Ankara 2006, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları.

TURAN, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Ankara 1999, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

URAL, Selçuk, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali ve Sonrası*, Erzurum 2005, Güneş Vakfı Yayınları.

Makaleler

AKANDERE, Osman, “Milli Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesinde Faaliyet Gösteren, Müfrezeler, Milis Kuvvetleri ve Çeteler (1918-1922)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 19, Konya 2008, s. 507-542.

AKANDERE, Osman – SEMİZ, Yaşar, “1919-1922 Yılları Arasında Yunanlıların Anadolu Macerası ve Küçük Asya Felaketi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, Ankara, Ağustos 2003, s. 51-85.

BALÍ, Rifat N. – YUMUL, Arus – BENLİSOY, Foti, “Yahudi, Ermeni ve Rum Toplumlarında Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Cilt: 4, (Editörler: Tanıl Bora – Murat Gültekingil), İstanbul 2009, İletişim Yayınları, s. 919-924.

BOZKURT, Abdurrahman, “İtilaf Devletleri’nin Türk-Yunan Savaşı’nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXVI, Sayı: 76, Ankara, Mart 2010, s. 27-53.

ÇAKMAK, Zafer, “Mondros Mütarekesi Sonrası Ermeni-Rum-Yunan İşbirliği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, Elazığ 2006, s. 403-412.

ERDEM, Nilüfer, “Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu’da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 29, İzmir, Güz 2014, s. 97-140.

GÜLER, Ali, “Milli Mücadele’de Rum-Yunan Terör Örgütleri”, *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, (Editör: Veysel Usta), Trabzon 2007, Serander Yayınları, s. 335-364.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “Mondros Mütarekesi’nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı: 75, Ankara, Kasım 2009, s. 575-605.

KARACAGİL, Ö. Kürşad, “Bir Yunan Gizli Cemiyeti: Kordos”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 207, İstanbul, Aralık 2013, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 451-464.

KÖKSAL, Osman, “Mütareke Döneminde Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 1998, Cilt: 13, Sayı: 24, s. 61-70.

POLAT, Hasan Ali, “Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesi’nde Faaliyet Gösteren Rum ve Ermeni Çeteleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 26, Konya 2011, s. 263-290.

SOFUOĞLU, Adnan, “Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi’nin Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 28, Ankara, Mart 1994, s. 211-256.

TETİK, Ahmet, “Çeteler, Venizelos ve Patrikhane”, *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, (Editör: Veysel Usta), Trabzon 2007, Serander Yayınları, s. 211-224.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, “Fener Rum Ortodoks Patriği IV. Meletios’un Büyük Taarruzdaki Faaliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2015, s. 21-50.

YILDIRIM, Seyfi – SOFUOĞLU, Adnan, *Siyasî Faaliyetleriyle Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi*, Ankara 2010, KÖKSAV Yayınları.

Tezler

AYDOĞDU, Murat, “Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti – Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti – (21 Ekim 1920 – 4 Kasım 1922)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2016.

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA KARADENİZ'DE RUM FAALİYETLERİ¹

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ERAY BİBER*

ÖZET

I. Dünya Savaşı yıllarında Karadeniz'de çeteler halinde örgütlenen Rumların faaliyetleri Türk ahali arasında büyük bir korku ve endişeye sebep olmuştur. Rumlar sadece eşkıyalık faaliyetleri değil aynı zamanda siyasî anlamda örgütlenmeye çalışmışlardır. Bölgedeki Rum cemiyet ve çeteleri Yunanistan'ın himayesi altında bulunuyordu. Aynı dönemde Rusların Karadeniz'i işgali ile birlikte bölgede Rum faaliyetleri artmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında önlemler alınmış olmasına rağmen Rumların çetecilik ve casusluk faaliyetlerine son verilemedi. Bu faaliyetler neticesinde Osmanlı Devleti, Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan Rumların iç bölgelere tehcirine karar verdi (1916). Rumlar, Mondros Mütarekesi'nden sonra da faaliyetlerine devam etmiştir. Doğu Karadeniz'de Pontus Hükümeti kurmaya çalışan Rumlar, batılı devletlerden de yardım istiyorlardı. Mustafa Kemal 9. Ordu Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gittiğinde Rum çetecilerinin faaliyetleri devam ediyordu. Rum çeteleri hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kayıtlar, köyler ve nahiyelerde meydana gelen can ve mal kaybını ayrıntılı olarak vermektedir. Bu çalışmada, Milli Mücadele yıllarında Karadeniz Rumlarının çetecilik ve siyasî örgütlenmeleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz Rumları, Rum Çeteleri, Rum Faaliyetleri

Giriş

I. Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaştan Osmanlı Devleti, doğuda da Ruslara karşı mücadele ediyordu. Ancak Osmanlı kuvvetleri Ruslara karşı mücadelesinde geri çekilmek zorunda kaldı. Bu süreçten sonra Ruslar, 1916 yılı başlarında Trabzon yönünde harekâta geçerek 8 Mart'ta Rize'yi işgal etti². Rusların Karadeniz'de ilerlemesinde Rumların işbirliği yaparak çetecilik, cemiyet ve casusluk faaliyetleri tespit edilmişti. Bu durum karşısında önlemler alınmasına rağmen bu faaliyetlere son verilemedi. Türk Ordusu'na savaş açan ve düşmana casusluk yapan Rumlar için Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından mart ayında tehcir kararı verildi³. Tehcir uygulaması sırasında bazı Rumlar karşı koymuş ve firar olayları yaşanmıştı.

¹ Tuğba Eray Biber, *Karadeniz Rumları ve Yunanistan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016. Adlı eserin ilgili bölümlerinin yeniden düzenlenmiş halidir.

*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, öğretim üyesi, tugbaerav@gmail.com

² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, II- Kısım, IV, Ankara 1983, s. 64; Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, İstanbul 2012, s. 8.

³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BOA), DH.ŞFR, nr. 519/16, 25 Nisan 1332; Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki", *OTAM*, S. 4, 1993, s. 94.

Rus Ordusu Nisan ayında Trabzon'u işgal edince Trabzon metropoliti Hrisantos, onlarla işbirliği yaptı. Yeni bir belediye seçimi yapılarak çoğunluğu Rum olan belediye meclisi kuruldu. Böylelikle Trabzon'da geçici süre de olsa yönetimde Rum egemenliği söz konusu oldu. Bu durum bölgedeki Rumların kendilerine olan güvenini arttırdı. Diğer taraftan Ruslar, Çarşamba ve çevresindeki Rum çetelerinin etkinliğini arttırabilmek için silah, cephane ve para yardımıyla bulunuyordu. Rum çetecileri, Rus ve Ermeni subaylardan silah ve bomba eğitimi almaktaydılar⁴.

Batı Pontus lideri olarak görülen Vasil Usta, Haziran 1916'da Trabzon'da Rus casus teşkilatının lideri Albay Artatov'la görüştü. Bu görüşmeden sonra Rusların verdiği 2 bin silahla birlikte casusluk yapmak, çeteleri teşkilatlandırmak ve ayaklanmaları teşvik etmek için Samsun'a geçti. Daha sonraki süreçte Vasil Usta Sivas'a gidip Niksar, Reşadiye-Tokat çevresinde genel ayaklanma başlatmak üzere 10 bin kadar gönüllü toplamıştır. Rumlar, Müslüman ahaliye karşı çok büyük katliamlar yaptı⁵. Yunan kaynakları Vasil Usta⁶ başta olmak üzere diğer çete liderleri ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

Bölgede otorite eksikliği ve bir kısmının işgal altında olmasından dolayı çetecilik olayları, 1917 yılında arttı. Canik Mutasarrıfı'nın raporuna göre, Samsun Kazası'nda 15, Bafra'da 13, Çarşamba'da 15, Ünye'de 6, Terme'de 3, Giresun ve Ordu'da birer çete mevcuttu. Bu çeteler köyleri basıyorlar, yiyecek ve hayvanlara el koyuyorlar, insanları evlere doldurup evleri ateşe veriyorlar, çocuklara ve kadınlara işkence ediyorlar, postalara ve askerlere de saldırıyorlardı⁷.

Trabzon'u işgal eden Ruslar, 1917 İhtilali ile şehirden çıkmak zorunda kaldılar. Trabzon, 24 Şubat 1918'de 37. Tümen tarafından çetelerin işgalinden kurtarıldı⁸. I. Dünya

⁴Mehmet Aydın-Önder Duman, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Çarşamba/Samsun ve Çevresinde Rum Çete Faaliyetleri", *History Studies*, V. 4, July 2012, s. 42.

⁵Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, 43/44 Güz 1988-Kış 1989, s. 36.

⁶"Βασίλ-αγός (Βασίλειος Ανθόπουλος)",

<http://www.pontos-news.gr/celebrity/172725/vasil-agas-vasileios-anthopoulos> (Erişim Tarihi: 24.02.2020).

⁷Ahmet Efiloğlu, *Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir 1912-1918*, İstanbul 2011.

s. 262; Mehmet Aydın-Önder Duman, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Çarşamba/Samsun ve Çevresinde Rum Çete Faaliyetleri", *History Studies*, V. 4, July 2012, s. 41.

⁸F. Rezzan Ünalp, *Trabzon'un İşgalinden Harşit Savunmasına Birinci Dünya Harbinde Karadeniz*, Serander Yayınları, Trabzon 2019, s. 109.

Savaşı sonunda taraflar arasında 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi imzalandı⁹. Mütareke şartları Osmanlı Devleti’nin bağımsızlığını yok etmeye uygun bir yapıya sahipti¹⁰.

Milli Mücadele Başlarında Karadeniz Rumları

Mondros Mütarekesi şartlarına göre diğer bölgelerde olduğu gibi Karadeniz Bölgesi’nde de silahların toplatılması gerekiyordu. İngilizler ve Fransızlar Samsun’da toplanan silahlara Türklerin el koyduğunu iddia ediyordu¹¹. Bu konuyla ilgili Amasya ve Merzifon’da askerî depolardaki silahların subaylar tarafından halka dağıtıldığı ve o bölgede bulunan bazı kimselerin silahaltına alındığı haberleri yayıldı¹².

Mustafa Kemal Paşa, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu’daki asayişin sağlamak için 30 Nisan 1919’da IX. Ordu Kıtaatı Müfettişliği’ne atandı. 1919 senesinde bölgedeki Rum faaliyetleri, devam ederken özellikle olaylar Samsun bölgesinde yoğunlaşmıştı. Rum çetelerinin Samsun’daki eşkıyalık faaliyetleri hakkında Türk arşivlerindeki belgeler köyler ve nahiyelerde meydana gelen can ve mal kaybını ayrıntılı olarak vermektedir.

Karadeniz Rumlarının Teşkilatlanmaları

Karadeniz Bölgesi’nde Rum Devleti kurmaya yönelik düşünceler, 1917 yılı sonlarında dile getirilmeye başlandı. Bunu ilk kez dile getiren Giresun Belediye Başkanlarından Kara Yorgi’nin oğlu Konstantin Konstantinidis’ti. 22 Ocak 1918 tarihinde Marsilya’da düzenlenen I. Pan-Pontus Kongresi’nde bağımsız bir Pontus Devleti’nin kurulması önerildi¹³.

4 Şubat 1918 tarihinde Marsilya’da toplanan Tüm Pontuslular Kongresi’nde 2 Kasım 1918’de Konstantinidis başkan seçildi¹⁴. Aralık 1919’da Batum’da “Pontus Cumhuriyeti”

⁹ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasal Tarihi 1914-1915*, s. 99-148. Anlaşma maddeleri için bkz.: İsmail Soysal, *Tarihçeleriyle ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945*, I, s. 12-14; Sina Akşin, *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, IV, s. 52-59; Harp Akademileri Yayınları, *Türk-Yunan İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, İstanbul 1994, s. 37-39.

¹⁰ M. Cemil, *Lozan*, I, Ankara 1933, s. 202-203.

¹¹ BOA, DH.KMS, nr. 50-1/79, 1337.B.18 (19 Nisan 1919); Zekeriyâ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara 2001, s. 68-69.

¹² BOA, DH.KMS, nr. 50-1/75, 1337.B.9 (10 Nisan 1919).

¹³ Sezai Balcı, *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidis Paşa*, İstanbul 2012, s. 49. Görüşmeler esnasında Temmuz 1918’de Rusya ve Bakü Pontuslularının Konferansı’nda bağımsızlık ilan edildi. Konstantinidis, Troçki’ye telgraf yazarak bağımsızlık hareketine destek istedi. Bkz.: Θεοφανής Μαλκιδής, *Η Γενοκτονία Των Ελλήνων Του Ποντού. Ιστορία, πολιτική και αναγνώριση*, Αθήνα 2008 (Teofanis Malkidis, *İ Genoktonia Ton Ellinon Tu Pontu, İstoria, Politikki ke anagnorisi*, Atina 2008), σ. 213.

¹⁴ Ö. S. Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi, 21 Kasım 1919; S. Balcı, a.g.e., s. 49-50; “Κωνσταντινίδης Κωνσταντίνος”*

<http://www.pontos-news.gr/celebrity/173706/konstantinidis-konstantinos> (Erişim tarihi: 20.02.2020).

adıyla Yunan görevlilerinden oluşan bir idare heyeti kuruldu ve göreve başladı¹⁵. Pontus Cumhuriyeti/Heyeti resmileşmek adına, kurumsallaşmaya çalışıp, varlığını resmen ispat etmek üzere kendi adına seyahat belgeleri düzenlendi. Batum “Pontus Cumhuriyeti” İdare Heyeti, Rum yolculara pasaport veriyordu¹⁶. Pontus Komitesi üyeleri tarafından ve bir başkandan oluşan bir mahkeme kuruldu ve bu mahkemede kendilerine karşı gelen Rumlar yargılanmaya başlandı¹⁷. Aynı zamanda Pontus Cumhuriyeti haritası Dr. G. Goipis tarafından İstanbul’da tasarlandı¹⁸. Diğer taraftan Batum’da Pontus Ulusal Konseyi tarafından haftada iki kere çıkmak üzere *Özgür/Serbest Pontus* adında bir gazete yayınlanmaya başladı. Bu gazetenin yayın işi Karadeniz Rumlarından Theofylaktos K. Thefylaktou üzerindeydi¹⁹. Bu yayınlarla propaganda çalışmaları yapılarak kamuoyu etkilenmeye çalışılmıştır.

Din Adamlarının Bölgedeki Rolü

Samsun/Amasya Metropoliti Germanos Samsun’da bulunan Kadıköy Mahallesi’nde, ilk silahlı teşkilatı kurdu²⁰. Samsun merkezindeki metropolithane, çete reislerini Pontusçu amaçlar doğrultusunda teşvik ediyordu. Çete reisleri, bu metropolithaneden aldıkları emir ve talimata uygun olarak hareket etmekteydiler. Samsun Rum Metropoliti, Karadeniz’de bir Rum Pontus Hükümeti tesis etmek amacıyla devamlı ve programlı bir şekilde faaliyetlerine devam ediyordu. Metropolit, Samsun bölgesinde kurulan Pontusçu çetelerin tebligat ve talimatlarını çete reislerine ulaştırmakta ve çete faaliyetlerini organize etmekteydi. Bu Metropolit, sadece Samsun merkezi ile bağlı köylerdeki Rum çetelerinin değil, askerî açıdan 15. Fırka’nın yetki sahasına giren yerlerdeki bütün Rum çetelerinin faaliyetlerini de organize etmekte ve bu çeteleri Pontusçuluk davasına hazırlamaktaydı.

Trabzon Metropoliti Hrisantos Karadeniz Bölgesi’nde yoğun bir şekilde faaliyet gösteren metropolitlerin başında yer alıyordu. Daha önce de belirtildiği üzere 1916 Nisan’ında Trabzon’u Rus Ordusu işgal edince Hristantos, yerel Rum yönetiminin başına geçti.

¹⁵Ö. S. Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, 19 Aralık 1919, s. 2; *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri (ABRF)*, 1918-1922, I, Ankara 2009, 156; *Nutuk*, s. 418.

¹⁶*Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri* 1918-1922, I, Ankara 2009, s. 156.

¹⁷*BOA*, HR.İM, nr. 60/39, 1 Haziran 1922.

¹⁸*H Σφαγή των Ποντίων*, *Ελευθεροτυπία* 2010, σ. 171 (*İ Şfagi ton Pontion*, *Eleftherotipia* 2010, s. 171).

¹⁹*Pontus Meselesi*, Yay. Haz.: Gedikli, s. 105; M. S. Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul 1999, s. 236. <http://www.pontos-news.gr/pontic-article/165074/syntomo-hroniko-tis-istorikis-efimeridas-eleytheros-pontos> (Erişim Tarihi: 21.02.2020).

²⁰ S. Yerasimos, *a.g.m.*, s. 36

Hrisantos Yunan harp gemisiyle önce Marsilya'ya sonra da Paris'e gitti²¹. Hrisantos, bölge ile ilgili sunduğu muhtıra da bağımsızlık talep etmeyip, otonomi hatta Rum-Ermeni Federasyonu çerçevesinde bir otonomi istedi²². Hrisantos'un bu talepleri, İtilaf Devletleri yöneticileri tarafından ciddiye alınmadı²³.

Trabzon Metropolitisi Hrisantos ve Samsun Metropolitisi Germanos gibi din adamları Rumlara tavsiyelerde bulunarak örgütlenmelerinde yardım etmişlerdi. Trabzon Metropolitisi Hrisantos sadece Anadolu topraklarında değil, aynı zamanda yurtdışında da propaganda faaliyetlerinde bulunarak Germanos ise silahlı mücadeleye destek vermekteydi.

Karadeniz Bölgesindeki Rum Cemiyetleri

Yunan/Rum Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti: Rum Salib-i Ahmer Cemiyeti, Mavri Mira Cemiyeti ile bağlantılı bir şekilde çalışıyordu²⁴. İstanbul, İzmir, Trabzon ve Samsun çevresinde Rum ve Ermeni Salib-i Ahmer Şubeleri açıldı. Hilal-i Ahmer (Kızılay) yetkilileri uluslararası antlaşmalara göre, Osmanlı topraklarında insani yardım kuruluşu olarak sadece Hilal-i Ahmer'in bulunabileceğini belirtmişlerdir. Salib-i Ahmer şubelerinin açılmasının iyi niyetli olmadığı ve açılan şubelerin kapatılması isteniyordu²⁵.

Yunan/Rum Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin Başkanı Mösyö Antipa, Karadeniz Bölgesi'ne gittiğinde örgütün bir şubesinin Ordu'da kurulacağını söyledi. Giresun'a bu amaçla ilaç ve sağlık gereçleri getiren gemi, bölgedeki Rumlarca törenlerle ve şenlikler yapılarak karşılandı²⁶.

Karadeniz Bölgesi'ne savaş yaralarını sarmak için Yunanistan tarafından gönderilen Salib-i Ahmer Heyeti bölgede sadece yardım değil, aynı zamanda propaganda çalışmaları da yapıyordu. Yunan Salib-i Ahmer vapuru, Mayıs 1919'da Trabzon'a doğru yola çıktı. Samsun Metropolit'i Germanos'un da bu vapurla beraber hareket ettiği bilinmekteydi²⁷. Yine aynı ay içerisinde Giresun'a gelen Yunan Salib-i Ahmer vapuru, Rumlar tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı²⁸. Bölgeye Salib-i Ahmer vapurlarıyla gelen kişilerin bölgede propaganda yaparak bölgede çetecilere yardım ettiği bilinmektedir.

²¹ BOA, DH.KMS, nr. 49-2/52, 1338.M.9 (4 Ekim 1919).

²² S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1995, s. 40; Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi İstanbul 2009, s. 132.

²³ S. Özel, *Milli Mücadele Trabzon*, s. 44.

²⁴ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, s. 92; Ali Güler, *Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*, s. 36; *Nutuk*, s. 1.

²⁵ Ramazan Erhan Güllü, "Mütareke Döneminde Yunan Kızılhaçı'nın Trabzon'daki Faaliyetleri", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, Kitabı-II*, Editörler: Hikmet Öksüz-Mehmet Okur vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2019, s. 784.

²⁶ Fevzi Güvemli, *Bir Zamanlar Ordu-Anılar*, Haz., İbrahim Dizman, Ankara 1999, s. 44.

²⁷ BOA, DH-ŞFR, nr. 628/119, 6 Mayıs 1335 (6 Mayıs 1919).

²⁸ *Işık Gazetesi*, S. 20, 11 Mayıs 1335 (11 Mayıs 1919).

Rum Matbuat Cemiyeti: Karadeniz’de Rum propagandasının en etkili faaliyetlerinden biri de yayıncılıktı. Dergi, kitap, broşür tarzındaki çalışmaların, halk üzerindeki etkisi büyüktü. İstanbul’daki Rum cemiyetleri içerisinde kültürel konularda çalışan cemiyetlerden biri, Rum Matbuat Cemiyeti idi²⁹. *Kara Kitap*³⁰’ın bu cemiyet tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir³¹.

Rum Göçmenler Cemiyeti: Yunanistan ve Rusya, Wilson İlkeleri’ne bağlı olarak Rum nüfusunu çoğaltmak amacıyla bölgeye Rum göçmenlerini yerleştirmeye başladı. Cemiyet’in Pontus İlhak ve İstiklal Komitesi’ne bağlı olup onlar adına faaliyet göstermekteydi³². Rum Göçmenler Cemiyeti, mütarekeden sonra İstanbul Patrikhanesi’ne bağlı Trakya ve Anadolu metropolitlerinin ortak çabalarıyla faaliyete geçti. Cemiyetin amacı, I. Dünya Savaşı’nda Yunanistan, Adalar, Güney Rusya ve diğer yerlere göç ettiği kabul edilen Rumların eski yerlerine dönmelerini sağlamaktı. Cemiyet bu amaç doğrultusunda Karadeniz bölgesine Rumların getirilmesi için çalışmıştır.

Rum Millî Müdafaa Cemiyeti: 1908’de kurulan Rum Millî Müdafaa Cemiyeti’nin Karadeniz kıyılarında ve iç kısımlarda şubeleri vardı. Ünye, Fatsa, Kırşehir, Kavak, İnebolu, Havza, Çarşamba, Bafra, Sinop, Kayseri, Ürgüp ve Tokat en etkili şubeleriydi³³.

Cemiyetin amacı, 20 yaşına gelen her Rum’un bir silah sahibi olmasını sağlamaktı. Metropolithane, zenginlerden alınacak parayla Rumlara silah temin edecekti. Rumlar arasında propaganda yaparak ayaklanmalarını teşvik etmekteydiler. Devletin zayıf olduğu yer ve zamanlarda çeteleri harekete geçirip Pontusçuluk faaliyetlerine yardım etmek de cemiyetin amaçları arasındaydı.

Her köy ve kasabanın nüfusuna göre Rum çeteleri oluşturuldu. Bölükler halinde, askerî disiplin içinde çalışılıyordu. Her bölük, bir başkan ile iki üyeden meydana gelen bir heyet tarafından idare ediliyordu. Cemiyetin askerî teşkilatına katılanlara “*Hz. İsa, vatan, Pontus ve millet*” adına yemin ettirilmekteydi. Görevini yapamayanlar ve muhalefet edenler ise cezalandırılıyordu. Suçlu bulunanlar bazen metropolitler tarafından bazen de kendilerinin kurduğu bir mahkemede yargılanırdı³⁴. Özellikle Samsun ve çevresinde faaliyette bulunan

²⁹ Ali Güler, *Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*, s. 38.

³⁰ Pontus soykırımını iddialarında bulunan propaganda kitabıdır. *Black Book the Tragedy of Pontus 1914-1922*, Athens, 1922.

³¹ *Pontus Meselesi*, Yay. Haz.: Y. Gedikli, s. 96.

³² *BOA*, DH ŞFR, nr. 102/88, 1337.Za.13 (10 Ağustos 1919).

³³ Mesut Çapa, *Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun’da Millî Mücadele*, Ankara 1993, s. 27; Mesut Çapa, “Pontus Meselesinde Rum Cemiyetlerinin Rolü”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, S. 35, Ocak 1988 İstanbul, s. 68.

³⁴ M. Çapa, *a.g.e.*, s. 27-28.

“Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti”; para toplayarak, teşkilata girmeyen veya yardım etmeyenleri korkutup sindirerek çalışmalarını sürdürdü³⁵.

Cemiyet, Ankara Hükümeti’ni, bütün Rumları yok etmeye çalışmakla suçladı. Bu yüzden Büyük Devletler, duruma müdahale etmeliydiler. Cemiyet faaliyetleri ile dünya kamuoyunda ses getirmeye çalışıyordu.

Pontus Cemiyeti: Bu cemiyetin amacı, Rize’den İstanbul Boğazı’na kadar uzanan kuzey Anadolu toprakları üzerinde bir Pontus Devleti kurmaktır.

Pontus Cemiyeti’nin siyasî faaliyetlerde bulunması iddiasıyla Merzifon’da bulunan Amerikan Mektebi ve Hastanesi, Amasya Mutasarrıflığı’nca kapatıldı. Bunun üzerine Amerika Fevkalade Komiserliği adı geçen yerlerin açılması ve memurlarının görevlerine döndürülmesine dair protesto gönderdi. Ancak Hükümet Anadolu’yla münasebeti bulunmadığı gerekçesiyle bu isteklerini reddetti³⁶.

Rum Pontus Cemiyeti, Mart ayında *Pontus* adıyla bir gazete yayımlamaya ve bütün bölgede dağıtmaya başladı³⁷. Gazetenin ilk sayısında “Trabzon Vilayeti’nde Rum Cumhuriyeti’nin kurulması amacıyla” yayımlamakta olduğu duyuruluyordu³⁸.

Karadeniz’de Rum Göç Hareketleri

I. Dünya Savaşı sırasında çeşitli sebeplerden dolayı Rusya ve Yunanistan’a göç eden Rumlar geri dönerken Osmanlı Devleti vatandaşı olmayan Rumlar da bölgeye getirilmeye çalışılmıştı. Bu göçler çeşitli zamanlarda Karabekir tarafından dile getirilmiştir. Karabekir göçlerin Karadeniz Bölgesi’ne zarar vereceği ve kabullerin yapılmamasının gerektiğini vurguluyordu. Böylelikle Osmanlı vatandaşı olmayan Rumların Karadeniz’e girmeleri engellendi.

Trabzon ahalisinden olup savaş zamanı Rusya’ya giden Rumların geri dönerek bölgede Rum nüfusunun artmasını sağlamada Yunan Hükümeti teşvik etmiştir³⁹. Aynı zamanda Rusya’dan göç eden Rumlara, Yunan vapurları da yardım etmişti. Bolşeviklerin Rusya’daki başarıları üzerine Batum ve Poti’ye göçme mecbur kalan Rumlar burada da kalmak istemeyerek

³⁵ "Nurettin Paşa Pontusçuları Anlatıyor", *Yakın Tarihimiz*, II, s. 225.

³⁶ *BOA*, MV, nr. 221/146, 1339.N.06 (14 Mayıs 1921).

³⁷ *Nutuk*, II, s. 433; Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 157; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, II:456; Mithat Sertoğlu, “Pontus Meselesine Ait Bazı Vesikalar”, *Türk Kültürü*, S. 231, s. 23; Osman Fikret Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun*, Haz.: Veysel Usta, Trabzon 2011, s. 177.

³⁸ İ. Dizman, *a.g.e.*, s. 44.

³⁹ *BOA*, DH.ŞFR, nr. 100/129, 1337.N.17 (16 Haziran 1919).

eski yurtları olan Osmanlı Devleti'ne dönmek istiyordu. Ancak Hariciye Nezareti, böyle bir göçü uygun bulmuyordu⁴⁰.

Rusya'dan gelen Rumların Karadeniz sahillerine geleceğini haber alan bölge halkı ve sandalcılar buna engel olmak için Karadeniz'e gelen Rumları sahile çıkartmadı⁴¹. Bu durum karşısında, gelen Rumlara Yunan Donanması'nın yardım edeceği istihbaratları da alındı. Pontus Devleti kurma amacındaki Rumların aynı zamanda Rusya'da bulunan Rumları da bölgeye çekmek için büyük gayret içinde Samsun'da Amerikan Piskoposu Ermeni Kevork Ipronasyan'ın Samsun'a geldiği 17 Mayıs 1919'da savaştan önce ve savaş sırasında Rusya'ya göç etmiş olduklarını iddia ettiği 500 kişi Novorossisk'ten Yunan vapurlarıyla Karadeniz sahillerine getirildi⁴².

Rum Çetecilerinin Faaliyetleri

1919 senesinde bölgedeki Rum faaliyetleri, yoğun bir şekilde devam ederken özellikle olaylar Samsun bölgesinde yoğunlaşmıştı. Rum çetelerinin Samsun'daki eşkıyalık faaliyetleri hakkında Türk arşivleri köyler ve nahiyelerde meydana gelen can ve mal kaybını ayrıntılı olarak verilmektedir⁴³.

Rum çeteleri, Samsun'un Boşalan Köyü'ne baskın düzenleyerek bazı evleri yaktılar⁴⁴. 17 Mart 1919 tarihinde Samsun'a giden Deveciler, Yağbasan Köyü civarında yaklaşık yüz kişiyi bulan Rum eşkıyası tarafından durduruldu. Eşkıyalar, devecilerin ikisini öldürerek eşyalarını gasp etti⁴⁵. Samsun'un Şinik Köyü'nü İslâm çetesi basınca karşılığında Rum çetesi de Müslüman köyü bastı⁴⁶. Samsun'a tabi Kavak Nahiyesi'nin Hacılı Köyü'nde yaşayan Rumeli muhacirlerinden biri, Rum eşkıyası tarafından katledildi. Karapınar Köyü'ne ait 12 sığır, bir Rum eşkıyası tarafından gasp edildi⁴⁷.

Mayısın ikinci günü Bafra yolu üzerinde Rum, Arnavut ve Gürcülerden oluşan 20 kişilik bir çete Bafra'ya gitmek üzere olan yük arabalarından üç arabacı, üç yolcu ve dokuz hayvanı alarak götürdü⁴⁸. Bafra'nın köylerine taarruz ederek ahaliyi katledip, paralarını

⁴⁰HTVD., 11, 1955, VN: 318, 5 Şubat 1336.

⁴¹ Ö. S. Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, 16 Şubat 1920; M. T. Gökbilgin, *Milli Mücadeleye Başlarken II*, Ankara 1995, s. 343.

⁴² EKEN, Halit, *Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları: Kapancızade Hamit Bey*, İstanbul 2008, s. 36.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Karadeniz'de İsyân Mübadele ve Propaganda*, Ed.: İ. H. Demircioğlu-R. Çiçek-M. Okur, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

⁴⁴BOA, DH.ŞFR, nr. 95/236, 1337.R.22 (25 Ocak 1919).

⁴⁵BOA, DH.EUM.AYŞ, nr. 3/8, 1337.B.1 (2 Nisan 1919).

⁴⁶BOA, DH.ŞFR, nr. 98/196, 1337.B.15 (16 Nisan 1919).

⁴⁷BOA, DH.EUM.AYŞ, nr. 4/10, 7.B.1337 (8 Nisan 1919); DH.EUM.AYŞ, nr. 5/11, 13.B.1337 (14 Nisan 1919).

⁴⁸BOA, DH.EUM.AYŞ, nr. 7/102, 1337.Ş.9 (10 Mayıs 1919).

gasbeden Rum eşkıyanın vukuatlarını hakkında detaylı raporlar yazılmaktadır.⁴⁹ Diğer taraftan Samsun ve Köprü civarında haydutluk yapan Rum çeteleri birleşerek üç bin kişilik bir kuvvetle Köprü civarındaki bir köye hücum ettiler. Bu olay üzerine Amasya'dan gönderilen yüz kişilik müfreze gücü, doğal olarak yeterli olmadı⁵⁰.

Fevzi Paşa ile Ziya Bey, 22 Ağustos 1919'da gönderdikleri ilk raporda; mütarekeden sonra Samsun ve Trabzon'da azınlıklar tarafından Rum çetelerinin oluşturulduğunu bu civara Rusya ve başka yerlerden de göçmen sıfatıyla Rumların gönderildiği ve bu suretle bir Pontus Devleti kurulmak istenildiği bildirildi. Ayrıca doğuda Ermeni Devleti kurulacağı endişesinden dolayı bölgedeki halkın resmî izinle cemiyetler kurduğu, İzmir'in işgali olayının ise bu kuruluşları Erzurum'da bir kongre yapmaya sevk ettiği, Müslümanlar tarafından kurulmuş tek bir çete bulunmadığı, halkın hilafet makamına bağlı olduğu, buna karşılık Rumlardan oluşan pek çok gizli/açık çetenin bulunduğu da belirtildi⁵¹.

Trabzon sahillerine Batum'dan getirilen teçhizatın çıkarılacağını ve bu durumun Rum veya Ermeni çeteleriyle ilgili bir durum olduğu da ayrıca ifade ediliyordu⁵².

Silah ve cephaneye donatılan Rum çeteleri, İzmir'in işgalinden sonra Trabzon'da kendilerini göstermeye başladı. Yine de Samsun bölgesindeki çeteler kadar etkili olmadılar. Karabekir Paşa, 24 Ağustos 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta milletler arasında herhangi bir sebepten dolayı asayişsizlik meydana gelmediğini, Rum çetelerinin ve propagandacılarının tahrik ve teşviklerine rağmen alınan önlemler sayesinde asayişin bozulmasına yol açabilecek bir olaya izin verilmediğini, muhacir adıyla gelenlerin silah, cephane vs. askerî malzemeyi vilayete sokmamaları için de hem valilik hem de kolordu tarafından gerekli önlemlerin alındığını, yazarak Rum çetelerinin bu bölgedeki etkilerinin nasıl azaltıldığını açıklıyordu⁵³.

27 Ağustos 1919 tarihinde, III. Ordu Müfettiş Vekili olarak Kâzım Karabekir, Karadeniz Bölgesi'ndeki Ermeni ve Rum faaliyetlerini Trabzon, Kastamonu Vilayetlerine, Canik Mutasarrıflığı ile III. ve XX. Kolordu Kumandanlıklarına bildirerek istihbaratın daha

⁴⁹BOA, DH.EUM.AYŞ, nr. 5/70, 1337.B.19 (20 Nisan 1919).

⁵⁰BOA, DH.EUM.AYŞ, nr. 8/92, 1337.Ş.18 (18 Mayıs 1919).

⁵¹ Ergün Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1984, s. 165.

⁵²Mesut Çapa-Veyssel Usta, *Millî Mücadelede Trabzon Vilâyetiyle Yazışmalar*, Trabzon 1995, s. 6.

⁵³Selçuk Ural, "Mütareke Dönemi'nde Pontus Hareketi'nin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, s. 233.

sağlam hale getirilmesini istedi⁵⁴. Samsun ve Havza çevresinde eşkıyalık devam ediyordu. Bu faaliyetler, kontrol altında tutulamadığı için önemli bir gelişme de kaydedilmemişti⁵⁵.

Erkan-ı Harbiye Reisi Lütfi Bey tarafından verilen bilgiye göre; Erbaa, Ünye, Çarşamba civarında eşkıyalık olayları devam ediyordu⁵⁶. Samsun'dan Bafra'ya gitmekte olan bir yolcu arabası, İncesu civarında eşkıyanın saldırısına uğradı. Arabayı çeken hayvan, eşkıya tarafından gasp edildi ve yolculardan haber alınamadı. Yine Samsun civarındaki bir köyde, 300 kadar koyun ele geçirildi. Bu durum karşısında jandarma ile birlikte kuvvetli bir müfreze gönderildi. Bafra civarında üç asker, Karga Deresi civarında yaklaşık 50 kişilik bir çeteye karşılaştı. İki asker kaçarak kurtuldu; ancak biri, eşyaları ile birlikte eşkıya tarafından yakalandı⁵⁷. Mayıs 1919'da yaşanan Samsun ve çevresinde eşkıyalık olayları ve bunlara karşı alınan tedbirler ilgi çekici idi. Zira bölgede yaşanan olaylar köy ve nahiyeler belirtilerek uğranılan zararlar ve dahil olmak üzere ayrıntılı bilgi veriliyordu⁵⁸.

1920 yılı sonuna kadar Samsun'da Rum çeteleri tarafından 699 Türk öldürüldü, 59'u yaralandı, 15'i dağa kaldırıldı, 13 kadına da tecavüz edildi. Ayrıca 40 köy ve 27 çiftlik yakıldı, 111 köy yağmalandı, bir milyon liralık büyükbaş hayvan ve 10 milyon liralık gayrimenkule de zarar verildi. Aynı yıl Terme ve Çarşamba'da Rum çeteleri, 15 Türk'ü öldürdü; 335 ev, iki cami ve iki okul da yakıldı⁵⁹.

Sonuç

İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nden sonra Wilson Prensipleri'ne dayanarak Karadeniz Bölgesi'nde Osmanlı Devleti'ne müdahale etmeye çalıştılar. Rum çete ve cemiyetlerini destekleyip teşvik ettiler. Bölgede yaşayan Rum din adamları ve Rum aydınları bir devlet kurulması için uygun zeminin oluştuğunu düşünüyordu. Bir süreliğine Pontus Hükümeti adı verilen bir heyet kurulmuş ancak uzun ömürlü olmamıştı. Yapılan çalışmaların başarısız olmasının en büyük sebebi faaliyetlerin kişisel boyutlarda kalmasıydı. Diğer taraftan 30 Ocak 1923'te Türk-Yunan hükümetleri arasında Lozan'da Nüfus Mübadele Antlaşması

⁵⁴ Mesut Çapa - Veysel Usta, *a.g.e.*, s. 6.

⁵⁵ *Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)*, İSH, nr. 10/126, 6 Nisan 1335 (6 Nisan 1919).

⁵⁶ *ATASE*, İSH, nr. 15/91, 15 Mayıs 1335 (15 Mayıs 1919).

⁵⁷ *ATASE*, İSH, nr. 15/91-1, 15 Mayıs 1335 (15 Mayıs 1919).

⁵⁸ *ATASE*, İSH, nr. 15/92, 17 Mayıs 1335 (17 Mayıs 1919); *ABRF*, s. 19-20.

⁵⁹ *Türk İstiklal Harbi: İstiklal harbinde ayaklanmalar (1919-1921)*, Ankara 1974, s. 287.

imzalandı. Bu antlaşmayla birlikte Karadeniz’de bulunan Rumlar mübadeleye tabi tutularak Yunanistan’a gönderilmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [=BOA]

- BOA, DH.ŞFR, nr. 102/88, 1337.Za.13 (10 Ağustos 1919).
BOA, DH.EUM.AYŞ, nr. 3/8, 1337.B.1 (2 Nisan 1919).
BOA, DH.EUM.AYŞ, nr. 4/10, 7.B.1337 (8 Nisan 1919).
BOA, DH.EUM.AYŞ, nr. 5/11, 13.B.1337 (14 Nisan 1919).
BOA, DH.EUM.AYŞ, nr. 5/70, 1337.B.19 (20 Nisan 1919).
BOA, DH.EUM.AYŞ, nr. 7/102, 1337.Ş.9 (10 Mayıs 1919).
BOA, DH.EUM.AYŞ, nr. 8/92, 1337.Ş.18 (18 Mayıs 1919).
BOA, DH.KMS, nr. 49-2/52, 1338.M.9 (4 Ekim 1919).
BOA, DH.KMS, nr. 50-1/75, 1337.B.9 (10 Nisan 1919).
BOA, DH.KMS, nr. 50-1/79, 1337.B.18 (19 Nisan 1919).
BOA, DH.ŞFR, nr. 100/129, 1337.N.17 (16 Haziran 1919).
BOA, DH.ŞFR, nr. 519/16, 25 Nisan 1332.
BOA, DH.ŞFR, nr. 95/236, 1337.R.22 (25 Ocak 1919).
BOA, DH.ŞFR, nr. 98/196, 1337.B.15 (16 Nisan 1919).
BOA, DH.ŞFR, nr. 628/119, 6 Mayıs 1335 (6 Mayıs 1919).
BOA, HR.İM, nr. 60/39, 1 Haziran 1922.
BOA, MV, nr. 221/146, 1339.N.06 (14 Mayıs 1921).

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi [=ATASE]

- ATASE, İSH, nr. 10/126, 6 Nisan 1335 (6 Nisan 1919).
ATASE, İSH, nr. 15/91, 15 Mayıs 1335 (15 Mayıs 1919).
ATASE, İSH, nr. 15/91-1, 15 Mayıs 1335 (15 Mayıs 1919).
ATASE, İSH, nr. 15/92, 17 Mayıs 1335 (17 Mayıs 1919).

KİTAPLAR/MAKALELER

- AKŞİN, Sina, *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, IV, İstanbul 1997.
ARIKOGLU, Damar, *Hatıralarım, İstanbul 1961*.
ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1915*, Ankara 1993.
Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri, 1918-1922, I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009.
ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara 1997.
AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, İstanbul 1999.
AYDIN, Mehmet- DUMAN Önder, “I. Dünya Savaşı Yıllarında Çarşamba/Samsun ve Çevresinde Rum Çete Faaliyetleri”, *History Studies*, V. 4, July 2012, s. 39-51.
BALCI, Sezai, *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidis Paşa*, İstanbul 2012.
BALCIOĞLU, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz’de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki”, *OTAM*, S. 4, 1993, s. 94.
BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, II- Kısım, IV, Ankara 1983.
BİBER, T. Eray, *Karadeniz Rumları ve Yunanistan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
Black Book the Tragedy of Pontus 1914-1922, Athens, 1922.
CEMİL, M., *Lozan*, I, Ankara 1933.

- ÇAPA Mesut-USTA Veysel, *Millî Mücadelede Trabzon Vilâyetiyle Yazışmalar*, Trabzon 1995.
- ÇAPA, Mesut, "Pontus Meselesinde Rum Cemiyetlerinin Rolü", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, S. 35, Ocak 1988 İstanbul, s. 68-70.
- ÇAPA, Mesut, *Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun'da Millî Mücadele*, Ankara 1993.
- EFİLOĞLU, Ahmet, *Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir 1912-1918*, İstanbul 2011.
- EKEN, Halit, *Bir Millî Mücadele Valisi ve Anıları: Kapancızade Hamit Bey*, İstanbul 2008.
- ERDEM, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi İstanbul 2009.
- GÖKBİLGİN, M. T., *Millî Mücadeleye Başlarken II*, Ankara 1995.
- GÜLER, Ali, *Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*, Ankara 1995.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, "Mütareke Döneminde Yunan Kızılhaçı'nın Trabzon'daki Faaliyetleri", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, Kitabı-II*, Editörler: ÖKSÜZ Hikmet - OKUR Mehmet vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2019, s. 779-790.
- GÜVEMLİ, Fevzi, *Bir Zamanlar Ordu-Anılar*, Haz., İbrahim Dizman, Ankara 1999.
- Karadeniz'de İsyân Mücadele ve Propaganda*, Ed.: İ. H. Demircioğlu-R. Çiçek-M. Okur, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.
- Η Σφαγή των Ποντιών*, Ελευθεροτυπία 2010 (*İ Sfagi ton Pontion*, Elefterotipia 2010).
- ÖZEL, Sabahattin, *Millî Mücadelede Trabzon*, İstanbul 2012.
- ΜΑΛΚΙΔΗΣ, Θεοφανής, *Η Γενокτονια Των Ελλήνων Του Ποντου, Ιστορια, Πολιτικκη Και Αναγνωριση*, Αθηνα 2008 (Malkidis Teofanis, *İ Genoktonia Ton Ellinon Tu Pontu, İstoria, Politikki ke anagnorisi*, Atina 2008).
- Pontus Meselesi*, Yay. Haz.: Yusuf Gedikli, İstanbul 2009.
- SERTOĞLU, Mithat, "Pontus Meselesine Ait Bazı Vesikalar", *Türk Kültürü*, S. 231, s. 23.
- SONYEL, S. R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1995.
- SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleriyle ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945*, Ankara 1989.
- ŞAHİN, M. S., *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul 1999.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, İstanbul 1991.
- TOPALLI, Osman Fikret, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun*, Haz.: Veysel Usta, Trabzon 2011.
- Türk İstiklal Harbi: İstiklal harbinde ayaklanmalar (1919-1921)*, Ankara 1974.
- TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara 2001.
- Türk-Yunan İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul 1994.
- ÜNALP, F. Rezzan, *Trabzon'un İşgalinden Harşit Savunmasına Birinci Dünya Harbinde Karadeniz*, Serander Yayınları, Trabzon 2019.
- YERASİMOS, Stefanos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, 43/44 Güz 1988-Kış 1989, s. 33-76.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://www.pontos-news.gr/celebrity/172725/vasil-agas-vasileios-anthopoylos> (Erişim Tarihi: 24.02.2020).
- <http://www.pontos-news.gr/celebrity/173706/konstantinidis-konstantinos> (Erişim Tarihi: 20.02.2020).
- <http://www.pontos-news.gr/pontic-article/165074/syntomo-hroniko-tis-istorikis-efimeridas-eleytheros-pontos> (Erişim Tarihi: 21.02.2020).

EKLER

Rum Çeteleri

Καυνακ: Βλάσης Αγτζίδης,
Έλληνας Του Πόντου, Τομος Β, Αθήνα, 2009, σ. 119.

Κüçük Yaştaki Eli Silahlı Rumlar

Καυνακ: Βλάσης Αγτζίδης,
Έλληνας Του Πόντου, Τομος Β, Αθήνα, 2009, σ. 90.

**Samsun/Amasya Metropoliti
Germanos Karavangelis**

Trabzon Metropoliti Hrisantos

Pontus Bayrağı

Pontus Teşkilatı Mührü

DOĞU ANADOLU'DA MİLLÎ MÜCADELE'NİN BAŞLANGICI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bilgin*

Özet

Millî Mücadele'ni başlangıç tarihinin Mondros Mütarekesinin imzalanma tarihi olduğu konusunda bir tartışma yoktur. Ama Doğu Anadolu'da ki Millî Mücadelenin Batı Anadolu'daki Millî Mücadeleye göre farklı özellikleri vardır. Doğu Anadolu'daki Millî Mücadele öncesi durumu belirleyen 1977-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Ruslarla imzalanan Yeşilköy antlaşması ve Berlin Konferansı sonrasında imzalanan Berlin Anlaşmasıdır.

Bu antlaşmalar Doğu'daki Millî Mücadele'nin iki temel hedefi vardır. Bunlarda biri Elviye-i Selase/Üç Sancak diğeri ise Vilayet'i Sitte/Altı Vilayet konusudur. Üçüncü bir sorun daha vardır. O da Mondros Mütarekesi sonrası ortaya çıkmış olan "Kafkas Seddi"nin yıkılması. Mondros Mütarekesi Doğu Anadolu'da belli miktarda asker bulundurma izni veriyordu. Bir de savaşın başlangıcındaki sınırların geri çekilmesi temin edilmiş, ordularımız terhis edilip depolardaki silahlara el konmuştu.

Tüm bunlar, Millî Mücadele için kolları sıvayanlar için çözülmesi gereken problemlerdi. Mustafa Kemal daha İstanbul'dan ayrılmadan tüm bu sorunların çözümü konusunda projelerini yapmış bu kararlar Anadolu'ya çıkmıştı. Bir yandan Anadolu'da Millî Mücadele için teşkilatlanma tamamlanırken, diğer yandan Kafkas Seddi'ni yıkmak için kollar sıvanmıştı. Kafkas Seddinin yıkım işi Halil Kut Paşa ve yeğeni Kafkas İslam Ordusunun eski kumandanı Nuri Paşa'ya Havale edildi. Halil Paşa ayrıca Sovyet Rusya'dan Millî Mücadeleye yardım işini de halledecekti.

Kafkas Seddi yıkılırken, Kars ve Ermenistan harekatı yapılmış, Kars ve Gümrü anlaşmaları ile Ermenistan ve Türkiye sınırı belirlendiği gibi Üç Sancak ve Altı Vilayet konusunda çözülmüş ve durum daha sonra Moskova anlaşması ile resmîyet kazanmıştı.

Anahtar Kelimeler: Elviyeyi Selase, Üç Sancak, Vilayeti Sitte, Altı Vilayet, Kafkasya, Güney Kafkasya, Bolşevikler, Millî Mücadele, Kafkas Seddi.

Doğu Anadolu'da Millî Mücadele'nin Başlangıcı

Millî Mücadele, her şey bitti sanıldığı anda başlayan ve top yekun, tüm milletin omuz vererek yükselttiği bir mücadele idi. Sonucunu da milletin azim ve kararı belirlemişti. Bu çetin yolda zorluklar karşısında yılarak teslim olanlar, başından beri karşı tarafla işbirliği içinde çalışanlar, savrulup karşı tarafa geçenler, kendince nedenlerle Millî Mücadele'nin karşısına çıkarlar, çelme takanlar ve ilk fırsatta çelme takmak için pusuda bekleyenlerin varlığı, ancak o gün ilişki içinde olduğumuz Avrupa'nın ve Osmanlı'nın son yüzyılı çok iyi bilirse doğru olarak açıklanabilecek olaylardır.

* İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Ülkemizde Milli Mücadele'nin başlangıcı için bir tarih verilmek istense, hiç şüphesiz Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün,¹ Milli Mücadele'nin başlangıç tarihi konusunda bir tartışma yoktur. Türk Devrim Tarihi üzerinde çalışanlar Milli Mücadele Tarihi dendiği zaman genellikle Orta ve Batı Anadolu'daki mücadeleyi anlar ve açıklamaya çalışırlar. Oysa baş düşman aynı olsa da, Doğu Anadolu'da ki Milli Mücadelenin Batı Anadolu'daki Milli Mücadeleye göre bazı farklı özellikleri vardır.

Bu çalışmamızda Doğu'daki Milli Mücadelenin esasları ve hedefleri konusunda bazı hatırlatmalar yapıp olayı bütüncül bir yaklaşımla ele alıp okuyucuya kendi görüşünü oluşturması imkanı sağlamaya çalışacağız. Fakat bizim bu çalışma ile sunduğumuz yaklaşım; Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde mütareke gereğinin ortaya çıkışı, müttefiklerinden sonra Osmanlı'nın da mütareke istemesi, ön görüşmeler² ve mütareke şartlarının belirginleşmesi sonrasında, heyetler tarafından mütareke anlaşmasının imzalanmasının aynı günde olmadığı gerçeğini bilerek, gelişmeleri ve süreci açıklarken birbirini etkileyen farklı faktörlerin varlığı kadar, aktörler değişse de gerçeğin değişmediğini göstermeye çalışacağız.

Milli Mücadelenin diğer mücadele şekillerinden farkını belirleyebilmemiz için, geleneksel toplumu anlamamız, doğru değerlendirmeler yapabilmek için de bu noktaya nasıl gelindiğini iyi bilmemiz gerekir. Şüphesiz tarihçiler bu iş için var. Eldeki veri ve imkanlar bu konularda değerlendirme yapabilmemiz için yeterli. Sorun tarihçilerimizin eldeki malzmeden çıkardıkları ya da çıkaramadıkları kadar, dünyamızı çevrelemiş geniş bir atmosfere rağmen, zihinsel şekillendirme veya yönlendirmeleri teşhis edemediklerindedir.

Bu çalışmamızda Milli Mücadelenin Anadolu'nun belli bir coğrafya parçasında başlama aşamasını ele alacağız. Şüphesiz bunu yaparken yukarda sıraladığımız tuzaklara düşmemeye çalışarak olayları öncesi ve sonrası ile izleyip, olayların bize öğrettiği gerçeklerin doğru anlaşılabilmesine gayret göstereceğiz.

Doğudaki Milli Mücadele'nin başlangıç safhasını açıklarken, bu mücadelenin kime ve neye karşı verildiğini, ortam ve şartlarını belirleyen, sorun ve imkanlar ile birlikte açıklayarak

¹ Mondros Ateşkes Anlaşması; Limni Adasının Mondros Limanında demirli İngiliz savaş gemisi HMS Agamemnon zırhlısında; İngiliz Amiral Calthorpe, Amiral Seymour, R. Burmester ve iki deniz subayından oluşan bir heyet ve Osmanlı tarafını temsilen, Bahriye Nazırı Rauf (Orbay), Hariciye Nazırı Reşat Hikmet Bey, Yarbay Sadullah Bey tarafından 27 Ekim 1918 tarihinde başlayan görüşmeler sonucu 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmıştır.

² Mütareke gereği ortaya çıkınca İttihat-Terakki hükümeti Kut'ul Ammare'de esir alınıp Büyükada'da ikamet eden General Towsend'i devreye sokmuş ve bazı ön görüşmeler yapılmıştı. Buna göre, İttihat ve Terakki yönetimi, Üç Sancak hariç Güney Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetlerini geri çekmeye razı olmuş, daha Mondros görüşmeleri gündeme gelmeden Dağıstan, Azerbaycan ve Kuzey İran'daki Osmanlı kuvvetleri geri çekilmişti. İngilizlerin savaşın başlangıcındaki sınırlara çekilme baskısı ise bir şekilde kabul görmeyip pazarlık konusu yapılmıştı.

konunu bir bütün olarak anlaşılmasına çalışacağız. Ele aldığımız konu dahil olmak üzere, hiçbir olay parçaları yerli yerine koymadan, bir bütün olarak ele alınmadığı sürece, doğru olarak anlaşılıp çözümlenemez. Bu çalışmanın amacı, tüm bu sorunları tartışmak olmadığı için biz kendi yaklaşımımızı sergileyerek Doğu Anadolu’da verilmiş olan Milli Mücadeleyi neye ve kime karşı yaptığımızı açıklayarak konuyu ele almaya çalışacağız.

Doğudaki Milli Mücadele için algı oluşturanlar kadar, bu algıyı tarihçilik adına besleyenler; “**Şark Meselesinin** içinde “**Altı Vilayet/Vilayet-i Sitte**” ve “**Üç Sancak/ Üç Vilayet/Elviye-i Selase**” meselesinin yerini dikkate almadan kalem oynatmışlarsa bunun suçu, öncelikle olayı bütünüyle ele almalarını ve geniş açıdan bakmayı engelleyen yaklaşımlarındadır. Bu çalışmamız Anadolu’daki Milli Mücadelenin başlangıcında şekillenmiş olan Doğu’daki Milli Mücadeleyi kendi alanında ve bir bütün içinde³ ortaya koyup, açıklamayı hedeflemektedir. Şüphesiz bu çalışma bunun için yeterli değil ama bu yolda atılmış bir adımdır. Burada sergilenmeye çalışılan yaklaşımı geliştirerek, Anadolu ve Trakya’daki Milli mücadele ile entegre edecek ve Milli Mücadeleyi gerçeklere daha uygun bir şekilde ortaya çıkartacak çalışmalara da gerek vardır

Berlin Konferansı Ve Sonrasında Doğu Anadolu

Doğu Anadolu’daki Milli Mücadele’nin temelinde belirleyici olan üç temel sorunu vardır. Temel sorun olarak önümüzde duran bu ögeler, o günkü ifadeyle, “Vilayet-i sitte”, “Elviye-i Selase” ve “Kafkas Seddi” meseleleridir. Bunlardan ilk ikisi, Altı Vilayet ve Üç Sancak, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan anlaşmalardaki maddelerle şekillenmiş.

Bu iki konu o günün şartlarına göre şekil alsada, geçmişte bir büyük projenin parçası olmaktan kaynaklanan önceleri ve yine o dönemi aşan, günümüze yansıyan sonraları vardır. Yaşananlar bu bütünlük içinde açıklanamazlarsa, tarihsel anlamda açıklanamaz. Günümüz şartlarına göre, yeniden inşa edilseler de geleceği öngörmemiz adına bize hiçbir şey öğretilmezler.

³ Sadece Milli Mücadele sürecini değil; Milli Mücadeleyi anlatmak adına özetlemek ve mücadele edenler ile, mücadele edilenleri belirgin bir şekilde ortaya koymamak, mücadele edilenlerin isimlerini unutturup sadece “düşman” diye tanımlayıp, mücadele ettiklerimizin isimlerini zikretmeden ifade etmek, Milli Mücadeleyi engellemek için başkası hesabına iş görenleri konu dışına çıkarmak, özetleme adına Milli Mücadelenin gerçek kahramanlarını yok farz etmek, sonuç olarak Milli Mücadeleyi anlatırken unutturmak ve bu süreç sonunda yetiştirilmiş nesillere de “*Milli Mücadele yoktur, bir tiyatrodur*” söylemleri ile seslenmeyi bir bütün içinde kavramalıyız.

‘Berlin Konferansı’ ve ‘Berlin Antlaşması’ ile ilgili süreç, bu anlamda iyi ortaya konamadığı için, bu gün Türk aydınının zihinsel enerjisi, içeriği boş tartışmalarla harcanmaktadır. Tarihsel anlamda hiçbir gerçek üretmeden, kutuplaşma ve ayrışmalara sebep olmaktadır. Algılarla oluşturulmuş ön yargıları canlı tutmakta, beslemekte ve oluşan kısır döngüyü kontrol edenler tarafından başka alanlarda yönlendirme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, bazı hatırlatmalar yaparak konuya değinmek durumundayız. Aksi takdirde biz de yukarıda açıkladığımız tablonun bir parçası oluruz.

İlk önce, 1876 yılı içinde ve normal olmayan şekilde, Osmanlı tahtının üç defa el değiştirmiş olmasına dikkat çekmek istiyoruz. Olayları özetlersek Abdülaziz’in ve V. Murat’ın tahtan indirilişi ile Abdülhamit’in tahta çıkışı normal bir süreçte olmamıştır.

Önce Abdülaziz bir ihtilal ile tahtan indirildi ve ardından da öldürüldü. O’nun yerine tahta çıkış sırasında olan V. Murat tahta oturtuldu. Fakat V. Murat,⁴ tahta çıkışından 93 gün sonra bir doktor raporu⁵ dayanak yapılarak 30 Ağustos 1876 da Vükela Meclisi’ kararı ile tahtan indirildi. Ardından tahta çıkış sırasında olmayan Abdülhamit,⁶ önceden kendisi ile anlaşmaya varılarak II. Abdülhamit tahta oturtuldu. Buraya kadar, vurgu yaptığımız konular dikkate alınmazsa ya da bizdeki birçoğunun yaptığı gibi yok farz edilirse bir sorun yokmuş gibi algılanabilir.

⁴ V. Murat ve II. Abdülhamit Sultan Abdülmecit’in oğullarıdır. Abdülmecit’ten sonra tahta varis olarak geçen amcaları Abdülaziz’in tahtan indirilmesinden sonra, tahta çıkış esaslarına göre tahtın 1. varisi olan Mehmet Murat Efendi 30 Mayıs 1876 tarihinde V. Murat tahta oturtuldu. Annesi bir Çerkez kızı olan V. Murat, yerli ve yabancı iyi hocalar elinde yetişmiş, hatta bir ara kardeşi Abdülhamit’in de öğretmenliğini de yapmıştı. Tahta oturan Abdülaziz kendinden sonra tahta geçecek olan Murat Mehmet Efendi’yi sıkı kontrol altında bulunduruyordu. Bir ara tahta çıkma usulünü değiştirip kendinden sonra büyük oğlunun tahta geçmesinin yolunu açmaya bile teşebbüs etmişti. Belçika asıllı bir kızla evlenen Mehmet Murat Efendi ayrıca Masonluğa ilgi duymuş ve Mason olmuştu. Fakat Fransız Masonluğu etkisinde olması İngiltere ve diğer güçleri harekete geçiriyor ve birçok entrika içeren bir süreç sonucu tahtan indiriliyor.

⁵ V. Murat’ın özel doktoru İtalyan asıllı Dr. Capoleone idi ve Capoleone sultanın tedavisi mümkün olmayan bir sinir hastalığı (Deli) olduğunu ve hastalığının tedavisinin mümkün olmadığını söylüyordu. Hastalığın bu şekilde olduğu kesinlik kazanırsa yerine II. Abdülhamit geçebilecekti. Bunun üzerine Viyanalı Dr. Liedersdorf, Varna’dan İstanbul’a gelmiş ve padişahı muayene ettikten sonra hiçbir açıklama yapmadan tekrar Varna’ya dönmüş, V. Murat tekrar Dr. Capoleone’nin eline bırakılmıştı. Dr. Liedersdorf’un dönmesi sonrasında V. Murat da tahtan indirilip yerine 31 Ağustos 1876 tarihinde II Abdülhamit tahta geçmişti. Fakat ne rapor ne de rapora dayanan Şeyhülislam fetvası o günlerde yayınlanıp halk sakinleştirilmedi. Ayrıca Tahtan indirilen V. Murat, Abdülaziz’in katledildiği sarayda ikamet ettirilmesine ve sefalet içinde bir hayat sürmeye mecbur edilmesine rağmen 28 yıl gibi oldukça uzun bir süre yaşadı ve bu yaşamı boyunca bahsedilen hastalıkla ilgili herhangi emare sergilemedi ve 29 Ağustos 1904 tarihinde vefat etti.

⁶ Abdülhamit, sağlığı müsaade etmediği için iyi bir eğitim aldığı söylenemezdi. Bu nedenle Doktoru Rum asıllı Mavroyeni ile aralarında özel bir ilişki vardı. Nitekim doğumdan itibaren kendisiyle ilgilenen Dr. Mavroyeni’nin yönlendirmesi ile iyice bozulan sıhhati nedeniyle aşırı derecede kendini kaptırdığı zevk ve eğlence dolu yaşantısına son verdi. Bazı dedikodularla Ermenilerle veya Çerkezlerle ilgilendirilse de annesinin Kafkasyalı (Gürcü asıllı hesap işlerini çok iyi bilen ve sarraf ve para alışverişi yapan bir aileye mensup bir kadın olan) Tirimüjgan Sultan olduğu bilinir.

Fakat Abdülhamit'in tahta çıkışının ardından bir yıl geçmeden ve de kılıfı hazırlanarak 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı çıktı⁷ büyük güçler kendi aralarında paylaştığı irice parçaları Osmanlı'nın elinden alarak, Osmanlının imparatorluk vasfını tasfiye etti.

Günümüzde bu gerçeğin üzerini örtmek adına başka söylemler piyasada olsa da; o günkü gerçekler yani yaşanmışlar, bizim bu sonucu çıkartmamızın nedenleridir. Çünkü İstanbul'da tahta indi-çıkı sahneleri sergilenirken, başka yerlerde Osmanlının kaderi üzerine başka yerlerde görüşmeler oluyor, kararlar alınıyor ve gizli anlaşmalar oluyordu.⁸ O gün için yaşananlar da bu anlaşmaların bir tezahürüydü.

Bizim için bunlardan en ilginç olanı; savaşın söz konusu olduğu günlerde İstanbul'daki Ermeni cemaatinin yönetimindeki değişiklikler ve yeni liderin Ruslarla gizli görüşmeler yaparak Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni Krallığı konusunda anlaşmış olmasıdır. Yani İstanbul-Yeşilköy'de (Ayastefanos Köyü) barış antlaşması imzalanırken Ermeni patriğinin sahnede bulunup anlaşmaya madde yazılması vesilesi olmasının bir öncesi vardır. Sürecin dikkat çeken bir diğer yönü de, Berlin Konferansı günlerinde İngiliz ve Rusların, konferanstan çok önce gizli bir anlaşma yapmış olmalarıdır.

Hepsi bu kadar değil tabii. Berlin'de konferans toplanmadan 9 gün önce, 4 Haziran 1878 günün İstanbul'da imzalanan iki maddelik bir "Kıbrıs Anlaşması" ve 1 Temmuz 1878 de imzalanan 6 maddelik ek bir anlaşma⁹ daha var. Bunları yok sayamayız. Ama bunların öncesi ve sonrasını açıklamaya çalıştığımız süreç ile ilişkisizmiş gibi ele alamayız. Bugün meydana doldurmuş çalışmalar gibi, her birini özgün bir olaymış gibi açıklayıp farklı bir tarihçilik anlayışını da sergileyemeyiz.

⁷ Ruslar, bir yandan Balkanlardaki Slav Ve Ortodoksların hamisi olarak Balkanlara müdahale etmek için bahane teşkil etmesi için Slav ce Ortodoks halkları silahlı mücadele aşamasına geçirirken, diğer yandan Osmanlı devletine sorunların çözümü için baskı yapıyordu. Osmanlı yönetimi ise sosyal ve ekonomik şartları karşılarken, bağımsızlık isteklerine yaklaşmıyordu. 1876 da bağımsız bir Bulgar devleti kurmak amacıyla organize edilmiş Yergöğü ihtilal Komitesi Bulgar isyanı başlatmıştı. Sırp ve Karadağlılar isyanı desteklemek için 2 Temmuz 1876 da Osmanlı devletine savaş açınca Osmanlı Devleti de yayılan ve bağımsızlık hedeflemiş olan isyanı askeri güçle bastırmak için harekete geçti ve başarılı sonuçlar elde etmeye başladı. Bu durum da Rusya'nın Osmanlıya baskı yapması vesilesi idi. Rusya Osmanlı Devleti hareketi durdurmazsa taraf olarak müdahale edeceğini bildirmişti. Bu arada İstanbul'daki taht da el değiştirmişti. Devreye giren İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya İstanbul'da bir konferans toplanmasını teklif etti. 23 Aralık 1876 da, İngiltere, Fransa, Prusya ve Rusya'nın katılımıyla Haliç Tersanesinde konferans toplanırken bazı telkinlerle Abdülhamit Meşrutiyeti ilan ederek toplantının havasını etkileyeceğini zannediyordu. Fakat konferans Sırbistan ve Karadağ için bağımsızlık, Bulgaristan ve Bosna-Hersek için özerklik verilmesi kararı almıştı. Osmanlı tarafı bu kararı kabul etmeyince, İngilizler Osmanlıyı ikna etmek, Rusları yatıştırmak adına Londra'da bir konferans toplanmasına ön ayak oldu. Rusya protokolün reddini savaş nedeni sayacağını bildirmesine rağmen Londra protokolü Osmanlı tarafından reddedildi. Bunun üzerine hazır olan Rus ordusu 24 Nisan 1877'de Osmanlı topraklarına girdi.

⁸ Bunların bir kısmı yine o günlerde açıklanmıştır. Biz de bu çalışmamız kapsamında yeri geldikçe onlara değineceğiz.

⁹ Bilal Şimşir, *Osmanlı Ermenileri*, Ankara, 1986, s. 32.

Kısaca değindiğimiz tüm bu gelişmeler ve bu anlaşmaların ortak bir hedefi var ve tarihsel olarak birbirleri ile iç içedir. Osmanlı devletinin başta “Doğu Anadolu” olmak üzere birçok coğrafyasında bugüne kadar yaşanmış ve yaşanacak birçok olayın “Berlin Konferansı” sürecinde şekillendiği gerçeğinden kaçınarak yazılan tüm metinlerin, tarihsel yaklaşımımız açısından sorunlu olduğunu düşünüyoruz ama “Berlin Konferansı” konusunda Türk tarihçilerinin yaptığı çalışmaları sayıca azlığını sorgulamadan, konunun yeterince irdelenmemiş olduğunu belirtmekten de geri duramıyoruz.

Vilayet-i Sitte / Altı Vilayet Konusu

Tarihten öğrendiğimiz, 19. Yüzyılda¹⁰ büyük güçler Osmanlı devletinden büyük bir parça koparmak üzere kendi aralarında anlaştıktan sonra bunu büyük bir şokla (ki bu genellikle yenilgi ile sonuçlanan bir savaş idi) Osmanlı devletini sarstıktan sonra, irice bir parçayı kopartıp sonra kendi aralarında üleştirmeleri şeklinde olurdu. Bunun en klasik şekli 13 Haziran 1878 de toplanan Berlin Konferansı’nda sahnelenmiştir. Varılan mutabakata göre kopartılan parçanın büyüklüğü kadar paylaşma konusunda çok ince bir teknik sergilenir.

Bize bu dönemlerin ah-vah ile anılması bir gelenek olmuştur. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında da Osmanlı topraklarının çok önemli bir kısmını (Balkanlar ve Kafkasya) askeri işgalle kaybederken, en az bu topraklar kadar zengin ve stratejik olan bir diğer kısmını da (Kıbrıs ve Mısır) savaşız ve anlaşma ile yani gönüllü olarak, tek kurşun atılmadan verilmişti.¹¹

Hükümlerlik hakkını Fransa’ya devrettiği Cezayir ve Tunus gibi bugün bizim için çok uzakta ama bir zamanlar hepsinin bir arada olduğuna değinmeden geçmek olmaz. Bir de 1878 Berlin Antlaşmasının bizden aldıkları kadar o gün için gelecek bugün ise yaşanmış ve yaşanacak olan Ermeni ve Kürt meselelerine zemin hazırladığını düşünürsek tabloyu tamamlamış oluruz

Balkan ve Kafkas cephelerindeki savaşın Yıldız Sarayından yönetilmesi, yaşanan felaketin nedenlerinden biri idi. Faciadan sonra II. Abdülhamit bizzat Çar’a mektup yazarak barış istedi.¹² Rusların Balkanları boydan boya geçerek İstanbul önlerine gelmeleri, her ne

¹⁰ Daha geniş bir açıdan bakarsak 1798 de Napolyon’un Mısır seferi en yakın rakibi İngilizleri de rahatsız etmişti. İngilizler o güne kadar ticari ağırlıklı ilişkileri daha geniş bir tabana oturtma gereğini hissettiler. Çünkü, dönemin güç odağı Ruslar Karadeniz’in kuzey sahillerine yerleşmiş, Boğazlarda Akdeniz’e inmek için fırsat ararken, Fransa Doğu Akdeniz’e el koyacak bir hamle yapmıştı. Bu donanması sayesinde güç odağı olan İngiliz hakimiyetine tehdidin büyümesi anlamına gelmekteydi. Durumu değerlendiren İngilizler, İngiliz menfaatleri temelli bir politika uygulama kararı aldılar ve Osmanlı Devleti ile ilgili politikalarını Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü koruma şeklinde tanzim ettiler. Fakat bu politika tüm İngiliz politikacıları tarafından benimsenmiş değildi.

¹¹ Anlaşmanın içerdiği maddeler arasında, Eğer (Osmanlı askeri işgalle kaybettiği) “*Elviye-i selase geri alınırsa, İngiltere de anlaşma ile aldığı toprakları boşaltacaktır*” gibi maddeleri de iyi niyet (!) zirveleri olarak tanımlasak yeridir.

¹² Mahir Aydın, “Doksanüç Harbi 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı” *TDVİA*, C. 9, İstanbul, 1994, s.488-499.

bahasına olursa olsun savaşı durdurma paniği ile birleşince 1877-78 Osmanlı Rus Harbi (93 Harbi)¹³ sonunda 5 Mart 1878 tarihinde¹⁴ Yeşilköy’de (Ayastefanos) 29 maddelik¹⁵ bir barış antlaşması imzalanmıştı.¹⁶

Yeşilköy’ün sürpriz konuğu Ermeni Patriği Nerses Varjabedian¹⁷ idi.¹⁸ Aslında O’nun varlığı Yeşilköy antlaşmasının 16. Maddesinin yazılması için gereklidi.¹⁹ 16. madde²⁰ ile artık bir uluslararası Ermeni meselemiz oluvermişti.

Çünkü imzalanan anlaşmada, Balkanlarda ve Kuzey-Doğu Anadolu’da askeri işgalle elden çıkan topraklardan başka, 16. Madde ile Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Mamuret’ü’l-Aziz (Elazığ), Van ve Bitlis vilayetlerinden²¹ oluşan Altı Vilayet (Vilayet-i Sitte) daha anlaşmaya

¹³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi IV. Cilt Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devri (1876-1907)*, Ankara, s. 40-80.

¹⁴ Nihat Erim Anlaşma için düşünülen 3 Mart 1878 notunun yanlış olduğunu ve anlaşmanın 5 Mart’ta imzalandığını belirtmektedir. Bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri C. (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmalar)*, Ankara, 1953, s. 387

¹⁵ Yeşilköy antlaşması özetle; otonom Bulgaristan Prenslığı kurulacak, Karadağ ve Sırbistan’ın bağımsızlıkları tanınacak, Üç Sancak harp tazminatı olarak Ruslara verilecek ayrıca 1 milyar dört yüz on milyon ruble harp tazminatı olarak ödeyecek vd. hükümleri ihtiva ediyordu. Antlaşmanın tam metni için bkz. Erim, Age, s. 387-400

¹⁶ Mütareke için Ruslarla Kızanlık’ta görüşülmüş ve varılan mutabakata göre Edirne’de ateşkes anlaşması imzalanmıştı. Rus tarafı barış anlaşmasının Rus ordusunun bulunduğu İstanbul’un yanı başındaki Yeşilköy’de (Ayastefanos) imzalanmasına karar verildi. 5 Mart 1878 günü imzalanan Yeşilköy antlaşması sonuçlarına göre Osmanlı’nın balkanlardaki hakimiyeti sona eriyordu.

¹⁷ Nerses Varjabedian, Patrik Mıgırdıç Hrimyan’ın istifası ile patriklik görevine vekaleten gelmiş ve daha sonra Ermeni Patriği seçildiği 1874 yılından, 1884 yılında ölene kadar bu görevde kalmıştır. 93 Savaşı öncesi Osmanlı Yurtseveri olduğunu açıklamasına rağmen Yeşilköy görüşmelerine bizzat katılıp yapılan anlaşmaya Ermenilerle ilgili maddeyi koydurmak için çaba göstermiştir. 1881 yılında Patriklikten istifası ve istifada Abdülhamit II. tarafından reddedilerek ısrarla göreve devamı istenmiştir. 9 Mayıs 1884 tarihinde bugün Ermenistan, o gün Rus Çarlığı topraklarında olan Eçmiadzin Başpatriklik Katedralinde yapılan seçimde gıyabında tün Dünya Ermenileri Başpatrikliğine seçilmiş ve bu seçim Çar tarafından onanmıştır. Bu konular değerlendirilirken Berlin’e gönderdiği heyette, istifa ederek yerini aldığı eski patrik Hrimyan’ın da bulunduğu hatırlanarak değerlendirme yapılmalıdır. Bu değerlendirmeleri yapmadan olayları sıralamak, olayları iki zıt kutbun geçmişte biriktirdikleri kin ve nefretle birbirleri ile olan mücadelesi olarak açıklamaya çalışmak sadece olaylardaki emperyalist-yayılmacı güçlerin maharetlerini üzerini örtmeye yarar.

¹⁸ Daha Edirne’de ateşkes antlaşması imzalanırken Ermeni Patrikhanesi, Edirne Ermeni Başpiskoposu Kevork Rusjukliyan ile Türk heyetinde görevli Stephan Aslanyan Paşa ve Houhannes Nuryan efendiye Ermeni Heyeti olarak görevlendirmişti. Rus heyetinde bulunan, Rusya’nın Eski İstanbul Büyükelçisi İgnatıyev, Osmanlı topraklarında dağıtık olarak yaşayan Ermeniler, bir bölgede nüfus olarak yoğun olmamaları nedeniyle Bulgarlara verilen hakların Ermenilere verilemeyeceğini söyleyerek ne şekilde davranmaları gerektiği konusunda bilgi vererek hemen işe başlamalarını söylemişti. Yeşilköy’de ise bizzat Nerses sahneye çıkmıştı. Bkz. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul, 1984, s. 3.

¹⁹ Anlaşmanın 16 maddesi Ermeni konusu ile ilgili idi. Anlaşma maddesinin içeriği, reformlar yapmak, Ermenilerin Kürt ve Çerkezlerle karşı himayesi şeklinde olsa da Osmanlılar taahhüt ettiklerini bahane ederek Rusya’nın Osmanlı’nın iç işlerine karışmasını de imkan tanyordu.

²⁰ Yeşilköy antlaşmasının 16. Maddesinin gerekçesi ve içeriğini; “*Ermenistan’da (Doğu Anadolu) Rus işgalinde bulunan ve Türkiye’ye geri verilecek olan toprakları, Rus askerleri boşaltırsa, Türklerin Ermenilere saldıracağı ve oralarda iki devletin iyi ilişkilerine zarar verebilecek olaylar yaşanabileceğinden, Bâbiâli, Kürtler ve Çerkezlerle karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamayı üzerine aldığı gibi, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel durumun gerektirdiği iyileştirmeleri ve ıslahatları zaman yitirmeden üzerine alır*” şeklinde özetleyebiliriz. Bkz. Erim, Age, s. 395

²¹ Ruslar, harbin sonunda Batum Ardahan ve Kars sancaklarından oluşan Üç Sancak (Elviye-i Selase) topraklarını kendi sınırları içine aldıktan sonra, gelecek için Akdeniz istikametinde önlerinde olan 6 vilayet için de kapıyı aralamışlardı. Nitekim 1. Dünya Savaşı esnasında, Kafkas Cephesindeki tüm kuvvetlerini bu toprakları ele geçirmek için kullanmıştır.

dahil ediliyordu. Bu maddenin Osmanlının geleceği açısından önemli tavizler içermesi gibi bir yönü vardı. Rusya, bu vilayetlerde nihayetinde bir Ermeni Krallığı kurmak ve onun üzerinden Akdeniz'e inmeyi amaçlıyordu. Bu projenin ilk aşamasını uluslararası bir anlaşmada Osmanlı Devleti'ne kabul ettiriyordu.

Savaşa son veren Yeşilköy antlaşması, Avrupa Uyumu²² kurallarına aykırı hükümler de içeriyordu. Avrupalı güçler, bu durumu değerlendirmek ve kendi aralarında sorun yaratan konuları görüşerek çözmek için Avrupa Uyumuna taraf olan ülkeler²³ olarak Berlin'de toplanma kararı almışlardı.²⁴

Gerçekte ise 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin'de toplanan Berlin Konferansı, Yeşilköy antlaşmasının Avrupalı devletlerin aleyhine hükümler içeren maddelerini düzenlemek için toplanmıştı. Rusya'nın Balkanlarda elde ettiği nüfuzu azaltmak, kurulan Bulgar Prensiği ile Ege'ye, Karadağ Prensiği vasıtası ile Adriyatik'e uzanan yolunu kesmekti. Nitekim Ruslar, Osmanlı ile imzalandıkları Yeşilköy antlaşması ile elde ettikleri kazanımlarında²⁵ Avrupa devletlerinin aleyhine olan konularda düzenleme yapılmasını kabul etti.²⁶

Bir yandan bu gelişmeler olurken, diğer yandan Rusya ile Osmanlı arasında imzalanan antlaşma şartların gevşetmek uğruna sarf edeceği çabanın karşılığı olarak Avusturya, Bosna Hersek'i, İngiltere de Kıbrıs'ı Osmanlı'dan istiyordu. Bâbîâli ise Yeşilköy'de imzalanan antlaşmanın hükümlerinin Berlin'de hafifletileceğini umuyordu. Ama daha Berlin'deki görüşmelerin başlangıcında, İngiltere ile Rusya'nın aralarında daha önceden anlaşmış olduğu gazetelerde yayınlanmaya başlamıştı.²⁷

Osmanlı yönetimi, Berlin'de toplanan kongreden özellikle İngiltere'nin göstermeyi vaat ettiği çabadan umut beklerken, Berlin'de bir Ermeni heyeti sahneye çıkmıştı. İstanbul'daki

²² Avrupa Uyumu, Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı kavramlar ve Napolyon sonrası Avrupa için söz konusu olabilecek gelişmelerin mevcut yapı ve güçler için olumsuz etkilerine karşı siyasi istikrarı sürdürmek adına, Avusturya başbakanı Metternich öncülüğünde 1815 yılında Viyana'da toplanan Avusturya, İngiltere, Rusya, Fransa, Prusya, daha sonra da Almanya ve İtalya'nın katılımıyla oluşturulan bir sistem. Sistemdeki ülkeler, kendi aralarındaki güç dengesini bozucu eylemler karşısında ve tehdit altında olduklarına inanıldığında, sisteme dahil bütün devletler konferans şeklinde toplanıyor ve sistemin yürütmesi için gereken yapıyordu. Sisteme dahil devletler, sistemin ortak güvenliğini kendi güvenliklerinin ön koşulu olarak kabul ediyor, konferans diplomasisi ile sistemin kendini sürdürmesini temin ediyorlardı. Sistem I. Dünya Savaşı öncesine kadar yürümüştür.

²³ İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya

²⁴ Mustafa Öztürk, "Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 15, Kasım-2018, s. 676-687.

²⁵ Eylem Tekemen, Berlin Konferansı ve Osmanlı Devleti (1878), T. C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2006, s. 47-55.

²⁶ Bu konuda bkz. Ferhad Durmaz, "93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 2, Temmuz-2015 Ankara, s. 103-122.

²⁷ Bu konu Teşklât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları adlı çalışmamda söz konusu edilmiş ve belge niteliğindeki gazete kupürleri ek olarak verilmişti. Bkz. Mehmet Bilgin, *Teşklât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, İstanbul, 2017, s. 60, ayr. Bkz. Ek-1 ve 2. Buna göre Berlin Konferansından 14 gün önce, 31 Mayıs 1878 tarihli Globe gazetesinde; İngiltere ve Rusya arasında gizli bir anlaşma bulunduğu açıklanmış ve konferansın başlamasının ertesi günü 14 Haziran 1878 günü bu anlaşmanın metni yayınlanmıştı.

Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Yeşilköy'den sonra Osmanlı Devletinden habersiz Berlin'e bir heyet göndermişti.²⁸ Daha önce Rusların vaat ettiği ve Doğu Anadolu'da kurulacak Ermeni Krallığı arazisi olarak belirlenmiş altı vilayet konusunda, Ermeni Patrikhanesinin hazırladığı bazı nüfus istatistikleri ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin taleplerini içeren Patrikhane raporları, konferansta taraflara sunuldu.²⁹

Heyet, Ermenistan olarak adlandırdıkları Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmak için çaba gösteriyordu. Bu çerçevede konferansa sundukları en önemli kanıtları ise, Patrikhane'nin bu vilayetlerde Ermeni nüfusunu çok fazla gösteren ve gerçek olmayan rakamları içeren raporlarıydı. Patrikhanenin sunduğu raporda, Altı vilayet bölgesinde 1.330.000 Ermeni ye karşı 729. 000 Müslüman olduğu iddiası yer alıyor ve bu iddia dayanak yapılarak isimleri sıralanan 6 vilayetin (Vilayet-i sitte) müstakil bir eyalet olarak düzenlenmesi ve buraya Ermeni bir vali atanmasını istiyorlardı. Gerçekte ise bu altı vilayette Ermeni Nüfusunun oranı Müslüman nüfusa göre % 5³⁰ civarında idi.

Hedef, daha önce Balkanlarda sergilenen ve Balkanlarda Osmanlıdan ayrılmış bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına vesile olan olayların Anadolu topraklarında da sergilenmesi idi. Balkanlardan sonra, Anadolu'daki Hıristiyan unsurların Osmanlıya karşı istismar konusu yapılacaktı. Doğu Anadolu'da altı vilayet birleştirilecek ve bu topraklarda bir Ermeni Krallığı'nın temeli atılacaktı. Altı vilayetin birleştirilerek bir eyalet yapılması ile Ermeni Krallığının temelini oluşturulacağı gibi, bunu Ermeni toplumuna ve batı kamuoyu tarafından benimsenmesi sağlanacaktı.

Yeşilköy antlaşması ile ortaya atılan altı vilayet konusu³¹ Ruslara bölgeyi kontrol etme hakkı ve buradan kolayca Akdeniz'e uzanma imkânı verirdi. Böyle bir ihtimal İngiltere için en hassas ad edilen Hindistan ve Hindistan'a uzanan yolun güvenliği ve bu doğrultuda Akdeniz'de İngiliz üstünlüğü gibi konularda siyasi gelişmelere yol açabilirdi. Çünkü Ruslar

²⁸ Serdar Sakin, "Mınas Çeraz'ın (Minasse Tcheraz) Avrupa Temasları ve Berlin Konferansı İzlenimleri", *Gazi Akademik Bakış*, C. 8, S. 16, Yaz-2015, s.237-258.

²⁹ 1928-29 Osmanlı Rus Savaşından itibaren Osmanlı Ermenileri Rusya ile işbirliği halinde bulunmuştur. Bu ilişkilerin henüz açığa çıkmamış safhaları var ve bu konu Türk araştırmacıların yabancı arşivlerde çalışmalar yaparak bunları açığa çıkartması ve yayımlamacı güçlerle işbirliği yaparak mensubu oldukları Osmanlı devletinin yabancı güçler karşısında erimesine vesile olan, bu gibi etnik oluşumların yaptıklarını ve kendilerine yapılmış tüm vaatlere rağmen sonuçları ile birlikte ele alınmasını beklemektedir.

³⁰ Bu rakam Azmi Süslü'nün çalışmasında verdiği 1914 yılı resmi rakamlarına göre elde edilmiştir. Bkz. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara, 1990, s. 21-22. Müslümanları Türk, Kürt, Arap, Çerkez, Alevi, Şii vb. gibi parçalara ayırarak üstü örtülme istenen gerçeklere rağmen, o dönemde bu ayrımlara göre hiçbir sayım ya da rakamsal tasnif olmadığı halde her iddia sahibi gibi Ermeniler de (İgnatiyev gibi akıl hocalarının tavsiyelerine uyarak) kendilerine göre rakamlarla oynamış ve benzer rakamları yereldeki yabancı konsolosluklara ilterek, onlar vasıtası ile de ulaştırdıkları büyük devletleri etkilemeye çalışmıştır. Bir diğer taktik ise terör olayları yaratarak yabancı kamuoyunun dikkatini bu konuya çekmektir.

³¹ Küçük, *Age*, s. 3-4.

buradan kolayca Akdeniz'e uzanabilirlerdi. Bunun yerine, Rusların da dahil olduğu Avrupa'nın bölgeyi kontrol etme hakkı, Berlin de imza altına alınmıştı.³² Bu anlaşmaya göre Üç Sancak harp tazminatı olarak Rusya'ya teslim edilirken, antlaşmanın 61. Maddesinde Ermenilerin meskûn olduğu yerlerde ıslahat yapılması konusunun uluslar arasındaki bir antlaşmaya konu olmuştu.

Antlaşmanın özü Osmanlı Devleti'nin Ermenileri Çerkez ve Kürtler karşı koruması taahhüdü ve bu konuda yapacağı ıslahatlar konusunda ilgili devletleri bilgilendirme ve onların sürece müdahil olmasını kabul etme olarak açıklanabilir. Kısaca Yeşilköy'de ki 16. Madde, Berlin'de 61. Madde olarak kabul edilmişti. Bu madde ile dış güçler için yeni bir oyun alanı olarak seçilen Altı Vilayete reformlar yapılması için öneriler sunma ve süre tanınmasını, reformlar gerçekleşmez ise bölgenin yabancı bir valinin yönetimine bırakılmasını karara bağlanmıştı. Bu madde ile Rusya verilen garanti tüm Avrupa ya da verilmiş oldu. Osmanlı Devleti Vilayet-i Sitte de Ermenileri Kürt ve Çerkezlerin saldırısından korumayı, bölgede ıslahat yapmayı, bu ıslahatlar konusunda yabancı devletleri bilgilendirmeyi ve bu sürece onların müdahil olmasını taahhüt ediyordu.

Osmanlı'nın bu konuda alacağı tedbirler ve uygulamaları, yabancı devletler tarafından izlenecek ve reformlar gerçekleşmediği takdirde bu bölgeye yabancı bir vali atanacaktı. "Bölgede ıslahat gerekli ve bu ıslahat Osmanlı eliyle yapılmalı" görüşü, konuyu olabildiğince şirin göstermek adına yapılan bir ambalajdı. Çünkü Osmanlı bunu gerçekleştiremezse o zaman Berlin Konferansında anlaşmaya varmış olan güçler bölgeye yabancı bir vali atayacaklardı.

Alt yapısı Osmanlı tarafından inşa edilmiş devlet için meşru zemin de oluşturulmuştu. 61. Madde de açıkça yazmasa bölge, İran gibi kuzeyi Rus, güneyi İngilizlerin olmak üzere nüfuz bölgelerine bile ayrılabilirdi.³³ İngiltere'nin, Yunanistan modelinde³⁴ olduğu gibi bu devletin kuruluşunu reddetmesi için bir sebebi yoktu. Avrupa Uyumu'ndaki Fransa, Avusturya-Macaristan ve Almanya gibi güçler, dünyanın herhangi bir yerinde, Rusya'ya veya İngiltere'ye bırakılan kadar bir payı, tek başına elde etme hakkı elde edecekti.

Büyük güçlerin çeşitli vesilelerle Osmanlıya verdiği notalar, yabancı devletlerin bölgeye yerleştirdikleri konsoloslar ve bölgede Ermeniler gibi diğer grupların hepsi bu maddenin içeriğindeydi. Nitekim Berlin antlaşmasından sonra, Doğu Anadolu'yu başta

³² Küçük, *Age*, s. 14

³³ Avrupa Uyumu'na göre Avrupa'da sınırlar ve rejimler değişmeyecekti. Büyük güçler bunu korumak için birbirleriyle temasta bulunacaktı. Avrupa Uyumu'nda taraflardan hiçbiri tek başına kazanımlar elde edip aralarındaki dengeyi kendi lehine değiştirme hakkına sahip değildi. Böyle bir durumda ya eşit paylaşım ya da diğerlerine aynı büyüklükte bir pay sunması gerekiyordu.

³⁴ Bu modelde, büyük güçlerden olmayan bir kral ya da yönetici atanarak, onun altında ve yöneticiler eli ile, büyük güçler arasında toprak değil, nüfuz paylaşımı yapılır.

İngiltere olmak üzere yabancı askeri konsoloslar doldurmuştu. Bu konsoloslar vasıtası ile büyük devletler her fırsatta Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmeye başlamışlardı.

Berlin Konferansı sonrası dikkate değer bir gelişme de Ermeni Komitelerinin ortaya çıkmaya başlamaları, terör ve isyan gibi şimdiye kadar görülmemiş yeni nesil olayların ortaya çıkmaya başlanmıştı. Tüm bunlar Avrupa kamuoyunun dikkatini Ermeni meselesine çekmek için idi.

Ermeni heyetinin Berlin'de olması, Rusların izlediği politikaya uygundu. Çünkü Rusya başlangıçta Ermeniler arasında propaganda yaparak, Rus askeri bölgeyi boşalttığı zaman Türklerin kendilerinden intikam alacaklarını, Kürt ve Çerkezlerin kendilerini soyacağını yayarak, Ermeniler vasıtası ile, Akdeniz'e ulaşmak için atacağı ikinci adıma zemin oluşturacak olan Altı Vilayet konusunu şekillendirmişti. Bir kısım Ermeni aile bu korkuyla Rusların ardı sıra gitmiş olsa bile, bölgedeki İngiliz konsolosları bu durumun Müslümanların zulmünden kaynaklanmadığını belirtmekte ve bu göçün önlenmesi gerektiği belirtilmekte idi.³⁵

Ermeni meselesi Ruslar tarafından 93 savaşı öncesinde pişirilmişti.³⁶ Rusya, Doğu Anadolu'nun kuzey doğusunda işgal ettiği yerlerden kolaylıkla Fırat-Dicle havzasına veya İskenderun'dan Akdeniz'e ulaşma imkanını inşa ederken, diğer devletlerin kendileri için de pay isteyeceğini de biliyordu. Fakat Ruslar için projelerini Avrupa'ya kabul ettirmek çok önemli idi. Nitekim büyük güçler Osmanlı'dan kopartılan parçaları kendi aralarında paylaşıp, hesaplarına geçmek üzere Berlin'de anlaşırken³⁷ bir sonraki aşamada Osmanlı'dan kopartılacak olan topraklar da gündeme alınmıştı. Bu da şimdilik Rusya için yeterli idi.

Bir kısım Ermeni de Rusya'nın garanti konusunda tek bırakılmamasından ise Avrupa'nın bu işe dahil olmasından yanaydı. Yani memnundular.³⁸ Başlangıç olarak Berlin'de iyi karşılanan Ermeni heyeti, gelişmelerden büyük ümitlere kapılmış, daha sonra davalarını Avrupa kamuoyuna anlatmak için dolaşmaya başlamıştı. İngiltere, Doğu Anadolu'nun kuzey-doğu kısmını istila etmiş Rusya'nın, bu arazi ile Akdeniz arasında kalan bölgeyi tek başına kontrol etmesini engellediği ve bunu da Ermenileri kırmadan gerçekleştirdiği için memnundu. Zaten Osmanlılar bu çözüme dünden razı edilmişlerdi.

³⁵ Ortadaki bu karmaşa açık açık oynanırken, Ermeniler biraz da Rus diplomasisinin gayreti ile Ermeniler Berlin'deki mutabakat için kendilerini ikna eden İngilizler tarafından aldatıldıkları yolunda ikaz ediliyordu. Yani İngiltere ve Rusya arasında Ermeni meselesi konusunda üstü örtülü bir rekabet vardı.

³⁶ Şenol Kantarcı, "Ermeni sorununun Ortaya Çıkışında Rusya'nın Rolü", *Yeni Türkiye*, S. 60, 2014, s. 1-13.

³⁷ Viyana Konferansının takip eden süreçte milletler arası ilişkiler yeni bir şekle bürünmüştü. Bu çerçevede, toplanan uluslararası konferanslarda Rusya'nın Boğazlardan sonra Balkanlardan Akdeniz'e inmek arzusunun önüne set çekildiği gibi başta İngiltere olmak üzere, Fransa, Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi büyük güçler de aralarındaki dengeyi bozmayacak şekilde hakimiyet alanlarını genişletmekteydi.

³⁸ Gelen heyet Doğu Hristiyanlığı temsil ediyordu. Bunlar bu kararı protesto etse de Ermeniler arasında misyoner faaliyetleri ile Protestan ve Katolik olanlar vardı. Bunlar bu durumda kendilerini daha güvende görebilirlerdi.

Konferansın sonucunda varılan mutabakata göre, 13 Temmuz 1878 günü 64 maddeden oluşan Berlin Antlaşması imzalandı. Öyle ki bu anlaşma ile herkes (win-win) kazanmış görünüyordu. Öyle ki Osmanlı Devleti, daha önce Rusya'ya vermeyi kabul ettiği Doğu Beyazıt'ı geri alırken, İran'a bile sınırdaki Kotur bölgesini terk edecekti.³⁹

Ama meselenin bir de Osmanlı tarafı vardı. Her şeyi en azından bir öncesiyle açıklamaya çalıştığımız bu metinde buna çok az değinme imkânımız oldu. Burada gelenekselleşmiş “Öncesine bakmaya gerek yok. Yapılacak bir şey yoktu “yaklaşımıyla üstünü örtmek yerine yapılabilecek daha tafsilatlı bir çalışmanın zeminini oluşturmak adına bazı katkılarda bulunalım.

Altı vilayette ıslahattan hedeflenenin ne olduğu konusu, Osmanlıyı yönetenler tarafından pek de umursanmış değildi. Çünkü ıslahat planlarının İngilizler tarafından hazırlanması kabul edildiği gibi, sıkıştırma olmadıkça ıslahatlar konusunda önemli bir gelişme olmamıştı. Osmanlı'nın tek kaygısı mali kaynak yani dış borç bulma konusunda idi. ıslahatları gerçekleştirebilmek mali kaynak için sadece bir gerekçeydi. Kaynak bulunduğu zaman paranın nerelere harcanacağı konusu kadar, bunun Duyun-u Umumiye idaresinin kurulması ile sonuçlanması da ilişkisizmiş gibi algılanır. Tarihçilerimizin de meseleyi birbirinden ayrı ve ilişkisizmiş gibi ele alınması da gelenek haline getirmiştir. Ama hepsinin hedeflenen bir tabloyu oluşturma adına yapıldığı ve birbirine bağlantılı konular olduğu sebep ve sonuçları ile ortadadır.

Yeri gelmişken süreç içinde ve 19.yy'ın sonuna kadar, Osmanlı yönetiminin tavrının, dersler alınacak bir şekilde olduğunu belirtelim. Berlin'de yaşanan gelişmeler, birtakım çevrelerde farkı beklentiler yaratılmış ise de, Osmanlı yönetimi için sürpriz değildi. Çünkü daha konferans başlamadan, 4 Haziran 1878 tarihinde İngiliz Büyükelçisi Layard ve Osmanlı Hariciye Nazırı Saffet Paşa arasında İstanbul'a “Kıbrıs Anlaşması “imzalanmıştı.⁴⁰ Bu anlaşma Osmanlı kamuoyunu yanıltmak için Kıbrıs'ın kiraya verilmesi olarak sunulsa da Kıbrıs resmen İngiltere'ye bırakılıyordu.

Osmanlı, 4 Haziran 1878 de İstanbul'da İngilizlerle imzaladığı Kıbrıs konusunda bir anlaşma ile bu ıslahatın yapılmasını, İngilizlerin istediği şekilde⁴¹ ve İngilizlerle birlikte kotarmayı daha Berlin'deki anlaşmayı imzalamadan önce kabul etmişti.

³⁹ Sıtkı Uluerler, “Berlin Anlaşması'na Göre (1878) Osmanlı'nın İran'a Terk Ettiği Kotur'un Sınırları Meselesi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 16, Güz-2018, s. 145-171.

⁴⁰ Mustafa Turan- Emel Demir Görür, “İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Charles William Wilson İle Erzurum Konsolosu Henry Trotter'in Ermenilerle Meskün Bölgelerin ıslahatına Yönelik Hazırladıkları ıslahat Projeleri”, *OTAM*, S. 44, Güz-2018, s. 311-340. Bkz., s. 313.

⁴¹ Bu anlaşma metninde konunun; “*Teba'a-i Hıristiyâniye ve sâ'ire*” şeklinde ifade edilmesi herhalde İngilizleri görüşlülüğünün ürünü olsa gerekir. Turan- Görür, *Agm. Bkz.*, s. 314.

Kıbrıs Adası'nın İngiltere'ye bırakılması,⁴² adada İngilizlerin asker bulundurmasına ve adanın yönetimini de İngilizlerin üzerine almasına izin verilmesi⁴³ şeklinde idi. Bir diğer özelliği de, sadece Ermeniler değil tüm Hristiyanların reform kapsamında olması ve bu reformların İngilizlerle beraber hazırlanıp uygulanmasına imkan sağlaması idi. Buna karşılık; eğer Ruslar Doğu Anadolu'yu işgal etmeye kalkarsa, İngiltere silahla Osmanlı Devleti'nin yardımına koşacaktı.⁴⁴ Daha komik olan bir durum da Eğer Osmanlı ya da İngiltere Üç Sancak'ı Ruslardan geri alırsa İngiltere Kıbrıs'ı boşaltacak olması idi.

Büyük Güçler II. Abdülhamit'in tahta oturması ve sonrası için kendi aralarında vardıkları örtülü mutabakatı, Berlin Konferansı'nda realize ettiler. Diğerlerine nazaran İngilizler açısından amaçlanan sonucun gerçekleştiğini görüyoruz. Konferans ta alınan kararlarını Osmanlıya da onaylatmak üzere 13 Temmuz 1878 tarihinde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir barış anlaşması imzalanması da öngörülmüştü.

Berlin'de 61. Madde ile Doğu Anadolu'da Ermenistan adı ile yeni bir uluslararası oyun alanı şekillendirilmişti. Bu daha önce Balkanlarda oluşturulmuş oyun alanının imparatorluğun doğusundaki topraklarında oluşturulmuş oyun alanının bir modeliydi. Hedeflenen ise açıktı. Altı vilayet diye tanımlanan bölgede ıslahatlarla Ermeniler ideolojik olarak Osmanlıdan bağımsız fakat yabancı ve emperyal bir gücün çekim alanında harekete uyumlu bir mensubiyet duygusuyla donatılıp içinde yaşadığı toplumu ötekileştirmiş şekilde yeniden dizayn edilecekti. Sosyal ve ekonomik olarak toplumda ve idari kurumlarda güçlü bir konuma getirilirken Ermenilerin uluslaşma sürecinde önemli aşamalar da gerçekleşmiş olacaktı.

Bu gelişmeler yaşanırken büyük güçler için kendi aralarındaki dengenin bozulmaması koşulu, her koşulun üstündeydi. Vardıkları anlaşmaya rağmen aralarındaki mücadele durmamıştı. Çünkü Büyük güçler duranın veya yavaşlayanın ipten düşeceğini biliyorlardı. Oluşturulan bu dengenin Ermeni toplumuna yansması 1877 de Avrupa'da kurulan Hınçak

⁴² İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli'nin daha önceden Kıbrıs'ı ele geçirme planlarının varlığı bilinmektedir. Bkz. Metin Menekşe, "Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Kıbrıs Meselesi (1878-1923)", *Motif Akademi Halk Bilim Dergisi* (Kıbrıs Özel Sayısı-2), C. 6, S. 12, Aralık-2013, s. 309-325.

⁴³ Tüm bunların ard arda sultanların devrilmesi ve yenilerinin tahta çıkarılması ile ilgisi olmadığı düşünmek bile mümkün değildir.

⁴⁴ 19. yüzyılda İngilizler, Osmanlı Devleti'ni Rus yayılmasına karşı bir tampon olarak kullanıyorlardı (Bu konuda bkz. Bayram Soy, "Lord Palmerson'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları*, S. 7, Aralık-2007, s. 141-168.) Ama bu 1828-29, 1855-56, 1878-79 Osmanlı-Rus savaşları sonucunda olduğu gibi yaklaşık 30 yıllık sürelerde Rusya ve Avrupa Uyumuna dahil diğer ülkelerle bir olup Osmanlı topraklarını mideye indirmesine mâni değildi. Çünkü her seferinde Rusya Boğazlardan uzak tutuluyordu. Ayrıca 1877-78 savaşıdan 34 yıl sonra Osmanlı-Rus Savaşı başladığında İngiltere yine, ama bu defa açık açık Rusya ile birlikte Osmanlıyı taksim etmek üzere hareket ediyordu. Tarihçiler ise büyük resmi göstermemek için canla başla çalışıyorlardı.

Komitesi, 1890 da Tiflis'te kurulan Taşnak Komitesi ve diğer Ermeni komitelerinin faaliyetleri vasıtası ile şekillenecekti.

İslahatlar konusu İngilizlere verilince doğal olarak İngiliz konsoloslukları tüm bölgede yeni bir organizasyona göre şekillendi. Diğer vilayetlerde yüzbaşılardan oluşan konsoloslar⁴⁵ reelde İstanbul'da bulunan Büyükelçiliğe bağlı olmakla birlikte Sivas'ta bulunan Yarbay Charles William Wilson adlı bir konsolosun yönetiminde idi. Erzurum'da ki konsolos Binbaşı Henry Trotter ise bunun yardımcısı konumunda idi.⁴⁶ Anadolu'daki diğer vilayetler için bunlara bağlı benzer konsolosluk örgütlenmeleri; Ruslar, Fransızlar ve ABD için de söz konusu idi. Ama Vilayet-i Sitte'de asıl mücadele İngiltere ve Rusya arasında idi.

Bâbiali tarafından gönderilen ıslahat heyetlerinin hazırladıkları raporlarda yer alan önerilerin hiçbiri tam olarak hayata geçirilememişti. Bunları realize etmek için para gerekiyordu. Bu nedenle Altı Vilayette yapılacak reformlar için dış borç aranıyordu. Çünkü Padişah zengin olsa da devlet ve halk fakirdi. Devletin karşı karşıya olduğu felaketin farkında olanlar ise modern okullardan yetişmiş olan kadroydu. Nitekim bu kadroların bir kısmının oluşturduğu İttihat ve Terakkiciler, yönetimi ele geçirdikten sonra en seçkin kadrolarını bölgeye yığarak,⁴⁷ yabancı Vali gelmeden önce düzeni ve huzuru sağlamak ve üzere harekete geçmiştiler.

Mülki idarecilik Makedonya'da Pürsiçan nahiyesinde başlamış, kaymakamlık görevlerinde bulunurken İngiliz Buxton kardeşlerin⁴⁸ himaye edip yönlendirdiği ayrılıkçı, etnik tabanlı terör ve komitacılık olaylarına karşı mücadele etmiş ve o güne kadar Makedonya bölgesinde görev yapmış olan Tahsin Uzer'i vali olarak Van'a atadılar.⁴⁹ Van'da göreve

⁴⁵ Bu dönemde Van'da Yüzbaşı Clayton, Kayseri'de Yzb. Cooper, Konya'da Yzb. Steward, Kastamonu'da Yzb. G. Williers, Bursa'da Teğmen Chermiside görevlendirilmişti. Bkz. Salim Cönce, "Büyük Ermenistan Kurma Projesi", Ermeni Araştırmaları, S. 1, Ankara, 2001, s. 87-107. Ayr. bkz. Türkan Polatçı, "Ermeni Olaylarında Yabancı Konsoloslukların Rolü", *Ermeni Araştırmaları*, S. 47, 2014, s. 103-122.

⁴⁶ Sivas'ta Anadolu Genel Konsolosu olarak, daha önce Sırp Prensiğinin sınırlarını belirlemekle görevli Yarbay Charles William Wilson 11 Ağustos 1881'de, Ermenilerin sakin olduğu 6 vilayete yönelik 23 maddelik bir ıslahat projesi hazırlamıştır. Bkz. Turan - Görür, Agm. Bkz, s. 315.

⁴⁷ İttihatçı kadro, sadece Van'da değil tüm Altı Vilayet'te de iş başındaydı. Bu çerçevede Enver Paşa'nın eniştesi Cevdet (Belbez) Bey Hakkari de mutasarrıf, daha sonra da Tahsin Uzer'in yerine Van'a vali, Abdülhaluk (Renda) Bey Bingöl'de vali, Binbaşı Halil Bey'in yerine Jandarma Komutanı olarak Kazım (Özalp) göreve atanmalar arasında idi.

⁴⁸ İngiliz Milletvekili Noel Buxton ve kardeşi Charles Buxton, 1903 yılında İngiliz çıkarlarını savunacak politikalar üretmek ve uygulamak için kurulan Balkan Komitesi üyesi olarak Balkanlarda İngiltere adına faaliyet yürüttüler. İttihatçılar, Buxton kardeşlerin Balkanlarda yaşananların baş organizatörü olduklarının anlaşılmasından sonra, Buxton kardeşlere bir suikast girişiminde bulunmuştu. Osman Nevres'in tetiği çektiği olaydan yaralı olarak kurtulan Buxtonlar (Ahmet Mehmetefendioğlu, "Silahçı Tahsin'den Osman Nevres'e İki Hasan Tahsin", *Toplumsal Tarih*, S.185, Mayıs- 2009, s. 32-38) daha sonra Van'ı ziyaret ederek Ermenilerle de görüşmeler yapmıştır.

⁴⁹ Bkz. Mahir Aydın, "Savaşın Bitirdiği Doğu Açılımı: Tahsin (Uzer) Bey'in Van Valiliği (1913-1914)", Edit. Hedda Reindl-Kiel, Seyfi Kenan, *Deutsch-Türkische Begegnungen Alman Türk Tesadüfleri Festschrift für Kemal*

başlayıp kısa sürede adeta devleti yeniden inşa eden, Van'da, Çaldıran adlı bir vilayet gazetesi yayınlamaya başlayan Tahsin Uzer, bu görevi kabul etmek için iki şart ileri sürmüştü. Bunların birincisi, devletin güvenlik kuvvetlerine giydirmek üzere yeni üniforma verilmesi, ikincisi de Balkanlar'da ayrılıkçı teröristlere karşı akıl almaz bir şekilde mücadele yürüterek gerçek bir efsane olan Enver Paşa'nın amcası Binbaşı Halil Bey'in⁵⁰ de kendisi ile birlikte Van'a Jandarma Alay kumandanı olarak atanması.

Bu süreçte, Rusya, Doğu Anadolu'da bazı Kürt aşiret reislerine gizlice para ve silah vererek,⁵¹ bölgedeki Ermeni köylerini ve Ermenileri soyduruyordu. Amacı bölgeyi karıştırıp Ermenilerin silahlanmasını, hamî olarak Rusya'ya yaslanmasını temin etmek, bölgedeki asayişsizliği bahane ederek bölgeye yabancı vali atanmasını temin etmek olarak açıklayabiliriz.

Rusya ise Osmanlının aldığı tedbirlerle⁵² bölgedeki Kürt aşiretlerini kullanamayacağını anladığında ise bu işi İran topraklarındaki aşiretler eli ile yürütmeye çalışmıştı. Bu durum karşısında Binbaşı Halil Bey, kendi kuvvetlerini Vanlı Ermeni, Türk, Kürt gençleri ile takviye edip İran'dan gelen eşkıyalara karşı hareket düzenlemişti. Nitekim Balkanları karıştıran Buxton'da çorbada onun da bir tuzu bulunsun diye Van'ı ziyaret etmiş, çeşitli görüşmeler yapmıştı.⁵³

Fakat bu kadronun önünde, İtalyanların Libya'ya çıkması, Balkan Savaşı ve hemen ardından çıkacak olan 1. Dünya Savaşı gibi daha büyük fırtınalar vardı. Tüm bu açıklamalar, 1. Dünya savaşı sonunda, doğudaki Milli Mücadele'yi ve yapılanları anlayabilmemiz için gerekli olan, mücadeleni neye ve kime karşı yaptığımızı, Ermeni Meselesini ve bu meselenin temeli olan Altı vilayet konusunu ve merhalelerini bilmek durumundayız.

Üç Sancak

Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki Cemiyeti kökenli tüm kadrolar için Birinci Dünya Savaşının başlangıcında Doğu Anadolu'daki ilk hedef, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonrası imzalanan Yeşilköy ve Berlin antlaşmaları ile harp tazminatı olarak Rusya'ya verilmiş

Beydili, Kemal Beydiliye Armağan, Bonner İslamstudien, Berlin 2013, s. 538-570. Ayr. Bkz. Ender Korkmaz; *Tahsin Uzer'in Yaşamı ve Faaliyetleri*, T. C. İstanbul Üniversitesi S. B. E. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

⁵⁰ 7 Aralık 1915 -29 Nisan 1916 da Irak'ta Kut'ul Ammare'de yapılan savaşlarda İngiltere ve müttefiklerine 23.00 kişi zayıat verildikten n sonra, 13.300 İngiliz asker, 13 general, 481 İngiliz subayının teslim alındığı savaşlarda 6. Ordu Kumandanı Halil (Kut) Paşa.

⁵¹ Bu konuda bkz. Fatih Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 5, S. 17, Bahar-2008, s. 133-152.

⁵² Bölgede çeşitli eşkıyalık olaylarına karışmış olan Şeyh Selim'in sıkı takipten kurtulmak için Bitlis'te Rus konsolosluğuna sığınması dikkati çeken bir başka olaydır. Bu konuda bkz. Erdal Aydoğan, yeni Belgeler Doğrultusunda Bitlis Vukuatı", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 49, Erzurum, 2013, s. 309-322 bkz. S.318-319.

⁵³ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara, 1999.

olan Üç Sancak'ın geri alınması idi.⁵⁴ Savaşın başlangıcında bu mümkün olmasa bile, harbin son aşamasında, Brest-Litovsk'ta Bolşevik Rusya ile imzalanan anlaşmaya bu vilayetler geri alınması ile ilgili maddeler konmuştu. Bu gerçekleşikten sonra 1928-29 Osmanlı Rus Savaşında kaybedilen Ahıska vd. bölgelerin geri alınması gündeme konmuş, ileri hareketla bu bölgeler de geri alınmış⁵⁵, benzeri çabalarla tüm Güney Kafkasya'ya da yeni bir şekil verilmişti.

Fakat kısa bir süre sonra savaşı sona erdiren, Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalındı. Birinci Dünya Savaşı ve öncesinde cepheden cepheye koşmuş, ama mücadele azmini hiç yitirmemiş bir kadro, bu defa Milli Mücadele için kollarını sıvamıştı. Teslim olmayı, ya da bir kenara çekilmeyi hiç düşünmemiş, işgal edilen bölgelerdeki Türklerin hukukunu muhafaza etmek, işgal kuvvetleri ile mücadele edip vatan topraklarını kurtarmak için ilk programlarını hazırlamıştı.⁵⁶

Yakın sayılabilir bir geçmişte gerçekleşmiş ve cumhuriyetin kuruluşu ile sonuçlanmış olayları doğru değerlendirebilmek için; öncelikle o günün şartlarını bilmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşına girmesi ve savaş sürecinde iktidarda olan İttihat ve Terakki partisini, program ve kadrolarını tanımak ve tarih içinde oldukları yerde konumlandırmak zarureti vardır. Çalışmamızın ana konusunun Doğu Anadolu'da Mili Mücadele sürecinin açıklanması olduğu için, konunun tam açıklanabilmesi ve anlaşılır olması adına bunu yapmak zorundayız.

İttihat ve Terakki, Osmanlı'nın çağdaşlaşma ihtiyacını karşılamak adına mücadele bayrağı açarak öne çıkmış olan Jontürk hareketinin ulaştığı yeni bir aşamadır.⁵⁷ Başlangıçta

⁵⁴ Birinci Dünya Savaşı başlangıcında İttihatçıların Turan'ı "Üç Sancak"ın geri alınması idi. Kızıl Elması ise Türk Dünyası ve tüm esir milletlerin bağımsızlığı idi. Bkz. Bilgin, Teşklât-ı Mahsusa, s. 117. İttihatçılar iktidara gelmeden önce Üç Sancak ve Azerbaycan'da örgütlenmişlerdi. Bu konuya bilimsel olarak yaklaşanlar göreceklere ki bu projeyi yapan ve uygulayan Dr. Nazım ve Dr. Bahattin Şakir idi. Bugün yaygın olan inancın aksine Enver bu planı benimseyiş sırası Cemal Paşa'dan da daha sonradır.

⁵⁵ Batum'da yapılan anlaşma ile Ermeniler Üç Sancak'a dahil olmamakla birlikte, Türk ve Müslüman ahalinin çoğunlukta olduğu ve 1828-29 Osmanlı Rus harbi ile birlikte elimizden çıkmış olan Ahıska sancağının (Azgur, Koplyan- Ahıska, Hirtus- Ahılkelek dahil) ile Doğu Süregel, Serdarabad, (İğdir-Tuzluca'dan oluşan) Sürmeli bölgelerinin de Türkiye 'ye bırakmayı kabul etmişti.

⁵⁶ Osmanlı'nın son nesli olarak bir kere daha kollar sıvanmış, tarihin şekillenmesindeki rollerinin yok sayılması ya da peşin hükümlerle yanlış yere oturtulması onlar için hiçbir anlam taşımıyordu. Onlar her fedakarlığı göze almış bir nesildi ve yeniden kaldıkları yerden idealleri için savaşıyorlardı. Bugün sadece bu kişilerin Milli Mücadeledeki rollerini değil, Milli Mücadele'de savaştığımız düşmanın adını bile hafızalarımızdan silmiş durumdayız. Artık en gür sesle yüzümüze; "Milli Mücadele bir tiyatrodur" diye haykırılmakta ve bunu yapanlar devletin zirvesindeki kişiler tarafından onurlandırılmaktadır. İmparatorluğun parçalanması ve emperyalist güçlerin kendi aralarında taksimini hedefleyenler ise karşısına dikilenleri hiç unutmamış, hakim pozisyon elde edebildiği her hal, şart ve ortamda kendilerine karşı mücadele edenleri asılsız bir şekilde "imparatorluğun yıkımına sebebiyet veren maceracılar" olarak takdim ve mahkum etmeye devam etmiştir.

⁵⁷ Ülkemizde genel olarak İttihat ve Terakki siyasi hareketine ve onun lider kadroları ile ilgili algı; mağlup ve mahkum olmuş, kirli, beyhude, boş ve zararı dokunmuş bir siyasi hareket şeklindedir. Toplumunu yönlendirmek ve kontrol etmek adına faal, ama farklı söylem ve hedeflere sahip çevrelerin, aynı temeldeki önyargı ve peşin hükümlü yaklaşımları, ilim kılıfında sunulmuş çalışmalarla beslenmektedir. Dönemin üzerinden bir asırdan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen her dem tazelenerek devam ettirilen bu yaklaşımı mahkum etmek bu çalışmanın konusu

ortak hedef zamanın icaplarına uyararak (modernleşme) Osmanlı'nın yaşamasını temin etmek olan Jontürk hareketi, süreç içinde yolları ayrılan gruplar doğurmuştu. Bu ayrılıklar, bir günde, bir toplantıda ortaya çıkan gelişmeler değildi. Çok zorlu bir süreç içinde ve çok değişik ilişkilerle⁵⁸ belirginleşip şekillendi. Mevcut çalışmalara rağmen bu süreç layık olduğu ölçüde yeterince tanımlanıp incelenememiştir. Bazı isimlere vurgu yapılmakla beraber, arayışlar, ilişkiler, çizgisel kırılmalar ve kırılma nedenleri üzerinde pek durulmamıştır.⁵⁹

Konuyu İttihat ve Terakki merkezli olarak ele alırsak, kurucularından bazıları, Jontürk yapılanmasında da bulunmuştur. Fakat kuruluşun tepesi veya çekirdek yapısında tam bu vasıfta olmayan kişiler de mevcuttu. Hatta kurulduktan sonra Jontürk yapılanmasından çok az katılım olduğu gibi, iktidara el koyma ve iktidar aşamasında, yeni katılmalar, yol ayrımları, bölünmeler söz konusudur. Ayrılanların kimler olduğunu, ayrıldıktan sonra ne tür faaliyetlerde buldukları, ayrılan grup ve kişilerle, birçok hayati konuda fikir ve eylem bakımından ayrı düşüldüğü gibi, aralarında kanlı bıçaklı çatışmalar da söz konusu olduğu bilinmektedir.

Başta meşruti yönetim şekli olmak üzere birçok çağdaş idari uygulamayı, öncelikle Osmanlı ile paralel bir şekilde veya sonrasında yakın coğrafyadaki komşu devletlerde gerçekleştirmek, ikinci aşamada İslam Dünyasında (bu çerçeve içinde Türk dünyasında da) ve sömürge ülkelerin bağımsızlıklarını elde etmek üzere mücadele edenleri desteklediği, belgeleri ile ortadadır.⁶⁰

olmadığı gibi, bilim yolunu sadakatle takip edenler tarafından rahatlıkla ortaya konabilecek bir durum olduğu için bizim açımızdan önceliği de yoktur. Objektif ve tarafsız bir yaklaşımla ve bilimsel bir metotla yapılan çalışmalarla elde edilenlerin şimdiye kadar topluma sunulanlardan farklı olacağı şüphesiz. Buna değinmemiz burada yaptığımız çalışmanın bilimsel olma kaygısından başka öncelikli bir amacı olmadığını, sunulan veya dikkat çekilen gerçeklerin birilerini mahkum veya beraat ettirme amacı taşımadığını belirtmek içindir. Bizim yapmaya çalıştığımız dönemin açıklanması, gerçek tablonun tam olarak ortaya konmasıdır. Bunu yapabildiğimiz ölçüde amacımıza ulaşmış olacağız. Sunulan gerçekler, her okuyucunun kendi beklentisine, amacına ve birikimlerine dayanarak yapacağı değerlendirmeye göre yorumlanabileceği gibi, bizim gerçeği ortaya koyma çabamız için de bağlayıcı değildir.

⁵⁸ Kimse İttihat ve Terakki'den ayrılanların itihatçıların kullanmakla suçlandığı metotları kullanmadığını iddia edemeyeceği gibi, en belirgin ayrııcı vasfının Türk modernleşmesinin ancak yabancı güçlerin bu bağlamda da özelinde başta İngiliz güdümünde olabileceği ya da yabancı gücün güdümünün sadece bağımlılık getireceği bağlamında olduğudur. Bu ayrışmanın Millî Mücadele sürecinde de devam ettiği ve Millî Mücadeleye karşı savaşılanların arasındaki Hürriyet ve İtilafçılar ve ekşikleri gibi Jon Türk kökenli grupların da olduğu nedense yok farz edilir. Hatta din ya da modern kisvesinde olan Millî Mücadele karşıtlarının ortak vasıflarının İngiliz güdümü olduğu için birlikte hareket ettikleri bir gerçek olmasına rağmen yok farz edilir. Burada sorun, tarih yazmanın çok ötesinde yönlendirme aleti olarak faaliyet gösterenler kadar, tarihçi iddiasındaki Türk araştırmacıların da vasıfları kadar vasıfsızlıklarından kaynaklanmaktadır.

⁵⁹ Gerçekte ise bize bu süreci ele alma için bir model sunulmuş, bizler de bu modeli tekrar etme durumunda kalmışız. Bu yazının konu sınırı ve imkanları bunları açıklama ve tartışmamız için uygun olmadığı için sadece bir değinme yapmakla yetinme durumundayız.

⁶⁰ Bu kapsamda İttihatçı kadronun İran'da meşrutiyeti ilan etmek için şah yönetimine karşı mücadele edenlerle omuz omuza mücadele verdiklerini, başta Karl Radek olmak üzere Rusya'da 1917 devrimi gerçekleştirenlerle ilişki içinde olduklarını ve Hindistan'ın bağımsızlığı için mücadele verenlerle işbirliği içinde olduklarını biliyoruz. Bilinen bu ilişkiler deşifre edilmeden İttihat ve Terakki tam olarak açıklanamaz.

İttihat ve Terakki'nin hedefinin sadece Osmanlı'da meşruti yönetime geçilmesi ve bunun için iktidarın ele geçirilmesi olmadığını, bugün bu konuda yazılanların çoğunun ön yargılı ve çarpıtma amaçlı olduğunu, tamamına yakının da olayı, önyargılı ve bugünden bakarak ele almak gibi ortak ama vahim bir hata içinde olduğunu belirtmek durumundayım. İttihat ve Terakki yönetimi iktidarı ele almadan önce ve aldıktan sonra, Dr. Nazım ve Dr. Bahattin Şakir'in yurt dışında kurduğu ilişkiler ve diğer çalışmaları da değerlendirerek, doğuda Güney Kafkasya'dan Hindistan'a kadar geniş bir ilişkiler ağı kurmuşlardı.⁶¹

İktidarı ele geçirdiği günlere bakarsak; savaş öncesinde tüm taraflara ittifak teklif ettiğimiz, tüm taraflar gibi başta İngiltere'nin de, tarafsız kalmamız ve savaş sonrasını beklememiz telkinlerinin ardında yatan gerçeği⁶² bilen ve Osmanlı devletinin savaş girmesinde ve savaş esnasında iktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki yönetimi, bu yeni durumda muhtemel gelişmeleri öngörerek yeni duruma hazırlık için ard arda adımlar atmışlardı.⁶³ Aynı iradeyi iktidardan ayrılmalarının gerektiği gün de göstermiş, oluşan yeni şartlara göre yeni bir mücadele planı hazırlayıp uygulamaya başlamışlardır. Bunu yapmadıklarını düşünmemiz için zaman içinde oluşturulmuş önyargılardan başka hiçbir kanıtımız da yoktur.

Nitekim yeni şartlar ve mücadele konusunda alternatifli planlar hazırlandıktan sonra merkez-i umumi gibi dar bir çevrede de olsa yurt dışına çıkıp çıkmama konusu tartışılmış, kimin çıkıp kimin kalacağı, çıkarların ve kalanların neler yapacağı konusu karara bağlanana kadar süren tartışmalardan sonra alınan kararlar uygulanmıştı.⁶⁴

⁶¹ İttihat ve Terakki'nin politika ve çalışmalarını çok yakından izleyen İngiliz istihbaratı, elinde olan bilgileri, ilişkiler ve diğer çalışmaları da değerlendirerek, 1918 de Lloyd George'a verilmiş gizli bir raporda, Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni Adriyatik'ten Hindistan'a kadar genişletmeyi düşündüğünü belirtmişti. Bu konuda Bkz. David Fromkin, *Barişa Son Veren Bariş. Modern Ortadoğu Nasıl Yarandı (1914-1922)*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1989, s. 359, Ayr. Bkz. Tolga Başak, "İngiliz Belgeleriyle Mondros Mütarekesi ve Ermeni Sorunu", *Ermeni Araştırmaları*, S. 55, 2016, s.63-136, bkz. s. 67. Bu rapordan sonra, tehlikeyi gören İngiltere Türkiye'deki İngiliz ajanlarına verilen emirde; Türkiye'yi ayrı Almanlardan ayırıp bir barışa ikna etme emri verilmiş ve en önemli ajanları da bunun için çalışmışlardır. Yakup Cemil'in müstakil barış çabaları ve bunu bilmeyerek te olsa İngiliz ajanlarının yönlendirmesi ile yaptığının ortaya çıkmasından sonra idamı bu çerçevede değerlendirilmelidir.

⁶² İttihat Terakki'yi kuran ve yönetenler, 9 Haziran 1908 tarihinde, İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı Nikola arasında gizli olarak gerçekleşen Reval görüşmelerinden ve tarafların Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması konusunda mutabakat sağlandığından haberdar olmuş ve 12 Temmuz 1908 öncesinde olayları hızlandırmak ve yönetime el koyarak II. Meşrutiyeti ilan etmek konusunda karar almışlardır. Bu karar sonucunda gerçekleşen eylemlerin sonucu olarak Abdülhamit, 23 Temmuz 1908 de meşrutiyeti ilan etme zorunda kalmıştı. Reval görüşmelerinde, İngiltere Rusya ile ittifak sağlamak adına yaklaşık bir asırdır Rusya karşısında tampon devlet olarak görüp, toprak bütünlüğünü savunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarından Rusya'nın en çok istediği parçası olan Karadeniz ve boğazlarla birlikte İstanbul'u Rusya'ya vermeyi kabul etmişti. Reval'de ki görüşmelerden haberdar olan II. Abdülhamit de Rus elçisini kabulünde Reval'de ne görüşüldüğünü sormuş ve "Tibet ile ilgili bir görüşme" olduğu cevabını almıştı.

⁶³ Bazı araştırmacılar İttihatçıların panik içinde yurt dışına kaçtığı ve sorumluluklarından kurtulmaya çalıştığı yazma ve yaymayı görev edinmiş gibidir.

⁶⁴ Bu gelişmelerin ve alınan kararların bir kısmı özet olarak ta olsa değişik hatıratlarda bulunmaktadır. İttihat ve Terakki'nin son kongresinden snhaneler için bkz. Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene İttihat ve Terakki Neydi? I*, 2.bs. Haz. Zeki Arıkan, İstanbul, 2009, s. 489- 547. Biz burada yazılanları yaşanan olaylarla harmanlayarak değerlendiriyoruz.

Alınan kararların görünür yüzündeki ilk adım, mütareke gereği ortaya çıkar çıkmaz hükümetten istifa ederek, devletin ve milletin önünün açılması olmuştur. İkinci adımda ise İttihat ve Terakki'nin son kongresini toplamak ve toplanan kongrede partinin siyasi misyonunun bittiğini ilan edip partiyi kapatmaktır.

Toplanan son kongrede, uzun tartışmalara neden olduğu için, zor da olsa partinin kapatılması karara bağlanmıştı. Fakat siyasetle devam etmekte ısrarcı olanlara, yeni kurulacak bir parti⁶⁵ ile yollarına devam etme şansı tanınarak imkan sağlanmıştı.⁶⁶

Binlerce yıl üzerinde yaşadıkları, hükümran oldukları toprakları, kendi iradeleri dışında ve masa başında; Ermenistan, Rum, Pontus diyerek emperyalist devletler tarafından taksim edilmesi, bu topraklar üzerinde çoğunluk olarak mevcut bulunan Türklerin mevcudiyeti, mevcut şartlarda dahi elde olan hakları ve iradesinin yok sayılması karşısında halk şaşkındı. “Muhafaza-i Hukuk-u Milliye” adı ile yapılmış ilk örgütlenmeler, yok sayılmaması, halkın önünü açma, direnme gücünü oluşturma örgütlenmeleri idi. Ama esaret altında yaşamının ne demek olduğunu bilenlerin, işgali kabul etmeyeceğini tahmin etmek için çok fazla bir yeteneğe de ihtiyaç yoktu. Nitekim Milli Mücadeleyi dağınık yerel ve bölgesel yapılanmaların ilerisine taşıyıp, misak-i milli sınırları içinde birleştirip bütünleştiren ve lider olan Mustafa Kemal'in stratejisinde⁶⁷ Anadolu'da gerçekleşen işlerinden ikincisi Anadolu'ya geçişinden önce ortaya çıkmış olan Muhafaza-i Hukuk yerine Müdafaa-i Hukuk'u koymasındır.⁶⁸

Anadolu, Rumeli ve bu bağlamda “Doğu Anadolu'daki Milli Mücadele”, İttihat ve Terakki Partisi ve onun fikri temellerinden etkilenip etrafında kümelenen ve Osmanlı'nın

⁶⁵ Bu parti Teceddüd Fırkası adı ile faaliyet göstermiştir.

⁶⁶ Birgen, *Age*, s. 525-536.

⁶⁷ Bundan sonra İstanbul'da işgal edilerek dağıtılan Osmanlı Meclis-i Mebûsanı yerine Türk Milletinin iradesini temsil etmek üzere Ankara'da TBMM'ni kurması gelir. Bunu düşman işgaline direniş odaklarının Milli Ordu şeklini alması takip etmişti.

⁶⁸ Çizilen çerçeve, ayırım konusu yaratmaya yönelik değil, mevcut durumu saptırmaya imkan tanımayacak bir şekilde tam ve doğru açıklayabilmek adına gösterilen bir çabadır. Muhafaza ve Müdafaa kelimelerinin içeriklerinin farkları, her iki hareketin birbirinden ayrı veya farklı olarak nitelendirilmesini gerektirmez ve bunu yapmaya çalışacakların başka niyetlerinin olduğunu şimdiden öngörebiliriz. Bu kelimeleri kullananların hedefledikleri arasında başlangıç aşamasında hiçbir fark yoktu. Sivas Konferansı sonrası süreç, Mustafa Kemal'in durumu tam olarak kontrol altına alma sürecidir. Süreci tam olarak kontrol altına aldıkça Mustafa Kemal'in güçlendiği, Sevr'in yrtılıp sonunda Lozan'da barış masasına galip olarak oturduğu ve tarafların bunu kabullendiği bir gerçektir. Bu aslında zaruri bir değişimdi ve sürecin yeni bir aşaması idi. İlerideki aşamalarda işgalci Yunan ordusunun Sakarya kıvrımında durdurulması esnasındaki kritik dönemde, alternatif düşünmek ve alternatiflerin devreye girmesi gibi olayların tetiklediği gelişmeler bir yana Milli Mücadele'nin Cumhuriyetle sonuçlanmasına kadar bu anlamda ortada bir ikilik yada ayırışma yoktu ve olmamıştı. Özel veya şahsi bir sorunmuş veya bilinmeyen bir amacı varmış gibi gösterilen Enver Paşa'nın ülkeye girme çabası da Sakarya zaferi öncesidir. Sakarya zaferi ile birlikte Enver Paşa'nın yönünü Türkistan'a çevirmesi ile bu süreç de sona ermiştir. Bu hareketlere maksadını aşan anlamlar yüklenmesi o gün olduğu gibi bugün de mevcuttur. Başlangıç olarak bir olguyu ispat gibi peşin bir hedef koymadan yola çıkan tarihçiler, bilim ve bilimsel metotlarla tarih yaptığı, çarpıtma yapmadan değerlendirmeye yaptığı takdirde, ulaşılabacak sonuçlar gerçeği açıklama çabası olmadan öteye bir anlam da taşımazlar. Gerçek ise herkesin yararlanabilmesi içindir.

yaşamaları için cepheden cepheye koşarak savaşmış son neslin, bu topraklarda var olmak için yeniden başlamış mücadelesinin adı idi. Buradaki Doğu Anadolu ifadesi hem coğrafi, hem de uluslararası ilişkiler açısından ele alınabilecek iki özellik içermekteydi.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Çarlığı sona erdiren Bolşevik Devrimi'nden sonra, Bolşevik Rusya ile Brest Litovsk kentinde müttefiklerimiz Almanlarla birlikte mütareke görüşmeleri yürütülüyordu. Bu görüşmeler 3 Mart'ta imzalanan Brest Litovsk anlaşması ile sonuçlanmış ve bu anlaşma ile Üç Sancak'ta yapılacak bir halk oylaması sonuçlarına göre geri alınacaktı.

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonrası imzalanan anlaşmalar sonucu savaş tazminatı olarak Kars, Ardahan ve Batum vilayetleri, Çarlık Rusya'ya verilmiş ve bu bölge Birinci Dünya Savaşına Kadar Rusya'nın Tiflis merkezli Transkafkasya / Vladikafkas / Kafkas ötesi (bize göre ise Kafkas berisi) /Güney Kafkasya Vilayeti içinde yer almıştı.

Çarlık Rusya'da Şubat Devrimi (12 Mart 1917) sonrası, Güney Kafkasya'da özerk bir yönetim (OZAKOM) şekillenmişti.⁶⁹ Fakat Rusya'da karışıklıklar devam ediyordu. Bu süreçte Petersburg da Bolşeviklerin yönetimi ele geçirdiği Ekim 1917 (7 Kasım 1917) devrimi sonrası OZAKOM'un istifası ile Tiflis'te toplanan bir konferans ile 1 Aralık 1918 de Güney Kafkasya'da 3'ü Gürcü, 3'ü Ermeni, 3'ü Azeri, 2'si Rus olmak üzere 11 üyeli geçici bir komiserlik (ZAKAVKOM) şekillendi.⁷⁰

Devrim sonrası Rusya'nın geleceğine karar vermek üzere kurucu meclis kurulması ve bu meclis için tüm Rusya'da seçimler yapılmasına karar verilmişti. Bu seçimle Bolşevik devrimine rağmen tüm Rusya'da aksamadan devam etmişti. Kafkasya'daki seçimler sonuçlanmış ve seçilen milletvekilleri Petersburg'da toplanmış fakat Bolşeviklerin azınlıkta olduğu kurucu meclis Bolşevik yönetimince kapatılarak 18 Ocak 1918 de dağıtılmıştı.

Rusya'da ki devrim süreçlerinde Kafkas ordusunda, özellikle Rus ve Türkistanlı askerler cepheyi terk ederek ülkelerine dönerken, Kafkas Cephesini yöneten Rus generalleri, Gürcü ve Ermeni kökenlilerden milli temelde birlikler kurulmaya ve cepheden ayrılan askerlerden boşalan bölge ve sınırlara bu birlikler yerleştirilmeye başlanmıştı. Bu süreçte, diğer cephelerden terhis edilerek bölgeye dönmüş subay, asker ve gönüllülerle takviye edilen bu birlikler Ermeniler 2 Kolordu, Gürcülerden ise 1 Kolordu olarak şekillenmiş, bu birlikler Rus ordusundan kalan ağır silah ve cephanelerle teçhiz edilmişti.

⁶⁹ İzzet Öztoprak, "Kafkas Berisi Hükümeti", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I XIX-XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001-İstanbul) Ankara*, 2003, s. 127-136. Nilgün Akgül Erdaş, *Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921)*, Ankara, 1994.

⁷⁰ Emin Yadigarov, *Osmanlı Devleti-Güney Kafkasya İlişkileri (1917-1918)*, *T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksel Lisans Tezi*, Konya, 2017, s. 29.

Bu süreçte Güney Kafkasya'daki Müslümanların kendi birliklerini kurmasında ve Ruslardan kalan silahlarla teçhiz edilmesinde aksamalar oluyordu. Rus generalleri, yeni teşkil eden Gürcü ve Ermeni birliklerinin sayı, silah ve cephane ve donanım bakımından cephede karşılarında olan Osmanlı Ordusundan daha güçlü olmasına, yani bölgedeki güç dengesine de dikkat etmişti.

Kafkasya'da gelişmeler bu şekilde olurken, İstanbul'da Osmanlı Devleti'ni yöneten İttihat ve Terakki erkânı cephedeki gelişmeleri de hesaba katarak, atılacak olan adımları da muhtemel gelişmelere göre hesaplamıştı. Bu günlerde; Brest-Litovsk'ta barış görüşmeleri devam ediyor, Güney Kafkasya'daki yönetim, barış için konferansa çağrılıyor, bu yapılırken 3. Ordu'ya da gelişmeler bildirilerek ileri hareket için hazır olması emri veriliyordu.

Şüphesiz başka hazırlıklar da vardı. Bunlardan biri de Mart-1918'de Güney Kafkasya, İran, Afganistan ve Türkistan misyonu için en yetkili Teşklât-ı Mahsûsa elemanı olarak Ruşeni Bey'in Bakü'de karargah kurmak üzere tekrar bölgeye gönderilmesidir.⁷¹

Kafkas Cephesinin karşı tarafında ise Rus general ve subayları cepheyi Ermenilere teslim ederek cepheden geri çekilme sürecinde idi. Ermeniler, başta Rus ordusunun kendilerine teslim ettiği Erzincan, Erzurum, Bayburt gibi işgal altında kalan Osmanlı toprakları ile başta Azerbaycan olmak üzere tüm Güney Kafkasya'da katliamlara başlamıştı. Kendilerine ait olmasını düşündükleri tüm toprakları baskılar ve katliamlarla Müslümanlardan arındırmaya, çalışıyorlardı.

Tiflis'teki yönetim barış için görüşmeyi kabul etmiş ve görüşmenin Trabzon'da olması için anlaşmaya varılmıştı. Görüşme heyeti Tiflis'ten yola çıktıktan sonra 24 Şubat'ta Trabzon Ruslardan alınmış ve gelen heyet Trabzon'un Türklerin elinde olduğunu Trabzon yolunda öğrenmişti. Heyet bir süre gemide bekledikten sonra karaya çıkmış ve Trabzon Konferansında görüşmeler başlamıştı.⁷²

Şubat Devrimi sonrası, Rusya'nın geleceği içini karar vermek üzere açılacak olan kurucu meclisin ilk toplantısı sonrası Bolşevikler tarafından kapatılmasında sonra Tiflis'e gelen Güney Kafkasya milletvekilleri, Tiflis'te toplanarak Güney Kafkasya'da 23 Şubat 1918 tarihinde Tiflis merkezli Güney Kafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyetini (Zakavkazskaya Demokratiçeskaya Federativnaya Respublika) şekillendirdiler. Seym/Meclis

⁷¹ Ruşeni Bey, daha önceki çalışmalarımızda da bahsettiğimiz bir figür. Kimliği ve bölgedeki gelişmelerde oynadığı rolü ayrı bir çalışmada ele almacağımız için burada sadece Mustafa Kemal'in Kafkas Seddi'nin yıkma sürecinde de rol aldığı ve Fevzi Çakmak'ın önerisi ile Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmede, Mustafa Kemal'in; Fevzi Çakmak'ın Anadolu'ya geçirilmesini sağladıktan sonra Azerbaycan'a geçmesi emri üzerine bu görevini tamamlayıp bölgeye döndüğünü belirtelim.

⁷² Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)*, Ankara, 2002, bkz, s. 471-473.

adı ile anılan ve Gürcü, Ermeni ve Azeri Türklerin oluşturduğu Seym, özerk bir yönetim şekillenmişti. Bu yönetim Rusya'dan tam olarak bağımsızlığını ilan etmemekle birlikte, Bolşeviklerin devirdiği Menşevik eğilimlilerin çoğunlukta idi.

Bunun üzerine 3. Ordumuz Kafkas cephesinde 12 Şubat 1918 tarihinde ileri harekate başlamış, 13 Şubat'ta Erzincan, 20 Şubat'ta Bayburt, 24 Şubat'ta Trabzon, 25 Şubat'ta Aşkale ve 12 Mart'ta Erzurum geri alınmıştı. Türk Ordusunun ilerlediği yol üzerinde ve çevre köyler Ermenilerin katlettiği Türklerin cesetleri ile dolu idi.⁷³ Bayburt'ta olduğu gibi çoğu yerde Türkler mağazalara, camilere doldurulmuş ve ateşe verilerek yakılmıştı.⁷⁴

Bu gelişmeler olurken Brest-Litovsk'ta Bolşeviklerle yapılan görüşmeler anlaşma ile sonuçlanmış ve 3 Mart 1918 de anlaşma imzalanmıştı. Güney Kafkasya'daki yönetim 3lü bir koalisyon olduğu için koalisyonun Gürcü ve Ermeni tarafları Brest-Litovsk'ta varılan anlaşmayı kabul etmek istemiyorlardı. Vehip Paşa, Tiflis'teki Seym'e; Brest-Litovsk'ta Osmanlı Devleti'ne bırakılan Batum-Ardahan-Kars bölgesinin ne zaman boşaltılacağını soran telgrafi Tiflis'te yankı bulmuş ve Seym, barış görüşmeleri için heyeti Trabzon'a göndermeyi kabul etmişti.⁷⁵ Bunun üzerine Trabzon'da bir Barış Konferansı toplanmasına karar verildi.

Kafkas Berisinde oluşan yeni idari yapıda mevcut, Gürcü, Ermeni ve Azeri delegelerin katılımı ile Trabzon'da. 12-21 Mart tarihleri arasında bir konferans düzenlendi. 5 oturum ve heyetler arası özel görüşmelerde Gürcü ve Ermeni tarafları Brest-Litovsk'ta yapılan anlaşmaya itirazlarını sürdürmeye devam ediyordu. Azerbaycan ve Bakü bölgesinden yeni katliam haberleri gelmeye başladı.

Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgelerde Ruslardan kalan silahlarla silahlanmış olan halk, İslam komitesini teşkil eden önderlerin organizasyonu ile kendi kasabalarındaki silahlı Ermenileri enterne edip silahsızlandırmış ve kontrolü ele geçirmişti. Silahlı güç olarak şehirde bulunan Ermeniler bu kasabalardan ayrılmış, Ermenilerin çoğunlukta olduğu köylere ve dağlık alanlara doğru çekilmişti. Bu kapsamda Üç Sancak bölgesinde 19 Mart'ta Ardahan İslam Komitesinin organizasyonu ile şehir merkezinde kontrol sağlanmıştı.

⁷³ Bölgenin geri alınmasından sonra bir grup Avrupalı gazeteci ile birlikte bölgeye giden Ahmet Refik'in yazdıklarına göre; vaktiyle 20.000 nüfusu olan Erzincan'da şimdi 3-4 bin kişi bile kalmamış. Kananlar fakir ve acizler. Bunların de yedi yüze yakın kısmı Ermeniler tarafından kesilmiş, öldürülmüş, yakılmış ve kuyulara atılmış. (13 Şubat'ta) geri alınan Erzincan da şimdi (2 Mayıs) ölümlerin toplanması hala bitmemişti." Bkz. Ahmet Refik Kafkas, *Yollarında hatıralar ve Tahassürler*, Yay haz. Ahmet Tavan, İzmit, 2012, bkz. s. 37. Benzer hikayeler Bayburt, Erzurum ve bölgedeki tüm yerleşimler için aynıdır.

⁷⁴ Mehmet Bilgin, "Ermenilerin Bayburt'ta Yaptığı Katliamlar", *Beyaz Şehir*, S. 26, Nisan-Mayıs-Haziran, 2018, s. 96-103. Erzurum'da yayınlanan Beyaz Şehir dergisininin 26. Sayısı Ermenilerin bölgedeki katliamları konu alan makalelerden oluşan özel bir sayı niteliğindedir.

⁷⁵ Şahin, *Age*, s. 224-244.

Bolşevikler Bakü hariç Kafkasya'da hiçbir yerde hakim değillerdi. Çar yönetimince siyasi faaliyetleri nedeniyle tutuklanan ve 1917 Şubat ihtilali sonrası serbest kalan ve Bakü Sovyeti başkanlığına seçilen Ermeni asıllı Bolşevik Stephan Şaumyan,⁷⁶ Ekim-1917 devrimi sonrasında Lenin tarafından Bakü Halk Komiserleri Konseyi Başkanı ve Kafkaslar Olağanüstü Komiseri olarak atanmıştı. Kafkasya'da Sovyet idaresi kurmak için Lenin tarafından görevlendirilen, fakat Tiflis'te başarı elde edemeyen Şaumyan, 20 Şubat 1918'de Menşevikler tarafından hapsedildiği Tiflis'ten kaçarak Bakü'ye geldi.

Bakü'de Bakü Sovyeti başkanlığına seçilen Stephan Şaumyan, Trabzon'da Kafkasya yönetimi ile barış görüşmeleri yapıldığı günlerde, Bolşevik ve Taşnaklar Bakü ve çevresinde 18-21 Mart 1918 tarihleri arasındaki üç günde, erkek, kadın çocuk demeden 12.000'den fazla Azeri Türkünü⁷⁷ katlederek bir soykırıma imza attı⁷⁸ ve Bakü'ye el koydu.

Şaumyan, Lenin'in verdiği görevle 20 Haziran 1918 de Bakü petrolerini devletleştirdi. Bolşevikler, Güney Kafkasya'nın diğer yerlerinde etkin olamamış ise de Bakü petroleri ellerinde idi. Bakü'den Hazar Denizi yolu ile Bolşeviklere gönderdiği petrol törenlerle karşılandı.

Trabzon'da görüşmelerin tıkandığı sırada, Türk ordusu da Üç Sancak bölgesine ileri harekate hazırlanmaktaydı. Bu kapsamda Arhavi'de bulunan İki taburlu 123. Piyade Alayı; 110.

⁷⁶ *Stephan Georgieviç Şaumyan: (1878-1918)* Tiflis'te doğdu. Avrupa'da eğitim gördü. Şubat devriminden sonra Bakü Sovyeti başkanlığı yaptı. Bolşevik Partisi Merkez Komitesine seçildi. Bolşevikler iktidarı ele geçirdiğinde Kafkasya Komiserliğine atandı. İngilizler 1918 yılında Bakü'yü işgal edince, 26 halk komiseri ile birlikte idam edildi.

⁷⁷ Musa Gasımov, "Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisinin Mücadelesi:1918 Yılı", *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel Sayısı, C. 7, S. 1, İlkbahar-2001, s. 18-55.

⁷⁸ Vasıf Qafarov, *Türk-Rusya İlişkilerinde Azerbaycan Meselesi 1917-1922*, Çev. Eldeniz Recebov, İstanbul, 2018, s. 87.

Kafkas Alay Komutan vekili olarak görev yapmakta olan Binbaşı Hüseyin Avni Alparslan Bey⁷⁹ komutasına verildi ve Ardahan'a gönderildi.⁸⁰

Ermeni katliamlarının kesintisiz sürdüğü Üç Sancak üzerine ileri hareket için hazırlıklar tamamlandı ve Türk birlikleri Savaşın başındaki Osmanlı-Rus sınırını aşarak, 25 Mart Pazartesi günü Oltu'ya girdiler. Trabzon'da görüşmeler kesilince bazı delegeler Seym'e bilgi vermek ve görüşmeler yapmak üzere Tiflis'e gitmişti. Tiflis'e giden delegeler 5 Nisan'da dönünce, Trabzon'daki görüşmeler tekrar başladı. Tiflis'te izahat veren heyet başkanı Çhenkeli; yetkileri artırılmış bir şekilde 5 Nisan'da Trabzon'a dönmüştü. 5 Nisan'da yapılan son toplantıda Çhenkeli, Brest-Litovsk'ta Türk tarafına bırakılan topraklar üzerinde pazarlıkla bir sonuç elde etmek için uğraşarak sonuç almaya çalıştı.

Geçen süre zarfında, Kuzey Kafkasya'dan⁸¹ bir heyet önce Tiflis'e, oradan da Batum yolu ile Trabzon'a gelmişti. 6 Nisan'da Türk tarafı, Kafkas Berisi heyetinden, Brest-Litovsk'ta varılan anlaşmanın kabulü istendi ve Trans Kafkas Komiserliği ve Seym'in Rusya'dan ayrıldığını açıkça ilan ederek görüşmelere devam etmesi tavsiye edildi. Bunun üzerine görüşmeler kesildi ve gelen heyet Tiflis'e döndü.⁸² İleri harekate devam eden Türk kuvvetleri

⁷⁹ Milli kahramanlarımızdan olan Tirebolulu Alparslan Bey, Harbiye'den yetişme, aynı zamanda II. Meşrutiyet döneminin sağlam Türkçülerindedir. Cesur ve kudretli bir kumandan olduğu kadar, değerli bir Türkolog ve fikir adamı aynı zamanda Birinci Dünya savaşına Teşklât-ı Mahsûsa'nın gönüllü müfrezeye komutanı olarak iştirak eden, seçkin subaylardan biri idi. 1916 da Kop savunmasında gösterdiği cesaret ve kahramanlıklarla Fevzi Çakmak'ın da dikkatini çeken bu kahraman asker, Türkoloji ilmine ilgi duyuyor ve bu konuda çalışmalar yapıyordu. "Kayı Han mı? Kaya Han mı?" makalesi Türk Yurdu Dergisi'nin Mart 1331 (Mart-Nisan 1915) 8. Cilt, 391. sayımın 2547-2550 sayfaları arasında yayınlanmıştı. Aynı derginin Haziran 1331'de yayınlanan 8. Cilt, 7. Sayısının 122-127 sayfaları arasında Tirebolulu Alparslan'ın "Türk Bayramlarından Ot Göçü" başlıklı bir yazısı vardır. Alparslan Bey, bir yandan savaşırken diğer yandan da önemini bugün bile koruyan değerli makaleler yazmıştır. 1920 yılında, Giresun Askerlik Şubesi Başkanı iken, birçok gazete ve dergide Milli Mücadeleyi destekleyen yazıları yayımlandı. Giresun'da Tirebolulu Alparslan imzası ile "Trabzon İli Laz mı? Türk mü?" adlı değerli bir eser yazdı. Kendi cebinden masraflarını ödeyerek 10. 000 adet bastırıldığı bu eseri Rum, Ermeni ve Gürcü iddialarına karşı ücretsiz olarak dağıttı. Bu değerli eserin içindeki bilgiler, günümüzde de geçerliliğini korumakta ve günümüzdeki tartışmalara da ışık tutmaktadır. Giresun'da Şube Reisi olduğu günlerde, Topal Osman ile kurdukları 42. ve 47. alaylarla birlikte alay komutanı olarak Kurtuluş Savaşına iştirak etmek üzere Ankara'ya giderken, Samsun-Merzifon bölgesini Pontuscu çetelerden temizledi ve 42. Alay kumandanı olarak Sakarya Meydan Savaşı'na katıldı. 14 Eylül 1921 tarihinde Gökgöz Dağı'nın güney sırtlarında yaralandı ve şehit oldu. Bkz. İsmail Hacıfettahoğlu, *Sakarya Şehidi Binbaşı Hüseyin Avni Bey -Tirebolulu Alparslan- Hayatı ve Eserleri Trabzon İli Laz mı Türk mü*, Ankara, 1999, s, 23.

⁸⁰ Hakkı Altınbilek- Naci Kır, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı C. II*, Ankara, 1993, s. 483.

⁸¹ 1917 Rus ihtilalinden sonra; Çeçen, İnguş, Çerkes, Nogay, Osetin, Abaza, Kumuk, Balkar, Karaçay, Kabartay ve Türkmenlerden oluşan Kuzey Kafkasya halkları Dağıstan Kavimler Birliği adıyla bir teşkilat kurmuşlardı. Bolşevikler, hükümet merkezi olan Vladikafkas'ı işgal ederek burada bir yönetim oluşturdular. Bunun üzerine bölge halkı müstakil bir devlet olduğunu ilan ve bu konuda Türkiye'den destek istemeye karar verdi. Dağıstan adını alan bu devlet Tiflis merkezli Kafkas Berisi konfederasyonuna girerek Rusya'ya karşı güç birliği oluşturmayı hedefliyordu. Fakat bu konfederasyonun içine girseler bile Osmanlı Devleti'nin himayesinde kalmak istiyorlardı. Bkz. Enis Şahin, "Trabzon ve Batum Konferanslarında Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlığı İle İlgili Gelişmeler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Erzurum, 1996, s. 71-88.

⁸² Şahin, Age, s.365-366.

14 Nisan'da Batum'a, 25 Nisan'da Kars'a girmişlerdi. Tiflis'teki yönetim bu gelişmeler üzerine Trabzon'da başlayan barış görüşmelerine bu defa Batum'da devam kararı aldı.

11 Mayıs 1918 tarihinde Batum'da başlayan görüşmeler 18-19 Mayıs'ta kesildi. Kafkas Berisindeki federatif yapı 22 Mayıs 1918 de çözülmüş, mecliste Gürcü, Ermeni ve Azeri olmak üzere üç ayrı fraksiyon oluşmuştu. 26 Mayıs'ta Seym son toplantısını yaparak üç aylık bir faaliyet döneminden sonra kendini feshetti.

Almanlar da bu gelişmelerden endişelendiği için, Gürcistan ile siyasi ve askeri ilişkilerini geliştirmek kararındaydı. Batum'un kuzeyinde ve Karadeniz kıyısındaki Poti de, Gürcü Hükümetinin ilk başkanı Noe Ramişvili ve Çenkeli, Almanya temsilcisi Von Loslov ile görüşerek, 28 Mayıs 1918 de Gürcü-Alman ittifak anlaşmasını imzalamıştı. Anlaşma Türk tarafının zararına maddeler de içermekteydi.⁸³

Gelişmeleri izleyen Enver Paşa, bölgedeki Osmanlı kuvvetlerini yeniden düzenledi ve Şark Orduları Grubu adı altında III., VI. ve IX. ordulardan oluşan bir yeni bir kuvvet meydana getirmişti. Grubun başına Vehip Paşa, Vehip Paşa'dan boşalan III. Ordu komutanlığına Vehip Paşa'nın kardeşi Esat Paşa, VI. Ordu'ya Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa, IX. Ordu'ya da Yakup Şevki Paşa atanmıştı.

Bu gelişmeler olurken kuvvetlerimiz tarafından geri alınan Batum'da yapılan barış konferansında üçlü koalisyon olan Seym yönetimini oluşturan kanatların ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmeleri yönünde cesaretlendirilmişti. 26 Mayıs 1918 de Gürcistan, 28 Mayıs'ta da Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etti. Bu devletlerin sınırları çizilmiş ve hepsiyle teker teker anlaşma imzalanarak bu devletler tanınmıştı. Batum'daki barış konferansında Kuzey Kafkasya'dan da temsilciler de bulunmakta idi. Bunlarla yapılan görüşmelerde o bölgede kurulan Dağıstan Cumhuriyeti de tanınmış ve çeşitli anlaşmalar imzalanmıştı.

İlk görüşme, 29 Mayıs'ta Batum'a gelen Ermeni heyeti ile yapıldı. Burada izlenen akılcı politikalar, taraflarla üzere 4 ve 8 Haziran tarihlerinde toplam 20 adet çeşitli anlaşma imzalanması ile sonuçlanmıştı.⁸⁴ Bu anlaşmalarla amaçlanan, Ermenistan ve Gürcistan'ın Türkiye'ye tehdit teşkil etmeyecek şekilde kuruluşlarını gerçekleştirmesinin sağlanmasıydı. Gürcü ve Ermeni kanatları tarafından Trabzon'da yapılan Barış Konferansın kabul görmediği için, Kafkas Cephesi'nde ileri harekete geçen birliklerimiz Üç Sancak topraklarının Ermeni ve Gürcü kuvvetlerinden geri almış ve yapılan halk oylaması sonucu halkın Osmanlı yönetimini

⁸³ Yel, *Agm*, s. 928.

⁸⁴ Bkz. Cem Ender Arslanoğlu, *Kars Millî-İslam Şurası (5.11.1918- 17.1.1919) ve Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi 18 Ocak-13 Nisan 1919*, Ankara, 1986.

tercih etmesi üzerine, kurulmuş mahalli şura yönetimlerince bir müddet yönetilmiş bölgede Osmanlı yönetimi tekrar tesis edilmişti.

Batum'da Kafkasya'ya yeni bir şekil verilmesi başta İngiltere olmak üzere, Sovyetler ve müttefikimiz olan Almanya'nın da kabullenemediği bir durumdu. Görüşmelerde temsilci bulundurmalarına ve Gürcistan'ı bağımsızlık için cesaretlendirip, gizli bir anlaşma imzalamalarına rağmen Almanlar da Türklerin, Kafkasya'da oyun kurucu olup ve özellikle Kafkas petrolü üzerinde kontrol kurmasından rahatsızlık duymuşlardı.

Ermenistan ise bir yandan Bolşevik Rusya, diğer yandan da İngiliz desteği arayışında, ama her halükarda Güney Kafkasya'daki Türkleri her ne bahasına olursa olsun soykırıma uğratarak topraklarını ele geçirme uğraşında idi. Özellikle Taşaklar, Osmanlı coğrafyasında terör ve katliamlarla sahne aldıktan sonra, bu soykırımcı rollerini Orta Asya'dan Balkanlara kadar Türklerin bulunduğu her coğrafyada sergilemişler on binlerce Türkü öldürüp Ermeni halkından başka her türlü emperyalist gücün kılıcı olmuşlardı.

Çarlık yönetimindeki Transkafkasya/Maverayı Kafkas/Güney Kafkasya Vilayetinin durumu⁸⁵ ve Brest-Litovsk'ta elde edilen hakların bölgeye yansımaları sürecini ele alan çalışmalar⁸⁶ mevcuttur. Bu nedenle bu bölgedeki milli mücadelenin Üç Sancak coğrafyasında kendine has bir süreci, olayları ve şahısları vardır.

Mütareke Sonrası Doğu Anadolu'daki Milli Mücadele Temelli Yapılanmalar Ve Bulunmasına İzin Verilen Türk Kuvvetleri

Mondros Mütarekesi sonrası Türk birliklerinin Üç Sancak bölgesini boşaltarak eski hududa çekilmesi gerektiğini ileri süren İngilizlerin tavrı üzerinde bölgeden sorumlu olan IX. Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa bir yandan bölgenin boşaltılmasını geciktirmeye çalışırken bir yandan da bölge halkını teşkilatlandırmaya çalışmakta idi.

⁸⁵ Rusya'da devrim Çarlık Yönetimine karşı muhalefet yapan tüm grupların da desteği ile gerçekleşmiş ve Çarlığa son veren Devrim sonrası Menşevik ve liberallerin çoğunlukta olduğu bir yönetim kurulmuştu. Fakat, devrime rağmen tüm halkı sokaklara döken sorunların çözümü konusunda ortaya bir çözüm konamamıştı. Devrim yönetiminin sorunları çözmek adına adım atamaması bir yana, devrim yönetiminin tüm sorunların anası durumundaki savaşa devam kararı başlangıçta azınlıkta olan Bolşeviklerin destek kazanıp Menşevik yönetimin devrilmesi ile sonuçlanmıştır. Barış vaadi ile yönetime el koyan Bolşevikleri barış yolundaki çağrılarına Rusya'nın savaşta aynı cephede birlikte savaştığı İngiltere ve Fransa tarafından ret edilirken, savaştığı Almanya savaşa son vermek adına elini uzatmış ve Brest-Litovsk'ta görüşmeler başlamıştır.

⁸⁶ Selami Kılıç, *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul, 1998. Ayr. Bkz. Nebahat Aslan, "Brest Litovsk'tan Milli Mücadeleye Kars'ta Siyasi ve Askeri Gelişmeler", *International Journal Of Russian Studies*, C. 8, S. 2, Temmuz-2019, s. 104-121. Ayr. bkz. Mehmet Bilgin, Rusya'da Devrimler Süreci (12 Mart 1917-6 Kasım 1917) ve Kafkasya'daki Yansımaları", *Turan*, S. 38, 2019, s. 11-32.

Aslında Üç Sancak bölgesindeki Müslüman halk temelli ilk örgütlenme 1909 yılında Pasinler merkezli kurulmuş olan “**Canbizar**”⁸⁷ teşkilatlanmasıdır. Rusya’da Şubat-1917 devriminden sonra bölgede ortaya çıkan ilk örgütlenme Bakü’de kurulmuş bulunan ve savaş nedeniyle önemli soykırım ve tahribata uğramış olan Üç Sancak ve Rus işgaline giren Doğu Anadolu topraklarındaki yerleşimlere yardım amacıyla faaliyet gösteren Bakü İslam Cemiyeti Hayriyesi’nin şubelerinin açılması ve bu cemiyet etrafındaki örgütlenmedir. Bunu yine Azerbaycan ilişkili, önce gizli daha sonrada açık olarak faaliyet gösteren Milli İslam Şuraları şubelerinin açılması izler.

Bu çerçevede; Batum, Ardahan ve Kars sancakları ve kazalarında İslam şuraları kurulmuştur. Bu şuralar, Güney Kafkasya’da Rus askerinin disiplinin bozulması ve Çarlık rejiminin çökerek sonlandırılması döneminde şekillenmiş ve faaliyet göstermiştir. Bu örgütlenmelerin temel hedefleri, bu kaos ortamında maruz kaldıkları Ermeni kırımından kurtulmak, daha sonra temsilciler belirleyerek Güney Kafkasya’da oluşan Tiflis Merkezli idari yapı içinde temsil edilmelerini sağlamak şeklinde olmuştur.

Rusya ile Kafkasya cephesinde olan çatışmaları sonlandırmak ve işgal edilmiş toprakların boşatılmasını sağlamak için Ekim-1917 devrimi ile Petersburg da iktidara el koymuş olan Bolşevik yönetiminin barış çağrısına cevap verilmesi ile başlatılan Brest Litovsk görüşmeleri, 3 Mart 1918 de imzalanan barış antlaşması ile sonuçlanmıştı. Antlaşmaya göre yapılacak referandumun sonuçlarına göre Üç Sancak geri verilecekti. Güney Kafkasya’da devrimler sonrası oluşan yapı bu, anlaşmayı tanımak istemediği ve Ermeniler bölgede katliam yaparak elde tuttuğu alanları genişletmek için katliamlar yapmaya devam ettiği için, Türk ordusu müdahale ederek, önce Rus işgalindeki toprakları, daha sonra da Üç Sancak topraklarını işgalci güçlerden geri almıştı. Yapılan referandumda bölge halkı Osmanlı yönetimini tercih edince, bölgede Osmanlı yönetimi kurulmuştu.

Bu arada belirtilmesi gereken husus Çarlık Rusya’nın ve çarlığı devirip sonlandıran Şubat-1917 devriminin devamı gibi davranan Güney Kafkasya’daki idari yapı, Trabzon’da yapılan barış konferansında Ekim Devrimi ile yönetime el koyan Bolşevik yönetimini tanımadığı gibi, onunla yapılan görüşmelerde ortaya çıkan barış koşullarını da kabule yanaşmamıştı.

Bunun üzerine önce Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Doğu Anadolu’da işgal altındaki toprakları, daha sonra da Üç sancak bölgesini geri almak üzere askeri hareket başlatılmıştı.

⁸⁷ Ermeniler Canfeda/Canfida örgütünü kurarak Türklere saldırmaya başlayınca Türkler de bunun karşılığında Canbizar’ı kurarak cevap vermişti.

Askeri hareketin hedefleri arasında 1828-29 Osmanlı Savaşında elimizden çıkan Ahıska ve Ahılkelek toprakları da vardı.

Trabzon'dan sonra Batum'da düzenlenen 2. Barış konferansı esnasında, Güney Kafkasya'daki 3 etnik yapıli koalisyon, yaşanan bazı gelişmelerden sonra bağımsız üç devlet olarak karşımıza oturdu. Kafkasya'daki bu yeni yönetimlere, fiili durum kabul ettirildiği gibi kendi aralarındaki sınır problemlerinin çoğu da halledildi.

Fakat Mondros Mütarekesi sonrası süreç tersine dönüp çekilme başlayınca bölge halkı önceden bildiğimiz tehdit ve tehlikelerle tekrar karşı karşıya kalmıştı. Çünkü Ermenistan mevcut nüfus yerleşimlerine göre sınırları çizildiği, bu durumun dışarıdan gelerek Ermenistan'a yerleşeklere göre ihtiyaca cevap vermediği iddiasıyla Gürcistan, Azerbaycan, Üç Sancak ve Doğu Anadolu'da toprak isteklerini yinelemeye ve Türk askerinin boşalttığı bölgelerde Türk köylerine saldırıp göçe mecbur etmek için işe başladılar.

Bu durumda boşaltılan topraklarda Ermeni saldırılarına karşı ilk teşkilatlanma 3. Tümen Komutanı Yarbay Halit Bey'in Ahıska'dan çekilme emri aldığı zaman Ahıska'da oldu. Ahıska ve Ahılkelek'te bölge halkını yönetmek ve saldırılar karşısında güvenliğini sağlamak üzere 29 Ekim 1918 tarihi itibarı ile Ahıska Hükümet-i Muvakatası ve Milli İştisare Meclisi adıyla 12 kişilik bir komite/hükümet kurulmuştu.⁸⁸ Bu bölgedeki yapılanma Gürcü ya da Ermeni istilasına ve katliamlarına karşı kendini savunma amaçlı idi. Tek destekçileri ise bölgeyi boşaltan Türk birlikleri idi.

Tıpkı Rus ordusu bölgeyi boşaltırken, diğeri subayların Ermeni ve Gürcüleri askeri olarak teşkilatlandırarak silahlandırması karşısında orduda bulunan Müslüman subay ve askerlerin ellerindeki hafif silahları bölgedeki Müslüman köylülere vermesinde olduğu gibi, Türk askerleri de; bölgeyi boşaltırken, bizi bırakıp gitmeyin diye önlerine çıkan köylülere hafif silahlarını veriyorlardı.

3 Kasım'da Iğdır merkezli Aras Hükümeti örgütlenmesini tamamlayarak kuruldu. Yabancı kuvvetlerin işgalleri ve uygulamaları karşısında oluşan bu tür yapılanmalara, 5 Kasım'da Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey başkanlığındaki Kars İslami Şurası katılmıştı.⁸⁹ 8 kişilik geçici bu heyet 14 Kasım 1918 de I. Kars Kongresini toplayarak Kepenekçi Emin Ağa⁹⁰ başkanlığında "Milli İslam Şurası Merkez-i Umumisi" adıyla yeni bir halk hükümeti/Şura

⁸⁸ Mustafa Sarı, *Türkiye Kafkas İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Ankara, 2015, s. 320.; Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C.1, İstanbul, 1953, s. 557-557. Ayr Bkz. Fahrettin Kırzioğlu, *Milli Mücadelede Kars*, 1. Kitap. İstanbul 1960. Seyithan Altaş, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989. Bkz. s. 24.

⁸⁹ Sarı, *Age*, s. 320.

⁹⁰ Şüreddin Memmedli, Mustafa Tanrıverdi, "Kars İslam Şura'sının İlk Reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mecmuası*, S. 2, Sonbahar-2008, s. 165-180.

kuruldu. IX. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa şehri boşaltırken birçok depoyu bu yerel hükümet yani Kars Milli İslam Şurası yetkililerine teslim etti. Üç Sancak'ta mevcut kaza ve nahiyelerde şubeler açmaya başlamıştı.

30 Kasım tarihinde çevre yerlerden gelen 60 temsilcinin katılımıyla Kars'ta daha büyük bir şura toplandı. Bu yapılanma Ahıska ve Aras hükümetlerinin de katılımıyla daha geniş bir bölgeyi kapsamaktaydı. 3 gün süren şura çalışmaları esnasında 10 temsilci daha katılarak toplam 70 temsilci, 30 Kasım-2 Aralık 1918 tarihleri arasında çalışan kongre bölgesel haklarını savunabilmek için bazı kararlar aldı. Buna göre, teşkilatlanma tüm Üç Sancak topraklarına yayılacak, dışarıdan gelerek Üç Sancak topraklarına el koymaya çalışan Gürcü ve Ermeni kuvvetlerine karşı mücadele edilecekti.

1 Aralık 1918 de Batum'a gelen İngiliz filosu⁹¹ 17 Aralık'ta 7000 asker çıkartarak Batum'u işgal eden İngilizler, tren yolu ile Tiflis üzerinden Kars'a askeri birlik göndermişti. İngilizler Kafkasya'yı işgale başlarken, 3. Tümen Komutanı Yarbay Halit Bey, 3-5 Ocak 1919 tarihinde 1. Ardahan Kongresini 8 delege ile topladı. Bölgedeki gelişmeleri değerlendirerek teşkilatlanma ve mücadele için çok önemli kararlar alınmış ve süratle uygulamaya konmuştu. 1. Ardahan Kongresinin en önemli karar bölge halkının silah teslimini reddedip, gerekirse silahlı mücadele etme kararıdır.

Ardahan'daki kongreyi toplayan ve başkanlık yapan, Yarbay Halit Bey, bölgeyi boşaltma emri almıştı. Şüphesiz tüm bunlar bölgenin Türk askeri tarafından boşaltılmasını geciktirmeye çalışan IX. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın inisiyatif vermesiyle oluyordu. Bu gelişmeler olurken, İngiliz generali Walker 7 Ocak'ta Tiflis'ten trenle Kars'a gelerek Yakup Şevki Paşa ile görüşmüş, 12 Ocakta İngiliz birlikleri ile gelecek olan 7 Ermeni'ye, şehrin teslim edilmesini, ayrıca bölgedeki demiryollarının kontrolünün de Ermenilere teslim edilmesini istemişti.

Gelişmelerin seyri kadar sürati de dikkat çekiciydi. İngilizlerin niyeti açıktı. Çağrılan delegelerin gelmesi ile vakit geçirmeden 7-9 Ocak 1919 tarihleri arasında, yeni gelen delegelerin de iştirakiyle 2. Ardahan Kongresi toplandı. Mevcut gelişmeler ve bunlara karşılık izlenecek yol ve görev taksimi netleşmişti.

Bu durum Ardahan'da ilave delegelerin de katılımı ile yapılan 3. Bir Kongre⁹² ile yeniden ele alınmış ve tüm Üç Sancak toprakları için esas olacak kararlar alınmıştı. 14 Ocak'ta

⁹¹ İngiliz filusunun 1 Aralık'ta Batum'a gelmesi ile ilgili bkz. Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara, 1989, s. 77. Ayr. Bkz, Sarı, Age, s. 320.

⁹² Mehmet Bilgin, "Yüzyıl Sonra Ardahan Kongrelerine Bakmak", *100. Yılında Ardahan Kongreleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (20-22 Şubat 2019)*, Ed. Makbule Sarıkaya, Ankara, 2019, s.63-113.

yapılan bu kongre kararlarına göre Kars'ta tüm Üç Sancak topraklarında söz sahibi Güney Batı Kafkasya Cumhuriyeti adıyla yeni bir hükümet ilan edilecek, bağımsız olacak bu devlet demokratik şekilde teşkil edilen meclisle idare edilecek, Devletin Cumhurbaşkanı ise Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Bey olacaktır. Batum'da yayınlanan Sadâ-yı Millet, Trabzon'da yayınlanan İstikbal ve Erzurum'da yayınlanan Albayrak gazeteleri ile bölge halkının haklı davasını ve sesi dünyaya duyurulacaktı.

Durumu realize etmek için çok acil olarak Kars'ta "Büyük Kars Kongresi" adıyla bir kongre toplandı. Çağrılan delegeleri gelmesi ile Büyük Kars Kongresi, 17/18 Ocak 1919 gecesi Vali Konağında toplanarak çalışmaya başladı. Cenub-i Garbi Hükümet-i Muvakata-i Milliyesi'nin kuruluş kararı alınarak Hükümet başkanlığına Cihangiroğlu İbrahim Bey, ardından hükümet üyeleri seçildi.

İbrahim Bey'in Kars'ta ilk teşkil ettiği hükümet/Kabine, kurucu bir hükümet olduğu içi "Cenüb-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakatası" yani geçici hükümet olarak ilan edildi. Çevrede daha önce kurulmuş olan İslami şuralar ve Aras Cumhuriyeti bu yeni yapıya dahil edilip kesin hudutlar, askeri teşkilatlanma, meclis çıkardığı yasalarla seçim ve temsil esaslarını belirledikten sonra da Cumhuriyetin ilan edildi. İlan edilen Hükümetin Parlamento Reisi Çıldırılı Dr. Esat (Oktay) Bey idi.⁹³

Türk ordusunun son postası Kars'ı boşaltmış ve şehir Milli İslam Şurası hükümetine teslim edilmişti. İngilizler ise daha bölgeyi işgal etmeden Üç Sancak topraklarını Ermeni ve Gürcüler arasında taksim etmişti. Bunun gerçekleşmesini sağlamak için gerekli personel ve askeri de Batum'a çıkartmıştı. Bu taksimata göre Kars'ın Ermenilere teslimini sağlamayı düşünüyordu. IX. Ordu komutanı şehri Milli İslam Şurasına teslim edilerek boşaltırken, Kars'ın milli yapılanması İngiliz askerleri ile birlikte gelen Ermenileri engellemiş ve sadece İngilizlerin şehre girmesine müsaade etmişti.

Bu duruma göre İngilizler; Ermenilere izin vermeyen ama İngilizlere izin veren yerli bir hükümet gücü ile karşılanmıştı. Tabi bu gelişmelerde, Kars ve çevresinde yaşayan Müslüman halkın gösteri, tavır ve davranışları önemli rol oynamıştı.

Aralarında İngilizlerin Kars'a vali olarak atadıkları Korganof'un da bulunduğu 50-60 kişilik Ermeni grubunu geri gönderilmesi ve 200 kişilik İngiliz askeri müfrezesinin yerel güçlerin izni ile Kars'a gelebilmesi gerçeği İngiliz generali Walker'i çok öfkelenmişti. Etrafa bağırp çağırıyordu. O'na Türk Ordusunun geri çekildiği, Kars'ta halkı temsilen bir hükümetin

⁹³ Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerde Hatıralarım*, Ankara,1998. Bkz. s. 221.

mevcut olduğu ve bu hükümetle muhatap olacağı bildirilince, susarak kabul edinmiş gibi göründü.

Daha önce Türk ordusu, Ahıska ve Ahılkelek'i boşaltmıştı. İngilizlerin taksimatına göre Ahıska Gürcülere Ahılkelek Ermenilere verilmişti. Gürcüler Ahılkelek'e de girmeye çalışınca Gürcü ve Ermeniler arasında çatışma çıkmıştı. Aralık sonu ve Ocak ayında devam eden çatışmalar İngiliz müdahalesi ile durdurulmuştu. Fakat Ahıskalılar bu süreçte kuvvetlerini toplayıp Gürcülere saldırmış ve Ahıskayı tekrar geri almıştı. Bunun üzerine Gürcüler 5 Şubat'ta bölgeyi boşaltıp geri çekilmişlerdi. Fakat çatışmalar İngilizlerin de müdahalesi ile Şubat ayı boyunca da devam etmişti.

Bölgedeki işler İngilizlerin istediği gibi gitmediği için Üç sancak topraklarını teslim edeceği güçleri askeri olarak düzenleyip Üç Sancak toprakları ve buraların yönetiminden sorumlu olan bağımsız devletin üzerine göndermişti. Fakat Gürcü ve Ermeniler arasında İngilizlerin yapmış olduğu paylaşıma göre paylarına düşen topraklar üzerinde bir savaş başlamıştı. 1 Mart'ta Azgur'u 2 Mart'ta Ahıskayı işgal eden Gürcülere Ahıska halkının yardımını istediği Cenûb-i Garbi Kafkas hükümetinin güçleri de karşı koymuştu. Mart ayı sonuna doğru Gürcüleri bozguna uğratan milli güçler Ahıska, Ahılkelek ve Azgur'u geri almıştı.

Bu askeri başarılarından sonra Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakatası 25 Mart tarihinde Meclis oturumunda alınan kararla bağımsızlığını ilan etmiş ve Cenûb-i Garbi /Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti adını almıştı.⁹⁴

İngilizler Kafkasya'da bir komuta değişikliği yaparak 10 Mart'ta Albay General Foresteir-Walker'in yerine General Thomson'u atamışlardı. Gürcü ve Ermeni temsilcileri ile Tifliste bir toplantı yapan Thomson Ermeni ve Gürcüler arasındaki tartışmalı topraklarda yeni düzenlemeler yaparak aralarındaki sorunu çözmüştü.

Bu kapsamda, Gürcülerin Ardahan üzerine yürümesini temin etmiş, Ardahan Gürcüler tarafından işgal edilirken, Kars'a yerleştiği İngiliz askerleri vasıtası ile 12 Nisan 1919'da Güney Batı Kafkasya Cumhuriyeti'nin Meclisini basarak idarecilerini tutuklayıp meclisi ve hükümeti dağıtmış ve 30 Mart'ta Ermenileri Kars'a yerleştirmişti. Müslüman halkın elindeki silahlar toplanırken, Kars'a 1500 piyade, 300 süvari ve bir top bataryasından oluşan bir Ermeni kuvveti yerleşmişti.⁹⁵

⁹⁴ Gökdemir, *Age*, s 147.

⁹⁵ Sarı, *Age*, s. 328.

Bu oldubittiği kabul etmeyen Üç Sancak topraklarının gerçek sahiplerinin buna cevabı, Osmanlı sınırına yakın ve Türklerin nüfus çoğunluğunu oluşturduğu bölgelerde şura yönetimleri kurarak özerk bir şekilde kendileri yönetmeye devam etmeleri olmuştur.

Bu çerçevede Haşim Oğlu Yusuf Ziya Bey başkanlığında Oltu'da, Sarıkamış-Bozatlı Bekir (Kubadi) Bey başkanlığında Ortakale'de, Kulplu Şamil Bey Başkanlığında Tuzluca (Kulp) da Cengiz Bey başkanlığında Şahtahtı'nda ve Nahçıvan'da birer Şura hükümeti kurulmuştur.

Konunu bir de askeri boyutu vardı. Bölgedeki Milli Mücadele tarihini açıklayabilmek için bunun da bilinmesine ihtiyaç vardır. Üç Sancak, Ahıska ve Ahılkelek bölgesinden sorumlu olan IX. Ordu Mondros Mütarekesi ile kaldırılmış, bu orduya bağlı 3.,9., 11. Kafkas Tümenleri ile 12. Tümen yeni teşkil edilen 15. Kolorduya bağlanmıştır.⁹⁶ Kumandanlığına Kazım Karabekir'in atanacak olduğu 15. Kolordu; Kolordu merkezi Erzurum'da olmak üzere, Trabzon, Erzurum ve Van vilayetlerinin bölgelerinden sorumlu olacaktır.

Bu durumda 15. Kolordu komutanı, Yarbay Halit Bey (Deli Halit Paşa) komutasındaki 3. Kafkas Tümeni'ni 16 Mayıs 1919 tarihinde Oltu-Tortum- Narman bölgesinden çekerek Trabzon bölgesinde konuşlandırdı. Bu uygulama ile burada Pontos devleti kurmak isteyen Rum çetelerinin saldırılarına karşı bir tedbir de oluşturdu. 3. Tümene bağlı 8 Alay, Gümüşhane merkezli Bayburt, Gümüşhane, Torul hattında, 11. Alayı Hopa merkezli olarak hudut bölgesinde ve 7. Alayı Trabzon merkezli bölgeyi kontrol ediyordu.⁹⁷

Kuzeydoğu'dan gelecek Ermeni tehdidine karşı, Albay Rüştü (Paşa) Bey komutasında 9. Kafkas Tümeni Erzurum ve Hasankale bölgesinde, Yarbay Osman Nuri komutasındaki 12. Tümen Zivin, Horasan, Pasinler, Karaköse (Ağrı) bölgesinde, Kurmay Yarbay Cavit Bey komutasındaki 11. Kafkas Tümeni karargahı Van'da olmak üzere Doğubayazıt, Erciş ve Van bölgesinde ve Aras bölgesindeki üç Aşiret tugayı Aras-Van bölgesinde konuşlanmıştı. Muhtemel bir Kürt hareketine karşı Diyarbakır'da bulunan 13. Tümenle işbirliği halinde çalışacaklardı.

Kafkas Seddi

Doğu Anadolu'da verilen milli mücadeleyi açıklayabilmek için bilinmesi gereken üçüncü konu "Kafkas Seddi" meselesidir. Kafkas Seddi, İngilizlerin baş rolde olduğu ve yön

⁹⁶ İhsan Gedik, *Milli Mücadele'de 15. Kolordu*, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 1992.

⁹⁷ Gedik, *Agt*, s. 56.

verdiği bir itilaf devletleri projesiydi. Gelişmeleri ve izlenen mücadeleyi doğru açıklayabilmemiz için o dönemin şartlarına bir kere daha göz atmak durumundayız.

İngilizler, Şubat-1917 devriminden sonra Rusya’da Çar yönetiminin sona erdirilmesini memnuniyetle izlerken,⁹⁸ ardından Bolşeviklerin Ekim devrimi ile yönetime el koyması ve sonrası gelişmeleri de endişe ve dikkatle izlemeye başlamışlardı. Bu gelişmeleri anlayabilmek için büyük güçlerin Kafkasya politikalarını da bilmek gerekmektedir.

1917 yılında gerçekleşen devrimler sürecinde, Şubat-1917 devrimi ile Rusya’da çarlık yönetimi çökmüş, Ekim-1917 Devrimi ile Bolşevikler, yönetime el koydukları zaman ise Rusya’nın savaştan çekildiğini açıklamışlardı. Bolşeviklerin oyun bozan bir diğer eylemi de çarlık yönetiminin ittifak devletleri ile yapmış olduğu gizli paylaşım anlaşmalarını açıklamış olmalarıdır. Gelişmeler İngilizlerin endişelerini giderek artırmıştı. Çünkü barış vaadi ile iktidara el koyan Bolşevikler; savaşa son vermek adına Almanlarla işbirliğine girmişlerdi.

1. Dünya Savaşı sürecinde Çarlık Rusya’nın müttefikleri olan İngiltere ve Fransa bu gelişmeleri endişeyle izlerken, kendi aralarında bazı görüşmeler yapıp yeni kararlar aldı ve Rusya’nın boşalttığı alanlarda yeniden taksimatlar yaptılar. 27 Kasım 1917 tarihinde, Fransa ve İngilizlerin yapmış oldukları bir anlaşmaya göre Kafkasya, İran’ın devamı olarak İngiltere’nin nüfuzu altına bırakılmıştı. Fakat gelişmeler devam ediyor ve Rusya’dan yeni haberler alındıkça ortaya yeni tablolar çıkıyordu.

Rusların Almanya ve müttefikleri ile başlattığı Brest-Litovsk barış görüşmeleri süreci ve 3 Mart 1918 de imzalanan anlaşma, bu tablodaki değişimlerde önemli belirleyicilerden biri idi. Anlaşma; Almanya ve Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’da önü açmıştı. Bu durumu değerlendiren Osmanlı yönetimi, Doğu Anadolu’da planlanan ileri harekatı geliştirme ve siyasi olarak Kafkasya’yı şekillendirmeye karar verdi.

Bu Rusya’nın Tiflis merkezli Güney Kafkasya vilayetinde devrimler sonrası şekillenmiş yönetimle temasa geçme Trabzon ve Batum’da toplanan barış konferansları süreçlerinde gelişirken, ortaya çıkan yeni durum ve yeni imkanlara göre tavır belirleme ve bir ileri aşamaya geçmek için hazır olma şeklinde tezahür ediyordu. Uygulama; diplomatik ilişkiler ile siyasi hedefler, askeri kuvvetlerin sevk organizasyonları⁹⁹ ile planlanan harekatların başarısı arasında mükemmel bir uyum vardı.

⁹⁸ Çarlık yönetiminin Rusya’da devre dışı kalması ile, savaşın başlangıcında Osmanlı’nın tasfiyesi ve topraklarının paylaşılması için yapılan anlaşmaların masada yeniden şekillendirilmesi imkanı elde ediyordu.

⁹⁹ Daha önce Kafkas Cephesinde mevcut kuvvetlerimiz 2 Kafkas Kolordusu şeklinde yeniden teşkilatlandırılmıştı. Bu yapı ile Doğu Anadolu’da Rus işgalindeki toprakları geri aldıktan sonra, bir önceki askeri organizasyonda bazı değişiklikler yapıldı. 9 Haziran 1918 de 1. Kafkas Kolordusu ile 4. Kolordu birleştirilerek 9. Ordu teşkil edildi ve kumandanlığına 2. Kafkas Kolordusu komutanı Yakup Şevki Paşa getirildi. 3. Ordu Batum’da Vehip Paşa’nın kardeşi Esat Paşa komutasında yeniden şekillendi. 3 ve 9. Ordular Şark Ordular Grubu olarak eski 3. Ordu

Almanya, Osmanlı devletinin Kafkasya'da umulandan çok daha etkin olduğu gözlemlenince, Kafkasya'ya doğru ileri harekate başlayacak olan Türklerin önünü kesmek için çalışmaya başlamıştı.¹⁰⁰ Bir yandan Gürcüleri ileri sürerek Türk askerinin Batum-Tiflis-Gence demiryolundan yararlanmasını engelliyor, bir yandan da Türkleri Bakü üzerine birlikte yürüme konusunda ikna etmek için zorluyor, bir yandan da Kafkasya'daki Alman asıllı köylüleri ve Esir Alman askerlerinden kuvvet oluşturuyordu.

Almanlar, Bakü petrolünün Türklerin kontrolüne geçmesini engellemek için açıkça çaba gösteriyordu.¹⁰¹ Bu çaba Gürcü ve Ermeni taraflarını kullanarak örtülü şekilde olsa da Türk-Alman askerleri açıkça karşı karşıya gelmiş ve Bugün Ermenistan'a bağlı Tashir kenti bölgesindeki Karakilis İstasyonunda 10 Haziran 1918'de Türk-Alman askerleri arasında açıkça çatışma yaşanmıştı.¹⁰²

Azerbaycan'ın talebi ile Türk kuvvetlerinin Bakü'ye yürümesi ve Bakü petrolünün Türk kuvvetlerinin eline düşmesi tehlikesi karşısında Sovyet Rusya ve Alman işbirliğinin de su üstüne çıkmasına vesile oldu. Almanlar Bakü'ye doğru ilerleyecek olan Türk birliklerinin içine Alman müfrezesi yerleştirilmesini istemiş, fakat bu istek Azerbaycan'ın itirazı ile karşılaşmıştı. Bunun üzerine Gürcistan'daki Alman misyonunun komutanı General von Kress, bir Alman taburunu Kafkas İslam Ordusu'na katılmak üzere yola çıkardı. Fakat bu taburun geçeceği yollardaki köprüler ve telgraf hatları imha edilerek tabur geri çevrildi. Çünkü Sovyetler ile Almanya arasında Bakü petrolünü paylaşma konusunda ön anlaşma sağlanmıştı. Yani yaşananların bir de perde arkası vardı.

Komutanı Vehip Paşa'nın emrinde idi. Elviye-i Selase ve 1828-29 Osmanlı Rus Savaşında kaybedilen Ahıska bölgesinin geri alınmasından sonra Şark Ordular grup komutanlığında bir değişiklik yapıldı. 6. Ordu Komutanı Halil Paşa Şark Orduları Grup komutanı oldu. Bu aşamada Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, Türk birliklerine ilave olarak Azerbaycan'da ve Kuzey Kafkasya'dan teşkil edecek kuvvetlerle birlikte faaliyet gösterecek olan Kafkas İslam Ordusu'nu kurmak ve yönetmek üzere bölgeye gönderildi. Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. General Fahri Belen, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri, V. Cilt. Ankara, 1967, s. 149-200

¹⁰⁰ Kafkaslarda Türk Alman çekişmesi ve çatışmasının aşamaları ve 23 Eylül 1918 tarihli gizli mutabakat anlaşması konularına daha geniş bir açıdan bakmak için bkz. Fuat Yıldırım, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya'da Türk-Alman rekabeti, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

¹⁰¹ "Almanlar; Osmanlıların Kafkas siyasetinde müttefiki değildi. O; bilhassa Kafkas işlerinde Osmanlılara müşkülât (zorluk, güçlük) çıkartıyor ve başta Gürcüler olmak üzere Kafkas milletlerinden bazılarını da bizim aleyhimize tahrik ediyordu. Almanya; Rusya'yı Şark Cephesinde sulha icbar (mecbur)etmiş ve ondan Lehistan, Finlandiya, Estonya, Litvanya vesaire gibi bir takım yeni yeni hükümetlerin doğmasına son derece yardım etmişti; binaenaleyh bunlara mukabil Kafkasya'da Rusya'ya mumaşat (birlikte hoş geçinmek) ediyor, onların acısını unutturmak istiyordu." Bkz. Rüştü, *Büyükharpte Bakü Yollarında 5. Kafkas Piyade Fırkası*, 93 sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, S. 34, Haziran 1934, İstanbul, bkz. s. 40

¹⁰² Yaralıların bulunduğu ve Alman askerlerinin esir alındığı bu çatışma için bkz. Emir Öngüner, Kafkas Cephesinde Osmanlı-Alman Rekabeti, *Eğitim Dergisi* S. 46, Nisan 2015. Ayr. bkz. Emir Öngüner, "Kafkasya Cephesi'nde Osmanlı Alman Rekabeti: 10 Haziran 1918- Vorontsovska Muharebesi", *Derin Tarih*, S. 39, Haziran 2015, s.112- 115, W. E. D. Allen ve Paul Muratoff, *Kafkas Harekatı, 1828-1921 Türk Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi*, Ankara, 1966, s. 444.

Enver Paşa, tüm yazışmalarının Alman kontrolünde olduğunu bildiği için, görünürde yanıltıcı emirler verse de Azerbaycan harekatı için Ordular grup komutanı yaptığı amcası Halil Paşa ve Kafkas İslam Ordusu komutanı olarak bölgede bulunan kardeşi Nuri Paşa ile gizli yollardan haberleşiyor gelişmeler hakkında bilgi veriyordu.¹⁰³

Ekim devrimi sonrası Rusya'da iç çatışma yaşandığı için, Bolşevikler henüz Kafkasya'ya kuvvet sevk edecek durumda değildi. Lenin Şaumyan'a Bakü'nün savunulması bu mümkün değilse petrol kuyularının ateşe verilmesini istemişti. Sovyet Rusya, Brest Liovsk anlaşması ile dostane ilişki içinde olduğu Almanya'yı kullanarak Almanların Türkleri durdurmasını temin etmek istediler.¹⁰⁴ Karşılığ Bakü petrollerinin paylaşılması konusunda bir ön anlaşmaydı. Ayrıca Brest-Litovsk anlaşmasını ihlal etmekle suçladığı Osmanlı'ya da diplomatik baskı uyguluyordu.¹⁰⁵

Türk kuvvetlerinin her şeye rağmen Bakü'ye doğru ilerlemeye devam etmesi, tüm dengeleri alt üst etmişti. Bunun üzerine Bakü'nün Bolşevik yöneticisi Ermeni asıllı Şaumyan'ın Ermeni ortakları olan Taşnaklar, Bakü için İran'da ki İngilizlerle gizli görüşmeler yapıp, İngilizleri Bakü'ye çağırdılar. Halk gösteriler yapıp Şaumyan'dan yönetimi devretmesini istedi. Bunun üzerine 31 Temmuz'da Bolşevikler yetkilerinden vaz geçerek yönetimi terk ettiler. Menşevik- Taşnak ve Bakü Hristiyanlarının koalisyonu Bakü'de yeni bir yönetim kurdu ve İran'dan Hazar Denizi yolu ile gelen İngilizler Bakü'yü işgal etti. Artık Sovyet Rusya'nın Bakü'de hiçbir gücü yoktu.

31 Temmuz itibarı ile Sovyet Rusya Bakü'de kontrolü kaybetmişti. Fakat bu durumu Almanlardan gizlemeyi tercih etti. Almanlar iki hafta gecikmeyle olaylardan haberdar olmuş, fakat habersizmiş gibi davranarak 27 Ağustos 1918 tarihinde Sovyet Rusya ile Bakü petrolleri konusunda bir anlaşma imzalamayı tercih etmişti. Anlaşmada Rusya Almanlara Bakü petrollerinin ¼ ünü vermeyi kabul ediyordu.

Türkler Bakü'ye doğru ilerlerken, İran'daki İngilizlerle ilişkiye geçilmiş ve Kafkas petrolleri Türklerin eline geçmesini engellemek için İngilizleri Bakü'ye çağırmış ve İngilizler Bakü'yü işgal etmişti. Kafkasya petrolleri Türklerin eline geçmesin diye önlerini kesmeye kalkan Almanlardan sonra, Kafkasya'da ilerleyen Türk ordusu karşısında tutunamayacağını anlayan Bakü Komünistleri de çekilmiş, başka cephelerde savaştıkları İngilizler, Bakü'ye

¹⁰³ Bkz. Vasıf Gafarov, "Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Kafkasya'da Osmanlı-Almanya Çatışması ve Osmanlı-Alman Protokolü", *ASOBİD Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2 Aralık-2017, s. 99-144, s.108.

¹⁰⁴ Gafarov, *Agm*, s.103-105.

¹⁰⁵ *Agm*, s. 110.

girmişti. Ama bu durum Nuri Paşa kumandasındaki Kafkas İslam Ordusu ise tüm bu gelişmelere rağmen ilerlemesini durdurmamıştı.

Tüm bu olaylardan anlaşılacağı gibi Sovyet Rusya, Almanya ve İngilizler Bakü'nün Türk kuvvetlerinin eline geçmemesi uğruna birbirleri ile düşman kulvarlarda olsalar da örtülü veya açık bir şekilde anlaşabilmekteydiler. Konu petrol olunca da her türlü entrika mubahtı. Almanlar, Bakü'yü İngilizlerin elinden almak için Türk tarafına müşterek operasyon tekliflerini yineliyordu. Bu defaki teklifleri, Türkler şehrin dışında beklerken Bakü'ye Alman askeri girecek ve Türkler petrolden pay alacaklar şeklinde maddeler içeriyordu.¹⁰⁶

Bakü'nün Alman askeri tarafından alınması Sovyet Rusya'nın da arzusu idi. Fakat ne yapacağını çok iyi bilen Nuri Paşa operasyonun komutasını doğrudan üzerine alarak 13 Eylül'de Bakü'ye taarruza geçti. İki gün süren taarruzlardan sonra İngiliz General L. Densterville askerleri ile birlikte Bakü'yü deniz yolu ile terk edip İran sahillerindeki Enzeli'ye çekildi. İngiliz askerlerinin çekilmesi üzerine Türklere karşı savaşan diğer gruplar da şehri terk etmeye başladı.

Türk Ordusu'nun Kafkas ileri hareketi, planlandığı gibi devam etti ve 15 Eylül'de Bakü'yü alarak gerçek sahibi olan Azerbaycan devletine verildi. Bu gelişme üzerine Azerbaycan devleti, geçici olarak Gence'de bulunan başkentini hemen Bakü'ye taşıdı. Fakat, daha sonra İttifak Devletleri'nin ard arda ateşkes isteyerek savaşı bırakması, Sovyet Rusya ve Kafkasya da İngilizler için yeni bir oyun alanı açmıştı. Tarihsel zamanın bu anında, yani 13 Ekim 1918 tarihinde¹⁰⁷

Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'nın da katılımıyla Derbent'te *Kuzey Kafkasya Cumhuriyetini* ilan edilmişti. Yani, Birinci Dünya Savaşı'nın son sahnesi açılırken, Osmanlı Devleti de 1. Dünya Savaşı arenasında oyun kurucu olarak yer aldığı Kafkasya'da; Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'da sonra dördüncü bağımsız devletin de kurulduğunu ilan etmişti.¹⁰⁸

¹⁰⁶ *Agm*, s. 115.

¹⁰⁷ Nâsır Yüceler, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, 2.bs. Ankara, 2002, s. 147.

¹⁰⁸ Osmanlı'nın Kafkasya'da oyun kuruculuğunu küçümsemek ve oyun kurucularını suçlamak hangi zihinlerin ürünüdür. Bu bizim konumuz değil. Ama bu tarihi gerçeğin anlaşılır olabilmesi adına bazı hatırlatmalar ve değerlendirmeler yapma gereği vardır. Prometheus'un ateşi tanrılardan çalıp insanlara vermesi mitolojik bir anlatımdır. Fakat benim de çocukluğunda bizzat yaşadığım toplumsal bir olay daha vardır. Özellikle yaylamızda kolay ateş yakabilmek için her zaman çıra veya gazyağı olmazdı. O zamanlarda nineler, akşamdan yanan ateşteki közleri, korunu sabaha kadar muhafaza edecek şekilde kül içinde gömerek saklardı. Sabah olunca bu ateş közleri içinden açığa çıkartılır ve etrafına yığılan çalı çırpı vasıtasıyla tekrar alevlendirilerek ateş sürdürülürdü. Komşuda duman tütmeye başlayınca, akşamdan köz gömmeyi ihmal etmiş, ya da yeterince enerjisi olmayan ağacın közü sabaha kadar dayanmadığı için komşular kapınızı çalar ve yanan ateşinizden köz isterdi. "Komşu komşunun külüne muhtaç" atasözü de buna işaret eder. Mustafa Kemal'in; "Arkadaşlar! Gidip Toros dağlarına bakınız, eğer orada tek bir Yörük çadırı görürseniz ve o çadırda bir duman tütüyorsa, şunu çok iyi bilin ki bu dünyada hiçbir güç ve

Mümkün olduğunca düşüncemizi şekillendirmiş algıların¹⁰⁹ etkisinde kalmadan, gerçek olgularla ve tarih ilminin gereği olan kronolojiyi kullanarak yolumuza devam edersek; bundan 8 gün sonra yani, 21 Ekim 1918 günü¹¹⁰ mütareke teklifimize cevap vermeyen İngiltere'yi mütareke teklifimizdeki samimiyetimize inandırmak için, Tevfik Paşa hükümeti Osmanlı ordularına Kuzey ve Güney Kafkasya'da elinde bulundurdukları topraklardan çekilmesi emri vermişti.¹¹¹

24 Ekim 1918 tarihli Genel Kurmay Başkanlığı emrinde ise Kafkasya'daki Elviye-i Selase dışında kalan toprakların en geç 6 hafta içinde boşaltılması gerektiği emri iletilecekti. Fakat Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Hükümeti ilan edilirken Biçerakov kuvvetleri şehrin 4 km uzağında idi ve Derbent Müfrezesinin kenti Biçerakof'a karşı savunamayacağı gerçeği ile karşı karşıya idiler. Bunun üzerine 15. Tümenin harekate devam etmesi, bütün Dağıstan'ın işgalcilerden kurtarılması kararı verildi.¹¹²

Fakat Kuzey Kafkasya'da işgalci Biçerakov Kuzey Kafkasya Cumhurbaşkanı Abdülmecit Çermoyef'in gönderdiği işgali altındaki Dağıstan topraklarını 20 Ekim'e kadar boşaltması isteğine tehdit içeren bir mektupla karşı vermişti. Mektubunda birkaç güne kadar Osmanlı Devleti'nin (Türklerin) teslim olacağını ve Türkleri bırakıp kendisi ile işbirliğine

kuvvet asla bizi yenemez" sözü de bunun ifadesidir. Nuri Paşa'nın Kafkasya'dan çekilmeden birkaç gün önce yaptığı da budur. Osmanlı da son neslin temsilcisi olan İttihatçılar da bu ateşi komşuyla paylaşmıştır.

¹⁰⁹ Bunun boş bir çaba olduğu şeklinde bir algı günümüzde de yaygındır. Algılarıyla yaşıyoruz gerçeğinin de farkında olarak Almanların Kafkasya'da kaç gün kalabildiklerini, savaşın galibi İngilizlerin Kafkasya da kaç gün kalabildiklerini, savaşın galiplerinden Fransa'nın Ukrayna, Kırım ya da Odesa'da kaç gün kalabildiklerini de sorgulamak lazımdır. Bunların hiçbirini için "*boş çaba*" demeyen zihniyet, mesele Türkiye'nin Kafkaslardaki hareketi olunca "Orada ne işleri olduğu?" sorusunu sormaktadır. Yine "*imparatorluğun son imkanlarını boşa harcadılar*" argümanını savaşın bütünlüğü içinde ve tüm devletler için ve ayrıca "gerçek kazananlar ve kaybedilenleri" düşünmelerini tavsiye edebilirim.

¹¹⁰ Tüm Kafkasya'nın boşaltılması ve Elviye-i Selase'nin elde tutulması istifa eden hükümetin görüşlerine uygundu. 19 Ekim 1918 de yeni hükümeti kuran Ahmet İzzet Paşa'nın bu doğrultuda hareket ettiğini görüyoruz. Mondros Mütarekesinin 11. Maddesi Kuzey-batı İran'daki Tebriz, Hoy, Culfa ve Rumiye'nin boşaltılmasını istemekle beraber Brest-Litovsk anlaşması ile alınan bölgelerin boşaltılması için açık bir hüküm içermez. İngiliz siyaseti geleceğinde iyi bilinen bir husus; metne sıkıştırılan cümleler, kelimeler ve onların anlamlarının önemidir. Nitekim "11. Maddenin "... *Maverayı Kafkas'ın evvelce Kuvva-yı Osmaniye tarafından kısman tahliyesi emredildiğinden kısmı mütebakisi müttelikler tarafından vaziyet-i mahalliyeye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir*" şeklindeki son cümlesi işlediğinde, Yarbay Mutphy'in Kasım 1918 de Osmanlı Devleti'ne verdiği bir notayla bütün Türk birlikleri ve elemanlarının savaşın başındaki hududun arkasına çekilmesi istenecek, boşaltılan bu toprakları da halkın çoğunlukla Türk ve Müslüman olmasına ve daha önce Brest-Litovsk gereği yapılan oylamada Osmanlı tarafını tercih etmesine rağmen Ermeni ve Gürcüler arasında taksim edecekti.

¹¹¹ Bu emir gelmeden çok önce muhtemel gelişmeler hareketi arkada komuta eden Halil Paşa vasıtasıyla, ortada yürüten 9. Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa ve icra eden Nuri Paşa'ya bildirilmişti. Çünkü İstanbul'daki İttihat ve Terakki Hükümeti savaşın ve ittifak halinde oldukları devletlerin durumunu ve mütareke isteklerini görererek, Osmanlı'nın önünü tukamamak adına, hükümetlerinin istifasını 8 Ekim 1918 tarihinde Padişaha sunmuştu. Enver Paşa'nın istifalarından önce, Kafkasya'daki hareketin ve tüm Kafkas Cephesi'nin kumandanı olan amcası Halil Paşa'ya ve Azerbaycan'daki küçük kardeşi Nuri Paşaya muhtemel süreç ve tamamlanması ve çekilme esnası esnasında yapılması gereken işler konusunda bir talimat gönderdiğini bunun için de hükümetten ayrılmadan önce gerekenleri yaptıklarını biliyoruz.

¹¹² Yüceler, *Age*, s. 147.

girmesini istemişti.¹¹³ 20 Ekim itibariyle 15.Piyade Tümeni Yarbay Süleyman İzzet Bey komutasında hareketına devam ederek 8 Kasım 1918’de Petrovsk (İncikale-Mahaçkale) şehrini ele geçirmişti.¹¹⁴ Harekatın amacı, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti’ne (Dağıstan) yaşama ve kökleşme imkanı sağlanmasıdır.

Fakat Nuri Paşa’nın Derbent’te Dağıstan’ın bağımsızlık ilanını gerçekleştirmesinden 17 gün sonra yani 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros mütarekesinin 11 ve 15. Maddeleri, Osmanlı Ordusunun ilerlemiş olduğu Kafkasya’yı boşaltmasını gerektirdiğini görüyoruz. Nitekim bu tahliyeler yapılırken Mondros’tan sonra itilaf devletlerinin donanmaları İstanbul’a geldiği gibi boğazlar da itilaf güçlerine açılmıştı. İtilaf donanması Karadeniz’e çıkarken İngiliz kuvvetleri de İran’ın kuzeyinden ve Batum üzerinden güney Kafkasya’yı işgal ettiler.

İngilizler, kuzey ve kuzey batı Rusya’da olduğu gibi Kafkasya’da da Bolşevik rejimine karşı savaşıyan Beyaz Orduları destekliyordu. Beyaz Rus Ordusunun generalleri eski çarlık Rusya’yı yeniden inşa etmek istedikleri için bağımsızlık arzulayanlara karşı da şiddetle davranıyordu. Eski çarlığı canlandırma politikasına en yakın olan Fransa idi. İngiltere ve ABD hatta Almanya bile yayılmasından ve kendi ülkelerindeki halkı etkilemesinden endişe ettikleri Bolşevikliği sönmüldürme politikası izlemekteydiler. Bunun için de Rusya’nın en azından 4 büyük parçaya bölünmesine sıcak bakıyorlar ve en büyük parçanın kendi adamları olan ve kendini Rusya’nın Büyük Hükümranı olarak ilan eden Amiral Kolçak’ın Sibiryaya ve kuzey Rusya’da kontrol edeceği parça olmasını arzuluyorlardı.

Denikin, ABD ve İngiltere’nin açık desteğini kazanmış olan Amiral Kolçak’ın otoritesini tanıdı. Fransızlarla birlikte önce Amiral Kolçak, sonra General Vrangel ve Denikin’i desteklemeye başlayarak önce iç savaşı, ardından da Rus-Leh savaşını körükleyerek bir dış savaşla Bolşevikleri sıkıştırmaya çalışıyorlardı.¹¹⁵

Mondros silah bırakışmasından sonra, Anadolu’da Türklerin varlığının devamını dava edenlerin gündeminde “Kafkas Seddi”¹¹⁶ meselesi de yer almaya başlamıştı. Çünkü batılı güçler, Rusya’da hakim olan Bolşevik ihtilalini kendi toplumları için tehdit olarak algılamış ve çok yönlü tedbirler için düğmeye basmışlardı. Bu mücadelenin savaş cephelelerindeki tezahürü, Bolşevik devrimine ve bu devrimi tüm çarlık Rusya topraklarına yaymak için kullanılan Kızıl

¹¹³ Yüceler, Age, s. 148.

¹¹⁴ Çağatay Benhür, Türk Birliklerinin Azerbaycan’ı Tahliye Etmesi (1918), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 21, Ocak-2009, s. 23-31. Bkz, s. 27. Yüceler, Age, s. 157.

¹¹⁵ Ömer Erden, “Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Kafkas Seddi Meselesi”, Ömer Erden, “Milli Mücadele Dönemi Türk Sovyet İlişkilerinde Kafkas Seddi Meselesi”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, Kafkasya Özel Sayısı, 2017, s. 133-143, Bkz, s. 141.

¹¹⁶ İngilizlerin, Türkler ve Bolşeviklerin temasının kesilmesi için Kafkasya’da kurulmuş devletler ve Kafkasya halkları vasıtası ile oluşturulmaya çalıştığı engel.

Ordu'ya karşı savaşıyan Beyaz Orduları¹¹⁷ kendi aralarında vardıkları mutabakat esasına göre desteklemeydi.

Boğazların açılmasıyla İstanbul önlerine gelen ve Karadeniz'e açılan İtilaf donanması, Karadeniz'in kuzeyinde (Ukrayna'da) ve Kafkasya da yeni işgal hareketlerine başlamıştı. Fransızlar Ukrayna'ya çıkarken, İngilizler de Kafkasya'yı işgal edecekti. Her iki kuvvet te Bolşevik yönetimine karşı savaşıyan Beyaz Ordu gruplarını desteklemek için hareket ediyorlardı.

30 Ekim 1918 de Osmanlı devleti ve 11 Kasım 1918'de Almanya ateşkes antlaşması imzalandıktan sonra, Alman ve Osmanlı birlikleri Kafkasya'yı boşaltınca İngiliz Birlikleri Kafkasya da tekrar işgal hareketini başlatmıştı. İran'dan gelen İngiliz birlikleri, 17 Kasım 1918 de Bakü'yü, İstanbul'dan gelenler ise 24 Aralık'ta Batum'u işgal ettiler. İngiliz birlikleri, Güney Kafkasya'nın içlerine ilerlerken Kafkas Demiryolları ve Bakü petrollerine de el koymuşlardı.

İtilaf devletleri, Mondros'tan sonra Boğazları açarak Karadeniz'e çıktuktan sonra İngilizler Batum'dan ve İran'dan Bakü'ye ilerleyerek Kafkasya'yı işgale başlamışlardı. Fransızlar ise Karadeniz'in kuzey sahillerine çıkarak, bölgede Kızıl orduya karşı savaşıyan Vrangeli komutasındaki Beyaz Ordu'ya destek vermişlerdi. İngilizler, Yunanistan'ın da bölgeye iki tümen göndererek Fransız ve Beyaz Ordu birliklerini desteklemesini temin etmişti.

Mondros Mütarekesi sürecinde Türk Ordusu'nun Kafkasya'dan çekilmesi temin edilirken, Mondros Mütarekesi uygulamasında Üç Sancak ve Ahıska'da kurulan Osmanlı idaresi sonlandırılıp, Osmanlı yönetimi ve askerlerinin bölgeyi boşaltması temin edilmişti. Bölge halkının kurdukları şuralar ve yerel hükümetlerin bir arada güç oluşturup bölgeyi savunma hamlesi olan Cenûb-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti Hükümeti dağıtılarak, bölgede birleşik bir halk direnişini önlendiği gibi bölge Ermeni ve Gürcüler arasında taksim edilmişti. Bu süreci daha iyi anlayabilmek için olayları bir öncesinden itibaren gözden geçirmek gerekmektedir

Bu paragrafta özetlenen durumun tarihi anlamı ve Anadolu'daki Milli Mücadeleye etkisi bakımından yeterince ele alınıp incelenmediğini söyleyebiliriz. Çünkü konu, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk-Sovyetler ilişkileri, II. Dünya Savaşı sonrası inşa

¹¹⁷ Beyaz Ordu, tek bir yapı veya tek bir odu değildi. Rusya'da Bolşevik yönetimine karşı, farklı bölgelerde çarpışan, birden fazla Beyaz Ordu vardı. Bunların tek müşterehi, Batının desteğine sahip olmaları, Bolşevikliğe ve Kızıl Ordu'ya karşı savaşmalarıdır. Kızıla zıtlık oluşturduğu için beyaz olarak adlandırılmıştır. Karşılarında tek bir ideoloji olmasına rağmen kendi aralarında tek bir ideolojileri olduğu söylenemez. Rusya'da yaşanan iç savaşta, halklara en az Bolşevikler kadar yıkım vermişlerdir. Komutanlarından en önemlisi Amiral Kolçak, General Yudenich ve Baykal Kazakları atamanı Semyonov, Sibirya ve Rusya'nın kuzeyi ve batısında, General Denikin ve General Vrangeli komutasında olan gruplar, Ukrayna, Rusya'nın güneyi ve Kafkasya'da etkili olan gruplardı.

edilen iki kutuplu dünya ve soğuk savaş döneminin yarattığı ağır atmosfer şartlarının etkisi altında kalmıştı.

Tıpkı İttihatçılık olayında olduğu gibi bu olay da günün şartları gereği, üstü örtülen, unutturulan, günün icaplarına göre yeniden inşa edilen fakat gerçeklerle örtüşmeyen ve örtüşmeyecek yönleri çokça olduğu için algılar yaratılıp, tamamen algılarla yönetilen konularımızdan sadece biridir.

Mondros mütarekesini takip eden günlerde İngiliz desteğindeki İzmir'e çıkan Yunanlılar Anadolu içlerine doğru ilerleyerek Türklere bırakılmış olanı daha da sıkıştırmaya başlamıştı. hedef çepeçevre kuşatılmış olan Anadolu'daki Türkleri sıkıştırıp boğmaktı. Mustafa Kemal daha Yıldırım ordular grup komutanı iken ufukta olan mütarekenin getirebileceklerini hesaplamış ve İstanbul'a gönderdiği raporunda yapılması gerekenleri belirlemişti. İstanbul'da geçirdiği 6 ayda gelişmeleri izlemekle kalmayıp yaptığı toplantı ve temaslarla muhtemel gelişmeler konusunda da fikir sahibi olmuştu.

Doğu Anadolu'da Kars ve Ardahan bölgeleri 1920 Kasım sonuna kadar kısmen Ermeni işgali altında idi. İskenderun, Antep, Maraş ve Urfa önce İngiliz, daha sonra da Fransız, Dört Yol, Adana, Mersin de Fransız işgalinde idi ve Fransızlar işgal ettikleri yerlerde Ermenilere üniforma giydirilerek Fransız ordusuna dahil ediyorlardı. Güney batıda Antalya, Fethiye, Bodrum, Marmaris, Kuşadası İtalyan, Ege ve Trakya Yunan işgali altında idi. İşgal altında olmayan iç Anadolu'daki topraklarda ise tarikatlar, din adamları ve Hürriyet İtilafçıların ittifakıyla çıkan isyanlar Konya, Yozgat, Bursa Balıkesir, Adapazarı ve Bolu civarlarında, Pontus isyanı orta ve doğu Karadeniz'de etkili olup yayılıyordu. İşgalci güçlerin dayattığı Sevr metinleri Doğu Anadolu'yu Ermenilere vermiş, İngilizler Ruslara tampon olabilsin diye bu devleti ABD himayesine (Manda) sokabilmek için çaba sarf ediyordu.

Mondros silah bırakışmasından sonra, Anadolu'da Türklerin varlığının devamı için mücadele edenlerin gündemine oturan meselelerden birisi de "Kafkas Seddi" meselesi idi. Çünkü mütarekeyi takip eden günlerde ittifak devletleri Anadolu'yu çepeçevre kuşatmışlardı. Bu durumda çepeçevre kuşatılmış olan Anadolu'da yükselecek olan milli direnişin pek şansı kalmamakla beraber, bizim gibi İngiliz, Fransız ve Yunanistan¹¹⁸ Beyaz Ordu güçleri ile savaştan Bolşeviklerle işbirliğine girerek yardımlaşma imkanımız da ortadan kaldırılıyordu.

¹¹⁸ Daha sonra Kızıl ordu, 1920 yılında tüm bu kuvvetleri yenmiş ve askerlerin ve onları destekleyen sivillerin Odesa bölgesinden Rusya'ya terk etmelerine sebep olmuştu. Vrangeli ordusundaki Rus askerleri de tahliye edilenler arasında idi. Bunların bir kısmı İstanbul'a getirilmiş bir kısmı da Çanakkale'de kamplara yerleştirilmişti. Bu gelişmelerden sonra Fransızlar Ukrayna'dan tahliye ettikleri kuvvetleri ile kömür bölgesi Zonguldak'ı işgal ederek zararının bir kısmını telafi yoluna gitmişti. Karadeniz'in kuzey sahillerinde yaşayan Rum nüfus, Yunan birlikleri ile birlikte hareket ettikleri için, yenilgi sonrası yerlerinden sökülüp denize dökülenler arasında idi. Karadeniz'in

Kafkasya'da İngiliz liderliğindeki Batı Emperyalizmine karşı savaşılan iki güç, Bolşevikler ve Anadolu'daki milliyetçi hareketin birbirleri ile olabilecek ilişki ve irtibat temin imkanlarını önlemek için daha derin hesapları ve buna yönelik çabaları söz konusu idi. Literatüre "Kafkas Seddi" (cordon sanitaire) olarak geçen bu teşebbüs, Kuzey Doğu Anadolu'da¹¹⁹ ve Azerbaycan'da yakılmış olan Milli Mücadele hareketlerini bastırarak yoluna devam edecekti.

Kafkas Seddi İngilizlerin Kafkasya özel temsilcisi Albay Claude Bayfield Stokes'in önerisi idi. Albay Stokes Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan hatta Osmanlı Devleti'ni de devreye sokarak Kafkaslarda Bolşevik yayılcılığına karşı bir set oluşturmak, böylece Bolşevikler ile Anadolu'da yükselebilecek Türk Milliyetçisi bir hareketin ilişki kurarak ve amaçta birleşerek güç oluşturmasının da önüne geçmek istiyordu.

Nitekim bu dönemde, İngiliz etkisinde olan Azerbaycan'daki Musavvat hükümeti Anadolu'daki Milli Mücadele'ye yardıma yaklaşmayı ilişkisini İstanbul ile sürdürmeyi tercih ederken bölgedeki Türk subaylarını da Anadolu'ya geçmesinler diye çeşitli vaatlerle ayarttılar. Bu durum milli hareketin lideri Mustafa Kemal gibi, Doğu'daki Milli Mücadeleyi yürüten Kazım Karabekir'in İngilizci Müsavvatçılar yerine Bolşevik Hümmeçiler ile temas kurmasına yol açmıştı.¹²⁰

Kafkas Seddi, konusu şüphesiz Mustafa Kemal henüz Anadolu'ya geçmeden inşasına başlanmış siyasi bir olguydu. Daha İstanbul'da iken ve Milli Mücadele için hazırlık ve görüşmeler yaparken bu konu gündemindeydi.¹²¹ Anadolu'da verilecek bir mücadelede İngiliz emperyalizmine karşı savaşılan iki farklı odağın bir dayanışma içine girmesi ve bir çözüm planı hazırlamıştı.

Mustafa Kemal, İstanbul'dan ayrılmadan önce, Osmanlı Devleti'ni Anadolu'dan tasfiyesi etmek isteyenlerin yapabileceği her işi yoklamış ve ona göre kararlar vermişti. Tabii muhtemel gelişmeler ve muhtemel çözümleri de kafasında dosyalanmıştı. Bunlardan biri de Kafkas Seddi Meselesi idi. Kafkas seddini gündeme aldığı zaman bu konuyu nasıl çözeceği konusu da zihninde şekillenmiş ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra Anadolu'ya geçmişti.

kuzey sahillerindeki zengin burjuva katmanını teşkil ederken; İngiltere, Fransa ve Yunanistan tarafından kullanılıp mahvedilmeleri ne Yunanistan'da ne de uluslararası camia tarafından soykırım olarak anılmaz.

¹¹⁹ Üç Sancak'ta ve Ahıska'da kurulan Osmanlı idaresi sonlandırılıp Osmanlı yönetimi ve askerleri bölgeyi boşaltırken bölgede şuralar ve yerel hükümetler şekillenmiş

¹²⁰ Mehmet Seyfettin Erol, Abdürrahim F. Aydın, "Kafkas Seddi" Projesi ve Türkiye," *Karadeniz Araştırmaları*, S. 7, Güz-2005, s. 19-35, bkz., s.24.

¹²¹ Sonyel, Mustafa Kemal'in; "Kafkas Seddi tasarısının Türkiye'nin kesinlikle yok edilmesi tasarısı olarak nitelendirdiğini ve İtilaf Devletlerinin bunu yapmasına izin verilmeyerek en son araçlara başvurmak, bu uğurda her türlü tehlikeyi göze almak gerektiği düşündüğünü" yazmaktadır. Bkz. Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-1*, Ankara, 1973, Bkz., s. 177. Biz olayları okuyarak belirleyebileceğimiz gelişmelerin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini fikirindeyiz.

Mustafa Kemal'in planını, Enver Paşa'nın Kafkasya hareketında en üst makama atadığı amcası Halil (Kut) Paşa ve kardeş Nuri Paşa yönetecekti. Önce Kafkasya'da Türk ileri hareketını yöneten Halil Kut Paşa ile tutuklu bulunduğu Bekirağa Bölüğü'nde görüştü. Görüşmede uygulanabilirliği anlaşılan planı, sahada Nuri Paşa'nın uygulaması konusunda anlaştılar.

İstanbul'dan ayrılmadan önce, Bekirağa Bölüğü'nde hapis yatan Halil Kut Paşa ile son kez görüşmede plan üzerinde mutabakata varmışlardı. Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçip hareket için zemin oluşturduktan sonra Halil Paşa'yı İstanbul'dan aldıracaktı. Nitekim Halil Kut Paşa'nın hapisten kaçtığı gün, Batum'da, Ardahan Kışlasında hapis yatan eski Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa da hapisten kaçırıldı. Erzurum'a gelip Kazım Karabekir ile görüştüktan sonra Erzurum üzerinden Kafkasya'ya geçti.

Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan ve Havza'da Bolşeviklerin temsilcisi ile görüşmüştü.¹²² Çok gizli görüşme konusunda bazı tartışmalar varsa da ayrıntısı bu yazının sınırlarını aşar.

¹²² Bu görüşmenin olmadığı konusunda bazı görüşler vardır. Bunların en önemlisi Mete Tunçay'ın 1973 yılında yayınlanan çalışmasıdır Mete Tunçay, "Atatürk'le İlgili Olarak Uydurulmuş Bir Hikaye," *1973 Sinan Yılığ*, İstanbul, 1973. S.510-513. Ayr. Bkz. Mete Tunçay, *Bilineceği Bilmek*, İstanbul, 1983. s. 198-201. Bu iddiaya göre bu görüşme uydurulmuş bir hikayedir. Bir Sovyetolog olan Tunçay'nın bu iddiası, Sovyetolog olmasından ileri gelmektedir. Yazının yayınlandığı dönem de Atatürk ile Lenin ilişkileri yok farz edilip kazılan çukura gömülüp, üzerine toprak yığıldığı ve üzerine Atatürk heykeli dikildiği dönemdir. Hatırlatmak için yazıyorum o dönemde her yer Atatürk'e mal edilen "Komünizm her görüldüğü yerde ezilmelidir" şeklinde bir vecize ile doluydu. İddiayı ortaya atan Hüsamettin Ertürk ise o gün faal bir Teşkilât-ı Mahsûsacı idi. Yani O gün için Mustafa Kemal Bolşeviklerle görüşmek istese, ilişki kurup randevu sağlayabilecek kişi. Yani olayı bilmesi mümkün. Görüştüğü kişinin Budiyenni olmaması mümkün ise de bu, görüşmenin olmadığı anlamına gelmez. Nitekim bu görüşmenin olduğu hikayesinin bir başka versiyonu Yerasimos'ta da mevcuttur. Bkz. Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Sovyet İlişkileri 1917-1923*, 2.bs, İstanbul, 2000, bkz, s. 104. Rasuh Nuri İleri ve konuyla ilgilenmiş olan Erol Bilbilik konuya Atatürk ve Lenin arasında çok gizli ama sözlü bir anlaşmanın olduğu şeklinde yaklaşmaktadır. Nitekim Rasih Nuri İleri'nin ölümünden önce bu konuyu Bilbilik ile görüşmüş ve konunun bir kitapta bulunduğundan bahsetmişti. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra İleri'nin ölümüne rağmen, varisleri vasiyet gereği Paris'teki kütüphane evden, bu görüşmede söz konusu edilen kaynak kitabı Bilbilik'e iletmışlerdir. Bilbilik, sağlık durumu elvermemesine rağmen kitap geldikten sonra konu üzerinde çalışmaya başlamış. Fakat sağlık nedeniyle çalışmasını yürütemedi. Arkadaş İleri'nin vasiyetini yerine getirememek telaşı ile hazırlayabildiği henüz bir broşür hacmindeki çalışmasının kaybolmasını engellemek için, bir yayınevi tarafından yayınlanmasını temin etmişti. Bu çalışma için Bkz. Erol Bilbilik, *Komünizm ve Emperyalizm Mustafa Kemal İle Lenin Arasında Çok Gizli Şifahi Anlaşma Türkiye ve Dünyaya ilk Kez Açıklanıyor*, Galeati Yayıncılık, Ankara, 2017. 24 sf. Basılan bu broşürün tamamı, D&R Kitapçılık tarafından alınıp, yaygın olarak kitapçı raflarına inmesi engellenmiş ise de internet üzerinden pazarlaması yapılmıştır. Bu iddia Fransız Sosyalisti ve Lenin'in sırdaşı olarak tanımlanan Boris Souvarine'nin 1935 yılında Paris'te basılan Stalin adlı eserinde "çok gizli şifahi bir anlaşma" (Stalin ve Troçki'nin bilmediği) şeklinde ve 2,5 satır olarak yer almaktadır. Sovyetolog olarak nitelediğimiz Tunçay'ın iddiasını reddettik. Ama bu boş bir reddiye değildir. Ayrıca bu bilgileri paylaşmak, Mustafa Kemal'in Komünist olduğu iddiasını taşımaz. Sadece Mustafa Kemal'in Anadolu'ya çıkışı ile başlayan ve 1938 yılında ölümüne kadar meyvelerini vererek sürdürülmüş Türkiye ile SSCB'nin çok iyi ilişkilerinin varlığına işaret etmek içindir. Bu konuda söyleyecek başka şeylerimiz de vardır. Hatta bunlar Azerbaycan'ın Adem-i Merkezizetçilerinin eserlerinde de yer almaktadır. Ama bu yazının sınırlarını daha da genişletmeden burada kesmek durumundayız. İleride konuya tekrar dönmemiz mümkün olmayabilir düşüncesi ile burada sadece değindik.

19. yüz yıl boyunca Osmanlının hücrelerine sızıp örgütlenmiş olan İngilizlerin de tüm bu konularda bazı duyumları vardı ve daha subaylar Milli Mücadele için Anadolu'ya geçmeye başladığı günlerde vatanseverler Bolşeviklikle suçlanmaya başlamıştı bile. Dahası İngiliz sızması TBMM'nin çalışmaya başladığı Ankara'da bile etkiliydi. Böyle bir plan ve uygulayıcıları asla sezilmemeli idi. Aksi taktirde

Amasya'da Misak-i Milliye hazırlayarak onaylanıp ilan edilmek üzere İstanbul'a gönderilmesi aşaması planlanmış ve bu sırada Erzurum'da toplanacak olan Kongre için Erzurum'a gelmişti. Burada kongre öncesi Elviye-i Selase için organize olmuş ve Ardahan Kongrelerinde kararları alan ve gerçekleştiren ve Cenûb-i Garbi Kafkas Cumhuriyetini kurmuş olan Teşklât-ı Mahsûsa geçmişi çekirdek kadro ile buluşmuştu.¹²³ Yarbay Halit Bey komutasındaki bu kadro, faaliyetleri ve durumları hakkında Mustafa Kemal'e rapor verip, emrine girmişlerdi.

Bu yapılanmaya mensup Küçük Kazım Bey, kongre delegeliğinden istifa ederek Mustafa Kemal'in kongreye katılmasını temin ederken, Ebulhindili Cafer Bey de Mustafa Kemal'in verdiği özel bir görevle Elazığ'a hareket etmişti. Ayrıca Dr. Fuat Sabit Kafkas Seddi'ni yıkmak için tasarlanan plan için görevlendirilmiş ve Kafkasya'ya geçmişti.

Tüm bu gelişmelerden haberdar olan Kazım Karabekir, daha önce Mustafa Kemal ile kumandanı olduğu 15. Kolordu sahasında yapılacak faaliyetleri kendi vasıtası ile yürütüleceği konusunda mutabakat sağlandığını söyleyerek, Mustafa Kemal'in Cafer Bey'i özel görevle göndermesinden rahatsız olmuş ve bu rahatsızlığını Fethi Okyar vasıtası ile Mustafa Kemal'e iletmişti. Bunu üzerine Elazığ'a gitmiş ve görevi ifa için beklemekte olan Cafer Bey geri çağırılmıştı.

Erzurum'da Kazım Karabekir ile yapılan görüşmelerde, Milli Mücadele'yi boğabilecek olan Kafkas Seddi'nin mutlaka yıkılması ve hareketin Kazım Karabekir vasıtası ile yürütülmesi konusunda görüş birliğine vardılar.¹²⁴

Mustafa Kemal ve Halil Paşa her ayrıntıyı hesapladıkları için Halil Paşa İstanbul'da ve Nuri Paşa da Batum'da aynı gün hapisten kaçırıldı. Nuri Paşa Erzurum üzerinden Azerbaycan'a

¹²³ Bu kadro ve faaliyetleri için bkz. Mehmet Bilgin, "Cumhuriyete Giden Yolda Ardahan Kongreleri", *Ardahan Araştırmaları*, C. 1, S. 1, Ekim 2018, s. 24-33.

¹²⁴ Mustafa Kemal Atatürk ve Kazım Karabekir'in görüş ayrılıkları ve benzeri konulara ilgi duyanlar için Bkz. Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk- Karabekir Kavgası Kurtuluş*, Kuruluş ve Sonrası, İstanbul, 2013. Bunlardan biri bu günlerde bu bölgede İngiltere'nin en önemli adamı Rawlinson da o günlerde Erzurum'da idi. Bu konuda bkz. Alfred Rawlinson, *Albay Rawlinson'un Ortadoğu Hatıraları*, Çev. Cengiz İ. Çay, İstanbul, 2016. Diğeri ise Kazım Karabekir 15. Kolordu komutanlığına atandıktan sonra İstanbul'dan tuğgeneral Sami Sabit Karaman'ı özel olarak kendi emrinde görevlendirilmesini istemişti. Bu konuda Bkz. Sami Sabit Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, İstanbul, 2002. Bu iki isim aslında bugün bile üzerinin kapatıldığı zannedilen bazı konularında çözümünün anahtarlarıdır.

gönderilirken Halil Paşa Bursa, Eskişehir üzerinden henüz Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal in yanına geldi ve görüştüler.

Halil Paşa'nın misyonu Kafkas Seddini yıkmak, Bolşeviklerle ilişkiyi temin etmek, Milli Mücadeleye silah ve altın yardımını temin etmek ve Azerbaycan'da tek bir Türk subayı ve askeri bırakmadan Anadolu'ya geçip Milli Mücadeleye katılmalarını temin etmektir. Son mutabakat yapıldı. Daha önce varılan mutabakatlar gereği hareket Kazım Karabekir tarafından yönetileceği için Erzurum'a giden Halil Paşa burada Kazım Karabekir ile görüşüp şifre ve talimatları alarak Kafkasya'ya geçti.

Planı uygulandığı şekliyle okuyor ve açıklıyoruz. Halil Kut Paşa ve Nuri Paşa, Milli Mücadele için kendilerine verilen görev icabı Bakü'de gerekli planlama ve organizasyonlar yapıldıktan sonra 16 Mayıs 1920 de Dr. Fuat Sabit ve Halil Kut Paşa, Bakü'den Moskova'ya giderek Çiçerin ve Enver Paşa ile görüştü.¹²⁵ Milli Mücadele, Mustafa Kemal'in konumu ve kendi misyonlarının durumu hakkında bilgi verdi.

Bu görüşmede Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin, Kafkasya'daki bir kısım kuvvetlerini de Vrangeli'nin Beyaz Ordusu, Fransız ve Yunan kuvvetleri için Ukrayna'ya kaydırmak mecburiyetinde olduklarını ve Kafkasya'da parmaklarını kıpırdatacak durumda olmadıklarını söylüyordu.¹²⁶

Bu sürecin başında Azerbaycan'daki Müsavvat Hükümetinin İngilizlerle işbirliği içinde hareket ettikleri ve Anadolu'daki Milli Hareketi desteklemeyi reddettikleri bilinmektedir. Nuri Paşa, Dağıstan'da oluşturduğu Yeşil Ordu Harekatı ile daha önce Dağıstan'da Biçerakof ve Denikin ile yarım kalmış bir hesabı tamamladı ve Kafkasya'da Denikin'in Beyaz Ordusu'nun hezimete uğramasını temin etti. Bolşevikler rahatlamıştı. Bunun karşılığı olarak ta Ruslar Milli Mücadeleyi desteklemek için altın, silah ve cephanelerinden oluşan yardımlar gönderecekti.

Kafkas Seddi'nin Halil ve Nuri paşalar eli ile yıkılmasından sonra Bolşeviklerin Kafkasya'da ilerlemesi, İngilizlerin Kafkasya'yı boşaltmasına yol açmıştı. Daha önce Bolşeviklerle Havza'da varılan gizli anlaşma gereği, silah ve altın yardımının yapılmasını temin edildi ve Halil Kut Paşa yardımın ilk partisini Karaköse'ye kadar getirerek teslim etti.¹²⁷ Daha sonra Azerbaycan'dan bir grup gönüllü ve asker Türkiye'ye geçerek bizimle beraber Kurtuluş Savaşında savaştılar. Bunların içinden birkaçı daha sonra Türk ordusunda general rütbesine kadar ulaşmıştır.

¹²⁵ Sarı, *Age*, s. 488

¹²⁶ Erden, *Ağm*, s. 136

¹²⁷ Taylan Sorgun, *Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, 2.bs, İstanbul, 1997, s. 348-349, 355.

Mustafa Kemal ile Lenin arasındaki çok gizli plan; Kafkas Seddi'nin yıkılması, Kafkasya'nın İngiliz kontrolünden kurtulmasına, birkaç cephede savaştıkları için Kafkasya'ya güç sevk edemeyen Bolşevik kuvvetlerinin Kafkasya'da ilerleyip sınırlarımıza dayanmasını temin etti. Bu süreçte Doğu'da ileri hareket başlamış Kars'taki Ermeniler buradan atılarak Türk kuvvetleri Gümrü'ye kadar ilerlemişti. Ermenilerle imzalanan Kars ve Gümrü anlaşmaları ile, Ermenilerin hiçbir tarihi gerçeğe uymayan ve sadece emperyalist güçlerin bölgedeki hesapları gereği, Altı vilayet ve Üç Sancak zerindeki taleplerinden vaz geçmesi sağlanmış, bu durum Sovyet Rusya tarafından da onaylanarak Üç Sancak ve Altı vilayet konusu da tarihe gömülmüştü. Fakat bu gelişmeler, hiçbir zaman elde tutma gücümüzün olmadığı Bakü petrollerinin İngilizlerin elinden çıkıp Bolşeviklerin kontrolüne geçmesi yol açmıştı.

Kafkas seddi ve yıkılması konusunun tarihi önemi kadar, Anadolu'daki Milli Mücadeleye etkisi bakımından yeterince ele alınıp incelenmediğini söyleyebiliriz. Çünkü konu, Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanmasının üzerinden çok geçmeden başlayan İkinci Dünya Savaşı ve ardından Soğuk Savaş döneminin zihinsel şartlandırmalarının gölgesinde kalmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk-Sovyetler ilişkileri gibi II. Dünya Savaşı sonrası inşa edilen iki kutuplu dünya ve soğuk savaş döneminin yarattığı ağır atmosferinin oluşturduğu şartlarının etkisi altında kalmıştı. Tıpkı İttihatçılık olayında olduğu gibi bu olay da günün şartlar gereği, üstü örtülen, unutturulan, günün icaplarına göre yeniden inşa edilen, fakat gerçeklerle örtüşmeyen ve örtüşmeyecek yönleri çokça olduğu için algılar yaratılıp, tamamen algılarla yönetilen konularımızdan sadece biridir.

Üç Sancak'ta bölge halkının iradesi ile Kars merkezli kurulan Cenub-i Garbi /Güney Batı Kafkasya Cumhuriyeti'ni, 12 Nisan 1919 da Meclisini basarak dağıtan İngilizler, kendi yayılmacı planları doğrultusunda Ardahan'ı Gürcistan'a, Kars'ı Ermenilere, verirken Anadolu'nun doğusu (Vilayet-i Sitte/Altı Vilayet) ile Güney Kafkasya'nın önemli bir kısmını Samsun-Mersin çizgisinin doğusunu Ermenilere vererek burada ABD mandaterliğinde bir Ermenistan kurulmasını arzu ediyordu. ABD bunu kabul etmeyince, mandaterlik konusunda en son İtalyanlar devreye sokulmak istenmişti.

Ayrıca Batum'dan Kars'a uzanan ve Ermenistan'ın Karadeniz ile bağlantısının teşkil edecek bir demiryolu da inşa etmeyi düşünmekteydi.¹²⁸ Demiryolunun inşası için planlanan güzergahta, Ruslar yıllar önce Batum-Ardahan arasında bir karayolu inşa ettiği biliniirse bu planlarını Kafkasya'dan hiç çıkmamak üzere yapıldığı her şekliyle belliydi.

¹²⁸ Mustafa Sarı, "Ermenistan İçin Karadeniz'e Bir Çıkış Kapısı: Batum- Kars Demiryolu projesi (1919-1920)", *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ed. Bünyamin Kocaoğlu, Samsun 2017, s.721-730, bkz. s. 723-724.

Bütün bu projelerin berhava edilip, Anadolu’da milli bir devlet kurma vesilesi olan ve bunun yolunu açıp inşa edenler ise hala daha tarihin tozlu rafları arasında durmaktadır.

Bu çalışmamız ile Doğudaki Milli Mücadeleyi ele alırken, her şeyi olduğu gibi yerli yerine oturtma çabamız çerçevesinde birçok ilave açıklamalar yapma zorunluluğumuz olduğunun da bilinci ile olmuş bitmiş bazı olayların üzerindeki tozları kaldırmaya çalıştık. Çok uzun süreden beri algı operasyonlarının ürünü olarak zihnimizde yüklenmiş bilgi tortularının bazılarının da gerçek yüzüne ışık tutup gün yüzüne çıkmasına vesile olmaya çalıştık. Genç araştırmacıların bu yolda devam edip eksik ve gediğimizi tamamlaması arzumuzdur. Hiç şüphesiz zihnimizi kontrol edip şekillendirenlerin de buna bir cevabı olacaktır.

Sonuç

Doğudaki Milli Mücadele’nin anlaşılabilir olması için Üç Sancak, Altı Vilayet ve Kafkas Seddi meselelerinin çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Çünkü bu mücadelenin gerekliliğini ortaya çıkartan olayları geniş bir zaman sürecine yayılmış olması yapılan işlerin, alınan kararların anlaşılır olmasını zorlaştırmaktadır. Bir hareketin yapılmasının, askeri ve siyasi nedenleri kadar karşındaki düşmanın kimliği, karakteristiği ve hedeflerini dikkate almadan açıklama mümkün olsa bile eksik olacağı kabul edilebilecek bir durumdur.

Barış getirsin diye imzalanan Mondros Mütarekesi işgal getirmişti. Boğazları geçen Müttefik donanması İstanbul’u işgal etmiş, Karadeniz’e çıkmış, bir yandan Güneyden Bolşevik Rusya’ya saldırırken diğer yandan Kafkasya’yı işgal ederek Anadolu ile Bolşevik Rusya arasında bir set kurmaya çalışmıştır.

Bölge halkının Çarlığın yıkılması ile Üç Sancakta, Ahıska-Ahılkelek, Iğdır ve Nahçıvan bölgelerinde kurdukları milli şuralar ve yerel hükümetler Cenüb-i Garbi Kafkas Cumhuriyetini kurarak güç birliği yapmışlardı. Kafkasya’yı işgale girişen İngilizler, 1919 Nisanı’nda Cumhuriyetin meclisini basarak dağıttılar. Bu yetmezmiş gibi, bölgeyi Ermeni ve Gürcüler arasında taksim ederek, bölgede asırlardan beri çoğunluk olarak yaşayan ve Savaş öncesi ve savaş esnası müttefiki olan Rusya’nın vatandaşı olmuş Güney Kafkasya’daki Türk halkının her türlü hakkını gasp etti. Yöneticilerini tutuklayarak yargılamak üzere Malta’ya sürdü.

Bu yetmedi topraklarını Gürcü ve Ermeniler arasında paylaştırdı. Kafkasya’yı kendi menfaatlerine uygun şekillendirmek için yaptıkları ile Dünyanın diğer bölgeleri barış diye sevinirken bölge halklarının bazen eski istilacıları tarafından bazen de, İngiltere’nin bölge halkları arasında çatışma vesilesi olsun diye ilgilenmediği yerel sorunlar yüzünden birbirleri ile sık sık savaştı. Sular gibi kan aktı. Ama günümüze kadar bu konuda emperyal güçler hariç

herkesin birbirini suçlaması sağlandı. Bu süreci daha iyi anlayabilmek için olayları bir öncesinden itibaren gözden geçirmek gerekmektedir.

Biz bu çalışmamızda bilimsel olma kriterlerine dikkat ederek sürecin ve sonucun açıklanmasını hedefledik. Her ne kadar çaba göstersek te, layık oldukları önemi hepsine gösteremeyeceğimizi belirterek okuyuculara; vurgu yapmadan ortaya koyduğumuz bazı gerçekleri de göz önünde bulundurarak bir bütün içinde değerlendirme yapma imkanı sunmaya çalıştık.

İmkanlarımız ölçüsünde ve bütüncül bir yaklaşımla, birden çok ögeyi de göz önüne koyarak ilerledik. Sonucun okuyucunun aklında bizim ifadelerimizle değil, değindiğimiz olayların açıkladığı şekliyle belirmesine imkan sunduk.

KAYNAKÇA

Allen, W.E.D. ve Paul Muratoff, *Kafkas Harekatı, 1828-1921 Türk Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara, 1966.

Altaş, Seyithan, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.

Altınbilek, Hakkı - Naci Kır, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, C. II, Ankara, 1993.

Aslan, Nebahat, "Brest Litovsk'tan Milli Mücadeleye Kars'ta Siyasi ve Askeri Gelişmeler", *International Journal Of Russian Studies*, C. 8, S. 2, Temmuz-2019, s. 104-121.

Arslanoğlu, Cem Ender, *Kars Milli-İslam Şurası (5.11.1918 - 17.1.1919) ve Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi 18 Ocak-13 Nisan 1919*, Ankara, 1986.

Aydın, Mahir, "93 Harbi 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı" *TDVİA*, C. 9, İstanbul, 1994, s.488-499.

Aydın, Mahir, "Savaşın Bitirdiği Doğu Açılımı: Tahsin (Uzer) Bey'in Van Valiliği (1913-1914)", Edit. Hedda Reindl-Kiel, Seyfi Kenan, *Deutsch-Türkische Begegnungen Alman Türk Tesadüfleri Festschrift für Kemal Beydili Kemal Beydiliye Armağan Bonner İslamstudien*, Berlin 2013, s. 538-570.

Aydoğan, Erdal, "Yeni Belgeler Doğrultusunda Bitlis Vukuatı", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 49, Erzurum, 2013, s. 309-322.

Başak, Tolga, "İngiliz Belgeleriyle Mondros Mütarekesi ve Ermeni Sorunu", *Ermeni Araştırmaları*, S. 55, 2016, s. 63-136.

Belen, Fahri, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri*, V. Cilt. Ankara, 1967.

Benhür, Çağatay, Türk Birliklerinin Azerbaycan'ı Tahliye Etmesi (1918), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 21, Ocak-2009, s. 23-31.

Bilbilik, Erol, *Komünizm ve Emperyalizm Mustafa Kemal İle Lenin Arasında Çok Gizli Şifahi Anlaşma Türkiye ve Dünyaya ilk Kez Açıklanıyor*, Ankara, 2017.

Bilgin, Mehmet, "Cumhuriyete Giden Yolda Ardahan Kongreleri", *Ardahan Araştırmaları*, C. 1, S. 1, Ekim 2018, s. 24-33.

Bilgin, Mehmet, "Ermenilerin Bayburt'ta Yaptığı Katliamlar", *Beyaz Şehir*, S. 26, Nisan-Mayıs-Haziran, 2018, s. 96-103.

Bilgin, Mehmet, "Rusya'da Devrimler Süreci (12 Mart 1917-6 Kasım 1917) ve Kafkasya'daki Yansımaları", *Turan*, S. 38, 2019, s. 11-32.

Bilgin, Mehmet, *Teşklât-ı Mahsûsa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, İstanbul, 2017.

Bilgin, Mehmet "Yüzyıl Sonra Ardahan Kongrelerine Bakmak", *100. Yılında Ardahan Kongreleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (20-22 Şubat 2019)*, Ed. Makbule Sarıkaya, Ankara,2019, s.63-113.

Birgen, Muhittin, *İttihat ve Terakki'de On Sene İttihat ve Terakki Neydi? I*, 2. bs. Haz. Zeki Arıkan, İstanbul, 2009.

Durmaz, Ferhad, "93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 2, Temmuz-2015 Ankara, s. 103-122.

Erdaş, Nilgün Akgül, *Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921)*, Ankara, 1994.

Erden, Ömer, "Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Kafkas Seddi Meselesi", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, Kafkasya Özel Sayısı, 2017, s. 133-143,

Erdoğan, Fahrettin, *Türk Ellerde Hatıralarım*, Ankara, 1998.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri C. (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmalar)*, Ankara, 1953.

Erol, Mehmet Seyfettin, Abdürrahim F. Aydın, "Kafkas Seddi" Projesi ve Türkiye," *Karadeniz Araştırmaları*, S. 7, Güz-2005, s. 19-35,

Fromkin, David, *Barişa Son Veren Barış. Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı (1914-1922)*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1989.

Gafarov, Vasif, “Birinci Dünya Savaşı’nın Sonunda Kafkasya’da Osmanlı-Almanya Çatışması ve Osmanlı-Alman Protokolü,” *ASOBİD Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, Aralık-2017, s. 99-144.

Gasimov, Musa, “Bakü’nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisinin Mücadelesi: 1918 Yılı”, *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel Sayısı, C. 7, S. 1, İlkbahar-2001, s. 18-55.

Gedik, İhsan, Milli Mücadele’de 15. Kolordu, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 1992.

Gökdemir, Ahmet Ender, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara, 1989.

Hacıfettahoğlu, İsmail, *Sakarya Şehidi Binbaşı Hüseyin Avni Bey -Tirebolulu Alparslan- Hayatı ve Eserleri Trabzon İli Lâz mı Türk mü*, Ankara, 1999.

Kantarci, Şenol, “Ermeni sorununun Ortaya Çıkışında Rusya’nın Rolü”, *Yeni Türkiye*, S. 60, 2014, s. 1-13.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi IV. Cilt Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Ankara, s. 40-80.

Karaman, Sami Sabit, *Trabzon ve Kars Hatıraları İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, İstanbul, 2002.

Kılıç, Selami, *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul, 1998.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, C.1, İstanbul, 1953.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Milli Mücadelede Kars*, 1. Kitap. İstanbul 1960.

Kocahanoğlu, Osman Selim, *Atatürk- Karabekir Kavgası Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul, 2013.

Korkmaz, Ender, *Tahsin Uzer’in Yaşamı ve Faaliyetleri*, T. C. İstanbul Üniversitesi S. B. E. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

Küçük, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul, 1984.

Mehmetefendioğlu, Ahmet, “Silahçı Tahsin’den Osman Nevres’e İki Hasan Tahsin”, *Toplumsal Tarih*, S. 185, Mayıs- 2009, s. 32-38.

Memmedli, Şureddin, Mustafa Tanrıverdi, “Kars İslam Şûra’sının İlk Reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mecmuası*, S. 2, Sonbahar-2008, s. 165-180.

Menekşe, Metin, “Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Kıbrıs Meselesi (1878-1923)”, *Motif Akademi Halk Bilim Dergisi* (Kıbrıs Özel Sayısı-2), C. 6, S. 12, Aralık-2013, s. 309-325.

Öngüner, Emir, Kafkas Cephesinde Osmanlı-Alman Rekabeti, *Eğitim Dergisi*, S. 46, Nisan 2015.

Öngüner, Emir, “Kafkasya Cephesi’nde Osmanlı Alman Rekabeti: 10 Haziran 1918-Vorontsovka Muharebesi”, *Derin Tarih*, S. 39, Haziran-2015, s. 112- 115.

Öztoprak, İzzet, “Kafkas Berisi Hükümeti”, Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I XIX-XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001-İstanbul), Ankara, 2003, s. 127-136.

Öztürk, Mustafa, “Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 15, Kasım-2018, s. 676-687.

Polatçı, Türkan, “Ermeni Olaylarında Yabancı Konsoloslukların Rolü”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 47, 2014, s. 103-122.

Qafarov, Vasıf, *Türk-Rusya İlişkilerinde Azerbaycan Meselesi 1917-1922*, Çev. Eldeniz Recebov, İstanbul, 2018.

Rawlinson, Alfred, *Albay Ravlinson’un Ortadoğu Hatıraları*, Çev. Cengiz İ. Çay, İstanbul, 2016.

Rüştü, *Büyükharpte Bakü Yollarında 5. Kafkas Piyade Fırkası*, 93 sayılı Askeri Mecmua’nın Tarih Kısmı, S. 34, İstanbul, 1934.

Sarı, Mustafa, *Türkiye Kafkas İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Ankara, 2015,

Sakin, Serdar, “Minas Çeraz’ın (Minasse Tcheraz) Avrupa Temasları ve Berlin Konferansı İzlenimleri”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 8, S. 16, Yaz-2015, s. 237-258.

Sarı, Mustafa, “Ermenistan İçin Karadeniz’e Bir Çıkış Kapısı: Batum- Kars Demiryolu Projesi (1919-1920)”, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ed. Bünyamin Kocaoğlu, Samsun, 2017, s. 721-730.

Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-1*, Ankara, 1973

Sorgun, Taylan, *Halil Paşa İttihat ve Terakkî’den Cumhuriyet’e Bitmeyen Savaş*, 2.bs, İstanbul, 1997.

Soy, Bayram, “Lord Palmerson’un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti”, *H. Ü. Türkiyat Araştırmaları*, S. 7, Aralık-2007, s. 141-168.

Süslü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara, 1990.

Şahin, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)*, Ankara, 2002.

Şahin, Enis, “Trabzon ve Batum Konferanslarında Kuzey Kafkasya’nın Bağımsızlığı İle İlgili Gelişmeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Erzurum, 1996.

Şimşir, Bilal, *Osmanlı Ermenileri*, Ankara, 1986,

Tekemen, Eylem, *Berlin Konferansı ve Osmanlı Devleti (1878)*, T. C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2006.

Tunçay, Mete, *Bilineceği Bilmek*, İstanbul, 1983.

Turan, Mustafa, Emel Demir Görür, “İngiltere’nin Anadolu Genel Konsolosu Charles William Wilson İle Erzurum Konsolosu Henry Trotter’ın Ermenilerle Meskûn Bölgelerin Islahatına Yönelik Hazırladıkları Islahat Projeleri”, *OTAM*, S. 44, Güz-2018, s. 311-340.

Uluerler, Sıtkı, “Berlin Anlaşması’na Göre (1878) Osmanlı’nın İran’a Terk Ettiği Kotur’un Sınırları Meselesi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 16, Güz-2018, s. 145-171.

Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara, 1999.

Ünal, Fatih, “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti’ne Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 5, S. 17, Bahar-2008, s. 133-152.

Yadigarov, Emin, *Osmanlı Devleti-Güney Kafkasya İlişkileri (1917-1918)*, T. C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2017.

Yerasimos, Stefanos, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk Sovyet İlişkileri 1917-1923*, 2.bs., İstanbul, 2000.

Yıldırım, Fuat, *Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkasya’da Türk-Alman Rekabeti*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

Yüceler, Nâsır, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı Azerbaycan ve Dağıstan’ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, 2.bs., Ankara, 2002.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ VE ATATÜRK'ÜN ASKERİ STRATEJİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Naim Babüroğlu*

Özet

Milli Mücadele'nin İstiklal Savaşı evresi, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaliyle başlar ve 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Andlaşması'yla son bulur. İstiklal Savaşı'nda Askeri Strateji üç safhada uygulanmıştır.

1- Güney Cephesi'nde; Gerilla Harbi Stratejisi ile Stratejik Savunma,

2- Doğu Cephesi'nde; Stratejik Taarruz,

3- Batı Cephesi'nde; Sakarya Meydan Muharebesi sonuna kadar Stratejik Savunma, Sakarya Meydan Muharebesi sonundan itibaren Stratejik Taarruz ve kesin sonucun alınması.

Sakarya Meydan Muharebesi, İstiklal Savaşı içinde yön belirleyici, kader tayin edici bir kilometre taşıdır. Sınırsız bir işgal hürsü ve hayaliyle yola çıkan Küçük Asya Ordusu, Sakarya'da ağır bir yenilgiye uğratılmıştır.

1683'te İkinci Viyana ile başlayan Türk toprak kaybı ve çekilmesi, 238 yıl sonra 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'yle durdurulur. Bu açıdan, Sakarya Meydan Muharebesi İstiklal Savaşı'nın bir dönüm noktasıdır. Osmanlı'da 300 yıldır süren çözülüşün son bulduğu, Savaş Tarihi'nin en uzun kanlı muharebelerinden biridir. Sakarya'da zafer elde edilmeseydi, son bağımsız Türk Devleti de tarihe karışmış olacaktı. Sakarya sayesinde, Anadolu'da yeni doğan 17 aylık Türk Devleti dünyaya varlığını kabul ettirme imkânı bulmuştur.

***Anahtar Kelimeler:** Sakarya Meydan Muharebesi, Savaşın Evrimi, II. III. Nesil Savaş, Mustafa Kemal Atatürk, Derinliğine Savunma.*

Giriş

Türk İstiklal Mücadelesi, üç değişik olayın bir bütünüdür. Bunlar İhtilal, İstiklal ve devrimlerdir. Bu olayların başlangıç ve bitim tarihleri şöyle sıralanabilir.

İhtilal: Başlangıç tarihi, 22 Haziran 1919 günü Amasya Genelgesi'nin yayımlanmasıdır. 23 Nisan 1920 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışıyla meşruiyet kazanmıştır. 30 Ekim 1922'de, Osmanlı Devleti'nin son bulunduğu dair yasanın kabulü ile tamamlanmıştır.

* İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstiklal Savaşı: 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaliyle başlar; 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Anlaşmasıyla askeri harekât son bulur. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla İstiklal Savaşı amacına ulaşır.

Devrimler: İhtilalin başladığı ve hedefinin ortaya konulduğu Amasya Genelgesi ile başladığı kabul edilebilir. Bitim tarihi yoktur. Atatürk'ün, Türk Gençliğine emanet ettiği bu evre sonsuza kadar sürecektir.¹

İhtilalin hedefi, Amasya Genelgesi'nde ve Erzurum Kongresi'nde açıklanmış, Sivas Kongresi'nde tekrar edilerek onaylanmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi açılışında yasallaştırılmıştır.

Amasya Genelgesi'nin 4'üncü maddesi: **“Milletin durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için, her türlü etkiden ve denetimden kurtulmuş milli bir kurulun varlığı gereklidir.”**²

Erzurum Kongresi Bildirisi'nin 3'üncü maddesi: **“Milli gücü etkin ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır.”**³

Sivas Kongresi Bildirgesi'nin 8'inci maddesi: **“Merkezi hükümetin ulusal iradeye uyması gereklidir.”**⁴

Amasya Genelgesi'yle, Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararların anlamı, açıkça İstanbul Hükümeti'yle mücadeleye girişmek olmuştur.

1. Savaşın Hedefi

İstiklal Savaşı'nın coğrafi hedefi, Erzurum Kongresi Bildirisi'nin 6'ncı maddesinde yer almıştır. Bu hedef, şöyle belirtilmiştir: **“30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandığında Milli sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden**

¹ Harp Akademileri Komutanlığı, *Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Sonuçları*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1981, s. 120-121.

² Mustafa Kemal Atatürk, *NUTUK*, (Yay. Haz. Taha Mazman), Toplumsal Çözüm Yayınları, İzmir, 2009, s. 43; Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s. 117.

³ Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 76.

⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 98.

ayrılmaz.”⁵ Bu ifadeyle, Mondros Mütarekesi’nin imza edildiği 30 Ekim 1918 tarihinde, sınırlarımızın içinde kalan bölge kastedilmiştir.

Sivas Kongresi’nde de, bu bölgenin bölünmez bütünlüğü, bölgede azınlık isteklerinin reddedildiği ve her türlü harekete karşı, milli bir savunmanın uygulanacağı vurgulanmıştır.⁶

Savaşın politik hedefi ise, şöyle açıklanmıştır. “Devletin ve milletin iç ve dış istiklali.”

Coğrafi ve politik hedefi belirledikten sonra, Savaşın Hedefi şu şekilde ortaya konulabilir: “Misakı Milli sınırları içinde iç ve dış istiklalin sağlanmasıdır.”

İstiklal Savaşı’nın, Misakı Milli sınırları içinde, içte ve dışta bağımsız bir Türkiye hedefi, stratejinin üç temel faktörü, kuvvet-zaman-mekân (yer) doğrultusunda belirlenmiştir. Bu hedef, mevcut güçlere, zamana ve mekâna uygun seçilmiştir. İstiklal Savaşı boyunca bu hedeften bir taviz verilmemiştir.

2. Askeri Strateji

Askeri Strateji, politikanın gösterdiği hedeflerin ele geçirilmesi için askeri gücün geliştirilmesi ve kullanılması sanatıdır.

Savaşın Hedefi’nin gerçekleştirilmesi için, uygulanacak Askeri Strateji esasları şöyle tespit edilmiştir. İstiklal Savaşı’nda üç cephe vardır. Doğu, Güney ve Batı cepheleri. Her cephede ayrı strateji uygulanmıştır.

-Güney Cephesi’nde; Gerilla Harbi Stratejisi ile Stratejik Savunma,

-Doğu Cephesi’nde; Stratejik Taarruz,

-Batı Cephesi’nde; Sakarya Meydan Muharebesi sonuna kadar Stratejik Savunma, Sakarya Meydan Muharebesi sonundan itibaren Stratejik taarruz ve kesin sonucun alınması.⁷

Güney Cephesi

Fransızlar, 1 Kasım 1919’dan itibaren Antep, Maraş ve Urfa’yı İngilizlerden devralmaya başlamışlardı. Milli kuvvetlerle çarpışmaların başlama tarihi, 23 Kasım 1919’dur. Muharebelerin başarı ile sonuçlandırılması üzerine, 30 Mayıs 1920’de Fransızlarla Ankara’da

⁵ Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, (Yay. Haz.: Rıdvan Akın), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 95.

⁶ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 128-129.

⁷ Suat İlhan, *Harp Yönetimi ve Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 49.

ateşkes anlaşması imzalandı. 25 Aralık 1921’de Antep, 30 Aralık 1921’de Kilis kurtarıldı. Savaşı çoğunlukla halkın yaptığı Güney Cephesi’ndeki harekât, Batı cephesine göre daha çok gerilla savaşı niteliğindedir.⁸

Doğu Cephesi

Doğu cephesindeki harekât, doğu sınırını çizmiş ve Batı Cephesi’ne doğunun kuvvet ve kaynaklarının tahsisine imkân vermiştir. İstiklal Savaşı’nın başında gücünü bir ölçüde koruyan düzenli kuvvetler, yalnız Doğu Cephesi’nde bulunuyordu. Bu kuvvetlerin bir an önce serbest kalması için kesin sonuçlu bir harekâta girişilmesi gerekiyordu. Bu nedenle, Stratejik Taarruz uygulanmış ve 2-3 Aralık 1920’de Gümrü Anlaşması imzalanmıştır.⁹

Batı Cephesi

Batı Cephesi, stratejik manevra bakımından iki safhaya ayrılır. Stratejik Savunma ve Stratejik Taarruz.

Stratejik Savunma evresinde iki değişik strateji uygulanmıştır. Birinci İnönü Muharebesi’ne kadar düşmanı yıpratmak, geciktirmek, zaman kazanmak ve asgari arazi kaybı esaslarını kapsayan Oyalama Muharebeleri.

Birinci İnönü Muharebesi başından, Sakarya Meydan Muharebesi sonuna kadar Stratejik Savunma ve Sakarya’da Mevzi Savunması.

26 Ağustos 1922’de başlayan Stratejik Taarruz harekâtı, 30 Ağustos Başkomutan Meydan Muharebesi’nden sonra Başarıdan Faydalanma ve Takip harekâtına dönüşmüştür.¹⁰

Askeri harekâtın temel özelliği harekettir. Hareket bütün askeri prensiplerin kaynağını oluşturur. Birinci Dünya Savaşı’nda teknik gelişme ile birlikte artan ateş gücü mevzi savaşı ve siper harbini kaçınılmaz kılmış, hareket yok olma noktasına gelmişti. Ateşli silahlar taktik alanda durgunluk yaratınca stratejinin elinden fazla bir şey gelmemişti. Strateji taktiğin tutsağı olmuş kıpırdamaz hale gelmişti. Yıpratma ve yıpratmadan sonuç arama, taktiğin de stratejinin de amacı durumuna geldi. Bu hareketsizlik, muharebeleri ikmal ve dayanma mücadelesi şekline dönüştürdü.¹¹

⁸ Suat İlhan, *a.g.e.*, s. 50.

⁹ Suat İlhan, *a.g.e.*, s. 49-50.

¹⁰ Suat İlhan, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹ Suat İlhan, *a.g.e.*, s. 51.

Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasında Alman askeri düşünürleri en çok meşgul eden konu, mevzi savaşının nasıl yenileneceği, hareket savaşının nasıl gerçekleştirilebileceği noktasında toplanıyordu. Bu çalışmaların sonucunda, İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'nda yararlanamadıkları tankın kullanılması ve zırhlı harekât uygulamasına, ancak İkinci Dünya Savaşı'nda ulaşılabilmiştir.¹²

Türk İstiklal Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın askeri bilgi ve deney birikiminin hemen ardından gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen, İstiklal Savaşı'nda, İkinci Dünya Savaşı'nın hareket ve manevra türleri uygulanmıştır. Yıllardır rastlanmayan, ancak savaşın sonunu tayin eden, İkinci Dünya Savaşı için her tür askeri harekât örnekleri, İstiklal Savaşı'nda tecrübe edilmiştir.

Türk süvari birlikleri örtmede, keşifte, ihtiyatta, taarruzda ve takipte başarıyla kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda, zırhlı birliklerin kullanıma düşüncesi ve şekli İstiklal Savaşı sırasında süvarinin kullanılmasında görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın "Yıldırım Harbi Doktrini", Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'dan esinlenerek uygulanmıştır.

3. Sakarya Meydan Muharebesi

Yunan kuvvetleri, 20 Haziran 1920'den itibaren Salihli-Uşak; Akhisar-Balıkesir; Aydın-Nazilli istikametinde iki kolorduya bağlı beş tümenle harekete başladılar. 30 Haziran 1920'de Balıkesir; 8 Temmuz'da Bursa; 26 Ağustos'ta Uşak-Nazilli işgal edildi. Bu harekât, ilk Yunan taarruzudur. Bu safhada milli kuvvetleri halk iâşe ediyor ve destekliyordu. Türk-Yunan kuvvetleri arasındaki güç oranı 3/10 kadardır.¹³

İkinci Yunan taarruzu, düzenli Türk kuvvetleriyle Yunan kuvvetlerinin ilk karşılaşmasıdır. 6-11 Ocak 1921 tarihlerinde yapılan Birinci İnönü Muharebesi'nde Yunan kuvvetleri Bursa bölgesine çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁴

Üçüncü Yunan kuvvetleri taarruzunda, İkinci İnönü Muharebesi Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu zafer üzerine İsmet İnönü'ye çektiği bir telgrafla; **"Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs tarihini de yendiniz"** diyerek zaferin önemini vurgulamıştır.¹⁵ Birinci ve İkinci İnönü ile kazanılan başarılar sonucunda, milletin Türkiye

¹² Suat İlhan, *a.g.e.*, s. 52.

¹³ Suat İlhan, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁴ İsmet Görgülü, *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 83-88.

¹⁵ Veli Yılmaz, *Sakarya'dan Lozan'a*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 97.

Büyük Millet Meclisi ordularına karşı güveni artmış; iç ve dış tahriklerle çıkan ayaklanmaların azalmasında etken olmuştur.¹⁶

Dördüncü Yunan taarruzunda, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri gerçekleşmiş ve Türk kuvvetleri Sakarya doğusuna çekilmek durumunda kalmışlardır. Türk ordusu, 100 kilometrelik bir alanı Yunan kuvvetlerine terk ederek Sakarya Nehri doğusuna çekildi.

Mustafa Kemal Paşa, yaklaşık 100 kilometre mesafede çekilme emrini verdi: **“Orduyu Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak lazımdır ki, ordunun düzenlenmesi ve takviyesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya’nın doğusuna kadar çekilebilirsiniz.”**¹⁷

Savaş tarihinde uygulanması en zor askeri hareketlerden biri de geri çekilmedir. Geri çekilmeye, kuvveti düşmana kaptırma, moral-motivasyonun düşmesi, paniğe kapılma tehlikesi her zaman vardır. Geri hareketlerde, birliklerde çözülme, kaçma, birliği terk etme riskleri yüksektir.

Geri çekilme harekâtının başarısı için, çok iyi eğitilmiş birlikler, ayrıntılı planlama, doğru zamanlama, deneyimli ve iyi komutanlar ile yüksek disiplin duyguları gereklidir. İstiklal Savaşı’nda genel olarak İzmir’den Sakarya’ya kadar 500 kilometre mesafede oyalama muharebeleri ve geri çekilme harekâtı uygulanmıştır.

Çekilme Harekâtı, taarruz eden tarafa kuvvet kaptırılmadığı ve taarruz eden tarafı yeni bir saldırı düzeni almaya mecbur ettiği takdirde başarılı sayılabilir. Sakarya doğusuna çekilirken, Yunanlılara kuvvet kaptırılmamıştır. Yunanlılar, Sakarya doğusunda tertiplenen Türk kuvvetlerine, ancak bir ay sonra düzenlerini değiştirerek saldırı yapabilmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi’nde taktik ve strateji farkını şöyle açıklamıştır: *“Düşmanı taktik yönden muharebeye zorlamak suretiyle, önce stratejik düzeyde mağlup ettik. Muharebeyi cephe muharebesine dönüştürdük. Düşman merkezimizi yarmak istedi, başaramadı. Ondan sonra savunma yapmaya karar verdi. Taarruzlarla buna engel olduk.”*¹⁸

Savaşta, taktik ve strateji arasındaki fark, bu ifadeyle açık olarak belirtilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Yunan kuvvetlerinin stratejik manevralarının boşa çıkarıldığını, böylece stratejik

¹⁶ Veli Yılmaz, *Yakın Dünya Harp Tarihi Özetleri*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1993, s. 32-33.

¹⁷ Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 578.

¹⁸ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1961, s. 176.

düzeyde yenildiğini ifade etmiştir. Stratejik başarı, taktik başarıyla sonuçlandırılmalıdır. Ancak, stratejik başarısızlık taktik önlemlerle giderilemez.

Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik ve taktik düzeyde önemli bir tespiti ve açıklaması vardır. Sakarya Meydan Muharebesi'ni anlatırken, *"TBMM ordusunun planı, düşmanı istenilen yerde muharebe zorlamak ve önce onu çarpışmaya mecbur etmektir."*¹⁹

Bu açıklamada, düşmanı istenilen yer ve zamanda savaşa zorlayarak inisiyatifi elde bulundurmak ve böylece düşmana üstünlük sağlamak prensibi öne çıkarılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, savunmayı taarruz harekâtına geçinceye kadar uygulanabilecek geçici bir muharebe şekli olarak görüyordu. Sürekli savunmada kalarak sonuca ulaşmanın mümkün olamayacağını; savunmada da taarruz ruhunun hâkim olması gerektiğini düşünen bir komutandır.

4. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yeni Savunma Stratejisi

Birinci Dünya Savaşı, mevziye dayalı, yüksek bir ateş gücüyle desteklenen bir savunmanın başarılı olabileceği düşüncesini öğretmiştir. Mustafa Kemal Paşa, okuduklarını, sahada muharebe meydanında uygulamış ve savunmanın derinlikte yapılması gerektiğini tecrübe etmiştir. İstiklal Savaşı'nda, Mustafa Kemal Paşa'nın uyguladığı "derinlikte savunma prensibi", Birinci Dünya Savaşı'ndan oldukça farklı bir taktiktir.

Mustafa Kemal Paşa, bu yeni Savunma şeklini NUTUK'ta şöyle ifade eder:

"Meydan Savaşı 100 kilometrelik bir cephe üzerinde oluyordu. Sol kanadımız Ankara'nın 50 kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun yönü batıya iken güneye döndü, arkası Ankara'ya iken kuzeye verildi. Yön değiştirilmiş oldu. Bunda hiç sakınca görmedik. Savunma hatlarımız yer yer kırılıyordu. Ama, kırılan yerin hemen arkasında çarçabuk yeni bir savunma hattı kuruluyordu. Savunma hattına çok umut bağlamak ve onun kırılmasıyla ordunun büyüklüğü oranında çok gerilere çekilmek gerektiği teorisini çürütmek için yurt savunmasını başka türlü anlatmayı ve bu ifademde direnmeyi ve ısrarı yararlı ve etkin buldum."

Dedim ki:

¹⁹ A.g.e., s. 180.

Savunma hattı yoktur. Savunma alanı vardır. O alan bütün vatandır. Yurdun her karış toprağı, vatandaşın kanyyla ıslanmadıkça düşmana bırakılamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atulabilir; ama küçük büyük her birlik ilk durabildiğı noktada yeniden düşmana karşı cephe kurup savaşı sürdürür. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda kaldığını gören birlikler ona tabi olamaz. Bulunduğı mevzide sonuna kadar dayanmak ve karşı koymak zorundadır.”²⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesi'nde ortaya koyduğı bu prensip, az kuvvetle geniş cephede, hat ya da hatlara bağılı kalmadan yapılacak bir savunma zincirini öngörmektedir. Bu prensip, her kuvvetin düşman zoruyla atıldığı yerde savunma uygulaması; karşı saldırı yapacak kuvvetlere yer ve zaman kazandırması demektir.

Bu savunma şeklinde, her birlik sadece tutmakta olduğı bir hattan değil, nerede bulunursa bulunsun, o nokta veya noktalardan sorumlu olması esasına dayanır.

Taktik ve stratejik prensipler gereğı, askeri kuvvetler, büyüklükleri oranında uygun mesafeye çekilirler. Bir tümenin, kolordunun ya da bir ordunun çekilme mesafesi farklıdır. Birlik büyüdükçe, çekilme mesafesi de artar.

Sakarya'da Türk kuvvetleri, ordular grubu seviyesindedir. Türk kuvvetlerinin normal şartlarda Kızılırmak hattına kadar çekilmesi gerekirdi. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya koyduğı yeni savunma prensibiyle bu kural uygulanmamıştır. Her noktanın savunulmasını, gerektiğinde her karış toprağın kanla ıslanmasını emreder. Bu savunma stratejisiyle, düşmanın beklemediğı bir savunma şekliyle, düşman üzerinde baskın etkisi sağlamış ve onun dengesini bozmuştur.

Bilal N. Şimşir, Yunan Genelkurmay Başkanı Yardımcısı General Stratigos'un, 25 Eylül 1921 tarihli mektubuna atfen şöyle diyor: “*Stragios şöyle der gibidir: Haritaya bir bakınız. Çengel gibi kıvrılan bu Sakarya nehir değil, düpedüz devasa bir oltadır. Porsuk bu oltanın iğnesidir. Biz Yunanlılar bu dev oltayı, iğnesiyle birlikte, fena halde yuttuk.*²¹

General Stratigos, savaştan sonra yazdığı raporda şöyle diyordu: “*Türklerin savunma mevzileri neydi ki, Yunan ordusu bu kadar geniş çapta ve bu kadar uzun süre savaştığı halde düşman kuvvetlerini felce uğratamamış ve yenilmiş olmayı itiraf etmek zorunda kalmıştı.*

²⁰ Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 585.

²¹ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, Milliyet Yayınları Tarih Dizisi: 21, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1972, s. 205.

Aslında söz konusu olan müstahkem mevziler değil, çok uzun ve çok derin bütün müstahkem bölge, Sakarya Çıkmazı demektir. Aslında ise, Mustafa Kemal Paşa'nın askeri dehasının yarattığı ve savaş tarihlerinde henüz bilinmeyen bir formüldü. Bu yaratıcısının deyimiyile 'Hattı Müdafaa Yok, Sathı Müdafaa vardır.' idi. Ağustos'un 26'sında düşman ilk müstahkem mevzilerinden sökülüştü, çekiliyordu ve bizinkiler kovalıyorlardı. Ama bu çekilme ve kovalama beklenen genel bir nitelik taşıyordu. Çünkü çekilen düşman ilk mevzilerinden biraz ötede önceden hazırlanmış yeni mevzilere yerleşiyordu. Yeni mevzilerin arkasında düşman yeniden toparlanıyor, kuvvet alıyor ve yeniden inatla savunmaya geçiyordu. Ve gece gündüz bir mevkidenden diğerine kuvvet kaydırarak yaptığı yığınaklarla karşı hücumla geçiyordu.²²

Sakarya Meydan Muharebesi'nin önemli bir niteliği, ihtiyat kuvvetlerinin çok iyi bir şekilde kullanılmasıdır. Düşman tehlikesinin belirdiği bölgeye, ihtiyatlar hızla kaydırılmış ve düşman saldırısına karşı konulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından çıkan emir: **"Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır."** Yabancı askeri tarihçiler tarafından derin incelemelere konu olan bu emir, başta Milliyetçi Çin Başkomutanı Çan Kay Şek olmak üzere, çok sayıda ünlü komutanın savaş alanında uyguladığı bir savunma stratejisi olmuştur.²³

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransa'nın tekrar işgal edilmesini önlemek amacıyla, geçilmesi imkânsız sanılan Majino savunma hattı kuruldu. Fransa, İkinci Dünya Savaşı öncesi, dünyanın en güçlü savunma hattını inşa ettiğini öngörüyordu. Geçilmesi imkânsız sanılan Majino hattını, İkinci Dünya Savaşı'nda Alman zırhlı birlikleri kısa sürede aşmış geçtiler.

Atatürk, Majino gibi savunma hatlarının faydalı olacağına inanmamıştır. Daha İkinci Dünya Savaşı öncesi, tahkimli savunma hatlarının yaygın olduğu dönemde görüşünü şu şekilde açıklamıştır: *"Geçen gün bana zırhlı savunma hatlarından söz ediyorlardı. Mesela Majino'da benim görüşüm belki biraz aykırı düşecek ama... İsrar ederim ki bu hatların faydasına inanmıyorum. Zira savaş insan yapar. Bunun için insanın toprak üstünde olması gerekir. Köstebek gibi toprak altında, beton borularda veya zırhlı kalelerde oturacak bir kuvvet, önceden savaş dışı edilmiş bir kuvvet sayılmalıdır. Manevra yeteneğini kendi kendisine yok eden bir ordu, savaşta yenilgiden başla ne kazanabilir, bilmem."²⁴*

²² A.g.e., s. 220.

²³ Alptekin Müderrisoğlu, *Sakarya*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018, s. 555.

²⁴ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 1984, s. 305-306.

Atatürk bu görüşünü söylediğinde, Fransızlar savunma planlarını Majino hattına göre düzenliyor ve milyonlar harcıyorlardı.

Atatürk, kazanılan zaferi sadece askeri yönüyle ele almaz. Onu her alanda siyasi zaferle elde edilen bütünlükle değerlendirir. Falih Rıfki Atay, *Çankaya* adlı eserinde, Atatürk'ün Sakarya'dan Çankaya'ya geldiğinde şöyle dediğini yazar: “İkincisi de bana Sakarya’da gelen şu düşüncedir. Hiçbir zafer gaye değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük bir gayeyi elde etmek için gereken en belli başlı vasıta... Her büyük meydan savaşından sonra yeni bir âlem doğmalıdır. Yoksa başlı başına zafer boşuna bir çaba olur.”²⁵

Atatürk’e, Napolyon’un, “*Programınız nedir?*” sorusuna, “*Ben yürürüm, programım kendiliğinden çıkar*” dediğinin hatırlatılması üzerine: “*Ama o türlü giden, sonunda başını Saint Helen kayalarına çarpar*”²⁶ cevabını vermiştir.

5. Savaşın Evrimi ve Sakarya Meydan Muharebesi

Birinci Nesil Savaşı: Klasik savaşlardır. 1648-1830 yılları arasındaki zaman aralığında uygulanmıştır. Napolyon savaşları, en belirgin özellikleri kapsar. Birinci Dünya Savaşı öncesi savaş türüdür. Piyade ağırlıklı ve nizami bir savaş şeklidir. Manevranın ve teknolojinin çok sınırlı kullanıldığı bir alandır. Düşmanın yakın gücünün yıkılmasına odaklanmıştır. Temel Askeri Hedef, bir bölgenin kontrolü ve elde bulundurulmasıdır.

İkinci Nesil: Topyekûn endüstri savaşlarıdır. 1830-1918 yılları arasındaki dönemdir. Birinci Dünya Savaşı’nda uygulanmıştır. Ateş ve ateş destek vasıtalarının yoğun kullanıldığı bir savaştır. Düşmanın savaşan güçlerinin yok edilmesi temel amaçtır. Bu savaşta, makineli tüfekler ve topçu ateşleri önem kazanmıştır. Klasik yönü ağır olan bir savaş türüdür. Bu nesilde, topyekûn savaş doktrini ortaya çıkmıştır.

Üçüncü Nesil Savaşı: Manevra savaşlarıdır. 1918-1948 yılları arasındaki dönemi kapsar. İkinci Dünya Savaşı’nda uygulanmıştır. Bu savaşta, hız ateş gücünün önüne geçmiştir. Düşmana yaklaşarak onu yok etme yerine, mücadele güçlerini çökertmenin öne çıktığı savaştır. Hava gücünün yıkıcı etkisi önem kazanmıştır. Bu savaşta, nükleer silahlar kullanılmıştır. Üçüncü nesilde, gayrinizami harp her ülkede kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Gerilla Savaşı nizami harple eşit derecede rol oynamıştır.

²⁵ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Sena Matbaası, İstanbul, 1980, s. 300.

²⁶ *A.g.e.*, s. 300.

Dördüncü Nesil Savaş: Gayrinizami Savaş türüdür. 1948'den bugüne kadar devam eder. Soğuk Savaş dönemini kapsar. Bu nesil savaşta, Hibrid savaşları ortaya çıkmıştır. 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali bir örnektir. Siyaset, savaş, sivil-asker işbirliği, savaş alanı ve güvenlik alanı, savaş-barış arasında net sınırlar yoktur. Savaş gayrinizami özelliktedir. Devletler, devlet dışı aktörler, terör grupları, uluslararası suç organizasyonları bu savaşta aktif olarak yer alır.²⁷

Sakarya Meydan Muharebesi Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı, savaşan tarafların tahkimli mevzilerde, savunma hatlarında göğüs göğse savaşmasıdır. Manevradan çok, ateşli silahların yoğun ateş gücü ve taarruzdan çok savunmanın öne çıktığı İkinci Nesil Savaş türüdür. Sakarya Meydan Muharebesi, Birinci Dünya Savaşı döneminin savaşıdır. Ancak, Atatürk'ün hareket ve manevrayı kullanan, savunma hattı yerine derinlikte savunmayı esas alan uygulamaları, Sakarya Meydan Muharebesi'ni, İkinci Dünya Savaşı, yani Üçüncü Nesil Savaşı konseptine yükseltmiştir.²⁸

Sakarya Meydan Muharebesi, İkinci Dünya Savaşı'na yeni askeri stratejiler kazandıran bir harekattır. Ayrıca, Türk tarihi açısından önemli bir kilometre taşıdır. Osmanlı Devleti'nde, 1683 yılında, İkinci Viyana kuşatmasından sonra toprak kaybı ve çekilme başlamıştır. 1683'te başlayan Türk toprak kaybı ve çekilmesi, 238 yıl sonra 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'yle durdurulur. Bu açıdan, Sakarya Meydan Muharebesi İstiklal Savaşı'nın bir dönüm noktasıdır. Osmanlı'da 300 yıldır süren çözülüşün son bulduğu, Savaş Tarihi'nin en uzun kanlı muharebelerinden biridir. Sakarya'da zafer elde edilmeseydi, son bağımsız Türk Devleti de tarihe karışmış olacaktı. Sakarya sayesinde, Anadolu'da yeni doğan 17 aylık Türk Devleti dünyaya varlığını kabul ettirme imkânı bulmuştur.²⁹

Sakarya Meydan Muharebesi, Türk Milleti için yeni bir dönüm noktasıdır. Bu zaferi tamamlayan 26 Ağustos 1922 tarihli Büyük Taarruz'la, 30 Ağustos 1922 Başkomutan Meydan Muharebesi Türk Milleti'ni yok olmaktan kurtarmış ve Sevr Anlaşması çöpe atılmış, 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır.³⁰

²⁷ Metin Gürcan, "Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar", *Bir Önceki Savaş İçin Hazırlanmak: Değişen Küresel Güvenlik Ortamının Geleneksel Savaş Olgusuna Etkisi*, BİLGE Strateji, Dergisi, Güz 2011, s.88-98; Ergüder Toptaş, "Harbin Doğası ve Karakteri Bağlamında Hibrid Savaş", *Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler*, 2 (8) S.8, Sonbahar 2015, s.1-17.

²⁸ Gürcan, *a.g.m.*, s. 92.

²⁹ İbrahim Artuç, *Büyük Dönemeç Sakarya Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, 1985, s. 6; Alptekin Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 5.

³⁰ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 7.

Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas'ın dilinden dökülen şu sözcükler, Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesi'nde uyguladığı savunma stratejisinin etkisini açıklar niteliktedir:

“Düşman dağılmadı. Bilmediğimiz bir askeri anlayışla savaşıyor... Kabul edelim ki, düşmanın taktiğini de, azmini de yenemiyoruz...”³¹

Papulas, bu itirafıyla Mustafa Kemal Paşa'nın, **“Savunma çizgisi yoktur, savunma alanı vardır, o alan bütün vatandır...”** anlayışıyla ortaya koyduğu, yeni savunma stratejini tanımlıyordu.

Yunan 2'nci Kolordu Komutanı Prens Andrew da, Mustafa Kemal Paşa'nın savunma anlayışını günlüğüne şöyle kaydedecekti:

“Türklerin taktiği belliydi. Önce bizi açılıp yayılmaya mecbur ediyor, kayıplar verdiriyor ve bolca cephane harcattırıyordu. Sonra daha önce hazırladığı mevzilere çekiliyordu.”³²

Prens Andrew, aslında Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesi'nde uyguladığı savunma prensibini açıklıyordu.

Bu savunma prensibi, savaş tarihini ve savaşları inceleyen Mustafa Kemal'indi. Bu strateji, İkinci Dünya Savaşı'nda etkili bir savunma prensibi olacaktı.

6. Sonuç

İstiklal Savaşı'nda; Doğu, Güney ve Batı cepheleri olmak üzere üç cephe oluşturulmuştur. Her cephede, ayrı strateji söz konusudur. Batı Cephesi'nde; Sakarya Meydan Muharebesi sonuna kadar Stratejik Savunma, Sakarya Meydan Muharebesi sonundan itibaren Stratejik taarruz ve kesin sonucun alınması evreleri uygulanmıştır.

Türk İstiklal Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın askeri bilgi ve deney birikiminin hemen ardından gerçekleştirilmiştir. Ancak, İstiklal Savaşı'nda, Birinci Dünya Savaşı'nın değil, İkinci Dünya Savaşı'nın hareket ve manevra türleri uygulanmıştır. İkinci Dünya Savaşı için her tür askeri harekât örnekleri, İstiklal Savaşı'nda tecrübe edilmiştir.

³¹ Papulas, *General Papulas'ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Yayınları, 1969; Papulas ve Trikopis, *Yunan Generallerin İtirafı*, (Haz.: Suat Akgül), Berikan Yayıncılık, Ankara, 2004.

³² Prens Andrew, *Felakete Doğru*, (Çev: Babaeskili Hüseyin Rahmi), İstanbul Askeri Matbaası, 1932.

Türk süvari birlikleri örtmede, keşifte, ihtiyatta, taarruzda ve takipte başarıyla kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda, zırhlı birliklerin kullanılma düşüncesi ve şekli, Sakarya Meydan Muharebesi ve büyük Taarruz sırasında süvarinin kullanılmasında görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın "Yıldırım Harbi Doktrini", Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'dan esinlenerek uygulanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı, mevziye dayalı, yüksek bir ateş gücüyle desteklenen bir savunmanın başarılı olabileceği düşüncesini öğretmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi'nde, savunmanın derinlikte yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın, uyguladığı "derinlikte savunma prensibi" Birinci Dünya Savaşı'ndan oldukça farklı bir taktiktir.

"Savunma hattı yoktur. Savunma alanı vardır. O alan bütün vatandır. Yurdun her karış toprağı, vatanışın kanıyla ıslanmadıkça düşmana bırakılmaz..." savunma prensibi, o döneme kadar savaşlarda uygulanmayan yeni bir savunma anlayışıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesi'nde ortaya koyduğu bu prensip, az kuvvetle geniş cephede, hat ya da hatlara bağılı kalmadan yapılacak bir savunma zincirini öngörmektedir. Bu prensip, her kuvvetin düşman zoruyla atıldığı yerde savunmanın sürdürülmesi, böylece karşı saldırı yapacak kuvvetlere yer ve zaman kazandırması demektir.

Birinci Dünya Savaşı, savaşan tarafların tahkimli mevzilerde, savunma hatlarında göğüs göğse muharebesi şeklinde gerçekleşmiştir. Manevradan çok, ateşli silahların yoğun ateş gücü ve taarruzdan çok savunmanın öne çıktığı İkinci Nesil Savaş türüdür. Sakarya Meydan Muharebesi, Birinci Dünya Savaşı döneminin savaşlarıdır. Ancak, Atatürk'ün hareket ve manevrayı kullanan, savunma hattı yerine derinlikte savunmayı esas alan uygulamaları, Sakarya Meydan Muharebesi'ni, İkinci Dünya savaşı yani Üçüncü Nesil Savaşı konseptine yükseltmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi, İkinci Dünya Savaşı'na yeni askeri stratejiler kazandıran bir harekâtır. Ayrıca, Türk tarihi açısından önemli bir kilometre taşıdır. Osmanlı Devleti'nde 1683 yılında, İkinci Viyana kuşatmasında başlayan Türk toprak kaybı ve çekilmesi, 238 yıl sonra, 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'yle durdurulmuştur. Bu açıdan, Sakarya Meydan Muharebesi İstiklal Savaşı'nın bir dönüm noktasıdır. Osmanlı'da 300 yıldır süren çözülüşün son bulduğu, Savaş Tarihi'nin en uzun kanlı muharebelerinden biridir.

Kaynakça

Andrew, Prens, *Felakete Doğru*, (Çev: Babaeskili Hüseyin Rahmi), İstanbul Askeri Matbaası, 1932.

Artuç, İbrahim, *Büyük Dönemeç Sakarya Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, 1985.

ATASE, *Kurtuluş Savaşında Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri*, ATASE Yayınları, Ankara, 2007.

ATASE, *Kurtuluş Savaşında Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri*, ATASE Yayınları, Ankara, 2007.

Atatürk, Mustafa Kemal, *NUTUK*, (Yay. Haz. Taha Mazman), Toplumsal Çözüm Yayınları, İzmir, 2009.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1961.

Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Sena Matbaası, İstanbul, 1980.

Erikan, Celal, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, (Yay. Haz.: Rıdvan Akın), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.

Görgülü, İsmet, *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1999.

Gürcan, Metin, "Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar", *Bir Önceki Savaş İçin Hazırlanmak: Değişen Küresel Güvenlik Ortamının Geleneksel Savaş Olgusuna Etkisi*, BİLGE Strateji, Dergisi, Güz 2011.

Harp Akademileri Komutanlığı, *Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Sonuçları*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1981.

İlhan, Suat, *Harp Yönetimi ve Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

Müderrişoğlu, Alptekin, *Sakarya*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018.

Papulas ve Trikopis, *Yunan Generallerin İtirafı*, (Haz.: Suat Akgül), Berikan Yayıncılık, Ankara, 2004.

Papulas, *General Papulas'ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Yayınları, 1969.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, Milliyet Yayınları Tarih Dizisi: 21, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1972.

Toptaş, Ergüder, "Harbin Doğası ve Karakteri Bağlamında Hibrid Savaş", *Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler*, 2 (8) S.8, Sonbahar 2015, s.1-17.

Yılmaz, Veli, *Sakarya'dan Lozan'a*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2008.

Yılmaz, Veli, *Yakın Dünya Harp Tarihi Özetleri*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1993.

MİLLİ MÜCADELE'DE SÜVARI BİRLİĞİ CAVALRY UNITS IN NATIONAL STRUGGLE

Dr. Öğr. Üyesi M. Hakan ÖZÇELİK*

ÖZET

Türkler tarafından evcilleştirildiği kabul edilen at, kullanım alanının muharebe meydanlarının olduğunun anlaşılmasıyla hem kendi hayat akışını hem de muharebe meydanlarındaki kazanımı değiştirmiştir. M.Ö. 209 yılında Türk ordusunda yer alamaya başlayan atlı birlikler, süvariler ordunun vazgeçilmez kuvvetini oluşturmuştur. Mondros Ateşkes Antlaşmasına kadar ordu içinde etkin görev alan süvari birlikleri antlaşma gereği üç alay seviyesine düşürülmüştür. Ancak yerelde başlayan Milli Mücadele'nin ilk oluşturduğu birlikler yine süvari birlikleri olmuştur. Kurtuluş Savaşı içindeki I. İnönü, II. İnönü, Sakarya Muharebesi, Büyük Taarruz'un ve sonrası takip hareketinin başarılı olmasında süvari birliklerinin payı büyük olduğu gibi eşsiz bir yönetim sergileyen Fahrettin Altay ve diğer süvari birlik komutanlarının katkıları da yadsınmaz.

Anahtar Kelimeler: At, süvari, Milli Mücadele, Fahrettin Altay.

ABSTRACT

The horse, considered to be domesticated by the Turks, changed both the flow of life and the winner in the battlefields when the area of use was understood to be combat squares. Equestrian units and cavalry, which began to take place in the Turkish army in B.C. 209, were the indispensable force of the army. The cavalry units, which had been active in the army until the Mondros Armistice Agreement, were reduced to three regiments as required by the treaty. However, the first units created by the National Struggle, which started at the local level, were again cavalry units. The contributions of Fahrettin Altay and other cavalry commanders, who exhibited a unique management, were also undeniable in the success of I. İnönü, II. İnönü, Sakarya Battle, the Great Offensive and the follow-up operations during the War of Independence.

Key Words: Horse, cavalry, National Struggle, Fahrettin Altay.

* İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı.

Giriş

Tarihin ilk çağlarından itibaren *at*, insanoğlunun yaşam serüveninde önemli yer tutmuş ve tarihi serüven içinde insanlığa dair birçok değişik hizmetlerde yer almıştır. Önceleri bir av hayvanı olarak kabul gören at, daha sonra insanların atın çok daha farklı özelliklere sahip olduğunu farketmesi ve bu özelliklerinden kendi yaşamları içinde yararlanmak istemeleri, insan ve at arasında bir daha kopmayacak olan bağı oluşturmuştur. Atın evcilleştirilmesi, insan ile at arasındaki bağı daha da güçlü kılmış ve atın toplum hayatında vazgeçilmez bir unsur olarak görev almasına vesile olmuştur. Atın sahip olduğu imkân ve kabiliyetler, atın zaman içerisinde ulaşım, tarım, taşımacılık, posta gibi işlerde kullanılmasını sağlarken, gücünden ve hızından yararlanmak asıl amaç olmuştur. Ama özellikle atın süratli oluşu, insanoğlunun atı muharebe meydanlarında kullanmasına neden olmuştur. Binlerce yıl boyunca savaşlarda bir harp vasıtası olarak insanlık tarihinin dönüm noktalarını belirleyen muharebelerde hep son sözü atlar ve atlı birlikler söylemiştir.

İnsan için sadakati ve güveni sembolize ederken aynı zamanda fiziksel özelliğiyle de zenginlik ve asaleti temsil eden at, Türklerde daha farklı kabullenilmiş ve “At, avrat, silah” gibi bir söylem dile getirilmiştir. Bu ifadenin gerekçesi de biraz da atı ilk evcilleştirenlerin Türklerin olduğunun kabul edildiği şeklinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

Atın, M.Ö. 4 bin yıllarında evcilleştirildiği¹ düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle her ne kadar atın Hint-Avrupalılar ya da Fin-Ugorlu kavimler tarafından evcilleştirildiğine yönelik bazı görüşler ileri sürülse de M.Ö. 4 bin ortalarında Ural dağları yöresindeki bozkırlarda görülen toplulukların, oraya Asya’dan atları ile gelen Türklerin olması² ve Türk anayurdundaki AfenesyevonAndronovo kültür çevrelerinde yapılan kazılarda M.Ö. 3 binlere ait mezarlarda, ağızlarında demir gem izleri bulunan at iskeletlerine rastlanmış olması, atın evcilleştirilmesinde öncelikli olarak Türklerin rolünün olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.³ Atın evcilleştirilmesi insanoğlunun yaşantısını oldukça fazla etkilemiş ve insanlığın gelişiminde önemli bir adım olarak kabul edilmiştir. Fransız bilgin Buffen bu adımı “insanlığın en soylu fethi”⁴ olarak adlandırmıştır. W. Koppers ise atın evcilleştirilmesiyle ilgili “*Atın evcilleştirilmesi ve atlı çoban kültürünün ortaya konması ilk Türklere bağlanabilir. İnsanlık tarihinde ulaşılan bu başarı,*

¹ Kayrat Belek, “Eski Türklerde At ve At Kültürü”, *Gazi Türkiyat*, Ankara, Bahar, 2015/16, s.113.

² M. Taner Tarhan, “Eski Çağlarda Kimmerler Problemi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi 11-15 Ekim*, I. Cilt, Ankara, 1976, s. 360.

³ Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 2014, s. 66

⁴ İ. Türkmen, “*Türklerde At Sevgisi*”, *Yıllar Boyu Tarih Dergisi*, 1983, s. 60.

*kavimlerin ve diğer kültürlerin gelişmesinde fevkalade gelişmeler doğurmuştur. Atı ve umumi olarak çoban kültürünün esas unsurlarını ilk İndo–Germenler, eski Türklere borçludurlar*⁵ şeklinde ifadede bulunarak atın evcilleştirilmesi konusunda Türklere hakkını teslim etmiştir.

Türklerin Asya bozkırlarında atın kullanılması ile günlük yaşamları daha kolaylaşmıştır. Bununla birlikte yapılan işlerin her anlamda süratle kavuşması, göçlerin daha kolay bir hale gelmesi, bu süreçte dayanıklılık açısından da diğer hayvanlara göre daha üstün olması, yeni coğrafyalara akınlarını daha süratli olarak yapması nedeniyle doğal olarak Türkler ata çok daha fazla önem vermiştir.⁶ Türklerin ata vermiş olduğu önemi ve değeri Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lûgati't Türk'te “At, Türkün kanadır”⁷ şeklinde ifade etmiştir. Kaşgarlı, eserinin bir başka yerinde de: “Kuş kanadın, er atın”⁸ (Kaşgarlı I, 1939: 34-35) savına yer vererek “Kuş gayesine kanadı ile ulaştığı gibi insan da arzusuna atı sayesinde erişir” açıklamasıyla eski Türklerin ata ne kadar çok değer verdiklerini belirtmiştir. Ata verilen önem o kadar fazla idi ki ruhani dünyada dahi birliktelik sağlamak adına Türkler silahları, altın ve gümüşle bezenmiş techizatlı atları ile birlikte gömülmekteydi.⁹

Türk mitolojisi ve folklorunda attan sıkça söz edilmiş, destanlarda at ile sahibi arasında duygusal bağ açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Dede Korkut destanlarında sıkça geçen “Yayan erin umudu olmaz”¹⁰ deyiimiyle atın bir erkek için gelecek olduğunu belirtmiş ve değerini daha da fazlalaştırmıştır. Yine Dede Korkut destanında Beyrek'in ata dair söylemleri de insan ile at arasında kurulan duygu bağının gücünü gösterir en önemli örnek sayılabilir:¹¹

“Açık açık meydana benzer senin alıncığın!

İki gece ışık saçan taşa benzer senin gözceğizin

İbrişime benzer senin yeleciğin

İki çift kardeşe benzer senin kulacığın

⁵ W. Koopers, “İlk Türklük ve İlk İndo–Germenlik”, *Belleten*, 1995, s. 471.

⁶ Osman Esin, “Orta Asya Ön Asya ve Anadolu Ekseninde Eski Türklerin Hayatında Önemli Bir Figür: At”, *Ulkabilge*, 5 (14), 2017, s.1318-1319.

⁷ Kaşgarlı Mahmut, *Divânü Lûgat-it-Türk*, Çev. B. Atalay, TDK Yay., Ankara, 1939, s. 48-49

⁸ Kaşgarlı Mahmut, *a.g.e.*, s. 34-35

⁹ Feyzan Goher Vural, *İslâmiyetten Önceki Türklere Kültür ve Müzik Hun, Göktürk ve Uygur Devletleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 2016, s. 40; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İkinci Baskı, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969, s. 39.

¹⁰ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Birinci Basılış, MEB, İstanbul, 1970, s. 70.

¹¹ Ergin, *a.g.e.*, s. 77.

Eri muradına yetiştirir senin arkacığın

Atım sana kardeş derim kardeşimden daha iyi

Başıma iş geldi arkadaş derim arkadaşımından daha iyi”

Türkler, ata yaşadıkları bozkır hayatın içinde birçok alanda yer verirken sonraları atı tanıdıkça, atın özelliklerine haiz oldukça daha çok muharebe meydanlarında bir savaş aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Teşkilatlandırılan ilk Türk orduları, büyük ölçüde atlı birliklere dayanıyordu. Ata sahip olan birlikler, son derece yüksek hareket, sürat ve manevra üstünlüğü elde ettiği ve muharebenin kazanılmasında önemli bir değer olduğu için atlara büyük önem verilmekteydi.¹²

Türk Ordusunda Süvari Oluşumu

Günümüzde genel kabul gören harp prensipleri; emir komuta birliği, hedef, taarruz, teksif, hareket kabiliyeti veya manevra, kuvvet tasarrufu, emniyet, baskın ve sadeliktir.¹³ Harp prensiplerinden biri olan manevra prensibine; sürat ve hareket kabiliyeti dolayısıyla stratejiye yeni bir boyut kazandıran ve büyük imkanlar sağlayan süvari sınıfı tarihte ilk defa Asurlular tarafından M.Ö.1000 yıllarında kullanılmıştır¹⁴.

M.Ö. 216 yılında Hannibal süvarileri müstakil olarak görevlendirerek Kan Meydan Muharebesinde büyük başarılar elde etmiştir. Muharebenin kazanılması açısından süvarilerin muharebe meydanındaki etkisini tam olarak anlayamamışlar ancak Roma Ordularının 378 yılında Edirne’de Got süvarilerine yenilince kendilerine ders çıkarmışlardır. Bundan sonra çok uzun bir süre süvariler muharebe sahasının tek hâkimi olmuşlardır. Asırlarca süvarileri esas kabul eden Türk orduları ise Çin’den başlayarak tüm ordulara süvari taktik ve tekniklerini öğretmiş, tüm muharebelerinde etkili olarak kullandıkları atlı birlikleriyle büyük imparatorlukların kurulmasını sağlamışlardır¹⁵.

¹² L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya I-II*, Çev. S. Karatay. MEB, İstanbul, 1970, s. 51.

¹³ Yücel Topçu, Ender Almaç, “Hava Gücünün Yükselişi ve Harp Prensipleri”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Kasım 2014, Cilt 13, Sayı 2, s. 6.

¹⁴ Oğuz Turan, *Türklerde Stratejik ve Taktik Düşünceler*, Belge Yay., İstanbul, 1986, s. 37.

¹⁵ Rıdvan Bal, *Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari Birlikleri (1920 – 1965)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 1.

Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluş tarihi olarak, Büyük Hun İmparatoru Mete Han'ın tahta çıkış tarihi olan M.Ö. 209 yılı esas alınmıştır. İlk kez Mete Han tarafından M.Ö. 209 yılında kurulan düzenli Türk Kara Ordusunda sayı itibarıyla 10.000 atlıdan oluşan en büyük birlik, "Tümen" olarak adlandırılmış, tümenler binlere, binler yüzlere, yüzler onlara ayrılmış, her birinin başına Tümenbaşı, Binbaşı, Yüzbaşı ve Onbaşı rütbelerine sahip birer komutan görevlendirilmiş ve aşağıdan yukarıya doğru emir-komuta zinciri içerisinde birbirine bağlanmıştır.

Atların denizden çıktığına, dağdan inen ya da gökten, yelden, mağaradan gelen kutsal aygırlardan türediğine ve bu nedenle atların, sihri ve ilahi özelliklere sahip kutsal bir varlık olduğuna inanan¹⁶ Türkler, günlük hayatın her devresinde ve savaş alanlarında kullandıkları atı M.Ö.209 yılından itibaren düzenli ordu teşkilatı içinde kullanmaya başlamışlardır. Bu oluşum ordu içinde de yeniliğe sebep olmuş ve süvari sınıfının temeli atılmıştır.

Daha sonraki yıllarda Atlara, düşman silahına karşı korunmaları için zırh ve örtü giydirilmesiyle¹⁷ süvari birlikleri İkinci Dünya Savaşı'na kadar adeta zırhlı birliklerin görevlerini yerine getirmişlerdir.

Hunlar'ın strateji ve taktik fikirleri, çok az değişikliklerle Göktürkler'e geçmiş,¹⁸ Abbasi Ordusu'nda görevlendirilmiş Türk kuvvetlerinin esasını da süvariler oluşturmuştur¹⁹. Gazne ordusunun esas unsuru süvariler olmuştur. Gazneli Mahmut Horasan'ı ele geçirdiği savaşta sağ kanatta on bin kişilik süvari ve otuz fil, sol kanatta on iki bin kişilik süvari ve yetmiş fil görevlendirmiş, kendisi de yirmi bin süvari ve yetmiş fille beraber merkezde yer almıştır²⁰. Selçuklu İmparatorluğu döneminde da vezir Nizam-ül Mülk ordu içerisinde "Mukata"²¹ usulüne göre "Sipahi" askerleri teşkil etmiş, aşiret akıncılarının yanında ordunun ana kuvvetini Türk gençlerinden oluşan Tımarlı Sipahiler oluşturmuştur. Türk sipahilerine has özellik olan dörtlüye giderken ok atmak ve çekilme hareketinde geriye doğru ok atmak gibi manevra uygulayan birlikler için hayati derecede önemli olan hususlar ordunun eğitiminin çok önemli

¹⁶ Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, 6. Baskı. Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 2014, s. 239.

¹⁷ Ögel, *a.g.e.*, s. 224.

¹⁸ Turan, *a.g.e.*, s.80.

¹⁹ Ebu Osman Amr bin Bahr el- Cahiz, *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, Çev. R. Şeşen, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1967, s.70.

²⁰ Turan, *a.g.e.*, s. 92

²¹ Mukata: Devlete ait toprağın belli bir kira karşılığında bazı kişilere bırakılması, bunun yanında sefer zamanında istenen miktar askeri kuvvetin hazırlanması. Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde kullanılmıştır.

bir yerini tutmuştur. Timur tarafından kurulan imparatorlukta ise “Timur ve Tüzükâtı” adlı esere göre, genel olarak dokuz alaylı, on iki bin süvarinin tertiplendiği bilinmektedir²².

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında başlayan fetihleri atlı Türkmen aşiret kuvvetleri yapmıştır.²³ Fethedilen topraklara yerleşen Türkmen kuvvetleri Tımarlı Sipahinin temelini oluşturmuştur. Orhan Bey zamanında fetihlerin artmaya başlamasıyla teşkilatlanmada düzenlemeler yapılmış, süvari birlikleri oluşturulmaya başlanmıştır. Taşrada oturan Hassa Ordusu “Yaya” ve “Müsellemler” olarak iki ana hizmet grubuna ayrılmış, müsellemler sürekli olarak atlı hizmetlerde bulunmuşlardır²⁴.

Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü uzun yıllar içerisinde süvari birlikleri farklı farklı yapılar içerisinde, farklı isimler altında teşkil edilmiştir. Bu teşkilat içerisinde yer almış olan Kapıkulu Sipahileri, Tımarlı Sipahiler, Akıncılar, Deliler gibi atlı birlikler Osmanlı Devleti'nde hayırlı vaka olarak bilinen yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar hizmet vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin askeri alanda gerçekleştirdiği yenileşme hareketlerinin neticesinde kurulan “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” teşkilatlanması çerçevesinde, süvari birlikleri Avrupa ordularındaki süvari teşkilatları örnek alınarak yeniden yapılandırılmaya başlamıştır. Bu yenileşme hareketi ile kurulan ilk süvari alayı, “Mekteb-i İdadiye-i Şahane” binasına (Kuleli Askeri Lisesi) yerleştirilmiştir²⁵. Ancak 1828-1842 yılları arasında birtakım düzenlemeler olduysa da 1843 yılında örnek alınan Fransa ve Prusya ordularının teşkilatı süvari birliklerine yeni bir çehre kazandırmıştır. Buna göre beş ordu kurulmuştur: Tüm ordularda birer süvari alayı oluşturulmuş ayrıca; 1'inci ve 3'üncü Ordularda beşer süvari alayı, 2'nci, 4'üncü ve 5'inci Ordularda dörder süvari alayı kurulmuştur. 3'üncü Ordu'da ayrıca bir çeşit süvari olan dragon²⁶ alayı oluşturulmuştur²⁷. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi yapılan düzenlemeyle ordu sayısı altıya çıkarılırken ordularda sayıları farklı olmakla birlikte süvari alay sayısı yirmi altıya ulaşmıştır²⁸. Kaybedilen Rus savaşı sonrasında süvari tugay ve tümenleri oluşturulmuştur.

²² Turan, *a.g.e.*, s. 124.

²³ Halime Doğru, *Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı*, Eren Yay., İstanbul, 1990, s. 2.

²⁴ Rıdvan Bal, *a.g.e.*, s. 19

²⁵ Mahmut Şevket Paşa, *Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafeti*, Düz. Nurettin-Semiha Türsan, K.K.K. Basımevi, Ankara, 1983, s. 81

²⁶ Dragon: 1554'te Fransız ordusunda kullanılmış atlı birliklere verilen isimdir. Zırhlı birliklerin atası sayılabilecek vurucu ve çok etkili süvari kuvvetleridir

²⁷ J. Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, E Yay., İstanbul, 1983, s. 119-120.

²⁸ *Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, K. K. Basımevi, Ankara, 1996, s.72.

Ayrıca bu dönem içinde Dördüncü Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa'nın girişimleriyle kurulan Hamidiye Süvari Alayları da atlı birlikleri arasında yerini almıştır²⁹.

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra süvari birliklerinin teşkilatlanma çalışmaları 1911 yılına gelindiğinde de devam etmiş, yeni yapılanma gereği ordulara bağlı olan süvari tümenleri kaldırılarak, üçer alaydan oluşan tugaylar teşkil edilmiş ve bu tugaylar da kolordulara bağlanmıştır³⁰. Bu dönem içerisinde süvari birliklerinin geleceğine yön veren önemli bir adım “Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu” nun açılması ile atılmıştır³¹. Klasik süvari eğitiminden farklı olarak at terbiyesi, engel atlama gibi ileri binicilik tekniklerinin Türk Ordusu'nda uygulanmasını sağlamak üzere açılan okul eğitimini, eğitici yetersizliği, at sayısının az olması, malzeme eksikliği gibi bazı zorluklara rağmen Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdürmüştür. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda süvari birliklerinin teşkilatlanmalarında yapılan eksik ve yanlış düzenlemeler süvari birliklerinin bu muharebelerde başarısız olmasına neden olmuştur.

1913 yılı sonunda yapılan teşkilata göre Türk Ordusu dört ordu müfettişliğinden oluşturulmuş, bu değişiklik içerisinde dört ihtiyat süvari tümeni (1'inci İhtiyat Süvari Tümeni Hıms, 2'nci İhtiyat Süvari Tümeni Karaköse, 3'üncü İhtiyat Süvari Tümeni Erciş, 4'üncü İhtiyat Süvari Tümeni Viranşehir'de konuşlanmıştır), bir süvari tümeni, bir Van İhtiyat Süvari Tugayı oluşturulmuştur³². 1914–1918 yılları arasında süvari teşkilatında önemli bir değişiklik olmamıştır. Ancak Çanakkale Muharebeleri taktik olarak süvari birliklerinin kullanımına uygun olmadığından, süvari birliklerinin sınırlı ölçüde kullanılmasına neden olmuş, sorumluluk sahalılarının gözetilmesi ve emniyete alınması gibi keşif görevlerinde bulunmuşlardır.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi maddelerini öne süren İtilaf Devletleri, askeri teşkilatlanmada istedikleri değişiklikleri uygulamışlar ve 1919 Eylül ayı başlarında Anadolu'daki üç kolordunun emrinde sadece birer süvari alayı kalmıştır. Bunlar Konya'da bulunan 12'nci Kolordunun emrinde 7'nci Süvari Alayı, Ankara'da bulunan 20'nci Kolordunun emrinde 20'nci Süvari Alayı, Bandırma'da bulunan 14'üncü Kolordunun emrinde de 14'üncü Süvari Alayıdır³³.

²⁹ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yay., İstanbul, 1983, s. 38.

³⁰ ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kutu No:1- 3130, Dosya No:96A, Belge No: 1-24.

³¹ Özkan Temurlenk, *Türk Biniciliğinin Dünü ve Bugünü*, Basılmamış Kitap Çalışması, Ankara, 2000, s. 17.

³² *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler*, Genelkurmay Başkanlığı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1985, s. 94.

³³ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, 2'nci Cilt, 2'nci Kısım, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s. 13; Fahrettin Altay, *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel Kitabevi, s. 7.

Millî Mücadele'nin işaret fişegi İzmir'in işgali olmuştur. İşgal gününe kadar Anadolu halkı İtilaf Devletleri'nin bu derece işgalci olabileceklerini düşünmemiş idi. İşgal ile birlikte Anadolu halkı da işgallere karşı koyma yönünde bir irade koymaya başlamış ve fırsat buldukları anlarda toplabildikleri güçlerle Yunan kuvvetlerine zayıt verdimiştir. Yerel halk temin edebildiği at ve katırlarla efe, çete reisi, ağa gibi grup liderlerinin komutasındaki müfreze ve topluluklarla süvari birliklerinin yanında mücadeleye dahil olmuşlardır.

Süvari birliklerinin akınlardaki başarısı nedeniyle hemen hemen her bölgede icra edilen kongrelerde mücadeleye yönelik irade ortaya konulurken süvari birliklerinin teşkiline önem verildiği gözden kaçmamalıdır. 22 Mart 1920 tarihindeki Beşinci Balıkesir Kongresi'nin almış olduğu bir karar süvari birliklerine verilen önemi göstermektedir: “...*Heyet-i Merkeziye karargahı için 40 süvari muhafız kuvveti kadrosu kabul edilmiştir... Bergama cephesinde iki akıncı müfrezesi..., Soma bölgesinde iki hücum müfrezesi, iki akıncı müfrezesi..., Akhisar cephesinde iki hücum ve iki akıncı müfrezesi, bir süvari alayı... kadro tespit edilmiştir.*”³⁴.

Genel itibarıyla bölgesel olarak başlayan seferberlik neticesinde oluşturulan süvari birliklerinde ilk önceleri yararlılıktan çok nicelik aranmıştır. İhtiyaç duyulan süvari subay sayısı yetersiz olduğundan diğer sınıflardan da isteyenler süvari olarak alınmıştır³⁵.

Düzenli Orduya Geçiş

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal eden Yunanistan, Sevr planını hayata geçirmek isteyen İtilaf Devletleri'nin adeta bir piyonu olarak hareket etmiş ve Anadolu'nun daha da içerisine yönelik harekete başlamıştır. Anadolu'yu işgal hareketini genişleten Yunan kuvvetlerinin karşısına çıkan vatansever birliklerden oluşan Kuvayı Milliye, kısmi başarılar kazansa da düzenli, eğitimli ve güçlü Yunan ordularına karşı tam olarak başarılı olamamış ve Yunan kuvvetlerinin ilerlemesine engel olamamıştır. Bu durum düzenli orduya geçme fikrinde olan Mustafa Kemal Paşa'nın harekete geçme kararını hızlandırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle cephe ikiye ayrılmış, Batı Cephesine İsmet Paşa, Güney Cephesine de Refet Paşa komutan olarak görevlendirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa 8 Kasım 1920'de süratle düzenli ordu ve büyük süvari birlikleri kurma emrini vermiştir³⁶.

³⁴ *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler*, C.3, TBMM, s. 32.

³⁵ Altay, *a.g.e.*, s. 8.

³⁶ Atatürk, *Nutuk*, Gnkur.Yay., Ankara, 1981, s. 372.

Düzenli ordu kurulması sırasında Türk Kuvvetleri ile Yunan Kuvvetleri batı cephesinde ilk kez İnönü'de karşı karşıya gelmişlerdir. Yunan kayıtlarında Avgin Savaşları³⁷ olarak bilinen I. İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921) Türk tarafının zaferi ile sonuçlanmıştır. Batı Cephesi düzenli savaşlarında ilk defa süvari birlikleri bu savaşta kullanılmış, sınırlı sayıda, henüz tam eğitilememiş ve teçhiz edilememiş birlikler, vazifelerini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmışlardır³⁸. I. İnönü Muharebesi, Mustafa Kemal Paşa'nın tabiri ile Türk milletinin makûs talihini yendiği bir muharebedir. Bununla birlikte Türk Milletinin moralini yükselterek kurtuluş ümitlerini artıran önemli bir zafer olmuştur.

I. İnönü Muharebesi sonrasında yapılan Londra Konferansında İtilaf Devletleri Sevr Barış Antlaşması esasları üzerinde ufak çaplı değişiklikler yaparak, yeni şeklini TBMM Hükümeti'ne sunmuşlardır. TBMM'ye bir aylık süre tanımışlardır. Ancak TBMM'ye tanınan bir aylık süre dolmadan, İtilaf Devletleri'nin izniyle Yunan kuvvetleri Anadolu'ya tekrar saldırıya geçmiştir.

II. İnönü Muharebesi (23 Mart – 4 Nisan 1921) adını alan bu muharebede, Sevr Barış Antlaşması'nın Türklere ufak değişikliklerle kabul ettirilmesini isteyen İngiltere'nin de desteğini alan Yunanistan mevcudu ve silah gücüyle Türk kuvvetlerinden üstün durumda bulunan birlikleriyle 23 Mart'tan itibaren kuzeyde Bursa, güneyde de Uşak istikametinde olmak üzere iki koldan taarruz başlatmışlardır. 15.000 kişilik Türk birlikleri karşısında büyük kayıp veren 40.000 kişilik Yunan birlikleri, 1 Nisan'da İnönü mevzileri önünde ikinci kez geri çekilmek zorunda kalmıştır³⁹.

II. İnönü Muharebesi sonucunda geri çekilen Yunan kuvvetlerini takip etme görevi Süvari birliklerine verilmiştir. Görevlendirilen Türk Süvarileri, Yunanlılara büyük kayıplar verdirmişlerdir. İlk defa I. İnönü Muharebesi'nde görev alan ve başarılı hareket yapan süvari birliklerinin, II. İnönü Muharebesi'nde de aynı başarıyı göstererek düşmana zayıf verdirme büyük memnuniyet yaratmıştır. Fahrettin Altay bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır:⁴⁰ “... *Bir müddet sonra Yunanlılar tekrar taarruza geçmişlerdi, bu defa da İkinci İnönü muzafferiyeti muntazam ve disiplinli yeni Türk ordusunun şanlı süngüsüne nasip olmuştur. Kaçan düşmanı Bursa istikametinde takibe memur edilen süvari tümenleri düşman gerilerine sarktıkları gibi*

³⁷ General N. Trikopolis ve M. Papulas, *Yunan Generallerinin İtirafları*, Tashih Adnan Şenel, Berikan Yay., Ankara, 2001, s. 75.

³⁸ Altay, *a.g.e.*, s. 10.

³⁹ Hakan Özçelik, Selcen Korkmazcan, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ONLİNE Ders Kitabı*, İstanbul Aydın Üniversitesi

⁴⁰ Altay, *a.g.e.*, s. 10.

daha sonra Gediz cihetine ve Dumlupınar gerilerine, Banaz Ovasına doğru akınlar da yapmışlardır. Bu derin hareketler, büyük süvari birliklerimizin ileride büyük işler başaracak istidada sahip olduklarını göstermişti...”

Süvari birliklerinin göstermiş olduğu başarı Mustafa Kemal Paşa tarafında da takdir edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa 12 Nisan 1921 tarihinde Fahrettin Altay’a gönderdiği yazı ile hem Altay’ı hem de süvarileri tebrik etmiştir: ⁴¹ *“Yorulmak bilmeyen bir azimle tarihe ve bize parlak misaller ilave eyleyen uzun ve yorucu yürüyüşlerle düşmanı bila fasıla takip ederek meydan-ı muharebeye yetişen 12. Kolordu kıtaatının düşmanı kati hezimetini isbat eden Dumlupınar Meydan Muharebesinde pek büyük bir şeref hissesi olduğunu kemal-i şükranla yadaderek ve zattalileri ile kumandanız altındaki kahraman kıtaatı tebrik eylerim efendim.*

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal”

Yunanlıların, II. İnönü Muharebesi’ni kaybetmesiyle iki koldan çekilmeye başlamalarını bir fırsat olarak değerlendiren Güney Cephesi komutanı Refet (Bele) Paşa Türk birliklerinin Yunan birliklerinden sayıca eksik ve az mevcutlu ve güçsüz olmalarına rağmen Yunan kolordusunun geri bölgelerine hareketle Yunan birliklerini imha etmeyi planlamıştır. Bu koşullar altında başlayan Aslıhanlar Muharebesi’nde başarısız olan Türk kuvvetleri, hemen ardından Dumlupınar muharebesinde de başarısız olmuştur. Aslıhanlar-Dumlupınar muharebelerinde süvari birlikleri başarılı olmalarına rağmen iki kuvvet arasındaki denge Yunan tarafında olması Türk süvari birliklerinin başarılı hareketlerini sonuçsuz bırakmıştır.

Güney cephesindeki bu gelişmelerden sonra bölgeye Mustafa Kemal Paşa, beraberinde Fevzi Paşa ve İsmet Paşa ile giderek durumu yakından incelemiştir. Yapılan inceleme neticesinde çözüm olarak Güney Cephesi 15 Nisan 1921’de Batı Cephesi’ndeki kuvvetler birleştirilerek, İsmet Paşa emrine verilmiş, cephe bir komutana bağlanmıştır. Adana, Kocaeli ve Kafkas Cephesi’ndeki birlikler de Batı Cephesi’ne alınarak destek sağlanmaya çalışılmıştır⁴².

⁴¹ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yay., İstanbul, 1970, s. 294.

⁴² Hakan Özçelik-Selcen Korkmazcan, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ONLİNE Ders Kitabı*, İstanbul Aydın Üniversitesi.

Süvari Kolordusunun Teşkil Edilmesi

Aslıhanlar-Dumlupınar muharebelerinden sonra, 10 Temmuz 1921 tarihi itibarıyla ileri harekate başlayan Yunan kuvvetleri, ilk olarak örtme görevinde bulunan süvari birlikleri ile temasa geçmiştir. Süvari tümenlerimizin top sayısının az olması ve tesirli mesafesinin kısa olması, Yunan öncülerine bile mukavemet etmelerine imkân vermemiştir. Karşı koyamadığı gibi Yunan kuvvetlerinin gerçek amacının da ne olduğu ortaya çıkarılmamıştır. 12 Temmuz günü bütün cephelerde Yunan taarruzu başlayınca Batı Cephesi Komutanlığı, görülen lüzum üzerine yeni bir Grup teşkiline karar vermiştir⁴³. 14'üncü Süvari Tümeni, 15'inci Piyade Tümeni ve Meclis Muhafız Taburu'ndan oluşturulan 5'inci Grubun komutanı olarak da Albay Fahrettin (Altay) atanmıştır. 5'inci Gruba verilen ilk görev ise ileri harekete geçmiş olan iki düşman tümeninin durdurulması olmuştur. Daha sonra yayımlanan emirde, Ordunun Eskişehir-Seyitgazi hattına çekilmesi, 5'inci Grup emrindeki piyadelerin 3'üncü Grubun emrine verilmesi ve oluşacak Süvari Kolordusunun geri çekilme harekâtını örtmesi istenmiştir. 8- 12 Temmuz 1921 tarihlerindeki Kütahya Muharebesi gibi 19-21 Temmuz 1921 tarihli Eskişehir Muharebesinde de Yunan taarruzlarına fazla direnemeyen Türk kuvvetleri kuzey ve doğu istikametinde çekilmeye başlamışlardır⁴⁴. Her türlü olumsuzluğa rağmen, Batı Cephesi tüm muharebelerden sonra düşmandan sıyrılarak, hiçbir birliğini düşmana kaptırmadan, geri çekilme gibi çok zor bir harekâtı başarıyla icra etmiştir.

Bu süreç Süvari Kolordusunun kurulmasını ve gelecek muharebelerde yeni bir sayfa açılmasını sağlamıştır. Süvari Kolordusunun teşkilatlandırılması, bundan sonra yapılacak olan askeri hareketlerin süvari birliklerinin esas alınarak yapılacağı ve taarruz hareketinin icrasının da düşünölmeye başladığının göstergesi olmuştur.

Sakarya Muharebesi

Genel teşkilatlanma ve tertiplenmede 2, 3 ve 14'üncü Süvari Tümenleri ile 4'üncü Süvari Tugayı, 5'inci Grup emrine verilmiştir. Ancak bu birlikler gelişen durumlara göre sık sık yer değiştirmiş, süvari tümenleri diğer grupların emrinde de görevlendirilmişlerdir⁴⁵.

Sakarya Nehri'nin doğusunda mevzilenen Türk kuvvetleri ile Yunan kuvvetlerinin arasındaki mesafe oldukça fazla idi. Yunan kuvvetlerinin yapacağı bir ileri harekatta süvari

⁴³ Rıdvan Bal, *Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari Birlikleri (1920 – 1965)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 32-33.

⁴⁴ Altay, *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, s. 11-19.

⁴⁵ İbrahim Artuç, *Büyük Dönemeç, Sakarya Meydan Muharebesi*, Kastaş Yay., İstanbul, 1985, s. 88.

birliklerine çok iş düşeceği kaçınılmaz bir askeri sonuç idi. Hal böyle iken mevcut süvari birliklerinin gerek muharip kadrosunun gerekse komuta kademesinin süvari olarak pekte tecrübesi yoktu. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Altay piyade olarak yetiştirildiğini ancak tesadüfen süvari kolordusunun başına geçtiğini⁴⁶ ifade etmiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Altay heyetiyle kendilerine verilen her türlü görevi yerine getirebilmek için üstün bir çaba göstermişlerdir.

Sakarya Muharebesi öncesinde Süvari kolordusuna düşen öncelikli görev ileri harekete geçen Yunan kuvvetlerine karşı örtme görevi yapmak ve aynı zamanda Yunan kuvvetlerinin asıl taarruz istikametini tespit etmek olmuştur. Çünkü söz konusu taktik harekâtı yapabilecek bir dönem içerisinde en uygun birlik süvari birlikleriydi.

Görevin başarılı olması için mevcut süvari tümen ve tugayları ile Yunan kuvvetlerine karşı akınlar düzenlenmiş ve bu akınlar sırasında da Yunan kuvvetlerinin ileri harekate başladığını tespit edilmiştir. İleri harekate başlayan Yunan kuvvetlerinin ağırlık merkezinin sağ yanının olduğu anlaşılmasına rağmen asıl taarruz istikameti tespit edilememiştir. Kolordunun görevinin artık keşif olduğunu belirten Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Altay, Yunan kuvvetlerinin taarruz istikametini belirleme görevinin yapılmasında bizatihi yer almak istemiş ve Yunan kuvvetlerini izleyebileceği Dağlıhan köyünde bir süvari bölüğüyle kalmıştır. Keşif sonucunda tespit edilen Yunan kuvvetlerinin harekâtı orduya telsizle rapor edilmiştir⁴⁷.

Süvari Kolordusunun Yunan kuvvetlerinin ileri harekâtı esnasında gerçekleştirdiği akınlar oldukça faydalı olurken, karşı tarafın birçok motorlu aracı tahrip edilmiş, taşıma işinde kullanılan deve, eşek gibi hayvanları ele geçirilmiştir⁴⁸. Türk Süvarilerinin yan ve gerilere yaptığı baskınlarından çok zarar gördüğü ve zararın oldukça büyük olduğunu, 2'nci Yunan Kolordu Komutanı Prens Andre'nin "Uzunbeyli" baskını sonrasında Sakarya mevzilerine taarruzdan vazgeçip geri dönmeyi düşündüğünü raporunda ifade etmesiyle anlaşılmıştır⁴⁹.

Yunan kuvvetleri ile kurulan temas neticesinde Uzunbeyli'de menzil noktasının ve tayyare istasyonunun bulunduğu anlaşılmıştır. Süvari Kolordusu Komutanı bu durum karşısında bir baskın yapmayı planlamış ve bu maksatla beş süvari alayı ağırlıklarını bırakarak en hafif haliyle hazırlanmıştır. Hazırlıkları müteakiben Altay'ın emir ve komutasında ileri

⁴⁶ Altay, *a.g.e.*, s. 20.

⁴⁷ Altay, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁴⁸ Artuç, *a.g.e.*, s. 88.

⁴⁹ Rıdvan Bal, *Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari Birlikleri (1920 – 1965)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2016, Ankara, s. 33.

harekate başlanmış ancak Altay'ın hastalanması nedeni ile harekât emir komutası 14. Tümen Komutanına bırakılmıştır. İki kuvvet arasında çatışma başlamasıyla zor durumda kalan Yunan askerleri yakındaki Kürttaciri köyüne kaçmak suretiyle büyük bir zayıftan kurtulmuştur. Süvariler köy civarındaki çadırları tahrip etmişler, köye girmek üzere Kolordu Komutanı tarafından takviye kuvvet görevlendirilmiştir. Ancak Ordu Komutanlığının telsiz emriyle Ordu sol yanına (Çeltek bölgesine) dönmeleri emredildiğinden harekâtı durdurarak savunma mevzilerini işgal etmek üzere geriye dönmüştür. Sakarya Muharebelerinden sonra köyün sadece bir menzil noktası olmadığı, Yunan Küçük Asya Ordusu Başkomutanlığının karargâhı olduğu ve Yunan Veliht Prensi George'un o gece Başkomutan Papoulas'ın yanında bulunduğu öğrenilmiştir. Süvari Kolordusu Komutanı her zaman çalışmalarından memnun kaldığı muhaberecilerin bir kere olsa telsiz istasyonunda aksaklık yapmalarının kıymetli esirleri alma konusunda yardımcı olacağını ifade ederek üzüntüsünü belirtmiştir⁵⁰. Uzunbeyli baskınının yanı sıra Yunan Kuvvetlerini sarsan, mücadele gücünü kıran, planlarını aksatan Fettahoğlu baskını, Sivrihisar baskınları da süvariler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Yunan Kuvvetlerinin Türk süvarileri tarafından çok kolay bir şekilde baskına uğraması General Papoulas'ı hayrete ve dehşete düşürmüştür. Prens Andrei Felakete Doğru adlı eserinde, Türk Süvari birliklerinin sayısını üç fırka kadar değerlendirerek mevcut Yunan Süvari Livasının yapılan taarruzlara karşı koyamadığını belirtmiş, yerli Türk atlarının da hareket kabiliyetinin yüksek oluşunun Yunan birliklerinin devamlı tacize maruz kalmasına neden olduğunu dile getirmiştir⁵¹.

Yunan kuvvetlerinin taarruzlarının başarısız olup geri çekilmeye başlaması Türk tarafını heyecanlandırdığı gibi bu heyecan kendilerine daha çok iş düşeceği düşüncesiyle süvarilerde daha fazla olmuştur. 18 Eylül akşamına kadar Yunan kuvvetlerinin taciz eden ve oldukça zarar veren Türk süvarileri Çifteler- Hamidiye- Seyitgazi hattına ulaşmış ve cephe karargahından 100 kilometre kadar ileriye çıkmıştır. Türk kuvvetleri savunma hattıyla arasındaki mesafenin bu derece fazlaşması süvariler için bir tehlike oluşturmuştur. Bu durum karşısında, 20 Eylül'de süvarilerin kesin sonuçlu muharebeye girmeksizin emniyetli bölgelere çekilmesi emredilmiştir.

Sakarya Savaşı'nda, savunan taraf Türk tarafıdır. Türk tarafının 1683'den itibaren çekilerek geldiği son yerdir ve son savunma noktasıdır. Savunma yapan birlik için en önemli hususlardan birisi şüphesizdir ki taarruz eden kuvvetleri belirlemek, esas taarruz veya tali

⁵⁰ Altay, *a.g.e.*, s. 24-27.

⁵¹ Prens Andrei, *Felakete Doğru*, Çev. H. Rahmi, Askeri Matbaa, İstanbul, 1932, s. 93.

taarruz unsurlarını tespit etmektir. Bunu gerçekleştirebilmesi içinde hareketli bir örtme kuvvetinin olması gerekliliğidir. Örtme kuvveti, savunan tarafın asıl savunma mevzilerinin yeri hakkında taarruz edeni şaşırtmak, taarruz eden kuvvetleri erkenden açılıp yayılmaya zorlayarak taarruz planının anlaşılmasını sağlamak, ilerlemesini geciktirmek, uygun zamanlarda bozucu taarruzlar yaparak taarruz düzenini bozmak gibi görevleri yerine getirir. Bütün bunları gerçekleştirirken de hızlı ve emniyet içinde hareket yapılması gerekir. Fazla temasa girmeksizin, zayıf vermeksizin görevin başarılmaması örtme kuvvetinden istenilen önemli bir konudur. Mevcut koşullar içerisinde de bu görevi yerine getirebilecek en uygun birlik süvarilerdir. Türk süvarileri de taktik durumun gerektirdiği her durumda yapılması gerekeni en iyi şekilde yapmıştır.

Büyük Taarruz Hazırlıkları

Sakarya Zaferini müteakip yaklaşık 3-4 ay kadar Dinar ile Denizli-Afyon arasında talimlere devam eden 5. Süvari kolordusu,⁵² bu arada Yunanlılara yönelik yaptığı küçük akınlarla Yunanlıların hareket kabiliyetini kısıtlamış ve psikolojik üstünlüğü hep Türk tarafında olmasını sağlamıştır. 5. Süvari Kolordusu Sandıklı bölgesinin kontrolünü elde tutarak Yunanlıların daha güneye inmelerini engellemiş,⁵³ böylece Yunanlıları daha sınırlı bir alanda savunma yapmaya zorlamıştır. Bu süre zarfında Süvari Kolordusu, yaptığı bozucu taarruzlarla, Yunan kuvvetlerini oldukça yıpratmış, şaşırtmış, rahat hareket etmemesini sağladığı gibi daha ileri hatta ilerlemesine de engel olmuştur.

Muharebe sahasında yer yer bu tür karşılıklı mücadeleler olurken Türk tarafı Sakarya Savaşı'ndan sonra yine barış yollarından vazgeçmemiş ve dışişleri nezdinde İtilaf Devletleri ile hep irtibat halinde olmuştur. Ancak İtilaf Devletleri'nin uzlaşmaz tavırları ve Yunan tarafına zaman kazandırma çabaları, Türk tarafının artık tek kurtuluş yolunun “kesin sonuçlu taarruz” olduğu yönünde karar almasına etkili olmuştur. Bu amaçla öncelikli olarak seferberlik ilan edilerek her alanda hazırlıklar başlatılmıştır. Süvari birlikleri de iki savaş arasındaki sesiz dönem içerisinde gerek teşkilat gerek kadro ve gerekse malzeme, eğitim eksikliklerini tamamlamaya başlamıştır.

Sakarya Savaşı hemen sonrasında örtme görevinde bulunan, Batı Cephesi Komutanlığının 15 Temmuz 1921 tarihli emri ile kurulan 5. Süvari Kolordusu, 1 Kasım 1921 tarihinde yapılan birtakım değişikliklerle yeniden düzenlenmiştir. Öncelikle halen

⁵² Türk İstiklal Harbi, *a.g.e.*, s. 31.

⁵³ *a.e.*, s. 73-82.

yürütülmekte olan örtme görevi 14'üncü Piyade ve 3'üncü Süvari Tümenlerine verilmiş, 2'nci ve 14'üncü Süvari Tümenleri ile Kolordu Karargahı'nın Konya Ilgın'a intikali emredilmiş, 1'inci Süvari Tümeni de Kolordu'nun teşkilatına eklenmiştir. Ayrıca Süvari Kolordusunda bir istihkâm, bir köprücü, bir sıhhiye bölüğü ile iki topçu bataryası, bir muhabere takımı, bir telsiz müfrezesi, bir seyyar hastahane ve on ulaştırma kolu teşkil edilmesi planlanmıştır⁵⁴. Eğitimlerin devam ettiği bu dönemde Süvari Kolordusu komuta heyeti de oluşturulmuştur. Kurmay Başkanı olarak Binbaşı Kurtcebe ve Binbaşı Şükrü (Koçak), Harekât Şubesi Müdürlüğüne Yüzbaşı Şükrü (Sökmensüer), emir subayları Üsteğmen Fevzi (Uçaner) ve Üsteğmen Muzaffer (Göksenin), adli müşavir Makedonyalı Münir (Kocaçıtak) ve diğer karargâh personeli çalışmalara başlamış, Kolordu karargahında bir muhafız süvari bölüğünden başka bir de atlı bando teşkil edilmiştir. Süvari Kolordusuna bağlı birliklerden 2'nci Tümen Komutanlığına Kurmay Yarbay Ahmet Zeki (Soydemir), 3'üncü Tümen Komutanlığına Yarbay İbrahim (Çolak), 14'üncü Tümen Komutanlığına da Yarbay Suphi (Kula) atanmışlardır⁵⁵.

Süvari birliklerinin malzeme eksiklikleri de bu süre içerisinde giderilmeye çalışılmıştır. Elde mevcut toplar uzun menzilli Rus yapımı dağ toplarıyla değiştirilirken tüfek ve kılıç ikmali sağlanmış, yeni eyer takımları yaptırılmış, veteriner ve nalbant malzemeleri tamamlanmıştır. Binicilik eğitimlerinin pekiştirilmesi için ise Ilgın'da, Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Kurtcebe (Noyan) emir ve komutasında olmak üzere bir binicilik okulu açılmış ve süvarilerin eğitim alması sağlanmıştır⁵⁶.

Yapılan eğitimlerin, tatbikatların yanı sıra başka tümenlerle karşılıklı birkaç defa da büyük çaplı manevralar yaptırılmıştır. 1 Nisan 1922'de üç süvari tümeni Ilgın'ın Ilıca meydanında toplanarak Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Cephe Komutanı İsmet Paşa tarafından teftiş edilmiş ve o dönem dünya devletleri arasında dostlarımız olan Sovyetlerin elçisi Semion İvanoviç Aralov ve Azerbaycan elçisi İbrahim Abilov ile birlikte asker kökenli milletvekillerinin de izlediği bir tatbikat ve bir geçit resmi yaptırılmıştır⁵⁷.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Ilgın'a geldiğinde not defterine şunları yazmıştır:⁵⁸
“1 Nisan 1338 (1922), Yeni araçların, yeni olağan kanunların kullanılıp uygulanmasından

⁵⁴ Seyfettin Çalbatır, *Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu Broşürü, XX. Yıl Hatırası 1923–1943*, Karaman, 1943, s. 21; Altay, a.g.e., s. 37.

⁵⁵ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz*, c. II, Kısım 6, 1. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 24-25.

⁵⁶ Çalbatır, a.g.e., s. 21.

⁵⁷ Altay, a.g.e., s. 38.

⁵⁸ Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 7.

dolayı süvarinin savaşa katılış şeklinde değişiklikler olmuştur. Fakat bu değişim, süvarinin yüklendiği görevin özünü değiştirmez. Yeteri derecede hızlı ve manevraya büyük bir kıvraklık kazandırmak süvarilerin en önemli görevlerindedir.” Tören anında her bir süvarinin hissini de Fahrettin Altay şu şekilde ifade etmiştir:⁵⁹ “*Yuvarlak hesap onbin atlının dört nalla yaptığı bı geçit resminde Atatürk’ün önünden geçen her subay ve er onun takdir ve ümitle parlayan göz gözlerinden aldığı enerji ve iftihar duyguları istikbal zaferimizin müeyyidesi olmuştur.*”

Kesin sonuçlu taarruzun önemli bir faktörü olan süvari birliklerinin muharebeye hazır olması başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere izleyenleri yapılan mücadeleye daha çok sarılmalarını, inanmalarını sağlamış, Ilgın’dan içleri rahat bir şekilde dönmüşlerdir.

5’inci Süvari Kolordusu’nun mevcudu da takviye edilmiştir. Son düzenlemelerle subay sayısı 550’ye, er sayısı 9900’e, hayvan sayısı 9480’e, tüfek sayısı 6450’ye, Mk.Tf. sayısı 48’e, kılıç sayısı 4800’e, bomba sayısı 620’ye top sayısı ise 16’ya ulaşmıştır⁶⁰.

Büyük Taarruz öncesi Türk Kara Kuvvetleri’nin teşkilatlanmasında 5’inci Süvari Kolordusu dışındaki diğer süvari birliklerinin durumu şu şekilde olmuştur:⁶¹

- Doğu Cephesi’nde 6’ncı Süvari Tümeni (Kars ve kuzeyinde)

- Antep Bölgesi’nde 12’nci Süvari Alayı

- Merkez Ordusu emrinde 27’nci Süvari Tugayı (Sivas’ta), daha sonra tümen seviyesine çıkarılmış, 19’uncu ve 55’inci Süvari Alayları dahil edilmiştir. Merkez Ordusu 1922 Şubat ayında lağvedilmiştir.

- Ankara Komutanlığı emrinde Ankara Süvari Alayı.

Bu teşkilatlanma sabit kalmamış, gelişen ve değişen durumlara göre değişiklikler yapılmıştır. 7 Ekim 1921 tarihinde 5’inci Süvari Kolordusu yeni kurulan 1’inci Ordu Komutanlığı’na bağlanmıştır. 19 Kasım 1921’de yeni bir değişiklik yapılmış, 1’inci Ordu, 2’nci Ordu, 3’üncü Kolordu ve Kocaeli Grubu teşkil edilmiştir. 21’inci Süvari Alayı, 36’ncı Süvari Alayı ve bir akıncı müfrezesinin Kocaeli Grubu emrinde görevlendirildiği bu teşkilata ilave yapılmış ve 30 Nisan 1922’de kolorduların süvari bölüklerinden Albay Hacı Arif komutasında bir Mürettep Süvari Tümeni kurulmuştur.

⁵⁹ Altay, a.g.e., s. 38.

⁶⁰ Altay, a.g.e., s. 40.

⁶¹ *Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, K.K. Basımevi, Ankara, 1996, s. 260.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi

İşgal kuvvetlerini ülke sınırlarının dışına atabilmenin tek yolu olarak belirlenen “kesin sonuçlu taarruz” için yapılan hazırlıklar tamamlanmış ve 20 Ağustos 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Cephe Komutanlığının karargahına gelerek Ordu Komutanları ile görüşmelerde bulunmuş, bu görüşmelerde 5’inci Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Altay da bulunmuştur. Toplantıda taarruz günününün 26 Ağustos olduğunun kararlaştırılmasının yanı sıra taarruzun ilk evresinde süvarilerin faydası olmayacağı gibi katılmasıyla lüzumsuz zayıt vermesine neden olacağını belirterek, piyade tümenlerinin cephede yaptıkları başarılı yarma harekâtından sonra düşman gerilerine saldırmalarını ve düşman ihtiyatlarının yetişmesine engel olmasını emretmiştir. Harekatın başında yer alamayan süvariler piyadelerin taarruzlarına seyirci kalacaklarından pekte memnun kalmamışlardır⁶². Süvariler muharebenin her safhasında olmak istemektedirler. Ancak komutanın kararının yorum yapılmaksızın tam olarak uygulanması ve topyekûn zafere ulaşmak, askerlikte en önemli husustur.

Hazırlıkların tamamlanmasıyla şekillenen Taarruz planı düşmanın başka bir yerde toplanmasına imkân verilmeden yok edilmesi esasına göre hazırlanmıştı⁶³. Harekât planının ana hatları şöyle olmuştur: “1’inci Ordu, dokuz piyade ve üç süvari tümeniyle (5’inci Süvari kolordusu) siklet merkezi Kalecik Sivrisi ile Çiğiltepe arasında olmak üzere Afyon-Toklusivri hattına taarruz edecek ve düşmanın İzmir’le irtibatını kesecek. 5’inci Süvari kolordusu, üç süvari tümeniyle Çiğiltepe ile Toklusivri arasında Ahır dağlarını aşarak, düşmanın batı kanadını kuşatacak. 2’inci kolordu üç tümeniyle Sandıklı-Şuhut-Efesultan bölgesinde ordu ihtiyatı olarak bulunacak. 2’inci Ordu, beş piyade ve bir süvari tümeniyle Kuzey Sakarya ile Afyon arasındaki cephede bulunan Yunan kuvvetlerine taarruzla tespit edecek. Kocaeli ve Mendere grupları da karşılardaki Yunan kuvvetlerini taarruzla tespit edecekler.”⁶⁴.

Hazırlıklarını tamamlayan Süvari Kolordusu 24 Ağustos akşamı Sandıklı’ya varmıştır⁶⁵. Akşehir’in güneyinde değişik yerlerde bulunan Süvari Kolordusunun asıl taarruz birliklerinin sol tarafına yığınak yapacak şekilde toplanması çok güç şartlar altında ve çoğunu geceleyin hiçbir işaret istibaratı bilgi vermeyecek bir düzende gerçekleştirilmiştir. İsmet İnönü hatıralarında bu görevin zorluğunu şu şekilde belirtmiştir:⁶⁶ “*Bu yığınağı yapmakta, bu tertibatı*

⁶² Altay, *a.g.e.*, s. 42-43.

⁶³ Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)*, AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s. 256.

⁶⁴ *Türk İstiklal Harbi; Batı Cephesi, Büyük Taarruz*, İkinci Kitap, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., s. 16.

⁶⁵ Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 331.

⁶⁶ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Haz: S. Selek), 1.Kitap, Bilgi Yay., Olgaç Basımevi, Ankara, 1985, s. 283-284.

işlemekte ve sonuna kadar düşmandan gizleyerek baskına uğramaması için çok çalıştım. Hazırlığa 6 Ağustos'ta başladım. Yirmi gün sürdü. Son derece zor bir şey. Beş bin atlı. Bunları yürüteceksin, geçitlerin içine sokacaksın ve yeri bilinmeyecek. Son derece zor. Bununla beraber yaptığımız hareketten bir şeyler seziliyordu. Fakat aldığımız tertibat asla anlaşılammıştır.”

25 Ağustos gecesi Süvari Kolordusu, 1'inci Kolordunun karşısında bulunan Yunan Kuvvetlerinin sağ ve yan gerilerine taarruzla şimendifer hattını tahrip etmek, Altıntaş-Egret bölgesindeki Yunan ihtiyat kuvvetleri ile Uşak grubuna karşı keşif ve emniyet görevini yerine getirmek üzere Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Altay'ın saat 21:00'da verdiği emre göre ileri harekete başlamıştır. İleri hareket köylülerin kılavuzluğunda, gecenin zifiri karanlığı içinde ve iki süvari tümeninin tek kolda ilerlemesinin oldukça zor olduğu dar patikalarda gerçekleştirilmiştir⁶⁷.

5'inci Süvari Kolordusu, sabahleyin Sincanlı Ovası'na inmiş, Yunanlılara hissettirilmeden cephenin 20 kilometre içine sızmıştır. 1'inci Tümen Dumlupınar doğusuna kadar ilerlemiş, İzmir-Afyon demiryolu tahrip edilmiş, çatışmalar başlamıştır. Türk tarafının bu ilerleyişi Yunanlılarda şok etkisi yaratmış ve paniğe neden olmuştur. Akıncı müfrezelerin ve süvarilerin telli hatları kesmesiyle Yunan kuvvetlerinin geri ile olan bağlantıları kesilmiş ve ciddi kayıplar verdirilmiştir. 26 Ağustos günü yapılan muharebeler sonunda takip emrini alan tümenler akşama doğru ovaya ilerlemeye başladı. Böylece Yunan kuvvetlerinin tepelerden ovaya dökülünce, sabah alınamayan Çiğiltepe de akşam 17.30'da alınmış oldu. 27 Ağustos günü takibe başlayan Kolordu, 2'nci Süvari Tümeni ile önde, 14'üncü Süvari Tümeni arkada olmak üzere İbulak Dağlarına doğru intikale devam etmişlerdir. Ancak 2'nci Süvari Tümeninin yolunu şaşırarak iki kola ayrılması yürüyüş bütünlüğünün bozulmasına neden olmuştur. Bütün bunlara rağmen 28 Ağustos sabahı birbirinden ayrı hareket eden iki koldan güneydeki kol (iki alay) Belce yakınında yürüyüş halindeki Yunanlılara taarruz etmiş, Yunan 1'inci Kolordusunun bağlı birlikleri ile Yedeksubay Eğitim Merkezi öğrencilerinden oluşan bu grup zayıf vererek dağılmışlardır. Kuzeydeki kol ise aynı saatlerde Olucak Köyü'nde rastladığı Yunanlılara taarruz etmiştir. İhtiyattaki Yunan 2'nci Kolordu Komutanı General Diyenis ve 9'uncu Tümen Komutanı Albay Gardikos'un da aralarında bulunduğu bu grup, cephenin bu kadar gerisinde bu saatte Türk Süvarilerinin ortaya çıkmasıyla ciddi bir şaşkınlık geçirmiştir. Ancak bu başarılı taarruzlar tümen birliklerinin Kolordunun diğer birliklerden oldukça uzaklaşmasına ve telsiz irtibatı sağlayamamasına neden olmuştur. Yunan Kuvvetleri ise gelişen taarruzlardan ciddi

⁶⁷ Altay, a.g.e., s. 44-45.

derecede sıkıntıya düşmüş, güneyden dört tümenli 4'üncü Kolordu ile 23'üncü Tümenin taarruzları devam ederken kuzeyden başlayan süvari hareketi karşısında 29 / 30 Ağustos gecesi her taraftan ateş altında kalmışlardır. Bu gelişme üzerine bir imha olasılığına karşı General Trikopis, birliklere Çalköy'e çekilme emrini vermiş ve Çalköy çevresinde toplanan birliklerin Kızıldaş Vadisi'nden geri çekilmesini planlamıştır. Albay Kallidopulos komutasındaki 12'nci Yunan Tümeni Çalköy doğrultusunda ilerlerken 14'üncü Süvari Tümeninin baskınına uğramış, Dumlupınar kuzeyinde daracık bir alanda sıkışmaya başlayan Trikopis kuvvetlerinde dağılma başlamıştır⁶⁸. Karanlık basıncaya kadar devam eden muharebede Çalköy civarında düşmanın içinde bulunduğu zor durumu yerinde gören Başkomutan Mustafa Kemal Paşa civarındaki tümenlere bizzat emirler vererek Ada tepede Yunan kuvvetlerinin etrafını sardırması ve kesin bir hezimete uğratarak hepsini esir almıştır⁶⁹.

Trikopis'in hatıralarını yazdığı eserde Başkumandan Meydan Muharebesi "Ali Viran Savaşı" olarak isimlendirilirken, Yunan askerleri tarafından da verilen kayıpların çokluğundan "Ölüm Çukuru" olarak adlandırılmıştır⁷⁰.

Çal bölgesinden kaçan bazı Trikopis gruplarının Kızıldaş Vadisi'nden batıya doğru çekildiği haberi üzerine Süvari Kolordusu Komutanı tümenlerine şu emri vermiştir:⁷¹ "*Perişan olan ve ormanlar arasında kendini kurtamağa çalışan düşmanı kaçırmadan sarmak ve kamilen yok etmek veya esir almak için 14'üncü Tümen Belova gediğine taarruza devam edecek, 2'nci Tümen Çukurevrene ilerleyecek, 1'inci Tümen de Cebrail Köyüne gelerek 2'nci Tümenle irtibatla bulunacak ve Gediz vadisini kapatacaktır.*"

Böylelikle tümenlerini tekrar Kızıldaş Vadisi'ne doğru yönlendirmiş, ancak şiddetli yağmur, yancılarının direnmesi ve havanın kararması sebebiyle vadinin ele geçirilmesi gerçekleşmemiştir. 30 / 31 Ağustos gecesi Trikopis ve Diyenis grubuna bağlı olan 7000 kadar asker vadiden geri çekilmeyi başarmıştır⁷².

⁶⁸ Bal, *Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari Birlikleri (1920 – 1965)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 42-43.

⁶⁹ Altay, *a.g.e.*, s. 55.

⁷⁰ Nikolas Trikopis, *General Trilopis'in Hatıraları*, Çev. A. Angın, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yay., 1967, İstanbul, s. 98.

⁷¹ Altay, *a.g.e.*, s. 55.

⁷² Bal, *a.g.e.*, s. 44.

Takip Görevinde Süvari Birlikleri

31 Ağustos günü Başkomutan Mustafa Kemal Çalköy'de yaptığı durum değerlendirmesinde; Yunan Ordusunun geride yeni bir savunma hattı kurmasına izin verilmeden imhası için tüm kuvvetlerin durmadan İzmir'e ilerlemesine karar verince, "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" ifadesiyle biten tarihi emri sonucunda süvarilerin dünya harp tarihinde yerini almış stratejik takip harekâtı başlamıştır. Artık bu safha süvari birliklerinin icra edebileceği en iyi harekât olup 5'inci Süvari Kolordusu ve diğer kolordu ve tümenlerin emrindeki süvari birlikleri icra etmişlerdir. 20.yüzyılın süvari birliklerinin yer aldığı son muharebelerden biri sayılabilecek olan takip harekâtı İzmir'e değin sürdürülmüş ve zaferle sonuçlandırılmıştır. Ancak ilk günden itibaren muhabere yetersizliği harekâtı olumsuz etkilemiş, ordu ve kolordu komutanlıklarının emirleri zamanında ulaşamamıştır. Bu duruma bir tedbir olması amacıyla tümenlere azami inisiyatif tanınmış, emir alınamasa bile Yunan kuvvetlerinin önünü keserek imha harekâtına hazır olunması emredilmiştir.

31 Ağustos'ta başlayan takip hareketinin ilk gününde esir alınan Yunan askerlerinden elde edilen istihbarat sonucunda General Trikopis'in Uşak bölgesine çekildiği öğrenilmiştir. Bu durum karşısında 1'inci Tümen Uşak yoluna hâkim olması, 2'nci Tümen 1'inci Tümen yaklaşması, 14'üncü Tümen de Gediz güneyine ilerlemesi emredilmiştir⁷³.

20. yüzyılın son takip harekâtını yapan süvari birlikleri, Eylül ayının ilk gününden itibaren karşılaştıkları her yerde Yunan kuvvetlerini imha etmiş, esir almış, onlara ait malzemeliklerde yiyecek, içecek, donatım malzemelerini bulmuş, geri çekilirken arkalarında bıraktıkları Türk köylerini yakmaya çalışan Yunan kuvvetlerine engel olmuş, tabi ki bütün bunları yaparken de şehit olan Türk süvarileri de olmuştur.

Bu arada Süvari Kolordusunun yapmış olduğu başarılı harekât cephe komutanlığınca da takdir edilmiş, albay olan tümen komutanı generalliğe, yarbay olan iki tümen komutanı albaylığa, Fahrettin Altay ise tümgeneralliği terfi ettirilmiştir. Aynı zamanda Süvari Kolordusu 1'inci Ordu Komutanlığının emrinden alınarak İzmir'i almak üzere görevi ile Cephe Komutanlığının emrine verilmiştir⁷⁴.

Süvari Kolordusunun yanı sıra bölgede takip harekâtına devam eden 1'inci Kolordu'nun Mürettep Süvari Alayı ve 6'nci Tümen Akıncıları, 2'nci Kolordu'nun Mürettep Süvari Alayı

⁷³ Altay, *a.g.e.*, s. 55-56.

⁷⁴ Altay, *a.g.e.*, s. 57-58

başarılı olmuşlar, Porsuk Müfrezesi Eskişehir'e girmiş,⁷⁵ bu arada Küçük Asya Ordusu Komutanı General Trikopolis ile birlikte çok sayıda general ve subay teslim alınmıştır.

İzmir'e Giriş

9 Eylül sabahı Türk kuvvetlerinde sabah erken saatlerden itibaren Bornova tarafında hareketlenme artmıştır. Keşif faaliyetlerini sürdüren 1'nci Süvari Tümenine ait bir keşif kolu tepeye vardığında, bölgede Yunan kuvvetlerinden dair herhangi bir emare görememiş ve birliğin komutanı Teğmen Enver yanındaki erlerle ilerlemeye devam etmiştir. İzmir artık 10 kilometre kadar uzaklıktadır⁷⁶. 14'üncü Süvari Alayı'nın öncü olarak görevlendiren 1'inci Süvari Tümeni, Bornova şosesinde yürüyüşe geçmiş, 2'nci Süvari Tümeni de öncüde 4'üncü Süvari Alayı ile öndeki grubu takip etmiştir. Öncü birliği 14'üncü Alay Bornova'nın 600 m. doğusundan ve şosenin güneyindeki sırtlarda bulunan Yunan kuvvetleri ile temas sağlayınca, taarruz eden 14'üncü Süvari Alayı Yunan artçılarını ortadan kaldırmış ve saat 09.00'da Bornova'ya girilmiştir.

1. ve 2. Süvari Tümenleri ve ardından 14. Süvari Tümeni hafif bir çarpışmadan sonra İzmir'i Yunan işgalinden kurtarmıştır. 2. Süvari Tümeni 4. Alay kumandanlarından Yüzbaşı Şerafettin Bey İzmir'e ilk giren subay olmuştur. Şerafettin Bey İzmir'e dahil olurken atılan bomba ile hafif yaralanmış, 4 çavuş ise şehit düşmüştü. Buna rağmen ileri harekate devam edilerek Hükümet Konağı'na ulaşılmış ve saat 10.30'da Yüzbaşı Şerafettin ve arkadaşları tarafından, Türk Bayrağı Konağın direğine çekilmiştir⁷⁷.

Türk Ordusunun İzmir'e girişi İngiliz belgelerinde şu şekilde yer almıştır: “...9 Eylül günü saat 11.00'de hafif Türk Süvarisi İzmir'e girdi ve Konağı ele geçirdi. Giriş, tam disiplin içinde yapıldı, askerler o kadar intizam içindeydiler ki bir Ermeninin önlerine attığı bir bombayla bir subayı ve bazı askerleri yaralandığı zaman bile karşılık vermediler...”⁷⁸

İzmir'e ilk girenlerden 41. Süvari Tümen Kumandanı Mümtaz Bey, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta durumu şu şekilde izah etmiştir: “*Muzaffer Milli ordumuzun yılmaz süvarileri bizler düşmanın İzmir önündeki son mukavemetini kırarak 9.9.38*

⁷⁵ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, 2'nci Cilt, 6'ncı Kısım, 3'üncü Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1969, s. 49.

⁷⁶ Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yay., Ankara, 1974, s. 267.

⁷⁷ ATASE, İSH, 1802/21, lef. 17.

⁷⁸ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, Bilgi Yay., İstanbul, 1989, s. 388.

saat on buçukta şehre vasil olduk. Halkın gözyaşlarıyla derin hürmetlerini iblağ ile bahtiyarım.”⁷⁹.

SONUÇ

Türklerin atları evcilleştirmesi sonrasında ortaya çıkan at-insan birlikteliği atlı askeri yani süvari oluşturmuştur. Türklerin süvari kullanımı da bu suretle muharebe meydanlarını fazlasıyla etkilemiştir. M.Ö. 209 yılında Mete'nin atlı birliklerini oluşturması ile muharebe meydanlarında yeni yeni stratejiler, taktikler icra edilmeye başlarken süvari sınıfının da temeli atılmıştır. Türkler bundan sonra atlarla daha derin bir bağ oluşturmuştur. Bu bağ edebi eserlere kadar yansımış ve Türkleri tanımlarken at önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bu birliktelik, Göktürklerde, Abbasilerdeki Türk kuvvetlerinde, Gaznelilerde, Selçuklularda, Osmanlı devletinde de bazı teşkilat veya dönemsel gereklilikler dışında aynı esaslarla etkin şekilde kullanılmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması gereği azaltılan süvari birlikleri sayısı üç alay seviyesine düşürülmüştür. İtilaf kuvvetlerinin antlaşmanın 7. maddesine göre işgallerini artırması yerel yönetimleri harekete geçirmiş ve birlik oluşturmaya başlamışlar ve birliklerin atlı birlik olması üzerinde önemle durulmuştur. Oluşturulan Kuvayı Milliye'nin büyük kısmını atlı birlikler oluşturmuştur. Düzenli orduya geçilmesi süvari birlikleri için bir dönüm noktası olmuştur. Süvari birlikleri ilk kez I. İnönü muharebesinde kullanılmış, ardından II. İnönü muharebesinde de kullanılmıştır. Özellikle II. İnönü muharebesinde süvari birlikleri çok etkin ve başarılı olmuşlardır. Diğer muharebelerde de başarılı olan süvari birlikleri Sakarya'ya çekiliş esnasında ve Sakarya savunması esnasında çok başarılı örtme birliği görevini yerine getirmiştir. Oluşturulan 5'inci Süvari Kolordusu Fahrettin Altay'ın emir ve komutasında büyük taarruzda da Yunan kuvvetlerine büyük zayıatlar vermesine neden olurken 20.yüz yılın son takip harekâtını icra etmiştir. Türk ordusunun o sırada manevra kabiliyeti en yüksek kesimini oluşturan süvariler bu eğitimleri sayesinde Büyük Taarruz'da önemli başarılarla imza atmışlardır. Nitekim, Büyük Taarruz ve takip harekâtında Türk süvarileri yıldırım hızıyla Yunanlılara saldırmış; kısa sürede zaferin kazanılmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Takip sonunda İzmir'e ilk giren de süvari birlikleri olmuştur.

⁷⁹ BCA, 4937M/30.10.0.0/54.354.37

KAYNAKÇA

- Altay, F., *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Kitabevi, y.y., 1970.
- Altay, F., *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel Kitabevi, y.y., t.y
- Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler*, TBMM, C.3
- Andrei, Prens, *Felakete Doğru*, Çev.Hüseyin Rahmi, Askeri Matbaa, İstanbul, 1932.
- Arı, K., *Üçüncü Kılıç*, Zeus Kitabevi, y.y., 2013.
- Artuç, İ., *Büyük Dönemeç, Sakarya Meydan Muharebesi*, Kastaş Yay., İstanbul, 1985.
- ATASE Bşk.lığı Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 7.
- ATASE Bşk.lığı Arşivi, İSH, 1802/21, lef. 17.
- ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kutu No:1- 3130, Dosya No:96A, Belge No: 1-24.
- Atatürk, *Nutuk*, Gnkur.Yay., Ankara, 1981.
- Bahr el-Cahiz, Ebu Osman Amr bin, *Hilafet Ordusunun Menkabeleri ve Türklerin Faziletleri*,
Çev. R. Şeşen, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay.:33, Ankara, 1967.
- Bal, R., *Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari Birlikleri (1920 – 1965)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016.
- BCA, 4937M/30..10.0.0/54.354.37
- Belek, K., “Eski Türklerde At ve At Kültürü”, *Gazi Türkiyat*, Bahar, 2015/16, s. 111-128.
- Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler*, Genelkurmay Başkanlığı, Gnkur. Basımevi, Ankara,
1985.
- Çalbatır, S., *Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu Broşürü, XX. Yıl Hatırası 1923–1943*, Karaman,
1943.
- Çaycı, A., *Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve
Eseri)*, AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002.
- Doğru, H., *Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı*, Eren Yay., İstanbul, 1990.
- Ergin, M., *Orhun Abideleri*, MEB, İstanbul, 1970.
- Esin, O., “Orta Asya Ön Asya ve Anadolu Ekseninde Eski Türklerin Hayatında Önemli Bir
Figür: At”, *Ulakbilge*, 5 (14), 2017. s.1315-1334.
- İnönü, İ., *Hatıralar*, (Haz: Sebahattin Selek), 1.Kitap, Bilgi Yayınları, Olgaç Basımevi, Ankara,
1985.
- Kaşgarlı, Mahmut, *Divânü Lûgat-it-Türk*, Çev. B. Atalay. TDK Yay., Ankara, 1939.
- Kodaman, B., *Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yay., İstanbul, 1983.

- Koopers, W., “İlk Türklük ve İlk İndo–Germenlik”, *Belleten*, cilt 5, 1983. s. 439-480
- Ligeti, L., *Bilinmeyen İç Asya I-II*, Çev. S. Karatay, MEB, İstanbul, 1970.
- Mahmut Şevket Paşa, *Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafeti*, Düz. Nurettin-Semiha Türsan, K.K.K Basımevi, Ankara, 1983.
- Ögel, B., *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 2014.
- Özçelik, M. Hakan-Korkmazcan, N. Selcen, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ONLİNE Ders Kitabı*, İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Shaw, J. Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. M. Harmancı, E Yay., İstanbul, 1983.
- Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, Bilgi Yay., İstanbul, 1989.
- Tarhan, M. T., “Eski Çağlarda Kimmerler Problemi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi 11-15 Ekim*, I. cilt. Ankara, 1976.
- Temurlenk, Ö., *Türk Biniciliğinin Dünü ve Bugünü*, Basılmamış Kitap Çalışması, Ankara, 2000.
- Topçu, Y.-Almaç, E., “Hava Gücünün Yükselişi ve Harp Prensipleri”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Kasım 2014, Cilt 13, Sayı 2, 1-25. ISSN: 1303-6831, 2148-1776.
- Trikopis General N., Papulas, M., *Yunan Generallerinin İtirafı*, Tashih A. Şenel, Berikan Yay., Ankara, 2001.
- Trikopis, Nikolas, *General Trilopis'in Hatıraları*, Çev. A. Angın, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yay., İstanbul, 1967.
- Turan, O., *Selçuklu Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969.
- Turan, Oğuz, *Türklerde Stratejik ve Taktik Düşünceler*, Belge Yay., İstanbul, 1986.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, Genelkurmay Başkanlığı, 2'nci Cilt, 6'ncı Kısım, 3'üncü Kitap, Ankara, 1969.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz*, Genelkurmay Başkanlığı Yay., c. II, Kısım 6, 1. Kitap, Ankara, 1994.
- Türk İstiklal Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı, 2'nci Cilt, 2'nci Kısım, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965.
- Türk İstiklal Harbi; Batı Cephesi, Büyük Taarruz*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., İkinci Kitap, 1995
- Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, K.K. Basımevi, Ankara, 1996.
- Türkmen, İ., “Türklerde At Sevgisi”, *Yıllar Boyu Tarih Dergisi*, sayı 6, 1983.

İSTİKLÂL YOLUNDA
MİLLÎ MÜCADELENİN 100. YILI

Umar, B., *İzmir 'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yay., Ankara, 1974.

Vural, F. G., *İslâmiyetten Önceki Türklerde Kültür ve Müzik Hun, Göktürk ve Uygur Devletleri*,

Ötüken Yay., İstanbul, 2016.

MACARİSTAN'IN TÜRK MİLLİ MÜCADELESİNE VE ATATÜRK'E BAKIŞI

Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN*

ÖZET

Türkler ve Macarlar tarihin çok eski dönemlerinden beri birbirini tanıyan, etkileyen iki millet olmuştur. Bu uzun süreç içinde iki taraf da birbirini etkilemiş, kaynaşmış ki zaman karşı taraflarda kimi zaman ise aynı safta yer almışlardır. I. Cihan Harbi sürecinde ise, aynı ittifakta yer alarak aynı amaç uğruna savaşmışlardır. Bu büyük savaşın akabinde, her iki imparatorluk da yıkılma gerçekliği ile yüz yüze kalmış, yeniden bir oluşum, millet ulus olma süreçlerini başlatmışlardır.

Türkler ve Macarların bu yeni sürecinde, kaderdaşlık yapıp yenilen tarafta yer alarak her iki imparatorluk da yıkılmasının ardından kendi ulus devletlerini oluşturma sürecine girmişlerdir. Yenilen tarafta yer almanın gereği olarak her savaş sonrası olduğu gibi şartları ağır iki antlaşma ile karşı karşıya kalmışlardır. Trianon ve Sevr antlaşmaları ile bu iki millete yaşam hakkı tanınmamıştır. Böylesi ağır bir antlaşma ile yüzleşen Türk milleti, Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları eşliğinde Sevr antlaşmasını reddedip, topyekün bir mücadeleye girmiştir. Bu süreçte diğer devletler gibi Macar halkı da bu süreci yakından takip ederek kendilerine örnek almışlardır. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Anadolu'da başlayan mücadeleye, Macarlar tarafından heyecanla ve büyük bir umutla takip edilerek hayranlıkla karşılanmıştır.

Bu çalışmada, Türkler ile tarihte simbiyotik bir ilişki içinde olan Macarların Türk milli mücadelesi sürecine ve Atatürk'ün Macaristan'daki portresine dair değerlendirmelere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Macar, Millî Mücadele, Atatürk.

ABSTRACT

Turks and Hungarians have been two nations that have known and influenced each other since ancient times of history. During this long period, both sides affected each other, fused that time was on the opposite side and sometimes in the same rank. During the First World War, they took part in the same alliance and fought for the same purpose. In the wake of this great war, both empires faced the reality of destruction, and they started the process of being a formation, a nation again. In this new process of Turks and Hungarians, by taking part in the renewed side, both empires entered the process of forming their own nation states after the fall of both empires.

As in every post-war situation, they were faced with two heavy treaties as a requirement of being on the defeated side. With the Trianon and Sevres treaties, these two nations have not been granted the right to life. Faced with such a heavy agreement, the Turkish nation refused the Treaty of Sevres, accompanied by Mustafa Kemal Pasha and his comrades, and entered into a total struggle. In this process, Hungarian people, like other states, followed this process closely and took an example for themselves. The struggle that started in Anatolia under the

* Dr. Öğr. Üye, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, alevduran@aydin.edu.tr, alvdrn@gmail.com.

leadership of Mustafa Kemal Atatürk was followed with enthusiasm and great hope by the Hungarians.

In this study, the evaluation of the Turkish national struggle process of the Hungarians, who had a symbiotic relationship with the Turks in history, and the portrait of Atatürk in Hungary, will be included.

Key Words: Turkish, Hungarian, National Struggle, Atatürk.

“Biz Türkler ve siz Macarlar kardeşiz. Ne yazık ki, biz İla-i kelimetullah diye İslam âleminin, siz de ruhullah diye Hristiyanlığın asırlarca öncülüğünü yaparak birbirimizin mahvına yürüdük. Böyle bir dalaletle düşeceğimize, iki kardeş millet el ele verseydik, insanlığa ne büyük hizmet ederdik...”

Mustafa Kemal ATATÜRK

Giriş

Türkler ve Macarlar, çok eski devirlerden itibaren tarih sahnesinin yakından tanışan iki oyuncusudur. Macarlar, *honfoglalas* diye adlandırdıkları Karpat Havzası'na yerleşip bu toprakları yurt edinmelerine kadar, çeşitli Türk kavimleri ile birlikte yaşamıştır. Türk-Macar temasları tarihin seyrinde daha farklı hal almış, 1526 *Mohaç Meydan Muharebesi (Macarca: Mohácsi Csata¹)* sonrasında Osmanlı Devleti'nin Macaristan topraklarına hâkim olduğu dönemde de yoğun şekilde devam etmiştir. Bu dönemde Türkler, Macarların dillerine ve kültürel değerlerine dokunmamış saygı göstermişlerdir.²

Osmanlı Devleti'nden sonraki süreçte Macar topraklarının çoğunluğu Avusturya İmparatorluğu'nun himayesine girmiştir. Macar milliyetçileri³, Avusturya İmparatorluğu'na karşı *Thököly Imre, Rákóczi Ferenc* ve *Kossuth Lajos* önderliğinde vermiş oldukları mücadelede başarısız olan Macar özgürlük kahramanlarının imdadına Osmanlı Devleti koşmuş ve kapılarını açmış, Osmanlı Devleti'nin gösterdiği bu misafirperverlik Macar halkının kalbinde derin bir iz bırakmıştır.⁴

¹ *Mohácsi Csata* hakkında geniş bilgi için bkz: Tamás M.Tarján, "1526 Augusztus 29. A Mohácsi Csata", http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1526_augusztus_29_a_mohacsi_csata/ (E. Tarihi: 01.02.2020)

² Yücel Namal, *Türk- Macar İlişkileri*, İskenderiye Yayınları, s.32; Müjdat Karagülmez, "Macarların Gözüyle Millî Mücadele ve Türk İmajı", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XVII, S.III, Manisa 2019, s. 494,495.

³ Tayyip Gökbilgin, *Avrupa'da İktidar Mücadelesi- Osmanlı –Macar İlişkileri*, Kronik, İstanbul 2019, s. 209-270.

⁴ XIX. Yüzyıl Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip olan sadece Osmanlı açısından değil dönemin büyük güçlerinin de meselesi olmuş mülteciler sorunu hakkında detaylı bilgi için bkz: Alev Duran- İsmail Köse, "19.

XIX. yüzyıl sonu ve devamında XX. yüzyıl başlarında bu iki milletin ilişkisi daha da gelişmiş dostane ve kardeşçe bir şekilde evrilmiştir. Asyatik bir millet olarak Avrupalı devletlerce dışlanmışlık hissine kapılan Macarlar, kendi öz benliklerini ortaya çıkarmak için dil ve tarih araştırmalarına önem vermişlerdir.⁵ Bu araştırmalar neticesinde Macaristan'da Türkoloji ve Turancılık ortaya çıkmıştır.⁶

I. Dünya Savaşı'nda ortak düşmanlara karşı aynı safta yer almaları, siyasi, iktisadi ve kültürel alanda Türkleri ve Macarları yakınlaştırmış ve dolayısıyla da Türk-Macar dostluğunu güçlendirmiştir. I. Cihan harbi bittiğinde Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun aynı safta yer aldığı İttifak güçleri cepheden mağlup olarak ayrılmıştır. Her savaşın sonunda olduğu gibi galip güçler, yenik taraf ile yeni düzeni sağlamak üzere antlaşmalar sunmuş, böylelikle Macaristan ile Trianon Barış Antlaşması, Osmanlı Devleti'yle ise Sevr Barış Antlaşması imzalanmıştır.⁷

Sevr ve Trianon antlaşması her iki devlet açısından da çok ağır şartlar içeriyordu. Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının, Sevr Antlaşması'na karşı çıkması, Macar halkında büyük bir yankı uyandırmıştır ve Millî mücadele büyük bir heyecanla, Macarlar tarafından takip edilmiştir.⁸

Macarların Türk Kurtuluş Savaşına Dair Görüşleri

Türk tarihi içinde Kurtuluş Savaşı veya Millî Mücadele olarak adlandırılan dönem hem Türkler için hem dünya tarihi için önemli bir süreci oluşturmaktadır⁹. Türklerin Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarının önderliğinde giriştikleri bu var oluş mücadelesi, yabancı basın tarafından da yakından takip edilmiş ve diğer devletlere örnek teşkil edecek şekilde merakla

Yüzyıl Osmanlı- Macar İlişkilerinden Bir Portre: Lajos Kossuth", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.6, Haziran 2017, s. 291-314; Mültecilerin Osmanlıya sığınması hakkındaki bazı belgeler için BOA, A.DVNS.NMH.D.5/147; BOA, A.DVNS.MHM.d.113/43; BOA, İ.DUİT.147/17; BOA, Y.PRK.M.1/17.

⁵ Alev Duran- Fatma Çalık Orhun, "Macarlar, Macaristan, Turancılık", *History Studies*, 11/2, Nisan 2019, s. 557-571.

⁶ Macar turancılığı hakkında geniş bilgi için bkz: Nizam Önen, *İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005; Tarık Demirhan, *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

⁷ Birinci Dünya Savaşı sonrasında şartlar Osmanlı Devleti'ni maddeleri çok ağır şartlardan oluşan Sevr Antlaşmasını kabul etmeye mecbur etmiştir. Antlaşma tam anlamıyla devletin kendi ölüm fermanını imzalaması anlamına geliyordu. Aslında bu durum şu şekilde de değerlendirilebilir: Özellikle Sevr Antlaşması'nın ağır sonuçları Türk milletini yeni ve bağımsız bir devlet kurmaya iten önemli bir etkidir. Neticede Mustafa Kemal ve arkadaşları kısa sürede bir araya gelerek yeni Türk Devleti için nasıl bir direnişe geçilmesi gerektiği ve Sevr Antlaşması'nın hiçbir maddesinin kabul edilmeyeceğinin tüm dünyaya duyurulması için gerekli çalışmaları yapmışlardır... Bkz: Ali Sarıkaya, "Türk Macar Dostluk Antlaşması (18 Aralık 1923) & Türk Macar Politik İlişkileri", *Bjss Balkan Journal Of Social Sciences / Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VII, S. XIII, s. 11-25.

⁸ *Ağm*, s. 12,13.

⁹ Millî Mücadele Döneminin Değerlendirmesi İçin Bkz: Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına*, Kronik, İstanbul 2018.

gözlenmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri'nce işgali sonucunda Misâk-ı Millî sınırları içinde ülke bütünlüğünü korumak için girişilen çok cepheli siyasi ve askeri mücadele, 1919-1922 yılları arasında gerçekleşmiştir. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile fiilen biten savaş, 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması ile Doğu Cephesiyle sınırlı olmak üzere, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile topyekûn sona ermiştir.¹⁰

Bu varlık mücadelesini yakından izleyen ve takip eden milletlerden biri de Macarlar olmuştur. Macarların, Millî Mücadele sürecince Türklere büyük destekleri olmuştur. Özellikle mazlum milletlerin var oluş mücadelesine Türkleri örnek gösteren Macarlar, Türklerin savaşını kendileri için *parlayan bir umut yıldızı* olarak görmüşler ve bu nedenle Millî Mücadeleyi desteklemişlerdir.¹¹ Türk Milli Mücadele'sinin başarıya ulaşması Macarlar tarafından coşkuyla karşılanmıştır.¹²

I. Dünya Savaşı'nda daha olumlu bir aşamaya geçen Türk-Macar ilişkileri, Anadolu topraklarında verilen Millî Mücadele sürecinde de daha yakın ve dostane olarak devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde verilen Millî Mücadele, kardeş Macar halkı tarafından yakından takip edilmiştir.¹³ Trianon Antlaşması ile topraklarının çoğunu yitiren Macarlar¹⁴, Anadolu'da verilen bu var oluş mücadelesini, büyük devletlere karşı savaşan milletlere örnek olarak almış ve Millî Mücadele'ye büyük ilgi ve alaka ile bakmışlardır.

Trianon Barış antlaşmasının imzalanması haberi, Macaristan'da şaşkınlık ve adeta ulusal yas ile karşılanmıştır. Ancak Macar ulusu, büyük güçlerin kendilerine imzalamayı mecbur tuttıkları bu kararı asla kabullenememiştir.¹⁵ Macaristan, imzalanan bu antlaşma sonrasında sadece toprak parçasını ve ulusunun önemli bir kısmını değil, aynı zamanda ülke

¹⁰ *Millî Mücadele Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C. I-II, Ankara 2005.

¹¹ Karagülmez, *agm*, s. 497.

¹² Melek Çolak, "Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri (1919-1938)", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.2, Muğla 2000, s. 65,66.

¹³ Birinci Dünya Savaşı, özellikle Çanakkale Muharebeleri'ndeki üstün başarıları nedeniyle 27 Temmuz 1916 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya Avusturya-Macaristan Hükümeti tarafından 3. Rütbeden Muharebe Liyakat Madalyası verilmiştir. Bkz. M. Hakan Özçelik- Mustafa Güneş, *Türklerin Atasından Fazlası, Mustafa'dan Atatürk'e*, LAP Lambert Academic Publishing, Germany 2017, s. 57.

¹⁴ Antlaşma sadece Macaristan'dan nüfusun çoğunluğunu kendisine tâbi Macar olmayan unsurların oluşturduğu Slovakya, Rutenya, Transilvanya ve Hırvatistan'ı ayırmakla kalmamış; aynı zamanda yeni komşularına çoğunluğunu Macarların oluşturduğu yerleşim alanlarını da vermiştir. Çekoslovakya'nın nüfusuna bir milyon, Romanya'ya bir buçuk milyon, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na 126 da yarım milyon Macar dâhil olmuştur. Üç komşu ülke nüfusuna dâhil olan üç milyon Macar'dan yaklaşık bir buçuk milyonu sınır bölgelerinde yaşamaktaydı. Emre Saral, *Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)*, Hacettepe Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, s. 32.

¹⁵ Naciye Güngörmüş, *Macaristan'da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2009)*, Köksav Yayınları, Ankara 2010, s. 67.

ekonomisinin en önemli gelir kaynakları arasında yer alan madenlerini, ormanlarını ve tarım arazisinin büyük bir kısmını da kaybetmiştir.¹⁶

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'nun işgal edilmeye başlanması, tüm Avrupa'da olduğu gibi Macarlar tarafından da yakından takip edilen meselelerden birisi olmuştur. Macarlar manevi olarak hiçbir millete güvenmediği kadar Türklere yakınlık duymuşlardır.¹⁷ İşgallere karşı Türk halkının vermiş olduğu tepki, bir varlık gösterme mücadelesi olarak Macarlar tarafından yakından işlenmiştir.

Bu pozitif ortamda Macarlar tarafından Millî Mücadele hakkında çok sayıda yazı kaleme alınmış ve Türk yanlısı bir duruş sergilenmiştir. Basın yayın yoluyla Millî Mücadele'ye destek olan Macarlar, Avrupa'da Türklerin davasının haklılığını ortaya koyan bir ses olmuşlardır.

Macaristan'da 1910 yılında resmi olarak kurulan *Turáni Társaság*¹⁸ (Turan Cemiyeti) de Türk mücadelesini yakinen izlemiş ve desteklemişlerdir. Turancılardan Horvát Béla, "A Turáni Eszme és a Török-Magyar Kapcsolatok az Utolsó Évszázadban (Turan Düşüncesi ve Son Yüzyılda Türk-Macar İlişkileri)", Turán dergisinin 6. Sayısında şu sözleri sarfetmiştir:

*"Millî Mücadele'nin Macaristan'daki en büyük destekçilerinden birisi Macar Turancıları olmuştur. Türkleri kardeş bir halk olarak gören Macar Turancıları, Anadolu'daki isyanı ve millî direnişi desteklemiştir. Macar Turancılarının Millî Mücadele'ye verdikleri en büyük destek, Türklerin millî davasının haklılığını basın-yayın yoluyla Avrupa'da ispat etmeye çalışmaları olmuştur. Bunun için, Avrupa kamuoyunu Millî Mücadele'nin haklılığı hususunda ikna etmeye çalışmışlardır."*¹⁹

Türk İstiklal Savaşını ve Atatürk'ü destekleyen Macar Turancılarından²⁰ Andor Medriczky, "Mustafa Kemal'in Türk ulusunun kurtarıcısı olarak Millî Mücadele'nin başına geçmesini kadere bağlamıştır. Ona göre, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından kader, Mustafa Kemal'i Türk ulusunun özgürlüğü için izlemesi gereken bir yola sokmuştur. Bununla

¹⁶ Güngörmüş, *age*, s. 67-69.

¹⁷ Gyula Németh, "Törökök és Magyarok", *Törökök és Magyarok*, C.1, Budapest 1990, s. 24-26.

¹⁸ Duran-Çalık, *agm*, s. 557-571; Daha geniş bilgi için *Magyar Turán Alapítvány* kuruluşunun resmî sitesi bkz: <http://kurultaj.hu/category/magyar-turan-alapitvany-2/> (Erişim Tarihi: 30.12.2019).

¹⁹ Melek Çolak, "Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına Göre)", *Türk Yurdu*, C.31, S.21, 2010, s. 77-87.

²⁰ Melek Çolak, "Atatürk Macarlar ve Türk Tarih Tezi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, Konya 2010, s. 386.

birlikte yine, kaderin Mustafa Kemal'e büyük imkânlar ve yeni bir görev verdiğini ve kaderin çizmiş olduğu bu yolu baştan aşağıya kendisinin yaratması gerektiğini ifade etmiştir."²¹

A Beteg Ember, Magyarság, III. Évi, 202.(510.) Szám, 6 Szerda Szeptember 1922, s.1.Magyarság Gazetesi'nin 1922 yılına ait bazı yazılarında Macarların Türklere ve Millî Mücadele'ye karşı duyduğu sempatiyi görmek mümkündür. Gazetenin 1922 yılının Eylül ayında çıkan bir yazısında "Beteg Ember (Hasta adam)" başlığı altında Millî Mücadele ve Türklerin gayreti detaylarıyla anlatılmıştır. Kaleme alınan yazının devamında, Avrupa'nın, Yunanlıların baş döndürücü başarılarını Yunan askeri raporlarından öğrendiklerini ve bu raporlarda Yunanlıların Türk askerlerini cephede perişan ettikleri haberlerine yer verdiğini aktarmaktadır.²² Türklerin mücadelesinin kendileri için de örnek teşkil ettiği belirtilirken, eğer Sevr Antlaşması'nın geçerliliği ortadan kalktıysa Trianon'un, Versay'ın ve Saint Germain anlaşmalarının da yaşam hakkının ortadan kalması gerektiği yazılmıştır²³ Macar basınında Millî Mücadele hakkında yazılar paylaşan bazı gazetelerin, yabancı kaynakların bilgilerine yer vermelerine rağmen Millî Mücadele'den ve Mustafa Kemal'den övgüyle bahsettiklerine ve bazı yazılarında Türklerden "kardeş" olarak söz ederek Türk yanlısı bir duruş sergilediklerine yer verilmiştir.²⁴

Alajos Paikert, "Musztafa Kemál Pasa (Mustafa Kemal Paşa)", *Turán, III.IV Évnyegyed, 25. Szám, 1922, s.138,139:*

Macar Turancılarından Alajos Paikert de, Turán Dergisi'nde yayınlanan bir yazısında Mustafa Kemal'den ve Türk zaferinden övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Paikert yazısında; "Mustafa Kemal'in kazanmış olduğu büyük zaferin ardından Türk milletinin eski parlak günlerinin tekrar yükseldiğini, eziyet çekmiş, aşağılanmış soylu Türk milletinin uzun bir rüyadan uyandığını hissediyoruz" şeklinde bir ifadeye yer vermiştir. Macarlara göre Türkiye, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığı için büyük çaba sarf eden ve Lozan Antlaşması gibi bir anlaşma ile tekrar özgürlüğüne kavuşan ve vatanını düşmanlardan temizleyebilen en önemli örnekti.²⁵ Dönemin zorluğu ve Türk milli mücadelesinin geçirdiği aşamalar, dünyada geniş

²¹ Çolak, "Macar Turancıları ve Atatürk...", s.77-87.

²² Karagülmez, *agm*, s. 503, 504.

²³ Melek Çolak, "Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'ın Türk İnkılâbına Bakışı (1919-1938)", *V. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildirileri, C.2, Ankara 2003, s. 1258.*

²⁴ Fethi Vecdet Erkun, *Macar Basınında Mustafa Kemal Atatürk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s.1-3.

²⁵ Alajos Paikert, "Musztafa Kemál Pasa (Mustafa Kemal Paşa)", *Turán, III.IV Évnyegyed, 25. Szám, 1922, s. 138, 139.*

yankı bulmuştur. Macarlar bu yankı arasında olumlu olarak destekleyen ve Türklerin mücadelesindeki haklılığının bayraktarlığını yapan bir ülke olmuştur diyebiliriz.

Macarların Atatürk Hakkındaki Görüşleri

20. yüzyıla damgasını vuran kahraman Mustafa Kemal Atatürk²⁶ hakkında Türkiye ve Türkiye dışında yazılanlarla kütüphaneler doldurulabilir seviyede olmuştur her zaman.²⁷ Türk Millî Mücadele dönemi ise en çok dikkat çeken süreç ve kahramanlık öykülerinden birisi olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu gibi Almanya'dan yana katılan Macaristan'da gazeteler Anafartalar'dan, Arıburnu'ndan gelen haberlere yer verdikten sonra Cihan Harbi sonrası Türk milletinin ölüm kalım savaşını yeni bir sempati ile izlemiş ve mağlup ülkelerden olup Sevr Antlaşmasının eşi Trianaon Antlaşması ile parçalanan Macaristan'ın hakkında Kurtuluş Savaşı, *Keşke bizim de bir Mustaf Kemal'imiz olsa!* dileğini uyandırmış ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk adımlarını da benzer bir ilgiyle karşılamıştır.²⁸

Mustafa Kemal'den eşsiz bir devlet adamı ve komutan olarak bahseden Macar kaynakları, bağımsızlığını geri kazanmak için her şeyini ortaya koyan Türk halkının azmini Avrupa'da kanıtlaması bakımından da önem taşımaktadır. Özellikle, Macar Turancılarının Türklerin haklı davası olarak gördükleri Millî Mücadele'ye verdikleri destek ve yardımlar bu konu da bir adım öne çıkmaktadır.²⁹

Macar basınına göre, *O, milletinin gelişme kabiliyetini sınırsız görürdü. Büyük harpten sonra milletinin maddî ve manevî enerjisine siyasetini dayandıran ilk devlet adamı olmuştur. İlk önce kumandan olarak memleketini kurmuş ve sonra da milletin lideri olarak Türklerin ruhunda kendi kıymetlerine inanç ve iman uyandırmıştır.*³⁰

²⁶ Tüm Dünyada adından söz ettiren, Macarlar tarafından büyük hayranlık kazanmış olan Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938 tarihinde vefat ettiğinde dönemin Budapeşte elçisi Behiç erkinin anılarında naklettiği üzere *"Macar hariciyesi ilk arayan yetkililerdendi. Macaristan'da adet şu ki matem için siyah bayrak çekerler. Atatürk'ün defin günü Budapeşte sokaklarında siyah çerçeveli yazularla davet edildiği gibi defin günü Budapeşte sokakları simsiyah kesilmişti. Resmi daireler, kırlalar bütün Macaristan'da matem bayrağı çekmek için emir almışlardı. Macar Hükümeti, cenaze merasimine Ankara elçisini Macaristan'ı temsile memur etmiş ve bir general ile birkaç zabıt göndermişti..."* Anıların devamı için bkz: Behiç Erkin, *Hatrat 1876-1958*, TTK, Ankara 2010, s. 415.

²⁷ Edit Tasnadi, *Türk-Macar İlişkileri Üzerine Seçme Yazılar*, Haz. Abdülkadir Atıcı, Paradigma Akademi, Ankara 2013, s. 99.

²⁸ *Age*, s. 99.

²⁹ Demirkan, *age*, s. 49-51.

³⁰ Nurcan Toksoy "Atatürk'ün Vefatının Balkanlar ve Ortadoğu Basınındaki Etkilerinin Türkiye'deki Akisleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. VIII, S. II, Erzurum 2006, s. 183.

Macar kaynaklarında, Anadolu'nun işgalinden sonra Kuva-i Milliye birliklerinin düşmana karşı sınırlı bir mücadele olanağının olduğu yazılırken Mustafa Kemal'in direnişin lideri olması³¹ ile halkı örgütlemeye başladığı belirtilmiştir. Mustafa Kemal'in ve Ona inananların katılımıyla gerçekleşen Erzurum ve Sivas kongrelerinin, düşmana karşı direnişin ilanı olduğu vurgulanırken bu kongrelerin programlarında Osmanlı-Müslüman kimliğinin ön planda olduğu, aynı zamanda Mustafa Kemal'in söylemine göre, halkın çıkarlarının korunmasına ve halkın temsil edildiğine de dikkat çekilmiştir.³²

Macar Turancıları, Anadolu'daki bu durumu gayet iyi şekilde açıklamışlardır. Onlara göre vaziyet şu şekildedir: *Millî Mücadele'nin hazırlık safhasına bakıldığında, Anadolu'nun asker ve donanım bakımından oldukça zayıf olduğu gerçeği ön plana çıkmaktadır. Fakat bu olumsuz durum Mustafa Kemal'in kurtuluşa olan inancını asla zayıflatmamıştır.* Mondros'un maddeleri gereğince orduları dağıtılmış ve İtilaf Devletlerinin kontrolünde olan bir ortamda yine umut vardır.

“Anadolu'da ordu yoktu, donanım yoktu. Sultan ise İngilizlerin baskısı altındaydı ve bu nedenle İstanbul tamamen düşmana hizmet etmekteydi. Ayrıca bir millet de yoktu, onun yerine iradesi bile olmadan her şeye katlanmış bir halk vardı. Bu şartlar etrafında düşmana karşı hareket edebilmek için öncelikle ülkeyi ve halkı bilgilendirmek gerekliydi. Türk halkı barış istiyordu, başka bir şey istemiyordu, o kadar bitkindi ki belki de bu yüzden düşman işgali canlarını acıtamıyordu. Ya da işgallerden korkuyorlardı, kan dökülmesinden ve bastırılmaktan korkuyorlardı. Daha ne istediklerini, nasıl istediklerini ve neden istediklerini bilmiyorlardı. Öyleyse ilk önce silkelenmeleri, Türk halkına gidilmesi gereken yolun gösterilmesi gerekliydi. Bunu da eşsiz, özel, 39 yaşındaki komutanla gerçekleştirecekti.”³³

Millî Mücadele'de Mustafa Kemal'in yanı sıra diğer subaylarında aktif şekilde katkıda buldukları Macar kaynaklarında yer almıştır. Kaynaklarda, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında Mustafa Kemal'in yanında Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi deneyimli subayların varlığına dikkat çekilirken Kazım Karabekir'in Mondros'un maddeleri gereğince dağıtılması gereken, fakat dağılmadan kalan düzenli ordusunun büyük desteği olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Millî Mücadele'de Türkiye'nin şansının ise, büyük ihtiyacın olduğu bu vaziyette çok sayıda iyi yetişmiş subayın orduda gönüllü olarak hizmet etmesi olarak gösterilmiştir. Macarların Türklere ve Türk mücadelesine bakışını özetlemek gerekir ise,

³¹ Gökhan Çayan, “Atatürkün Macar Dostluğu”, *Hukuk Gündemi - Atatürk Özel Sayısı*, 2013, s. 122-125.

³² Toksoy, *agm*, s. 182-187.

³³ Karagülmez, *agm*, s. 500, 501.

Macarlar Sevr'e boyun eğmeyip baş kaldırdıkları için, Türkler ise Macarlara kültürel ve ilmi birikimlerinden ötürü karşılıklı olarak saygı duymuşlar, sonrasında iki ülke arası ilişkileri geliştirmek için azami gayret sarf etmişlerdir.³⁴

Sonuç

Mondros antlaşması sonrasında, Anadolu'nun İtilaf devletleri ve Yunanistan tarafından işgale uğraması, Türk halkında topyekün bir direniş ve mücadelenin başlamasının fitilini ateşlemiştir. Bu haksız işgal karşısında boyun eğmeyerek, Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının halkı örgütlemesi ve zor şartlar altında bu örgütlenmenin başarıya ulaşması dünya basını kadar Macarlar tarafından da dikkatle izlenmiştir.

Tarihin en eski zamanlarından itibaren Türkler ile tanışan Macarlar, bu toplu var oluş mücadelesinde, bir nevi Avrupa'da savunucusu olmuşlar ve dost ve kardeş olarak gördükleri Türklere yazdıkları yazılarla yardım etmişlerdir. Mustafa Kemal'i önemli bir devlet adamı ve komutan olarak gören Macarlar, Türklerin elde ettikleri bu anlamlı ve büyük zaferi coşku ile karşılamışlardır.

Sevr ve Trianon antlaşması her iki devlet açısından da çok ağır şartlar içeriyordu. Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının, Sevr Antlaşması'na karşı çıkması, Macar halkında büyük bir yankı uyandırmıştır ve Millî mücadele büyük bir heyecanla, Macarlar tarafından takip edilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda daha olumlu bir aşamaya geçen Türk- Macar ilişkileri, Anadolu topraklarında verilen Millî Mücadele sürecinde de daha yakın ve dostane olarak devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde verilen Millî Mücadele, kardeş Macar halkı tarafından yakından takip edilmiştir. Trianon Antlaşması ile topraklarının çoğunu yitiren Macarlar, Anadolu'da verilen bu var oluş mücadelesini, büyük devletlere karşı savaştan milletlere örnek olarak almış ve Millî Mücadele'ye büyük dikkat ile bakmışlardır.

³⁴ Emre Saral "Atatürk ve Macarlar", *Genç Akademisyenlerin Gözüyle Tek Adam: Mustafa Kemal Atatürk (Sempozyum Bildirileri Kitabı)*, Ankara, 2012, s. 152.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA,A.DVNS.NMH.D.5/147.

BOA, A.DVNS.MHM.d.113/43.

BOA,İ.DUİT.147/17.

BOA, Y.PRK.M.1/17.

MNL K 66 244. bağ (Magyar Nemzeti Levéltár / Macar Bilimler Akademisi)

Diğer Kaynaklar

“A Beteg Ember”, *Magyarság*, III. Évi, 202.(510.) Szám, 6 Szerda Szeptember 1922.

ÇAYAN, Gökhan, “Atatürkün Macar Dostluğu”, *Hukuk Gündemi- Atatürk Özel Sayısı*, 2013, s.122-125.

ÇOLAK, Melek, “Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına Göre)”, *Türk Yurdu*, C.31, S.21, 2010, s.77-87.

ÇOLAK, Melek, “Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri (1919-1938)”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.2, Muğla 2000, s.61-72.

ÇOLAK, Melek, “Atatürk Macarlar ve Türk Tarih Tezi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, Konya 2010, s.371-395.

ÇOLAK, Melek, “Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'ın Türk İnkılâbına Bakışı (1919-1938)”, *V. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildirileri*, C.2, Ankara 2003, s.1253-1266.

DEMİRKAN, Tarık, *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

DURAN, Alev- Fatma ÇALIK ORHUN, “Macarlar, Macaristan, Turancılık”, *History Studies*, 11/2, Nisan 2019, s. 557-571.

DURAN, Alev- İsmail KÖSE, “19. Yüzyıl Osmanlı- Macar İlişkilerinden Bir Portre: Lajos Kossuth”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.6, Haziran 2017, s.291-314.

ERKİN, Behiç, *Hatırat 1876-1958*, TTK, Ankara 2010.

ERKUN, Fethi Vecdet, *Macar Basınında Mustafa Kemal Atatürk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

GÖKBİLGİN, Tayyip, *Avrupa'da İktidar Mücadelesi- Osmanlı –Macar İlişkileri*, Kronik, İstanbul 2019

GÖKBİLGİN, Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına*, Kronik, İstanbul 2018.

GÜNGÖRMÜŞ, Naciye, *Macaristan'da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2009)*, Köksav Yayınları, Ankara 2010.

KARAGÜLMEZ, Müjdat, “Macarların Gözüyle Milli Mücadele ve Türk İmajı”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XVII, S.III, Manisa 2019, s. 493-518.

Magyar Turán Alapítvány:<http://kurultaj.hu/category/magyar-turan-alapitvany-2/> (Erişim Tarihi: 30.12.2019)

Milli Mücadele Tarihi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C.I-II, Ankara 2005.

NAMAL, Yücel, *Türk-Macar İlişkileri*, İskenderiye Yayınları, İstanbul 2009.

NÉMETH, Gyula, “TörökökésMagyarok (Türkler ve Macarlar)”, *Törökökés Magyarok*, C.I, Budapest 1990.

ÖNEN, Nizam, *İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

ÖZÇELİK, M. Hakan - Mustafa Güneş, *Türklerin Atasından Fazlası, Mustafa'dan Atatürk'e*, LAP Lambert Academic Publishing, Germany 2017.

PAIKERT, Alajos “Musztafa Kemál Pasa (Mustafa Kemal Paşa)”, *Turán*, III.IV Évnyegyed, 25. Szám, 1922, s.138, 139.

SARAL, Emre, “Atatürk ve Macarlar”, *Genç Akademisyenlerin Gözüyle Tek Adam: Mustafa Kemal Atatürk (Sempozyum Bildirileri Kitabı)*, Ankara, 2012, s. 143-152.

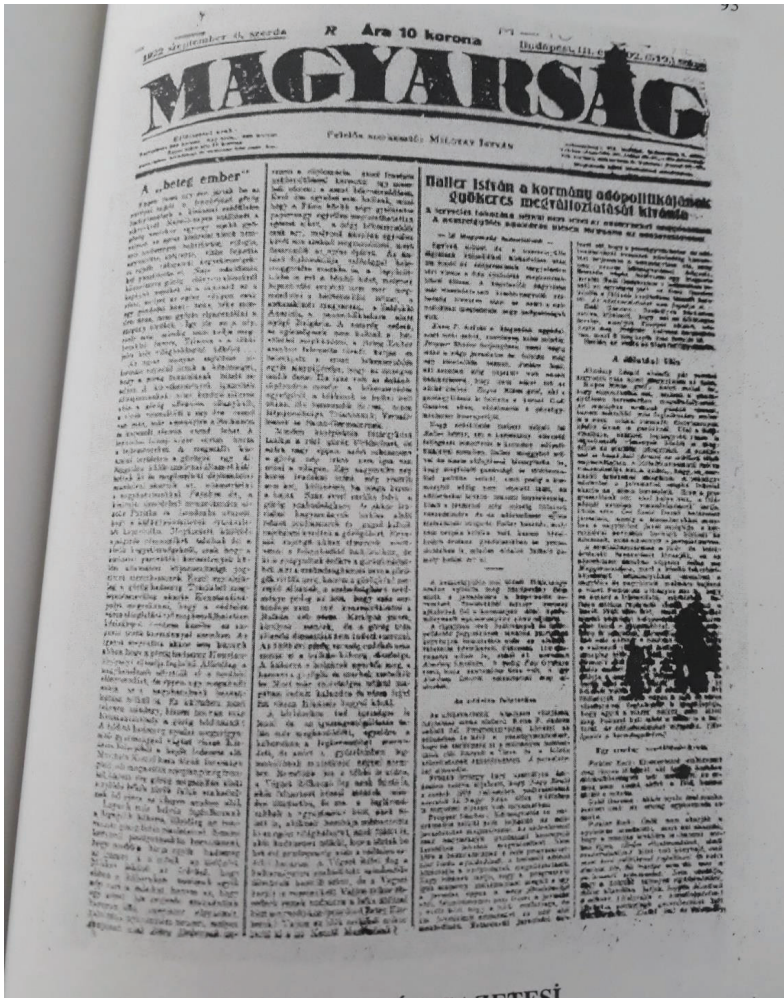
SARAL, Emre, *Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)*, Hacettepe Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016.

SARIKAYA, Ali, “Türk Macar Dostluk Antlaşması (18 Aralık 1923) & Türk Macar Politik İlişkileri”, *Bjss Balkan Journal Of Social Sciences / Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VII, S. XIII, s. 11-25.

TARJÁN, Tamás M, ”1526 Augusztus 29. A Mohácsi Csata”, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1526_augusztus_29_a_mohacsi_csata/ (E. Tarihi: 01.02.2020)

TASNÁDI, Edit, *Türk-Macar İlişkileri Üzerine Seçme Yazılar*, Haz. Abdülkadir Atıcı, Paradigma Akademi, Ankara 2013.

TOKSOY, Nurcan, “Atatürk’ün Vefatının Balkanlar ve Ortadoğu Basınındaki Etkilerinin Türkiye’deki Akisleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. VIII, S. II, Erzurum 2006, s.175-210.

Ek 1: "A Beteg Ember", Magyarország, III. Évi, 202.(510.) Szám, 6 Szerda Szeptember 1922.

Copyright © İstanbul Aydın Üniversitesi
Bu yayıtın tüm hakları saklıdır. Yazılar ve görsel malzeme izin almadan
tümüyle veya kısmen yayımlanamaz.

